

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари

11 жилд

(XIV – XVасрнинг бошлари)

Тузувчи, изоҳ ва шарҳлар муаллифи:
филология фанлари доктори,
профессор Насимхон Раҳмон

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси
“ФАН” нашриёти
2007

“Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари”нинг 11 жилдига Олтин Ўрда ва қисман Темурийлар даври адабий муҳитида яратилган асарлардан намуналар киритилди. Мажмуанинг мақсади — ўзбек мумтоз адабиёти билан бугунги китобхонни, хусусан, талаба ва ёш авлодни таништиришдир. Мажмуанинг “Илова” қисмида матнда учраган исмларга, баъзи сўзларга изоҳлар берилди, илгариги нашрларда хато ўқилган сўзлар, жумлалар қўлёзмаларнинг фотонусхаларига солиштирилган ҳолда тўғриланди. Олтин Ўрда адабий муҳити биринчи марта ўзбек мумтоз адабиётининг алоҳида даври сифатида қаралди.

Мажмуа олий ўқув юртлари талабаларига, мактаб ўқитувчиларига ва мумтоз адабиёт билан шуғулланувчи мутахассисларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:
филология фанлари доктори
Нурбой Жабборов

Тақризчилар:
филология фанлари доктори, профессор
Саидбек Ҳасанов

филология фанлари доктори, профессор
Боқижон Тўхлиев

филология фанлари номзоди
Музаффар Маматқулов

ISBN 978-9943-09-423-9

© Ўзбекистон Республикаси
Фанлар Академияси “ФАН”
нашриёти, 2007

АҲТИЁЖ ҲОСИЛАСИ

Мумтоз матнлар устида ишлаш, уларнинг талаб даражасидаги нашрларини тайёрлаш осон иш эмас. Айниқса, қўлёзма манбаларни ўзаро қиёслаш, шу орқали мумтоз адабиёт намуналарининг аслиятга яқин матнлар нашрини амалга ошириш мутахассисдан муайян малака, сўзга бўлган юксак масъулият туйғусини талаб қилади.

Маълумки, ўзбек мумтоз адабиёти намуналари жорий имлода шу пайтга қадар бир неча марта нашр этилган. Ўтган асрнинг 70–йилларида амалга оширилган “Ўзбек адабиёти” туркумидаги антологиялар, 80–йиллар сўнгидаги “Ўзбек адабиёти бўstonи” рукнидаги нашрлар фикримизнинг далилидир. Бу нашрлар, шубҳасиз, миллий адабиётимиз тарихини ўрганишда муайян аҳамият касб этди. Лекин собиқ коммунистик мафкура таъсири кучли бўлган замонда бу китоблар ноўрин қисқартиришлар, мақсадга мувофиқ бўлмаган “таҳрир”лар билан чоп этилгани сир эмас. Мумтоз адабиёт намуналарининг бугунги талаблар асосидаги илмий изоҳли нашрларини амалга ошириш шу жиҳатдан ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Филология фанлари доктори, профессор Насимхон Раҳмонов тайёрлаган “Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари”нинг иккинчи жилдида бу каби камчиликлар бартараф этилган. Ҳар бир асар матни қўлёзма манбалар ва аввалги нашрлар билан муқояса этилган. Хато ўқилиб, нотўғри табдил қилинган кўплаб сўзлар ва жумлалар тузатилган. Мафкура талаби билан қисқартирилган ўринлар тикланган. Мумтоз адабиёт матнлари илмий изоҳ ва луғат билан таъминланган. Бу ҳол ўқувчининг матн моҳиятини тушунишида қўл келади. Мутолаа жараёнида унга осонлик тугдиради.

“Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари”нинг мазкур иккинчи жилди таркибий тузилиши жиҳатидан ҳам илмий нашр талабларига тўлиқ жавоб беради. Дастлаб Сайфи Саройининг шеърӣ ҳикоятлари, замондошларига ёзган шеърӣ жавоблари ва “Гулистони бит–туркий”дан намуналар берилган. Шундан кейин ўқувчи Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”, Хўжандийнинг “Латофатнома”, Юсуф Амирийнинг “Даҳнома”, Саййид Аҳмаднинг “Таашшукнома”асарларини илк бор тўлиқ ҳолда, қисқартиришларсиз ўқийдилар. Ўқувчилар ўзбек адабиётида нома жанрининг тадрижий такомил, бу борада Хоразмий бошлаган анъананинг муносиб даражада давом эттирилгани ҳақида муайян тасаввурга эга бўлади.

Яқинийнинг “Ўқ ва Ёй”, Саййид Аҳмаднинг “Банг ва Чоғир”, Аҳмадийнинг “Созлар мунозараси” эса миллий адабиётимиз тарихида алоҳида қимматга эга бўлган мунозара

жанрининг ўзига хос хусусиятлари билан танишиш имконини беради.

Насимхон Раҳмонов қадимги туркий ёзувлар, мумтоз адабиётимиз тарихи бўйича кўп йиллардан буён изчил илмий изланиш олиб бораётган захматкаш ва катта тажрибали олим. Бу хусусият олим нашрга тайёрлаган ушбу иккинчи жилдда ҳам тўлақонли намоён бўлган, десак муболага бўлмас. Илмий ва маънавий эҳтиёж ҳосиласи ўлароқ юзага келаётган бу нашр мумтоз адабиётни ўрганиш ишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилади, деган умиддамиз. Бинобарин, бу нашр олий, ўрта махсус ва умумий ўрта таълим тизими учун ўқув адабиёти сифатида хизмат қилиши мумкин.

Шу пайтгача амалга оширилган нашрлардаги кўплаб хатолар мазкур китобда бартараф этилган, матннинг мукамал бўлишига ҳаракат қилинган бўлишига қарамай, хато ва камчиликлар учраши мумкин. Нуктадон ўқувчилар бу каби камчиликларни афв қалами билан ислоҳ қилсалар, қимматли мулоҳазаларини нашрга тайёрловчи ёки масъул муҳаррирга билдирсалар, фақат ва фақат миннатдор бўлар эдик.

Нурбой Жабборов,
филология фанлари доктори

ОЛТИН ЎРДА АДАБИЁТИ

Ўзбек адабиёти турли даврда кўп бухронларни бошдан кечирди. Маълум бир замонда адабиёт таназзулга юз тутган бўлса, бошқа бир даврда тараққий этди, юксалди. Мамлакатдаги ижтимоий—сиёсий ҳаёт албатта адабиётга ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Чингизхон ва унинг ҳукмронлиги даври бунинг яққол намунасидир. Бинобарин, чингизийлар замонида ўзбек адабиётининг тақдирида қутилмаганда кескин ўзгаришлар пайдо бўлди.

Чингизхон истилосидан кейин, унинг авлодлари Ўрта Осиёда Чигагой, Европанинг жануби—шарқда Олтин Ўрда давлатларини қурдилар. Мазкур давлатларнинг тарихдаги ўрни тўғрисида ўша давр муаррихларининг асарларидан маълумот олиш мумкин. Олтин Ўрда бу давлатлар орасида алоҳида из қолдирди. Олтин Ўрданинг давлат тузумидан ҳам кўра мамлакатдаги маданий муҳит фоят муҳимдир. Шу пайтгача бу давлат тўғрисида гоҳ ижобий, гоҳ асоссиз равишда салбий гаплар айтилиб келди. Аввало, “Олтин Ўрда” номи ва ҳудуди тўғрисида.

“Олтин Ўрда” номи араб ва Эрон манбаларида деярли учрамайди. Рашидиддиннинг “Жомеъут—таворих” китобида шундай воқеа келтирилади: “Тўртинчи йили — от йилида Чингизхон (ўзининг) ўрдасида бўлди, кузда эса (ўша ердан) жангга отланиб, (тангутларнинг) муҳим шаҳарларидан бирини қўлга олди. Бу шаҳарни Иригай деб атайдилар”¹ Чамаси, Чингизхон ҳаётлик даврига оид бу “ўрда” Олтин Ўрдага асос бўлган бўлиши мумкин. Зотан, Олтин Ўрда ташкил топа бошлаганда, Чингизхон ҳаёт эди.

“Олтин Ўрда” номи рус тарихий манбаларида учрайди, холос. Шарқ манбаларида Жўжи улуси ёки Кўк Ўрда деб юритилган. Лекин Рашидиддиннинг уч жилдлик бу асарида Олтин Ўрда тўғрисида умуман маълумот берилмайди. Чамаси, Рашидиддин Чигагой ва Эронда ҳукм сурган мўғул элхонлари тарихини ёритишнигига ўз олдида мақсад қилиб қўйган.

“Олтин Ўрда” деган ном дастлаб Чингизхон ўрдасига нисбатан қўлланган. Чингизхон вафотидан кейин эса Жўжи улусининг номи деб тушунилган. Жўжи отаси Чингизхондан олдинроқ вафот этди. Жўжи вафотидан кейин унинг тўнғич ўғли Ўрда тахтга ўтирди. Жўжининг иккинчи ўғли Боту отаси улушини гарбга томон кенгайтди. Жўжининг учинчи ўғли Товка Темур Булғористонни — Итил дарёсининг юқори оқимини мерос қилиб олди. Тўртинчи ўғил Шайбон чўлга эгалик қилди. Жўжининг бешинчи ўғли Тувол бажноқлар (нўғайлар) устидан ҳукмронликни қўлга киритди. Бу ҳудудларни гарчи Жўжининг

¹ Рашид—ад—дин. Сборник летописей, том 1, М.: — Л.: 1952, 144—бет.

Ўғиллари мустақил бошқарсалар ҳам, ҳаммалари Боту хонадонига итоат этар эди. Боту ака—укаларига қараганда қудратли эди. Шу боис ҳам отасидан қолган ҳокимиятни мустаҳакамлашга киришди ва ўз давлатининг пойтахтини Итил дарёси бўйида барпо қилди. Бу пойтахт шаҳар Сарой деб номланди. Ботунинг қўл остидаги ҳамма қавмлар Олтин Ўрда номи остида бирлашди. “Олтин Ўрда” деган ном Сир Ўрда, яъни “олтин қароргоҳ” деган маънодадир. Олтин Ўрда давлатига қарашли жамики аҳоли асосан туркий қавмлардан иборат эди*.

Хуллас, Олтин Ўрда жуда катта ҳудудни — шимоли—шарқда Булгор вилоятини, шимолда рус князликлари ерларини ўз ичига олган; жанубда Қрим ва унинг денгиз бўйидаги шаҳарларни, Дарбандгача чўзилиб кетган Кавказ, ҳатто Бокугача бўлган жойларни, шунингдек, Шимолий Хоразмни қамраб олган; ғарбий ҳудуди Днестрдан бошланган даштликлар, шарқда — Ғарбий Сибирь ва Сирдарё этакларигача шу давлатга қараган². Чингизхон салтанати йиқилгандан кейин Каспийдан тортиб Олтойгача Чигатой улуси ташкил топди. Агар Олтин Ўрда давлатининг этник таркибига назар ташласак, бу давлат ҳудудидаги асосий аҳоли туркий қавмлардан ташкил топганига амин бўламиз. Шу боис “Олтин Ўрда қандайдир бир халқнинг нормал ривожланиши асосида ташкил топган давлат эмас, балки бировларнинг ерини зўравонлик билан босиб олиш орқасида вужудга келган сунъий бир давлат бўлган”³ деган қарашларни мавжуд тарихий маълумотлар бугун рад этмоқда.

Олтин Ўрда маданий муҳити ўзига хос тарзда ривожланиб борди. Айнан шу давлатда ўзбек адабиётига ва ўзбек адабий тилига эътибор кучайди. Гарчи бу даврдаги адабиёт — туркий адабиёт, тил — туркий тил деб юритилса ҳам, туркий тилли халқлар орасида алоҳида мавқе тутган ҳар бир ўзбек китобхонига Олтин Ўрда адабий муҳитида яратилган асарлар жуда яқин.

Шу ўринда ўзбек мумтоз адабиётини ва ўзбек адабий тилини даврлаштириш масаласига эътибор қаратиш зарурати сезилади. Бу муаммо ҳануз ўз ечимини топган эмас, қарашларда шу кунгача яқдиллик йўқ. Ўзбек адабиётини даврлаштириш босқичлари учун баъзан адабий воқелик эмас, балки сулолалар номлари ёки ижтимоий—сиёсий, тарихий жараён асос қилиб олинмоқда. Масалан, “Чингизхон истилоси даври адабиёти” деб номланаётган давр анча мавҳумлиги аён ҳақиқат. Истило ва адабиёт умуман, маданият бир—бирини рад қиладиган ҳодисалардир. Истило адабиётни ҳам йўқликка маҳкум қилади.

² Б.Д. Греков, А.Ю. Якубовский. Олтин Ўрда ва унинг қулаши. — Тошкент, 1956, 53—бет.

³ Б.Д. Греков, А.Ю. Якубовский. Юқоридаги асар, 11—бет.

Қолаверса, ижтимоий—сиёсий жараён адабиётнинг эстетик табиатига фақат салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Ўзбек адабиётида VIII—X асрлар ва XIII асрларда бўшлиқ пайдо бўлгани сабаби ҳам истилодир.

Аммо танганинг орқа томони ҳам бор: маълум бир тарихий давр маданиятнинг ривож топиши учун шароит юзага келтиришини ҳам унутмаслигимиз керак.

Олтин Ўрда туркий халқлар маданияти ривожидида муҳим ўрин тутди. Бунинг ижобий томонларидан бири шу бўлдики, маданий ҳаёт Ўрта Осиёдан Олтин Ўрдага кўчди. Бу кўчиш тарих оқимининг табиий самараси бўлганини таъкидлаш керак.

Олтин Ўрда адабий муҳити шуниси билан диққатга сазоворки, *биринчидан*, ўзбек адабиётига янги жанр — нома жанри кириб келди; *иккинчидан*, мусулмон маданиятини ва ислом динини ёйиш учун ўзбек тилида биринчи марта пайғамбарлар тарихига оид асарлар яратилди. Носируддин Бурҳониддин Рабғузийнинг “Қисаси Рабғузий” (710\1310 йил), Маҳмуд ибн Али ас-Саройининг “Наҳж ул-фародис” (Жаннатларга очиқ йўл) (761\1361 йил) асарлари бунинг ёрқин намунаси. “Қисаси Рабғузий” сингари “Қисасул-анбиё”ларнинг ўзбек тилидаги кўплаб нусхалари бугунги кунда Туркия музейларида, кутубхоналарида сақланмоқда. Бу асарларнинг бир қисми Олтин Ўрда ҳукм сурган даврда яратилган. Мазкур “Қисасул-анбиё”ларнинг аксарияти форсчадан қилинган таржималардир. Турк олими Исмат Жамилўғли “XIV асрга оид бир “Қисасул-анбиё” нусхаси устида синтактик тадқиқот” (Анқара, 1994) номли асарида ана шу китобларнинг қўлёзма нусхалари тўғрисида қимматли маълумотларни берган.

Учинчидан, Олтин Ўрдадаги адабий муҳитнинг эътиборга молик жиҳатларидан яна бири таржимачиликка алоҳида эътибор берилганидир. Турли тиллардан ўзбек тилига нодир асарларнинг таржима қилиниши бевосита ва билвосита Чингизхон ҳамда унинг фарзандлари олиб борган сиёсат, ерли аҳолига бўлган эҳтиром самарасидир. Чингизий ҳукмдорлар фармонларини туркий тилда эълон қилганлари, эски уйғур—турк ёзуви асосида мўғул ёзувини яратиб, мўғул давлатида янгича маънавий тараққиётга асос солганлари бунинг яна бир далилидир.

Чингизхон авлодларинини муруватпешалиги ва ерли аҳолига хайрихоҳ муносабатини Олтин Ўрда хонлари давом эттирдилар. Олтин Ўрдада ўзбек тилида яратилган ҳар бир асарнинг юзага келишида бирон ҳукмдорнинг таъсири бор. Кутбнинг “Хусрав ва Ширин”и таржимаси шаҳзода Тинибекка бағишланган, “Муҳаббатнома” айнан ўзбек тилида Муҳаммад

Хўжабекнинг ҳомийлиги ва таклифи билан, “Қисаси Рабғузий” Хоразм бекларидан Тўқбугабекнинг илтимоси билан ёзилган ва ҳ.

Албатта. Олтин Ўрда абадий давлат бўлиб қола олмас эди. XIV аср бошларидан Олтин Ўрда икки давлатга — Кўк Ўрда ва Оқ Ўрдага бўлиниб кетди. Айниқса, Жонибек даврида (1342–1357) таназул аломатлари аниқроқ кўрина бошлади. Таназулнинг сабаби — Олтин Ўрдадаги иқтисодий бўҳронлар, ишлаб чиқарувчи кучлар издан чиқиб бораётгани, хунармандларнинг, бошқа табақадаги аҳолининг катта қисми қашшоқлашуви, фақат маҳаллий бозорлар билан чегараланиб қолингани эди. Шубҳасиз, иқтисодий ва сиёсий заифлашув Олтин Ўрданинг адабий ҳаётига ҳам таъсирини кўрсатди. Олтин Ўрда адабий ҳаёти иқтисодий ва сиёсий бўҳронларга аралашиб қолмаслик учун вазиятни ҳам, маконни ҳам ўзгартиришига тўғри келди. Адабий ҳаёт энди тамомилан ўзга юртга — Мисрга кўчди. Бу адабиёт равнақи учун Мисрда барпо этилган туркий қавмлар давлати асос бўлди. Тарихда Мамлуклар давлати деб ном олган бу давлат ҳукмдори Иззидин Ойбек номи билан боғлиқ бўлиб, 1250 йили гашкил топган. У асли қипчоқ қавмидан эди. Қипчоқларнинг мавқеи баланд бўлгани учун ҳокимиятни асосан улар бошқарди.

Олтин Ўрдада қуллар кўп эди. Айниқса, мамлакат ичкарасидаги ўзаро урушлар натижасида қуллар сони ортиб бораверди. Муаррихлар. хусусан, Рукниддин Бойбарс деган муаррих ҳам Мисрда қуллар сотилгани тўғрисида маълумот беради. Тарихий маълумотларга қараганда, қул савдоси билан черкаслар ва руслар шўғулланган. Ўзбекхон ва Жонибек давридаги урушлар оқибатида ҳамда Эронда Халокухон давлати қулагандан кейин Олтин Ўрдага кўп миқдорда қуллар олиб келинган. Уларнинг аксарияти ўғуз қавмидан эди. Мисрда қипчоқлар гашкил қилган давлат маъмуриятида ўғузлар ҳам муҳим рол ўйнаган.

Мана шу давлат Олтин Ўрда адабиётининг Мисрда яшаб қолиши учун замин яратиб берди. Миср турк давлатидаги адабиётни тил бирлаштирди. Миср–турк давлатидаги адабиётнинг тил хусусиятлари чигатой тилидаги ёдгорликлар билан қиёсланганда, ўғуз тили элементлари кўп экани кузатилади. Бу ҳақда машҳур турколог Амир Нажип алоҳида тадқиқот яратган⁴. Айни пайтда бу олим Олтин Ўрдада ва Мисрда қипчоқ тилининг мавқеи тўғрисида ҳам жиддий фикрлар айтган.

Миср турк давлатидаги адабиётнинг йирик намунаси сифатида Сайфи Саройи ва унинг замондешлари адабий

⁴ Э.Н. Нажип. *Култура и тюркоязычная литература мамлюкского Египта XIV века.* — Туркестан. 2004.

меросини келтириш мумкин. Сайфи Саройининг “Гулистони бит—туркий” асарини илм аҳлига биринчи марта 1915 йили маълум бўлган*. Асар Олгин Ўрдадаги таржима адабиётининг Мисрдаги анъанавий давомидир.

Сайфи Саройи ва унинг ижодкор замондошлари она Ватандан узоқда бўлсалар ҳам, XIV асрнинг икки ярмидаги туркий адабиётни юқори даражага кўтариб, жамики туркий ҳудудлардаги аҳолига тушунарли тилда ижод қилганлар. XIV асрнинг иккинчи ярми — XV асрда Мисрдаги маданий муҳитни мамлуқлар тамомила ўзгартриб юбордилар. XV асрда яшаган араб муаррихларини қипчоқ адабий тилида ва араб тилида ижод қилган кўплаб олимлар, ёзувчилар ва шоирларнинг номларини келтирадилар. Улар Мисрдаги мадрасаларда турли фанлардан дарс берганлар. Олтин Ўрдадаги ўзаро жангу жадаллар оқибатида XIV асрнинг иккинчи ярмида кўплаб маданият арбоблари Мисрга кўчиб бориб, янги—янги туркий маданий марказларни пайдо қилдилар. Бу даврда қипчоқ-ўғуз тилида турли мазмундаги ва жанрдаги адабиёт шаклланди. Араб ва форс тилларидан бу тилга таржима қилинган бир қатор асарлар туркий адабиётни миқдор ва сифат жиҳатдан бойитди. Мамлуқлар 150 йилга яқин Мисрда ҳукмронлик қилиб, Олтин Ўрдадаги маданий ҳаёт ва туркий тил равнақига муносиб ҳисса қўшдилар. Саккиз шоирнинг биттадан шеъри ва Сайфи Саройининг уларга жавоблари “Гулистон бит—туркий”нинг қўлёзмаси охирида илова қилинган.

Умуман, туркий маданий муҳит, туркийча анъана, руҳ адабиётнинг ривож топишига имконият яратиб берди. “Шоҳнома”нинг таржимаси ҳам ана шу маданий муҳитнинг маҳсулидир. Машҳур турколог Вон Лекок шундай ёзган эди: “Мисрнинг маданияти ва санъатининг ривожини муттасил равишда ҳокимият араблардан туркий ҳукмдорлари қўлига ўтган давр билан боғлиқ”. Мисрда нафақат адабиёт туркий тилда эди, балки туркий қавмларнинг азалий удум ва қадриятлари ҳам сақланиб қолган эди.

Туркий адабий муҳитнинг Мисрда мустаҳкам қарор топиб борганини ўша даврда яратилган илмий асарлар ҳам кўрсатади. Туркча—арабча луғатлар (ибн Муханнанинг луғати, XIII аср охири; Абу Хайённинг луғати, 1313 йил), Жамолиддин Туркий (Қипчоқ туркчасига оид луғати) асарлари Мисрда туркий илмий муҳитнинг камол топишига катта хизмат қилди.

XIII—XIV асрлар Олтин Ўрда ва Миср турк давлатидагина эмас, балки дунё маданияти тарихида ҳам катта воқеа бўлган эди.

ҚУТБ

Хоразмлик шоир Қутбнинг бизгача етиб келган бирдан бир асари “Хусрав ва Ширин” бўлиб, бу асар машхур озарбойжон шоири Низомий Ганжавий қаламига мансуб шу номли дostonнинг ўзбек тилидаги эркин шеърий таржимасидир. “Хусрав ва Ширин”нинг муқаддимасидаги маълумотларга кўра, Қутб XIV аср ўрталарида яшаб ижод этган. Қутбнинг ижоди Хоразмнинг Олтин Ўрда давлатига тобелиги даврига тўғри келади. Асар 1340 йилда ёзилиб, Олтин Ўрда хонларидан Ўзбекхоннинг ўгли Тинибек ва унинг маликасига бағишланган. Бу асарнинг ягона нусхаси Парижда сақланади. Қутбнинг таржимаи ҳолига оид баъзи маълумотларни “Хусрав ва Ширин”даги “Китоб назм қилмоққа сабаб баён аюр” бобидан билиш мумкин.

Маълумки, Олтин Ўрдадаги парокандалик туфайли илм—фан ва маданий марказ Мисрга кўчган эди. Дostonнинг бизга маълум бўлган ягона нусхасини ҳам шоир вафотидан кўп ўтмай 1383—1384 йилларда Мисрда амир Қутлуғ Хўжанинг тавсияси билан Фақиҳ ибни Бароказ Эдгу Қипчоқий кўчирган.

“Хусрав ва Ширин” “Қутадгу билиг” ва “Ҳибатул—ҳақойиқ”дан кейин маснавийда ёзилган нодир асарлардандир. “Хусрав ва Ширин” қиссасининг илдиzlари узоқ асрларга бориб тақалади. Шарқ халқлари адабиётида бу қисса кенг тарқалиб, анча шуҳрат қозонган. Бир қагор “Жангнома” (Фирдавсий “Шоҳнома”сидаги Хусрав ҳикояти), “Ишқнома” (Низомийнинг “Хусрав ва Ширин”, Хусрав Деҳлавийнинг “Ширин ва Хусрав” дostonлари)ларнинг юзага келишига асос бўлган.

“Хусрав ва Ширин” дostonи таржима асари бўлса ҳам, Қутб воқеалар тасвирида анча эркин йўл тутган. Қутб дoston муқаддимасида Низомийни чуқур ҳурмат билан тилга олади. Бутун дoston давомида улуг салафини устод сифатида кўп бора эслайди. Лекин Низомий томонидан яратилган бу асарнинг эркин таржимаси жараёнида Қутб ўз даврини кузатиш асосида пайдо бўлган қарашларини ҳам ифодалайди. Қутб Низомий образларини сақлаб қолгани ҳолда, асар таржимасига ижодий ёндошган. Натижада Низомий образларининг характери ўзгарган. Ана шу ҳолатлар Қутбнинг маълум даражада мустақил йўл тутганини кўрсатади. Бунинг устига, асарда Қутб томонидан қўшилган ўринлар, халқ оғзаки ижодиёти ва урф—одатлари сингдирилган ўринлар ҳам бор. Айни чоқда Қутбнинг асарида асл матндан қисқартирилган ўринлар, ўзгартирилган географик номлар ҳам мавжуд. Масалан, Қутб ўқувчига қулайлик туғдириш мақсадида Низомий дostonидаги Сосонийлар сулоласини Эрон давлати деб атайди. Форсча матндаги мамлакатлар, давлатлар

номларини Қутб ўзига таниш мамлакатлар номлари билан алмаштиради. Жумладан, Хусравнинг суҳбатида Хуросон беклари иштирок этадилар. Ёки Низомийдаги Меҳинбону саройи тасвири Қутбда йўқ. Низомийда Мадойиндан Хурмузд тазйиқидан қочиб келган Хусравни Меҳинбону ўз саройида кутиб олади. Қутб эса бу лавҳани яйловга кўчирган ва ҳ.

Достоннинг кириш қисмидаги бағишлов одатдаги қасидаларни эслатганидек, достон сюжети давомида, боблар хотимасидаги лирик чекинишлар Қутбнинг нафис ғазаллар ҳам яратганидан далолат беради.

“ХУСРАВ ВА ШИРИН” ДАН

Хусрав—Ширин ҳикоятининг аввали

Мунунгтек аймиш ул бир пири оқил,
Ким ул эрмиш қамуғ навъ ичра комил.

Тутулди эрса Нуширвоннинг ойи,
Қўнуб Хурмиз уза давлат ҳумойи.

Ато тахтин билиб ул дод қилди²,
Адл бирла жаҳон обод қилди.

Тутар эрди атосининг тўросин,
Анинг расминча фолин³ ҳам йўросин.

Ўкуш қурбон қилиб, ул шоҳ ўғондин,
Тилади бир ўғил йиграк⁴ бу жондин.

Изи даргоҳина қилдиса зори,
Ўғул берди анга ғавҳардин ори⁵.

Ўғаннинг бахшиши⁶ дарёсидин дур,
Анинг шамъинга бермиш фазлидин нур.

Муборак толеи давлат макони,
Юзунда белгулук шоҳлиқ нишони.

² дод қилмоқ — адолат кўрсатмоқ.

³ фол тутмак — яхши умид боғламоқ, яхшилик кўзламоқ.

⁴ йиг — яхши.

⁵ ори — тўғри, рост, шубҳасиз.

⁶ бахшиш — мурувват, ҳаёя, тортиқ.

Етиз⁷ хусравлиқин⁸ кўрди атоси,
Ушондин ўтру Парвиз бўлди оти.

Зарифлиқ⁹ ичра комил эрди зоти,
Бу йўлдин ўтру Хусрав бўлди оти.

Янгоқи кун менгиз, кўз боқса бўлмас,
Юзин кўрган кўнгилда қазғу қолмас.

Ани шоҳ табуғинга¹⁰ кетрурлар эрди,
Эл элга гул менгиз кўтрурлар эрди.

Ҳарирға чулғатилмиш кин йипортек¹¹,
Тамом дурр донани кезлаб тутортек.

Нетакким чиқти бешикдин жаҳонқа,
Севуклук урғун экти барча жонқа.

Йил ошмишча Изи¹² ортурди давлат,
Билик таълим олиб ўгранди иззат.

Тамом беш ёшға етти эрса онглаб,
Кўруб кўб нонгин ибрат олди тонглаб.

Қачонким олти ёшқа етти ул шоҳ,
Қамуғ йўнларни¹³ англаб, бўлди огоҳ.

Ети ёшқа етиб ул сарви қомат,
Гул узра мушк сочмоқ қилди одат.

Анингтек кўрки бўлди элда машҳур,
Юзин кўрган бу Юсуф тею сақнур.

Атоси қилди бир устод тартиб,
Анинг рўзгори зойиъ кечмасун теб.

Бу сўз аймишда сўнг кечти бир анча,

⁷ етиз — тугал, мукаммал.

⁸ хусравлиқ — подшоҳлик.

⁹ зарифлиқ — нозиклик, латофатлилиқ, зийраклик.

¹⁰ табуғ — хизмат.

¹¹ йипор — ифор

¹² Изи — Худо

¹³ йўн — санам, бут.

Хунарлик бўлди Хусрав ўз ҳолинча.

Билик, сўз ичра андоғ бўлди фозил,
Маоний баҳрида бир дурри комил¹⁴.

Фасиҳиким¹⁵ равон сўз сўзлар эрди,
Сўзин ондин уёлиб кезлар эрди.

Биликлик ҳам кўриши йинчка қилтек,
Сўз ичра қил ёрар эрди ўшул бек.

Тўқуз ёшинда сўнг ўйунни солди,
Баҳодирлуқ қиличин илк(к)а олди.

Етиб ўн ёшқа киш¹⁶ боғланди белга,
Ўқуш душман бошини берди елга.

Анинг хавфиндин арслон титрар эрди,
Киличиндин ёғийлар қўрқар эрди.

Шешар эрди ўқи қилдин тугунни,
Сўнгу¹⁷ бирла ёзар эрди бу кунни.

Агар душманқа кезлаб бир ўқ отса,
Қаю қалқон тузарким қарши тутса.

Кишиким ўн ё бирча тортса осон,
Анинг ёсин қўтурмаз эрди ердан.

Командиндин қутулмаз эрди душман,
Ёрар эрди ўти ким теса тўшман.¹⁸

Ногоҳ бир йилдиримтек гуқрар эрса,
Сўнгусин тошдин ўтрур эрди урса.

Тамомким умри ўн тўрт ёшқа етти,
Билик семурғи тан Қофини тутти.

Назар кезланчи чуслуқларга¹⁹ қилди,

¹⁴ дурри комил — комиллик дури, марвариди.

¹⁵ фасиҳ — равон сўзловчи, чечан.

¹⁶ киш — ўқдон.

¹⁷ сўнгу — найза.

¹⁸ тўш — эш, баравар.

Не эзгу, не ёмон борчани билди.

Бор эрди бир Бузург Уммид отлиғ,
Улуғ билга, юзи сувлуғ, уётлиғ.

Бўлуб кезланчи розларни²⁰ билиб чин,
Фалак ганжларининг тобмиш килидин.²¹

Озоқи²² ер юзини барча кезмиш,
Фалак онинг ишин ройинча тузмиш.

Ани хилватқа ундаб шоҳзода,
Келиб рух²³ ерга қўйди шоҳ пиёда.

Илм дарёсидин излаб жавоҳир,
Топуб, тутти этогин, бўлди шокир.

Билиб таълим олиб, кўнглин ёрутти,
Укуш ҳикмат билиб, қурсоғда²⁴ тутти.

Қамуғ навъ ичра ул шаҳзода чолок —²⁵
Бўлуб моҳ, англади барча сирри афлок.

Бу оз умринда ул бир дурри макнун,²⁶
Бу янглиг илм ичинда бўлди зуфнун.²⁷

Чиқиб ғафлатдин огоҳлиққа тегди,
Қамуғ ардам уза шоҳлиққа тегди.

Торилди эрса андин жаҳл суси,
Анга билгурди сирлар жайсуси²⁸.

Қамуғдин ўзруб ул хизмат жаҳонин,
Кечурмаз эрди хизматсиз замонин.

19 чувтлуқ — тезлик

20 роз — сир.

21 кил — дон ўлчаш бирлиги ва ўлчагичи.

22 озоқ\азоқ — оёқ.

23 рух — шахмат доналаридан бирининг номи.

24 қурсоғ — юрак, кўнгил.

25 чолок — келишган; чаққон; зийрак.

26 макнун — яширин.

27 зуфнун — ҳунар эгаси.

28 жайс\жайш — лашкар.

Атоси севди жаҳониндин ортуқ,
Жаҳон худ не бўлғай жониндин ортуқ.

Анинг ёши узун бўлсун тею шоҳ,
Зулмдин йиғди элни, қилди огоҳ.

Чақиртти билсу теб рустову²⁹ шаҳри,
Тегар куч қилғучиқа шоҳ қаҳри.

Киши кирмасу боғчилар боғинга,
Тавар³⁰ сурмасинлар ҳам тарлоғларинга.

Қаюким боқса номаҳрам юзинга,
Қийқиртти “вой“ теб анинг ул юзинга.

Сиёсатни юритгайман тею шоҳ,
Бу сўз узра толим онт ичти ногоҳ.

Шоҳ ўз адли уза турдиси дойим,
Жиғой бой бирла нард ўйнади қойим.

Хароблиқ ал кўтарди барча ёндин,
Зулм қамчиси кетти эрса алдин...

Хусрав тушинда улуғ отаси Нўширвонни кўргани

Нетакким, сочти тун зулфи йипори,
Қоронғулуққа кирди кун ҳисори³¹.

Қуёш юзинга очун парда тутти,
Ёруқлуқ ер юзиндин қочти—кетти.

Кеча бўлдиси Хусрав эвга кирди,
Изига ёлбориб бир дам ўтурди.

Севинч бирла тушинга кирди Нўшин,
Севинмадинг, тею ул тунги тушдин.

²⁹ русто — қишлоқ.

³⁰ тавар — болта

³¹ ҳисор — қўрғон, қалъа, истехком.

Кўрар ўз жаддини³² тушинда ул тун,
Келиб Хусравқа айтур: “Эй юзи кун.

Севуклук тўрт ниманг кеттиса сендин,
Башорат тўрт нанг узра тингла мендин.

Бири ғўра егандин қазғу единг,
Нечаким аччиқ эрса тотли тединг.

Кўнгил овунчаси қўйнунгда бўлғай,
Анинг ширинлиги очунға тўлғай.

Икинчким, кестилар отинг азоқи,
Кўнгил эмғатмадинг³³, эй жон, бу тоқи.

Елиб елга етар бир от бўлғай,
Ўшул тун рангли Шабдиз³⁴ от бўлғай.

Учунч рахтинг³⁵ шоҳ ул деҳқонга берди,
Ўзунг ул ишда розилиқда турди.

Санга бергай анингтек бахт қодир,
Ким ул бўлғай қамуғ дурру жавоҳир.

Яна тўртунчи жонинг сабр қилди,
Ким ул парда ичра мутриб чанг солди.

Йирловчи табғосан бир жонқа роҳат,
Зухрага бергай овози ҳаловат.

Тош ўрнинға тобғайсан, – теди, – олтун,
Бу тўрт муҳрага³⁶ ул тўрт дурру макнун”.

Маликзода уёниб уйқусиндин,
Шукрлар қилди севнуб бу тушиндин.

Тилин сақлаб кишига аймади роз,
“Боқойин, – теб, – тушум кимга бўлур воз”.

³² жадд – бобо, ота ёки онанинг отаси.

³³ эмғатмамак – азоб бермаслик.

³⁴ Шабдиз – қора тусли от.

³⁵ рахт – 1. Уй асбоб–анжоми. 2. Кийим–кечак. 3. Йўл (сафар) юки.

³⁶ муҳра – 1. Юмалоқ нарса, соққа. 2. Мунчоқ, тасбиҳ. 3. Шахмат донаси. 4. Бирор нарсага босилган нақш, тамға.

Биликликларни ундаб тун қата ул,
Ҳикоят сўрар эрди чиқға теб йўл.

Сезар эрди анинг кўнгли бу ишни,
Алардин тобғаман теб бир билишни...

**Хуравнинг отаси вафотин Хусравқа пайк³⁷
хабар келтурғони**

Ўтурмиш эрди бир кун шоҳ хуррам,
Келиб бахт уш, кетар чоқ бўлди теб ғам.

Эшиқдин ошуқуб бир пайк кирди,
Салом қилди табуғда ўтру турди.

Бағир бош, кўзлар қон ёша тўлуб,
Ёйиб соч, инграмақдин хаста бўлуб.

Кетурди номаким уш ой тутулди,
Ети иқлим тахти холи бўлди.

Замона бошлади уш жавр қайра³⁸,
Атосини севар ўғлиндин айра.

Қафасдин тўти янглиғ жони учти,
Ўза келган ерин соқинди, қочти.

Яна ул гавҳари дарёқа тушти,
Ошуқуб борди, аслинға қавушти.

Қани ул Юсуфим тею қилу оҳ,
Замона доғи Яъқуб урди ногоҳ.

Жаҳон солори³⁹ борди бу жаҳондин,
“Белинг боғла, мадад қўл бир ўғандин.

Ким уш беглар салом изди санга кўб,
Ўтурмиш эрсанган тарк ошуқуб кўб.

³⁷ пайк — хабарчи, элчи.

³⁸ қайра — орқа, қайта, бошқа.

³⁹ солор — лашкарбоши; бошлиқ.

Равон кел, турма, гофил бўлма зинҳор,
Йўқ эрса элдин олди элни ағёр.

Бошингда гил бор эрса анда юма,
Неча сўз, иш бор эрса қуй, ёвума”.

Кўруб Хусрав фалакдин бу амаллар,
Бузулди тею соқингон амаллар.

Ирин тишлаб замона ишларинга,
Бу оз вақтда нелар қилмишларинга.

Муайян билдиким харжи⁴⁰ бузуқ аҳд,
Заҳарсиз бермаз эрмиш зарраи шаҳд⁴¹.

Очун гаҳ бол берур, гаҳ заҳми ори⁴²,
Келур сархушлуқ оринча хумори.

Амалда азли⁴³ бор, меҳринда ҳам кин⁴⁴,
Телим⁴⁵ аччиг егу сўнг тутғу ширин.

Фалак жавриндан эмин⁴⁶ йўқ ким эрса,
Анинг таъсиридинтур ул не кўрса.

Вафо қилсанг жафо текрур бу гаддор⁴⁷,
Мунунг макриндин эмин бўлма зинҳор.

Иярма⁴⁸ дунёга, йўқлуқ йўлин тут,
Азаққа⁴⁹ сол танингни, жон қўлин тут.

Бериб тупроқни елга, ўтқа сув қуй,
Ўлум келгу сенга, ўнгдин ўлуб қуй.

Очун жодусидин яхши ҳазар қил,
Саҳл⁵⁰ тутма, қатиг тутмоздин ўнг бил.

⁴⁰ харж — чиқим, сарф.

⁴¹ шаҳд — асал, бол; *маж.* ширин сўзламоқ.

⁴² ори — тўғри, рост, шубҳасиз.

⁴³ азл — бўшатиш, мансабдан тушириш.

⁴⁴ кин\кина — 1. Гина, адоват. 2. Касос.

⁴⁵ телим — кўп, бир талай.

⁴⁶ эмин — амонда, тинч, хавфсиз.

⁴⁷ гаддор — 1. Алдамчи, хиёнатчи. 2. Бераҳм, золим.

⁴⁸ иярма — “бўйин эгма” маъносида.

⁴⁹ азақ — бу ўринда: иззат, шараф.

Кун, ойтөк кизимга рози бўлгил,
Кечар сендин керак бег, қози бўлгил.

Алинг торт дунёдин бўлгил фароғат,
Бир экмак топсанган қилгил қаноат.

Очун ишларин уш ўзунг кўрарсан,
Не ҳожаттурким ўзгадин сўрарсан.

Санга қазғу бериб, ул шод бўлур,
Хароб этиб сени обод бўлур.

Бу буғдой кўрғазиб, арпа сотар ул,
Чурунг⁵¹ арпасинга буғдой қотар ул.

Қилиб буғдой энгим⁵² арпача сориг,
Тугатти буғдойими бўлди фориг.

Анга бас бўлсу кўргузмак бу буғдой,
Манга бу тош — тегирмон даъвиси вой.

Манга ул йикким⁵³ ойтөк оч кечсам,
Бир арпа қурси⁵⁴ бирла рўзам очсам.

Риёзатдин сизиб йинчкилса ўзум*,
Ул арпа қурси янглиғ бўлса юзум.

Анинг макрин неча айтсам туганмас,
Сан ул Ҳаққа сиғин, андин сўзунг кес.

Қаю улким сигинди бир Изимга,
Кулунгман тею айди шул Изимга.

**Хусрав Миҳинбону қатиндан кетиб, отаси тахтнинг
ўлтуруб адл қилғони**

Муайян биўдиким ҳукми илоҳий,
Етиб етмиш ети иқлим шоҳи.

⁵⁰ саҳл — осон, енгил, арзимас.

⁵¹ чурунг — чирик

⁵² энг — бет, юз, ёноқ.

⁵³ йик\йинг — яхши.

⁵⁴ курс — кулча.

Уш ондин отланиб шоҳи жувонбахт⁵⁵,
Етиб ўз элинга. гугти ўрун тахт.

Ясоқ тўнгқаб қамуғ элларни тузди,
Қароқчи, йўл уруғли бўйнин узди.

Анингтеким очунда дод қилди.
Нуширвон адли қайда қолса қолди.

Бу янглиғ элларини асраю ул,
Яна кўнглинда ёрин ўскаю ул.

Ширинсиз кўнгли ором қилмаз эрди,
Вале ҳам мулк кўйса бўлмаз эрди.

Кўб эллар фитнадин тобтиса ором,
Яна бошлоди айш этиб, ича жом.

Севинч бирла ов овлар эрди ҳар кун,
Кечурмаз эрди ишратсиз—ма бир тун.

Яна ёр ишқи кўнгли ичра ортиб,
Табугчиларқа сўрди: “Қони ул?” теб.

Айиттилар: — Шоҳ, андин қазғусуз бўл,
Неча кун бўлдиким юк боғлади ул.*

Яқин билмаз биз, эй шоҳи жаҳони,
Яна Шовур не ерга элтти они.

Замона ишлариндин ибрат олди,
Бўлуб ожиз, таажжуб ичра қолди.

Икинчи ишқ чақмоқи чақилди,
Шаҳаншоҳ жони қав⁵⁶ янглиғ ёқилди.

Шириннинг ёдгори теб бу Шабдиз,
Азиз от мунмаз эрди овда Парвиз.

⁵⁵ жувонбахт — бахтиёр.

⁵⁶ қав — пилик.

Шовур Ширинни Мадойинқа Миҳинбону қатига келтургани сўзи

Кетурди қаршидин Ширинни ул пир,
Кўрарким кетмиш ул шоҳи жаҳонгир.

Миҳинбону саройинга тушурди,
Севинч кетруб, кўнгулдин қазғу сурди.

Чечак бўстонга, учмоққа яна ҳур,
Фалакга кун кетурди, кўзга ҳам нур.

Нукар қизларким эрди барча пазмон,⁵⁷
Ширин қазғусидин кўнгли паришон.

Фироқ илкинда кўрдук тею кўб қин,
Тушуб барчаси ўптилар азоқин.

Талим шукроналар берди ушул дам,
Қилиб кўб вақф оташхонага ҳам.

Севунмақдин кўнгуллар бўлди хуррам,
Севунча эврлуб ўксилди мотам.

Миҳинбону анингтек шод бўлди,
Ким ушбу қазғудин озод бўлди.

Нетак(ким) бир ўлук топса тириклик,
Ё бир қуртқа⁵⁸ йигит бўлуб эриклик⁵⁹.

Уш анча халқ бирла қилди эъзоз,
Ким ул юз байт ичинда айса бўлмаз.

Хазина, молу мулку иззу ҳурмат,
Бу барчоси санинг, сан бўл фароғат.

Фидо бўлсун жонингга ушбу жоним,
Сенинг бирла ёруғ жону жаҳоним.

Уялғай тею кечгандин ҳикоят,
Юзинга қилмади ҳаргиз шикоят.

⁵⁷ пазмон — ғамгин

⁵⁸ қуртқа — қари кампир.

⁵⁹ эриклик — тез, чаққон.

Билур эрди далиллар бирла они,
Очуқ эрди ошиқлиқнинг нишони.

Яна шоҳдин нишонлар кўрмиш эрди,
Бу қизлардин—ма барча сўрмиш эрди.

Билиб бу сирни ул эркак тишидин,
Бу розни кезлар эрди кўб кишидин.

Тануқлуқ берур эрди кўнеликим бу,
Сўзум олғайким уш кўб еди қазғу.

Қиёссиз лутфу инъом кўб қилди,
Ким онинг кўнелини ором қилди.

Баёқи қизларин қўйди қатинда,
Ўзоқитек турунг теб хизматинда.

Яна ул луббат⁶⁰ ўйнағучи чарх⁶¹ уш,
Ўюн бошлаб қавурчоқлар била хуш.

Ул ой табғинда йиғлаб мунча юлдуз,
Тарозу ёситек бўлдилар туб—туз.

Ўтурди ирғамоқ андиша⁶² қўюб,
Ўзоқи ишларини пеша қўюб.

Хусрав Баҳман чўри бирла урушиб булардин қочгани

Калид(и) бўлса ганж очмоқ умид ул,
Темуртек рой⁶³ олтунлуғ калид ул.

Баҳодурдин минг ортуқ ройлиғ эр,
Биликлик эр қилич захмин қачон ер?

Кўп элни рой бирла олса бўлур,
Қилич бирла олойин теса бузлур.

⁶⁰ луббат — ўйинчоқ, кўғирчоқ.

⁶¹ чарх — бу ўринда: тақдир, толе.

⁶² андиша — ўй, фикр—мулоҳаза.

⁶³ рой — 1.фикр, қараш. 2. Ҳинд подшоҳларининг унвони.

Бу Хусрав тахт тут(т)и тею Баҳром,
Нетакким билди, кетти андин ором.

Бошинга тож савдоси ўтурди,
Боройин мен анга теб бош кўтурди.

Келиб Баҳманга айдиким: — Бу кун ман,
Муни андиша қилдим, не теюрсан?

Айтти: — сабр қил, бир рой уролинг,
Ушандин сўнгра бу ҳийла қуролинг.

Ким ул Хурмуз худ андин тонмиш эрди,
Қатинда тутмади элдин—ма сурди.

Ани билмазким ул Юсуфда кезин,
Фироқ нурын олур Яъқуб кўзиндин.

Битиб нома қамуғ ёнқа паришон,
Қилиб айдиким эмди ушбу ўғлон.

Бу ўюнлар биламу бизни утгай?
Ото ўлтургучиму элни тутгай?

Анга бир журъа⁶⁴ сусун элдин ортуқ,
Зиҳиким⁶⁵ элга лойиқ шоҳ тобтуқ.

Бағишлар бир надимга⁶⁶ тожу тўнин,
Севар шоҳлиқтин ортуқ чанг унин.

Ҳануз ишқ ўти бирла бағри доғлиқ,
Ҳануз Ширин сўзинга эрур боғлиғ.

Жаҳон билмак бу янг(лиғ) бирла бўлмаз,
Очун тутмоқ бу нанглар бирла бўлмаз.

Ярашмаз барча ҳолда ўт била сув,
Ақлиғ улким ўт сўндурса ашну⁶⁷.

⁶⁴ журъа — бир ютум, бир қултум.

⁶⁵ зиҳи — яхши, жойида, қандай яхши!

⁶⁶ надим — яқин хизматкор; ҳамсуҳбат.

⁶⁷ ашну — аввал, бошдан

Агар(чи) пандимизни олса олсун,
Йўқ эрса ул атоси янглиғ ўлсун.

Қилич бирла анинг йўлин тутингким,
Гўр⁶⁸ арслонтек сўнгинча ман етойин.

Бу янглиғ кина бирла ҳийла қилди,
Қамуғ эл бегларининг кўнглин олди.

Малик кўрдиким ул барча райият,
Қилиқ ўйнаттилар қилди ҳамийят.

Кўнгулда ушбу ишни сақну турди,
Булар ол қилмасун теб сақну турди.

Бирин—бирин райият барча кетти,
Яна душман черики келди етти.

Боқиб тўрт ёри ожиз бўлди Парвиз,
Равон отланди йўлга сурди Шабдиз.

Олиб бошдин азоққа солди тожин,
Алиндин аврақин⁶⁹ учғинди лочин.

Солиб тахтин ушул жон олғучиқа,
Улусни қўйди ул куч қилғучиқа.

Кўрар шоҳким дуо, ўйнар бу айём
Хилоф шатранжини тикмишда Баҳром.

Бу фарзин банд етиб мот қилмасун теб,
Ягантек⁷⁰ қочти изим бўлмазун теб.

Гаҳи йўлсуз елиб, гаҳ ул тутуб йўл,
Яна Эронқа етти эмганиб ул.

Баҳромдин қочиб Эронқа борурда Ширинга йўлуқғони

Мунунгтек айди ул сўз айғучи пир,
Нетакким, чиқти сахроқа жаҳонгир.

⁶⁸ гўр — 1. ёввойи эшак. 2. Шоҳ Баҳромнинг лақаби.

⁶⁹ аврақ — ўрдак

⁷⁰ яған — фил.

Ов овларда ун эштиб ўтру боқти,
Кўрарким ногаҳон бир тўз чиқти.

Булут янглиғ кетиб тўз, ой очилди,
Боқиб Хусрав таажжуб ичра қолди.

Фалак жодуси юз минг турлу афсун
Ўқуб, Ширинни овқа измиш ул кун.

Ики овчи келиб бир овқа кирди,
Замона ушбу янглиғ ов қурди.

Азин ёронлари ов бирла машгул,
Анинг йўқ бир табуғчи мунунг (бир) қул.

Бири ишқ илкида дармонда, ранжур⁷¹,
Муҳаббат жомидин ул бири махмур⁷².

Биринга тахту давлат, тож бермиш,
Бирининг тахту тожи елга бермиш.

Бири сочмиш чечаки узра анбар,
Бири тўкмиш йипор остинда шаккар.

Бири бермиш юзиндин бадри кофур⁷³,
Бириндин кўрк ўғурломуш қамуғ хур.

Кўруб бири—бирини ул ики ёр,
Яна кўзларидин ёш бўлди сайёр.

Шириндин кўз кетармаз эрди Парвиз,
Ҳам ул Гулгундин азрилмаз бу Шабдиз.

Тузуб дўстлар ёнгинча сўзларини,
Чиқориб бошлаб ичдин сўзларини.

Сўра бошлади бир—биринга отин,
Ширин ҳам тониди шоҳ минган отин.

⁷¹ ранжур — касал, заиф, эзилган.

⁷² махмур — маст, сархуш.

⁷³ кофур — 1. гоятда оқ ва хушбўй модда; 2. маж. Оқ тус; *бадри кофур* — оппоқ тўлин ой.

Бири—бирин яқинким билдилар чин,
Ўзин тупроққа солдилар иярдин.

Бир ончадан сўнғ онлар кўтуруб бош,
Телим йиғлодилар бағри бўлуб бош.

Яна сўзлаю бошлаб озин—озин,
Қамуғ айтиштилари бир—бирга розин.

Кўб эрди сўз валекин чақладилар⁷⁴,
Тилин кўб сўзламакдин сақладилар.

Укуш сўз барча ҳолда яхши бўлмаз,
Тею сабр ишга боғлаб, қилдилар роз.

Йироқдин овчилар кўзга кўрунди,
Равон ул икки ошиқ отқа мунди.

Кўруб тўрт ёндин ул овчи(ни) беглар,
Изиб тизгин, паритек тебрадилар.

Малик Хусрав нўкарлари—ма кўрди,
Елиб елтек, отин мунларқа сурди.

Тамом ул етигандек тарғағонлар,
Яна улкар менгиз йиғлишти онлар.

Кўрарларким, ушул кун бирла бир моҳ,
Қарор қилмиш бу ишқ бурчинда ногоҳ.

Ёқиб кўнглинга ишқ ўтин куярлар,
Солар қуштек бири бирин кутарлар.

Кўрукли тонимас бирин—бириндин,
Ким ул Хусрав қаю, қаюси Ширин?

Бирин—бирин йиғилди барча лашкар,
Туруб саф—саф, қамуғ мунларни тонглар.

Тушуб Ширин ўтунди: “Эй жаҳондор,
Туман минг мендин ортуқ қулларинг бор.

⁷⁴ чақламақ — ҳаддини билмақ

Қутунғқа барча олам севнур, эй шоҳ,
Манга қандин бу давлат келди ногоҳ?

Яқин бу мангда бор бир яхши боғим,
Бу тун ул боғда тиккайлар ўтоғим.

Оғирласа⁷⁵ малик ташрифи қулни,
Туройин қавшуруб хизматда қўлни”.

Малик айди:“ Қўноқ тилосанг, эй жон,
Боройин бош била, эй шаҳди⁷⁶ туркон”.

Яна узр айтур ул Хусравқа Ширин.
Шакар тўкти ушул Ширин эриндин.

Хабар қилди Меҳинбонуқаким шоҳ,
Қўноқ келди яроғ қил теб, бўл огоҳ.

Нетакким бу хабарни билди Бону,
Равон ўтру чиқиб, келтурди тузғу⁷⁷.

Тушурдилар ўшул боғ ичра они,
Ким ул боғ эрди учмоқнинг нишони.

Келибким Хусрав ул бўстонқа тушти,
Яна кўб молу от бирла тикишти.

Тузулди базми шоҳона икинчи,
Очилди айшу ишрат, завқ ганжи.

Кўруб ҳар дам малик Ширин юзини,
Элиндин ичқинурди ўз-ўзини.

Миҳинбону буларнинг ҳолин англаб,
Ўтурди ул кун ушбу ишни танглаб.

⁷⁵ оғирламақ\ ағирламақ — марҳамат кўрсатмоқ, ҳурмат кўрсатмоқ.

⁷⁶ шаҳд — асал; *шаҳди туркон* — туркларнинг асали, гўзали маъносида

⁷⁷ тузғу — таом келтирмақ, сафарга егулик тайёрлаб бермоқ.

Хусрав Румга бориб, Қайсардин черик олиб Баҳром чўбин бирла урушгани

Темурдин тоғ янглиғ тебрадилар⁷⁸,
Аларнинг кўблугиндин тебради ер.

Тамом эллик минг эл барча соғитлиғ⁷⁹.
Баҳодурлуқта текма бир минг отлиғ.

Келурлар қасд этиб Баҳром жонинга,
Буёлинг теб қилич онинг қонинга.

Ёвуқким етгилар Баҳром—ма билди,
Черик отландуруб ул ўтру келди.

Қачонким қилмаса бу бахт ёри,
Не қилсун бўлса олам шаҳриёри.

Етиб икки черик урушғу ерга,
Тузуб бири биринга ўтру ерга.

Сучур⁸⁰ кўру, унин эштиб ул отлар,
Эранлар чайнаб бошлаб пўлотлар.

Ўқ овози еринга ранг ёдин,
Чиқиб қурди телимлар боши ёсин.

Сўнгилар учи⁸¹ тўшга тўш⁸² келди,
Қаюким дафъини⁸³ билмаз йиқилди.

Қиличлар уни чока чок чиқти,
Қутулди қаюким чолок⁸⁴ чиқти.

Йиқилди кимгаким бир гурз тегди,
Бошин отлар азоқи бирла тўкди.

⁷⁸ тебрамоқ — ҳаракат қилмоқ, қимирламоқ.

⁷⁹ соғитлиғ — совутли

⁸⁰ сучур — жаҳонгирлик қилмоқ

⁸¹ сўнгилар учи — охиридагиларнинг боши.

⁸² тўшга тўш — тарафма—тараф.

⁸³ дафиъ — қайтариш, кетказиш.

⁸⁴ чолок — чаққон, тез, илдам.

Эранлар гукрар арслонтек қоришиб,
Ики ёндин черик уршу қоришиб.

Қамишлиқ янглиг онгсиз ўт тушди,
Ёна бошлоди барчаси тутушти.

Сўнгулар тушти синди барча элдин,
Оғозди⁸⁵ болтачоқ кесмакга белдин.

Биқинға захм ханжар йўл топти.
Қилич оттек бўйинлар узра очти.

Тўбузлар⁸⁶ захмидин қолқон ушанди,
Ушул ҳайбатда отлар қон қашанди.

Ажал жонлар сўнгинча югру етти,
Телим бошлар ул уруш била йитти.

Ябургоқким нетак тўклур хазонда,
Тўқулди гавдасидин бошлар анда.

Оқиб бўлди эранлар қони Жайхун,
Қиёматдин нишон билгурди ул кун.

Ҳисоби йўқ халойиқ ул кун ўлди.
Кўрукли кўз тонгирқаб ҳайра қолди.

Шаҳаншоҳ урдуруб бир фил уза тахт,
Илоҳий, сан оча бер тею бу тахт.

Ўтурмиш тахт уза арслон менгиз чин,
Нукарлар илгару тортиб қиличин.

Бузург Уммид тахт олинда ўтруб,
Қуёшқа ўтру устурлоб⁸⁷ кўтруб.

Нетакким бўлди вақт айди:“ Равон бўл,
Муборак толиъ ул, душманқа бул йўл.

Сур эмди филни, ул шоҳким угтунг,
Бу ўюн бирла уш очунни туттунг”.

⁸⁵ оғозди — бошланди, киришди.

⁸⁶ тўбуз/тупуз — бесўнақай, баҳайбат, катта (нарса)

⁸⁷ устурлоб — қуёш ва юлдузларнинг юксаклигини ўлчайдиган асбоб.

Малик Баҳромни фил хартуми бирла,
Анингтеқ урдиким индурди ерга.

Филиндин бош—кўзи ерга йиқилди,
Қовуртлуқта⁸⁸ азақ остинда қолди.

Тегиб йиқти ани бу шоҳ суси,
Синиқтилар қамуғ Баҳром суси.

Равон аврақтеқ ул Баҳром учти,
Бу туйғун илкидин жон олди қочти.

Черики барча қочмоққа юз урди,
Сўнгинча шоҳ чериги қавди, сурди.

Оти кучлуклари қочти, қутулди,
Ўкушроқи бўлун бўлуб тутулди.

Замона ушбу янглиғ дод қилди,
Кимини қул, кимин озод қилди.

Очун мундоғ телим хирмон кўюрди,
Бирин оч қўйди, бирин хуш тўюрди.

Қаю ерга бу очун берди роҳат,
Ким уш сўнг бермади юз анча ҳасрат.

Гаҳи софисин ичку гаҳ ўюкин,
Гаҳи ош егу, гаҳ этмак кўюкин.

Улаш⁸⁹ бу хонда шаккар еса бўлмаз,
Ҳамиша завқ қилғум теса бўлмаз.

Севунча қазғу бор, хурмода хори,
Йилон бор ганж уза, ҳам болда ори.

Неча дўст эрса юз онча ёғий ул,
Неча қулдурса, юз онча йиғи ул.

Кўурсан бирниким хуш шод тирлур,
Яна бирининг умр тумори турлур⁹⁰.

⁸⁸ қавуртлук — эзилиш, босилиш, оёқ остида қолиш.

⁸⁹ улаш — гамгин, зулмат, ҳасратли.

Кезар бири тамошо бирла боғлар,
Бирининг буйнини онгсизда боғлар.

Уш анда воҳ войла бош очмоқ,
Буёнда айш этиб, маъшуқа кучмоқ.

Бу нағлар бирла дунё ободон ул,
Гаҳи ул ёз ели, гоҳи хазон ул.

Очун бир тўхшун⁹¹ отқа ўхшар. эй ёр,
Соқинким тебмасун онгсизда зинҳор.

Сани тебмаздин ошну сан ани теб,
Яқин келма ишониб бор халос теб.

Биликлик севгайму бу бевафони,
Ким ўгранмиш улаш қилмоқ жафони.

Нетакким кетгиса Баҳромдин ул тахт,
Яна Хусравқа қолди мулку ҳам бахт.

Хусрав Баҳромни қочириб, атоси тахтин олиб султонлиқ қилгани

Балиқ буржиндин ойким бош кўтурди,
Бу шоҳлиқ буржинга шоҳни кўтурди.

Сурайёдин Зуҳра Янгождин—ма Биржис,
Саодат бермиш ул таслису тасдис⁹².

Ҳамалга⁹³ етлиб ул хуршид манзур,
Зуҳалга⁹⁴ далв⁹⁵ ичинда солмиш нур.

⁹⁰ турул— — тўхтамоқ, хотиржам бўлмоқ, яшамоқ.

⁹¹ тўхшун — асов

⁹² таслису тасдис — дунё, олам маъносида (уч ўлчам ва олти жиҳат назарда тutilган).

⁹³ ҳамал — 1. Ўн икки буржининг биринчиси (бу буржни қўй шаклида тасаввур қиладилар). 2. Куёш йили ҳисобида биринчи ой номи (март—апрель ойига тўғри келади).

⁹⁴ зуҳал — Сатурн сайёраси.

⁹⁵ далв — 1. Кудуқдан сув олинадиган чарм идиш. 2. Ўн икки буржининг бири.

Бу толе бирла қувватланди бахти,
Илкинга кирди қайра ўз тахти.

Халойиқлар аро адлу човуқти,
Қамуғ элларга эзгу оти чиқти.

Анингтек адл уза юритти ёрлиғ,
Ким онинг ёрлигиндин тинди ёрлиғ.

Замона шаҳлиқи бирла қувонди,
Ануширвон яна тирилди сонди.⁹⁶

Синуқлар кўнғлида ўрнатти меҳрин,
Солимлар устинга юритти қаҳрин.

Ети иқлим беғлари йиғлиб қабуқға,⁹⁷
Камар боғлаб туруқтилар табуқға.

Суюрқади⁹⁸ кимин тоблаб хирожин,
Кимин маъзул⁹⁹ этиб, олдурди тожин.

Бу янглиғ барча эл ишин битурди,
Кўнгул фориг қилибким хуш ўтурди.

Севук қайғуси қайра кор қилди,
Яна ул ишқи кўнглин зор қилди.

Не ул қазғу кўнгулдин сурса бўлур,
Не қазғусинга чора қилса бўлур.

Розин очмоққа Марямдин соқинур,
Яна Қайсар била шартин соқинур.

Неча кўб бўлмишинча молу ганжи,
Уш анча ортти ул кўнглинда ранжи.

Тоши бирла кулуб, ишқ кўнглин ўртар,
Вале розин халойиқлардин ўртар.

⁹⁶ сонмоқ\санмақ — ўйланмоқ, фикр қилинмоқ.

⁹⁷ қабуқ\қапуқ — эшик, дарвоза.

⁹⁸ суюрқа— — 1. Инъом қилмоқ. 2. Хурсанд қилмоқ.

⁹⁹ маъзул — бўшатишган, ишдан озод этилган, йўқолиш, кетиш.

Гаҳи ишрат билан ўзин овитур,
Гаҳ игламоқ бирла кўнглин совитур.

Гаҳи айтур:“ Дариғо, не қилойин?
Бу экимга¹⁰⁰ дору кимдин қўлойин?”

Гаҳи айтур: “Эй кўнгул, не тиларсан?
Неча бўлмочи ишга тиш биларсан?”

Ошиқлиқ бирла шоҳлиқ рост келмаз,
Ики ишдин бирин қил, йўқса бўлмаз.

Не хуш сўз айди ул пири Хуросон*,
Кулук бир юкму торгесун ё тегирмон?

Букун ёнимда бўлса эрди ул ёр,
Бу янглиғ бўлмас эрдим ишқида зор.

Қани ул тунким ул ойним қатинда,
Ёношиб ўтрур эрдим хизматинда.

Уюди бахтим, андин сўнг уёндим,
Қамиштеқ фурқати ўтинда ёндим.

Кимга ўтнуб қилойин эмди фарёд,
Ким ул қилсун мени бу мунгдин озод.

Қўлумга қўнмиш эрди ул лочин,
Дариғо, онгсизин ичқиндим элдин.

Қани ул тотли тиллик, оти Ширин,
Не ялғуз оти, барча зоти ширин.

Қани ул ой бирла тун қота хуш,
Азақ элда юрутуб қилғоним нўш.

Қани мажлисдаким ёношиб ул ёр,
Қўли қул бўйни узра эрди тумор?

Гаҳи ул кумуш хомтек оқ зақанин,
Тутуб ўпмак чечак янглиғ янғақин.

¹⁰⁰ эк. эклик — дардлик, хасталик.

Гаҗи лаълин¹⁰¹ сўруб хуш завқ қилмоқ,
Гаҗи кўб ёлбориб бир қўлтга¹⁰² қўлмоқ¹⁰³.

Гаҗи оч арслонтек оҳуқа ёбушмоқ,
Эринлар бирла шафтолу қабишмоқ.

Бу сўзларниким айдим, барча кўрдум,
Хаёлму эрди. йўқса тушму йўрдум?

Кетиб хасмум, нечаким ганжим ортти,
Вале ёрсизлиқимдин ранжим ортти.

Манга айтур халойиқ: “Шод бўлғил,
Тирил хуш, қазғудин озод бўлғил.

Охир кучун нетак хуш тирилоийн,
Ичимдин қазғу кетмаз, не қилоийн?

Ман ул қушманким уш тўрға илиндим,
Қутулмазман не янглиғким қилиндим.

Нечаким толбисом беркир бу боғим,
Бу боғим бирла йўқ учғу яроғим.

Бу бир ёр қазғуси уш ақлим олди,
Тутуб ишқи мени девона қилди.

Бу мунгдин чора йўқ ўзумни юлғу,
Кўб эл қазғусини, билмон, не қилғу?

Манга юз қазғу егучи керак ёр,
Агар юз қазғу есам ман бу душвор.

Эшактек юк олиб кўтурсаман ор,
Эшаклар кулғай ишимга, бил, эй ёр.

Кўнгул онсиз тиламаз давлату тож,
Эрур доим анинг васлинга муҳтож.

Паришон ул сабабдин бу кўнгул уш,
Тута билмон ўзумни бир замон хуш.

¹⁰¹ лаъл — *маж.* қизил май.

¹⁰² қулт — етакламоқ; илтимос қилмоқ?

¹⁰³ қўл — сўрамоқ, илтимос қилмоқ.

Бу юлдузлар ҳам райҳону боғ ул,
Паришонлиқта ўқ ноқис чароғ ул.

Ёрутмаз эвни учғун бўлмаса шам,
Ким учғунлар паришон, шамъ эрур жамъ¹⁰⁴.

Қуварди бу очун, бўлди кунум тун,
Сўкал¹⁰⁵ ўзумга безгак келди бу кун.

Чаён ининга сичқон сифмас эркан,
Сипуртка қузруқинга боғлар андан.

Мунунгтек неча сўзлуг сўз айтипти,
Яна ўз ҳолинга боқти қайитти.

Ким уш бор давлатим, иш битгай ночор,
Чун давлат бор эрур ҳам келгай ул ёр.

Бу давлатсиз улуғлуқ қилса бўлмаз,
Битар иш бўлса давлат кеч қолмаз.

Топа давлат била эр барча мақсуд,
Керак ўт анда сўнг куйдурсанга уд¹⁰⁶.

Телим боғлиғ қабуғ давлатдин очлур,
Бўлур вайрона давлат бирла маъмур.

Суви кўб бўлса хуш мева берур боғ.
Авунсиз¹⁰⁷ қурса бўлмоз қушқа ҳеч оғ¹⁰⁸.

Бу сўзлар бирла ўз кўнглин овитур,
Вале ишқ сўзин кўнглинга ёқитур.

Не қилсун қазғу ею сабр қилди,
Сабр бирла сўнги мақсудин булди.

¹⁰⁴ жамъ — 1. Йиғинди, тўплам. 2. Барча, ҳамма

¹⁰⁵ сўкал — хаста

¹⁰⁶ уд — оловга солганда хуш ис берадиган ёғоч

¹⁰⁷ авун — дон

¹⁰⁸ оғ — тузоқ

**Хусрав Ширинга ўфкалаб кетмишдин сўнг,
Ширин Хусрав фироқиндин зори қилмиши**

Мунунгтек аймиш ул сўз айған устод,
Телим ранж бирла сўзга бермиш ул дод¹⁰⁹.

Нетакким кетди шоҳ Ширин қотиндин,
Фироқда тўзмадин оҳ қилди Ширин.

Чечак кетти, еринда қолди хори,
Кўнгулда қолмади зарра қарори.

Тамом қурбон қўйитек йиқлиб ул ой,
Азақ эл ерга уруб қилди кўб вой.

Узукда¹¹⁰ тоқати чин тоқ бўлди,
Бурунқиндин минг ортуқ муштоқ бўлди.

Ёш ўрнинга кўзиндин қонлар оқти,
Яна ёр ишқи жонин ўтқа ёқти.

Гаҳ айди: “Қани, қанда борди ёрим?
Ким ансиз бўлди, кўнглум эмди ярим”.

Гаҳ усруктек¹¹¹ азақиндин йиқилди,
Гаҳ очун жавридин фарёд қилди.

Ҳавас тўлди димоғи, кетти уйқу,
Яна ўлтурди жони узра қазғу.

Яна шавқ ўти бирла сизди ёғи,
Узун тун бўлди кўз ёғи чароғи.

Сарвтек қадди дол янглиғ эгилди,
Чечактек менгзи қазғу бирла сўлди.

Очун хушлуқлариндин кўнгли кечти,
Ўз илкин бошинга тупроқ сочти.

Қонотти тирноқи бирла янгоқин,
Йиғидин тиймади бирдам қароқин.

¹⁰⁹ дод — маза; адолат

¹¹⁰ узук — муҳаббат; алам

¹¹¹ усрук — маст

Гаҳи шаккарга бодомдин тўқуб ёш,
Гаҳи тўқди тўшин алга олиб тош.

Гаҳи ул югрутуб тек кезди майдон,
Гаҳи ҳасратда қилди бўйни чавгон.

Бу кўюкда сизиди ул юзи нур,
Нетакким сув ичинда сизса кофур¹¹².

Келиб меҳнат черики, кетти роҳат,
Янгиланди иккинчи ул жароҳат.

Шабихун қилди ёр қазғуси кўнглин,
Синиқти сабру тоқат қочти андин.

Кўнгул буйнади ақлин ғорат этти.
Қарори қолмади, ороми кетти.

Укуш жаҳд эттиким қуртулди жони,
Ғидоси¹¹³ бўлди тун, кун бағри қони.

Гаҳи кўнглинга кўб нафрин¹¹⁴ қилди,
Ким ўз кўнглум манга бу қин¹¹⁵ қилди.

Гаҳи бахтинга айдиким: “Эй ағёр,
Нечага текру мени тутғасан зор?”

Муродим илга ногаҳ кирмиш эрди,
Чун ёри қилмадинг, уш қайра борди?

Узурдум бир шаҳаншоҳни кўб элдин,
Алимга кирмиш эркан бординг элдин.

Телим ранж бирла топтум эрди ул ганж,
Йитурдум, бўлди зойинъ, кўрмишим ранж.

Манга бу фурқати захрин ичурдунг,
Чароғи кирди илкимга, ўчурдунг.

¹¹² кофур — ғоятда оқ ва хушбўй модда; *маж.* оппоқ тус

¹¹³ ғидо — овқат

¹¹⁴ нафрин — лаънат, қарғиш

¹¹⁵ қин — қийинчилик, азоб, зиндон

Топуб мангу сувин қўймадинг ичсам,
Йиг эрди ётмоқимдин минг кез учсам.

Чиқар ич ёнмоқимдин уш тутунум,
Кечар елтек узамга бир бу тунум.

Пушаймон асиг йўқ, не қилғу билмон,
Экимга дору кимдин қўлғу билмон”.

Бу сўзни айту қолмади мажоли,
Паришон бўлди ёр ускинда ҳоли.

Гаҳ айтурким сўнгинча йўқ боройим,
Мувофиқ тушмагай теб қайра ёрим.

Бу соқиш бирла кўнгли пора—пора —
Бўлуб. ҳеч топмади ишинга чора.

Ериндин турди, отланди отинга,
Келиб кирди Миҳинбону қотинга.

Хабар англлатти Хусрав кетганиндин,
Ўзи ҳам кўб жафолар этганиндин.

Миҳинбону билиб аҳволу борин,
Кўрарким, элтмиш ул Ширин қарорин.

Насиҳат қилдиким: “Эй жони Ширин,
Эшиг пандимни, тут ақлинг қулоқин.

Неча кун сан бу қазғуда сабр қил,
Ҳамиша қазғуда қолмаз киши, бил.

Чечактек тез давлат бўлмаз эзгу,
Эвма, сабр этким ишинг биткай ақру¹¹⁶.

Қатиг оқғон сув кўпруклар йиқар тарк¹¹⁷,
Сан ақрунлуқ била бунёд қил барк¹¹⁸.

Уруғниким солар ерга экинчи,
Сабр бирла бошин кўтрур экинчи.

¹¹⁶ ақру — тинч, осонгина.

¹¹⁷ тарк — тез.

¹¹⁸ барк(а) — ҳовуз

Ошуқған терк орар, югруб йўл олмаз,
Ким ақрун сурса тун-кун борса толмаз.

Кишиким күтрур олтмиш ботмон осон.
Беш ортуқ юкласанг ҳам қўрқмаз андан.

Не мунча қазғу ерсан, бўл фориг.
Узукда қилма ол менгизни сориг.

Сабр қил, бахту давлат ёри қилғай,
Тилағай ул сени ҳам зори қилғай”.

Миҳинбону бу янглиғ сўзлар айтур,
Насиҳат қилди, Ширин кўнглин овтур.

Бу ёндин ҳам неча сўз айди Шовур,
Қабул қилди сўзин жон бирла ул ҳур.

Ичурди сабр ўтин Шовур аттор,
Ярашти сабр бирла ул ма ночор.

Миҳинбону тақи қўб панд қилди.
Ширин кўнглин сабрқа банд қилди...

Хусрав Ширин учун Марямга шафоат қилган сўзи

Кетиб кун, чиқти эрса пардадин ой,
Асаслар¹¹⁹ келди теб тун чолди сурной.

Туруб Марям қотинга кирди Хусрав,
Бўлуб ул эски савдоси яна нав.

Айиттиким: “Қулоқ(ингда) сўзум бор,
Кенгошурман санга ман, бўлма озор.

Ким асру эмгади ул ерда Ширин,
Кетурсанг маслаҳат бўлғайму андин?

Сабаб ман бўлдум, ул бадном бўлди,
Бу янглиг душманинға ком бўлди.

¹¹⁹ асас — кеча қоровули.

Биз ирғарбиз¹²⁰ бол, ул еса қазғу,
Эшитмакка бу иш эрмаз ҳам эзғу.

Охир давлат улаш бир ерда турмаз,
Фалак иқбол таблин дойим урмаз.

Ижозат бергил эмди элга кирсун,
Азақда қолди, қайра элка кирсун.

Табуғчилар саройинда ўтурсун,
Аларқа сўзлашу ул овну турсун.

Қутулсун қазғудин эмгакли жони,
Манимтек сан тақи иззат қил они.

Валекин сан қунилаб қазғу ема,
Мени Ширин қотинға борға(й) тема”.

Жавоб айтур сўзин бошлади Марям:
“Ким эл ириклики,¹²¹ эй шоҳи олам.

Тиласанг онт ичойин, бормағайман,
Кўнгул фориг тут ул ёндин теди сан.

Замона шоҳлиқингдин лоф урур,
Очун халқи қамуғ ҳукмингча юрур.

Санга ош бўлсун ушбу тотли ҳалво,
Не ишинга келур бу қуру ғавго.

Тиларсанким есанг ҳалвойи Ширин,
Манга берсанг сўнги сафройи¹²² сирин.

Бу сучуклук била қилгил қаноат,
Фузуллуқ¹²³ қилма, боқи сўз ҳикоят.

Қўярсан мени бир жодуқа қаршу,
Ким эриксам жонимдин кунда уршу.

¹²⁰ ирғамоқ — илгариламоқ, (бош) силкитмоқ.

¹²¹ ириклик — ишбилармон, уddaбурон.

¹²² сафро — сариқ.

¹²³ фузуллуқ — ортиқчалик, беҳудалик; тентаклик, эзмалик, телбалик.

Соқинсиз хийлау макр, оллари бор.
Саҳл ол бирла ул эр кўнглин алдар.

Сени бир хийла бирла мендин олғай,
Ўзум бу хасрат ўти ичра қолғай.

Анинг афсунчилиқин каз¹²⁴ билурман,
Бошимға келмасун теб сақланурман.

Телим аврат¹²⁵ ким ўндин бешни билмаз,
Анинг макриндин арслонлар қутулмаз.

Хотунлар кўпраки бил бадфаол ул,
Ичи тўлуқ хабислиқ¹²⁶, тош жамол ул.

Қиличда, отда. хотунда вафо йўқ,
Жафо ул пешалари, сан сўзум ўқ.

Вафо эрлик нишони ул бил, эй ёр,
Телим эрда—ма чиқмаз бир вафодор.

Тишида¹²⁷ келгай эрлик теса бўлмаз,
Ким эрман теғучилардан топулмаз.

Яратмиш сўл ёндин ҳақ тишини,
Битурмаз сўл ҳаргиз ўнг ишини.

Кўнгул боғлаб вафосизқа не ҳосил,
Агар ақлинг бор эрса таркини қил.

Яна билгил кимунгким ғайрати бор.
Тиши эрса эрур ул, эрдин тақи эр.

Эрур ғайратсиз эрман текли маъмун¹²⁸,
Ул эрдин йиғрак ул ғайратли хотун.

Айитти Марям: “Эй шоҳ, шод бўлгил,
Асифсиз қазғудин озод бўлгил.

¹²⁴ каз — шундай, шу каби

¹²⁵ аврат\аврод — вазифалар.

¹²⁶ хабис — ёмон, ярамас, ифлос

¹²⁷ тиши — хотин киши.

¹²⁸ маъмун — омонда, ҳимоя остидаги, ҳимояга олинган

Отам боши учун ким, эй шаҳаншоҳ,
Агар Ширин бу ерга келса ногоҳ.

Қулоқ тут, хуш эшитгил сўнг сўзумни,
Ким ўлтургайман илкингдин ўзумни.

Қўй ул бойкушни ким вайронда турсун,
Шаҳарга келмасун, ёбонда турсун“.

Яқин билди сўзиндин шоҳ Парвиз,
Ики хотун ярашмаз тею ҳаргиз.

Азин сўз бошлади, қўйди бу сўзни,
Қуруғ ерда тек эмгатибон ўзни.

Яна яшрун бориб Хусравқа Шовур,
Хабар кетрур неким сўзласа ул ҳур.

Не айса шоҳ жавобин қайра ул тун,
Юрур жосус янғлиғ югрур яшрун.

Бу ўюн бирла ҳайрон бўлди Ширин,
Нетак мансиз сарар теб ул бути чин.

Кўнгулда соқшади не қилғу тею,
Неча ўлтурғу мунтек қазғу ею?

Яна қўнгли тануқлуқ бердиким ул,
Қуяр вақтинга топғайман тею йўл.

Вафосизлиқтин эрмаз тею билди,
Уминч¹²⁹ бирла ўтурди сабр қилди...

Шовур Фарҳодни Ширин қатинга келтургани тақди Фарҳод Ширинга ошиқ бўлгани

Мунунг тек аймиш ул сўз айған устод,
Саноат бирла қилмиш сўзга бунёд.

Ким ул қарши бўлуб Ширинга зиндон,
Турур эрди бўлуб қўнгли паришон.

¹²⁹ уминч — тасалли, умид.

Ҳамиша сут эди анинг ғидоси,
Тиламаз эрди андин ўнг егаси¹³⁰.

Ағар юз турлу ҳалво бўлса ё ош,
Йўқ эрди анда бир луқма егу ош.

Йироқроқ эрди ул ердин тавори¹³¹,
Сиғир, йилқи, қора қўй, барча бори.

Табугчиларга андин сут кетурмак,
Кучай эрдик ҳар кун юк кетурмак.

Тилайур эрди Ширин қилса тадбир,
Ким эмгаксиз бу ерга келса теб шир.

Нетакким очти эрса зулфини тун,
Қарорди мушку анбар, тўлди очун.

Яна ул ой чиқти пардасиндин,
Ўтурди, айди Шовурға бу розин.

Эшитти қиссадин огоҳ бўлди,
Икинчи ол чечак янглиғ очилди.

Ўга бошлади ҳиндутек парини,
Нетакким ул Уторид*, Муштарийни*.

Айитти: “Мунда бир бор яхши устод,
Анинг оти эрур фарзона¹³² Фарҳод.

Билушур эрдим анинг бирла ашну.
Билур ул ҳандаса илмини эзгу.

Қачон ким тешасин илгинга олғай,
Тош узра мендин ортуқ нақш қилғай.

Қилиб кўргузгай ул юз турлу санъат,
Қайу ёндин тесанг бор анда қувват.

Ул устодлиқ била ишинг битургай,
Осонлиқ бирла мунда сут кетургай.

¹³⁰ ега — яхши.

¹³¹ тавор — мол—мулк, бойлик.

¹³² фарзона — оқил, доно, донишманд.

Бўлур устодсиз иш барча душвор,
Бурун устод андин сўнг иш, эй ёр.

Бўлур қилмоққа соқиш бирла тартиб,
Вале туз келмаз ул соқишқа таркиб.

Бўлур мумдин юзук қилмоққа осон,
Вале билмазга олтундин йўқ имкон.

Агар фармонласанг холи боройин,
Ани мен хизматинга кетуройин.

Ким онинг бирла бир усто қотинда,
Ики шогирд эзук биз хизматинда.

Қамуғ иш аслини ҳаққинча билди,
Қалам кўзди манга, ул теша олди.

Ўпарлар тешадин илгин қамуғ Рум,
Қилур ул тошни теша захмидин¹³³ мум”.

Бу янглиғ айтур Шовур сўз тугатти,
Ширин кўнглинда сут қазғуси кетти.

Нетак кун кўзғуси очтиса юзин,
Тутуб тун занги қочти занги издин*.

Чиқиб ул ерни Шовур сурди, билди,
Бориб издайу ҳам Фарҳодни билди.

Уқуб отландуруб йўл тутти, сурди,
Ани Ширин табгинга кетурди.

Равон бошлаб ҳарамга олди, кирди,
Салом қилди кўлин қовшурди, турди.

Тамом бир фил янглиғ турди Фарҳод,
Айитти: “Бу эрур тош қазган устод”.

Табуғчилар боқишиб тонгладилар,
“Не тонгсуқ¹³⁴ одам ўғли”, бу тедилар.

¹³³ ҳазм — хушёрлик, ўйловчанлик, эҳтиёткорлик.

¹³⁴ тангсуқ — ажойиб, ғайритабиий.

Оғирладилар ул барча табугчи.
Рақибу посбону ҳам қабугчи.

Равон¹³⁵ Шовур элин тутти, кечурди,
Кечибу ул сандали¹³⁶ узра ўтурди.

Ўтурмиш парда ортинда ўшул хур,
Ўзининг шуъласиндин эв тўлуғ нур.

Соқишлаб кўнглида Фарҳод айтур:
“Кўройин пардадин қайра не очлур.

Қавурчоқ ўйнағучи чархи гардун,
Не янглиғ пардадин белгуртур ўюн”.

Очун қавурчоқ ўйнин қилдиса соз,
Чиқарди пардадин Ширин овоз.

Тўка бошлоди шаккар, лаълу ёқут,
Шакар ёқут андин олдилар қут.

Нетакким бошлади сўз ул тили қанд,
Ўқуб Фарҳод айди юз минг аҳсанд.

Анинг Ширин сўзини тинглайу ул,
Кўнгул ичқинда элдин тонглайу ул.

Эшиттим оти андин бўлди Ширин,
Ким ул сўзлари ҳадсиз эрди ширин.

Қайу мажлисда ким сўзласа ул ой,
Ўқиғлилар қилур эрди телим вой.

Гар Афлотун эшитса оз сўзини,
Унутғай эрди ул дам ўз сўзини.

Сўзин тинглайу ул Фарҳод ногоҳ,
Кетиб ақли бошиндин, қилди бир оҳ.

Кўнгулда ишқ чақмоқи чақилди,
Жони қав янглиғ ул ўтқа ёқилди.

¹³⁵ равон — тезда.

¹³⁶ сандали(й) — сандал ранг; сандал ёғочидан ясалган курси.

Тамом масруътек¹³⁷ ул ерга йиқилди,
Йилонтек чулғашу фарёд қилди.

Нетакким кўрди Ширин ул ишини,
Муайян билди ошиқ бўлмишини.

Эсиргаб қайра ул бечорасини,
Сучук тил бирла қилди чорасини.

Уш андин айди: “Эй фарзона Фарҳод,
Керакким қилсанган эмди мени шод.

Бу кун устодлиқингни кўргаз уш бир,
Не қилғу қил бу бир ишимга тадбир.

Тавор биздин йироқ, сут келмаз осон,
Тилисм қил ким оқсун, келсун андан.

Ушул ердин бу ерга текру қазғил*,
Йўнуб тошлар юзин маҳкам ариқ қил.

Ким ул чўпонларим сут соғсун анда,
Оқиб иркилсун¹³⁸ ул сут барча мунда”.

Бу ширин сўз бирла Фарҳодни Ширин,
Жонин юлноди ғорат қилди усин¹³⁹.

Қулоқи сўзларин эштур вале ул,
Бирин фаҳм этмаз айтур тек бале ул.

Йўқ имкони жавоб айғу сўзинга,
Ожизликдин алин қўйди кўзинга.

Ки андин сўнгра ташра чиқди, турди,
Табуғчиларни ундаб қайра сўрди:

“Манга ҳоли не айди, айтинг ул жон,
Тутойин эмди уш жон бирла фармон.

¹³⁷ масруъ — тутқаноқ дардига мубтало бўлган.

¹³⁸ иркилмак — йиғилмоқ, тўпланмоқ.

¹³⁹ ус — бу ўринда: ўй.

Нелар айди бирини билмон уш ҳеч,
Ақл йитланди издаб бўлмон уш ҳеч”.

Айиттилар не сўзким, кечти борин,
Оқиб сут келгуга ариқ тилорин.

Нетакким билди эрса эштти Фарҳод,
Анинг ҳукминга кўргазайин теб санъат.

Белин боғлади, олди тешасини,
Қилу бошлади қайра пешасини.

Керак асбобини барча битурди,
Бир ой ишлади, хуш ариқ етурди.

Тузатти, йўнди ариқ тошларини,
Топулмаз қилди тошлар ошларини.

Ариқ учинда ҳам бир ҳавз қилди,
Кўругли тонгламоқдин ҳайра қолди.

Ажаб шахс эрур бу одамийзод,
Бўлур мум одамий алинда пўлот.

Бўлур, бил, иш бошлангинчда душвор,
Не иш бошланса қилнур охир, эй ёр.

Ҳеч иш бу одам ўғлидин қутулмаз,
Магар ўлмакким, анда чора бўлмаз.

Хабар англаттилар Ширинга ким уш,
Тамом бўлди бир ариқ, ҳавза хуш.

Анингтек ҳавзу ариқ қилди Фарҳод,
Ким антек қилмади бўлғай ҳеч устод.

Неча кўб сутким ул анда соқилғай,
Тийилмадин оқиб мунда йиғилғай.

Боқойин тейу Ширин ўзи келди,
Кўруб хуш ҳавза ариқ севну кулди:

“Зиҳи устодким бу ҳавзу ариқ,
Қилу бердинг,— теди,— кўнглумга лойиқ.

Алинг бор бўлсун дойим,—тейу Ширин,—
Телим раҳмат ўқиди, қилди таҳсин.

Кетардинг мендин ушбу улу заҳмат,
Сенга аҳсанту устодинга раҳмат”,

Тейу ундади қаршиқа кетурди,
Аёқ тутти оғирлади, ўтурди.

Қулоқинда неча дона бор эрди,
Ани зийнат учун ул асрар эрди.

Қамуғи доналарнинг эрди шоҳи.
Ўқуш мол эрди бирининг баҳоси.

Ал уру ўз қулоқиндин чиқарди,
“Қабул қилғил, — тейу Фарҳодға берди.—

Ким ул устодлиқингнинг музди эрмаз,
Бу кун мундин азинга илгим эрмаз.

Буларни сот, ишинга харж қилғил,
Уятлиғ бўлдум, озлама, карам қил!

Агар бу ҳолдин эзгу бўлса ҳолим,
Табуг қилғай—ма баринча мажолим”.

Ёмонлама ол уш теб узр қилди,
Сунуб Фарҳод ани илгиндин олди.

Фидо бўлсун санга, эй жони Ширин,
Тейу солди азоқинга алидин.

Уш андин тутти ул саҳро йўлини,
Оқиту чашматек кўзлар бўлини.

Анинг ишқинда антак борди элдин,
Ким илкин ювди безор бўлди элдин...

Ширин Бесутун тоғинга Фарҳодни кўрмакка боргани

Ўтурмиш эрди бир кун шод Ширин,
Қамуғ йиғлиб қогинда қизу қирқин.

Қилур эрди бири кечмиш тараб¹⁴⁰ ёд,
Анинг бирла бўлурлар эрди дилшод.

Кечар эрди ҳикоя текма ёндин,
Нетакким келса сўз эзгу, ёмондин.

Бери келгай яна бахту саодат,
Тею сўзлаштилар тангсуқ ҳикоят.

Бу янглиғ текма бири сўзлар айтур,
Ҳикоят бирла Ширин кўнглин овтур.

Мусалсал¹⁴¹ бўлди, сўз сўзга улошти,
Ногаҳ Фарҳод ҳоли ўкка¹⁴² тушти.

Эшитмиш эрдилар онинг ишини,
Узун кун тингмадин тоғ қазмишини.

Кулуб Ширин айттиким: “Боройин,
Букун ул Бесутун тоғин кўройин.

Боқойинким не янглиғ ул кесар тош,
Нетак ишқимда кўздин оқтурур ёш.

Магар бу тош кўнглум раҳм қилгай,
Эсиркаб ошиқиндин узр қўлгай”.

Буюрди, от изарланг, тею Ширин,
Изарлаб ақтачи от, тортти тизгин.

Йўқ эрди ҳозир ул соатда Гулгун,
Азин бир от изарланди ўшул кун.

Хиромлаб тошқа чиқти ул бути Чин,
Равон отланди, сурди, изди тизгин.

Анингтек чуст¹⁴³ эди от узра ул ой,
Ким эранларда онтек оз бўлгай.

¹⁴⁰ тараб — хурсандлик, шодлик.

¹⁴¹ мусалсал — бир—бирига занжирга ўхшаб уланган, кети узилмас даражада сираланган; занжир шаклидаги.

¹⁴² ўг — эс, ҳуш.

¹⁴³ чуст — тез

Эранлартек тугуб ул икки сочин,
Соча бошлоди ерга анбару кин.

Учар қуштек отин сурди тутуб йўл,
Елиб ел янглиғ ошти қўб тўба, кўл.

Жамолиндин очунқа балқину(р) нур,
Хиромлаб етти ул тоғларқа бу ҳур.

Анинг ёдинға ул Фарҳоди мискин,
Кесар тош тингдадин, ёлғуз кўруб кин.

Қазар ул тош кўнгуллуқ ёр учун тош,
Оқитур кўзлариндин тутшу қон ёш.

Лаъл тош аро издаб йитруб ўзин,
Лаълтек ёш била юб тош юзин.

Кетиб кўнглиндин орому қарори,
Қилурда оҳу вайло, теюрда зори.

Эшитти келди Ширин теб хабар ул,
Тош оро топти сонғосан гуҳар ул.

Севунмакдин эли кучланди қайра,
Кеса бошлади тоғни евра—евра.

Кўруб Шириннинг ой янглиғ юзини,
Мунаввар қилди ул юздин кўзини.

Кетурмиш эрди бора сут бирга,
“Ол, ич ёдимға, — теди, — тўкма ерга”.

Олиб Ширин алидин сутни Фарҳод,
Шакартек ичти, Ширин айди: “Хуш бод”.

Айитти: “Соқи сансан бу эрур хуш,
Сут эрмаз, оғу бўлса қилғаман нўш”.

Нетакким ичти ошиқ жоми боқий,
Яна ўгради кетмакликга соқий.

Йироқ ер келмиш эрди қайра сурди,
Гуҳар чекмакдин оти қолди, турди.

Не от, гар фил бўлса орғай эрди,
Кумушдин қубба кутруб толғай эрди.

Чун ошиқ кўрди ул маъшукнинг оти,
Юримаз, эмганур ул ой зоти.

Оти бирла ани бўйнинга ердин
Кўтурди, йўлға кирди югру теркин.

Етурди қасринга юз ноз бирла,
Тушурди бўйнидин эъзоз бирла.

Ани ўлтуруб ўрнинда Фарҳод,
Қайитти оҳ тею, қилну фарёд.

Яна ул тош кеса оғоз қилди,
Яна зорию навҳа¹⁴⁴ соз қилди.

Ширин ўзи ўлтурган чодирдин чиқиб, Хусрав қатиға келиб кўрушгани баёни

Ҳикоят сўзлар эркан шоҳ Шовур,
Чиқа келди чодирдин ногаҳ ул хур.

Қилиб парвоз Ширин чин хумойтек,
Чиқиб келди булутдин тўлун ойтек.

Кетиб ақли бошиндин кўнгли тушти,
Азоқинга маликнинг югру тушти.

Боқиб Ширинга ногаҳ ул шоҳи Чин,
Бошин кўтурди азақда борди алдин.

Не янглиғ хизматиким қилса ул моҳ,
Қилур эрди ўн онча хизматин шоҳ.

Азақ ўпмакдин иш кечтиса ул дам,
Эрин ўпмак тилар бўлди кўнгул ҳам.

Малик соқиндиким не бўлса бу тун,
Ёқойин ўтни момуққа¹⁴⁵ туташсун.

¹⁴⁴ навҳа — товуш чиқариб йиғлаш, мунгли ийғи.

¹⁴⁵ момуқ — пахта.

Нетак шоҳ хотирин билдиса Ширин,
Ачигланди, йироқ(роқ) борди шоҳдин.

Анинг ул ишидин шоҳ тонгқа қолди,
Ким ул севнуб яна нек ўфка қилди?

Келиб Хусравқа яшрун Шовур,
Агар ул ой тутулди эрса маъзур.

Уш андинким бу кунга текру ул хур,
Чиқарди эзгу от оламда машҳур.

Уш эмди қўрқар улким куч қилиб шоҳ,
Ўётдин менгизинга менг қўйса ногоҳ.

Нетак билдиса шоҳ онинг ишини,
Не йўлдин ўтру ул сақланмишини.

Ичиб онт, айди: “Онтек қилмағайман,
Сени кобинсизин ҳам олмағайман.

Йиғиб барча жаҳоннинг эзуларин,
Қилайин,— теди,— иззат бирла кобин¹⁴⁶”.

Вале бу тун керакким хуш ўтурсанг,
Қилиб ишрат, аёқ илга кўтурсанг.

Муродин топмаса охир ўзумуз,
Кўрушолдинг бори бирдам ўзумуз.

Малик шартин эшитти эрса Ширин,
Очиб ул ой юзин, тарғатти парвин¹⁴⁷.

Бўлуб лаъл эрни дурлар узра ғаввос,
Яна ул икки зулфи бўлди раққос.

Қилу неш ул шароби арғувони,
Очилди кўнгли, хуррам бўлди жони.

¹⁴⁶ кобин — маҳр, никоҳ олдидан куёв томонидан келинга берилиши шарт бўлган мол, маблағ.

¹⁴⁷ парвин — хулкар юлдузи.

Аёқ йигроқ юритти эрса соқий,
Севинчдин қолмади (бир) журъа боқи.

Ичарда сақлашу ул бири—бирин,
Тамом хуш асрудилар шоҳу Ширин.

Анингтек бўлдилар усрукким ул дам,
Унуттилар бу шаҳват отини ҳам.

Ўюн бошлади ул дам икки ошиқ,
Фараҳ¹⁴⁸ айи кўнгулдин қазғуқа чиқ.

Кўнгул рағбат қилур эрди, валекин,
Не қилсун сақлар эрди шоҳ шартин.

Иликга кирди теб дўст кўнгли ул бек.
Чиқар эрди ёзисиндин чечактек.

Юзинга бир замон сургуб юзини,
Кетармаз эрди менгизидин кўзини.

Гаҳи бўйнин кучоқлаб ўйнаю шоҳ,
Гаҳи лаъл эрнини сўруб, қилур оҳ.

Гаҳи илга олиб олма сақоқин,
Сурар эрди янгоқинга янгоқин.

Гаҳи ўйнаб кумушдин нори бирла,
Ақиқин тишлар эрди хори бирла.

Гаҳи сочлари занжири(н) чўзуб ул,
Камартек боғлар эрди белинга кўл.

Гаҳи шаккар ошаб ул лаъл эриндин,
Сўрар эрди жулоб¹⁴⁹ оғзи териндин.

Гаҳи тонглаб анинг қиртек қароқин,
Боқа қолур, кўруб андоми оқин.

Гаҳи тонглаю тинглар ўз сўзини,
Кетармаз юзидин ҳаргиз кўзини.

¹⁴⁸ фараҳ — шодлик, кўнгилик.

¹⁴⁹ жулоб\жуллоб — гулоб, гул шираси билан асал ёки шакарни аралаштириб тайёрланган шарбат.

Гаҳи айтур: “Маним жонимға жонсан,
Не жонким, эмди ҳам жону жаҳонсан”.

Топиб Ширинни антек севди шоҳким,
Шакарни солди, онжоқ бу тилагим.

Нечаким рағбати ортти эрса ғоят,
Ўюнға қилди ул тунла қаноат.

Ики ёндин бор эрди майл, валекин,
Соқиндилар, соқиниб, эзгу отин.

Қилур эрди садаф ўз дуррини пос¹⁵⁰,
Ким онгсиз топмаса теб ногоҳ олмос.

Ўбушу, ўйнашу ўлтурдилар хуш,
Қилу бир—биринга тонгқа теки нўш.

Ҳаводин субҳидам қилғинча овоз,
Бу ялнур, ул қилур эрди ҳануз ноз.

Бу янглиг гаҳ узр, гаҳ ноз бирла,
Кечурдилар ўюн эъзоз бирла.

Қилу кундуз—ла ирғалу тамошо,
Қилурлар эрди хушлуқ ҳаддин оша.

Мунунгтек завқ бирла кечру ҳар кун,
Яна ўтруб уйимадин узун тун.

Ўбушмак каъбатайни¹⁵¹ ул ики ёр,
Солиб нарди қаноат ўйнадилар.

Яна сексинчи кун усрук бўлуб шоҳ,
Бузулмосун бу шартим тею ногоҳ.

Буюрдиким икинчи ул тўлун ой,
Яна ўз буржинга теркин қайитгай.

Черик юлдуз менғиз йиглиб қотинда,
Туруқтилар борурқа хизматинда.

¹⁵⁰ пос — бу ўринда: кўриқлаш, сақлаш.

¹⁵¹ каъбатайн — нарди ўйинидаги суяк тош.

Ким отлансун табуғинда боролинг,
Оғирлаб ўз еринга еткуролинг.

Равон отланди Ширин сурди, етти,
Табуғ қилди черик қайра қайитти.

Кун олтун елканиким ўтру кирди,
Кемитек ғарқа бўлди, тун йўқолди.

Малик ҳам манзилиндин тарк кўчти,
Мунуб Шабдизинга қуш янғлиғ учти.

Етиб элга яна бошлоди ирғол¹⁵²,
Сув ўрнинга улаш оқти чоғир¹⁵³, бол.

Очиб ганжлар қабуғин шоҳ ушул кун,
Улаштурди жаҳон халқинга олтун.

Бу қор янғлуғ кумушдин бўлди ер оқ,
Анингтек ул кумушни ким сочар, боқ.

Қаю кимда кумушнинг кони бўлса,
Улаштургай неча тан жони бўлса.

Укуш даҳл эрни чу мард ўгратур, бил,
Нарса билмаса, не сўзласун тил.

Ер урлуқ олмайинча бермаз ошлиқ,
Ҳаво дарёдин олса сўнғ берур жиқ.

Яна юлдузчиларқа айди ул шоҳ:
“Боқинг, бир яхши кундин бўлунг огоҳ.

Муборак эзгу, хуш вақти тобунгким,
Маним кўнғлумча битсун бу тилаким.

Ярашсун ой бирла кунга ёвушмоқ,
Тутулмодин кун ой бирла қовушмоқ.

Расад боғлағучи¹⁵⁴ устодлар ҳам,
Тилакка толеъ эзгу,— теди,— бу дам”...

¹⁵² ирғол — инъом, бахшида қилиш.

¹⁵³ чоғир — май, шароб.

¹⁵⁴ расад боғлағучи — астроном; астролог.

САЙФИ САРОЙИ

Сайфи Саройи XIV асрда яшаб ижод қилган ва эпик жанр тараққиётида сезиларли из қолдирган шоирдир. У 1321 йилда туғилиб, 1396 йилда вафот этган.

Шоирнинг тахаллусидан маълум бўладики, у Олтин Ўрда давлатининг пойтахти Сарой шаҳрида яшаб ижод қилган. Шунингдек, у маълум вақт Маворауннаҳрда ва Туркияда ҳам истиқомат қилган. Сайфи Саройининг қуйидаги шеъри унинг таржимаи ҳолига оид баъзи томонларни ёритишга ёрдам беради:

Илоҳи, бу қари мискин қулингни,
Бағишла кўргузуб тўғри йўлингни.
Маликлар расмидир дилшод қилмоқ,
Қариса қулларин озод қилмоқ.

Кўринадики, Сайфи Саройи ҳаётининг сўнгги йилларини Мисрда ўтказган ва ватанига қайтиш учун маликдан ижозат сўраган. Бундан яна шундай хулосага келиш мумкинки, Сайфи Саройи шоҳ саройидаги эътиборли одамлардан бири бўлган.

Сайфи Саройининг яшаган ва ижод қилган даври Ўзбекхоннинг ўгли Тинибек ва Жонибек ҳукмронлиги даврига тўғри келади.

Бизгача шоирнинг адабий меросидан оз қисми етиб келган. Унинг бир неча газаллари, қасида, қитъа, рубоийлари, “Сухайл ва Гулдурсун” достони ҳамда Саъдий Шерозийнинг “Гулистон” асарининг ўзбек тилига қилган эркин таржимаси етиб келган. Сайфи Саройи бу асарига “Гулистони бит—туркий” деб ном қўйган.

Сайфи Саройининг бизгача етиб келган лирик шеърлари миқдор жиҳатидан оз бўлса—да, мавзу қамрови кенг: гоҳ одамийлик ва инсон қадр—қиммати, гоҳ самимий ишқ—муҳаббат, гоҳ олийжаноб инсоний туйғулар шоир шеърларининг асосий моҳиятини ташкил этади.

Сайфи Саройи “Гулистони бит—туркий”да Саъдий “Гулистон”ининг асосий мағзини олиб, янги ҳикоятлар, қитъалар билан бойитди.

Сайфи Саройининг “Сухайл ва Гулдурсун” достони ҳам бор. Шоирнинг бу достонида дунёвий ишқ, севгида вафодорлик, мардлик тараннум этилади. Бу дoston кўпроқ Навоийнинг “Сабъаи сайёр” достонидаги “Сухайл ва Меҳр” ҳикоятини эслатади.

Шеърий ҳикоятларидан*

Эшиткил бу ҳикоятни хабардур.
Ари(г) йўлда юриган бир йигит эр

Бир ой юзли билан боғлаб муҳаббат
Қилур эрди ҳамиша пок суҳбат.

Туруб бир кун ул ики ёри мавзун¹,
Кемада ўлтуруб кеттилар арқун².

Қазо³ ногаҳ* муҳолиф⁴ ел кетурди,
Кемани мавж уруб сувға ботурди.

Алар тушти теранг⁵ сув ўграмина,
Бир узгучи етиб ул ғам дамина,

Аларнинг бирина айтти: “Алинг сун⁶,
Яна қилмоқ тиласанг айш ҳар кун”.

Ул айтти: “Эй каломи жонима қут,
Мени қўй, бориб ул ёрим алин туг”.

Ҳақиқат ошиқ эрнинг мазҳаби ул,
Тиласанг бўлмага ошиқ, алай⁷ бўл.

Ёқарлар ул кишини ўтқа, ёрин
Қўйуб меҳнат ичинда кетар ёрин.

Билур Сайфи Саройи ишқ расмин
Нечукким билса ҳар устод қисмин*.

Тири(қ) бўлса эди Фарҳоду Ширин
Ўқуғайлар эрди ишқ бобин*.

* * *

Этар бўстон ичинда айшу* хилват,
Қилиб қўқ ўт қизил гул бирла суҳбат.

Ман айттим ул қизил ўтқа: “Не сабабдин
Олибсан буйла гул ёнинда маскан?”

Ул айтти: “Ҳақ таоло бахшишидур,
Бу эҳсону ато доим эшидур*.

¹ мавзун — ўлчанган; бу ўринда: бир—бирига мос.

² арқун — бу ўринда: арғумоқ, тойчоқ.

³ қазо — бирон воқеанинг юз бериши; тасодиф.

⁴ муҳолиф — тескари, қарама—қарши.

⁵ теранг — чуқур.

⁶ сун— — чўзмоқ, бермоқ.

⁷ алай — улардай(?)

Нечаким йўқ эса* ҳусну жамолим,
Кечар хуш гул ёнинда буйла* ҳолим”.

Анинг зикрин қилибман қутлу пеша⁸,*
Умидим лутф эрур Ҳақдан ҳамиша.

Илоҳи, бу қари мискин қулингни
Бағишла, кўргузуб тўғри йўлунгни.

Маликлар расмидур дилшод қилмоқ,
Қариса қулларин озод қилмоқ.

Қари, ёрли қулунг Сайфи Саройи,
Фақиру бенаво лутфунг гадойи.

Бу кун ул минг бир отинг ҳурмати—чун,
Ҳабибинг Мустафонинг иззати—чун.

Ани лутфунг билан дилшод қилғил,
Бағишлаб ёзуқин, озод қилғил.

Сайфи Саройи замондошларининг ғазаллари ва шоирнинг уларга жавобларидан намуналар

Мавлоно Қози Муҳсин айтур, раҳматуллоҳ*

Севдугум не одамилар жонидур,
Қаму(ғ) хўблар хўбининг султонидур.

Кечти Лайли, кечти Ширин хўблиғи,
Ўш бугун маним шоҳим давронидур.

Бандасидур бўйининг сарв чинор
Ою гунаш юзининг ҳайронидур.

Янгоғи меҳрулара⁹ олма сотар,
Дудоғи дардларнинг дармонидур.

Не янгоқким мот этар тоза гулни,
Не дудоқким, Мисри шаккар конидур.

⁸ пеша — ҳунар, касб, одат.

⁹ меҳр — кувеш

Энгаки зиндониға тушган асир
Улки бикин Юсуф Канъонидур.

Қоши, кўзи алданурса доғилар,
Хуснунг тафарружи¹⁰ раҳмонидур.

Ул вази, ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Ул юзи ойким жаҳоннинг жонидур,
Бу замон хўбларининг хонидур.

Ясмин¹¹ тан қомати сарви равон,
Зулфи жаннат боғининг райҳонидур.

Ғамзасининг алина олам асир,
Кўзлари даври қамар фаттонидур¹²,

Кирпугининг ўқина жонлар нишон,
Қоши ёйининг жаҳон қурбонидур.

Шамс анинг ҳар кун яқосинда туғар,
Ул сабабдин бу жаҳон нуронийдур.

Нишласин ушшоқ¹³ жонин чун бу кун,
Кун, қамар юз хуснининг давронидур.

Кўргали Сайфи Саройи қул ани,
Ҳақ таоло сониънинг¹⁴ ҳайронидур.

Мавлоно Исҳоқ айтур, раҳматуллоҳ*

Назар қил бизга бир соат. аё маҳбуби руҳоний,
Анингтеқ бизни хуш кўрким бигонсун ақли руҳоний.

Кўзумнинг бобаги ичра хаёлинг нақш урур мутлақ,
Яна ақлим санинг хуснунг танирғаб фикри ҳайроний.

Занахдонинг қудуғинда кўнгул Искандари толиб,
Ажабдур анда бўлмаса Хизрнинг оби ҳайвони.

¹⁰ тафарруж — сайр—тамошо, кўнгил очиш.

¹¹ хуш исли, оқ ва сариг тусли гул (жасмин)

¹² фаттон — фитна қилувчи, мафтун этувчи.

¹³ ушшоқ — ошиқлар, севувчилар.

¹⁴ сониъ — яратувчи, пайдо қилувчи.

Бошимни ичмо олдим, фироқинг мавжина туштим,
Етур васлинг кемасин ким эришти Нуҳ тўфони.

Кўрарман ҳар кеча тушта қаро зулфингни занжиртек,
Не келтургай бу бошимга ажаб ул туш паришони.

Менингтек неча ошиқлар сенинг ҳуснунг хаёлинда
Боши ёстукқа тегмагай, тўшак ҳам кўрмагай ёни.

Замона хўблари даъво қилурлар ҳусн мулкинда,
Кел, эй Исҳоқ мискиннинг улуста инжу султони.

Ул вази ва ул қофияда Сайф Саройи айтур

Таоллоҳ зиҳи¹⁵ сурат, зиҳи маҳбуби руҳоний,
Ким онинг ҳусн шавқидин кўнгуллар бўлди нуроний.

Муфарриҳ¹⁶ шевали дилбар, тили тўти, сўзи шаққар,
Кийик кўзли, қамар менгзар, малоҳат мулки султони.

Кўнгул олур кўзи оли, фараҳ берур энги оли,
Бўйидур сарвнинг толи¹⁷, юзи жаннат гулистони.

Гунаштек белгили шоҳид, жамоли қавлима¹⁸ шоҳид,
Кечар ҳасрат билан зоҳид, йироқдан кўрмагай они.

Ало эй дилбари манзур, бу кўркинга бўлуб мағрур,
Кўнгуллар қилмагил ранжур¹⁹, кечар бу ҳусн даврони.

Бу муддатни ғанимат бил, бу фурсатта вафолар қил,
Бу иззат бирла бўл кўб йил, халойиқнинг севар жони.

Қошинг чун байрам ойдур, жаҳон ҳуснунг гадойидур,
Кулунг Сайфи Саройидур, бу кун ул Соний ҳайрони.

¹⁵ зиҳи — яхши, жойида, гўзал.

¹⁶ муфарраҳ — шодлантирувчи, суюнтирувчи.

¹⁷ толий — 1. Бахт, иқбол, қисмат. 2. Толеъ кўрувчи, чиқувчи, кўринувчи (кун, ой, юлдузлар ҳақида).

¹⁸ қавл — сўз, гап.

¹⁹ ранжур — касал, кучсиз, эзилган

**Мавлоно Имод Мавлавий айтур,
раҳматуллоҳи алайҳ***

Дилбарим нечага тегру, ман қулун қинда тутар,
Ман қиличмуман, ажабким, мани ул қинда тутар.

Бу қиличтек манга қинда тутмайин, қилсин назар,
Ким қилич кўп турса қинда юзини, пас²⁰ қинда тутар.

Ман турурман бу қин ичра мубтало ожиз бўлуб,
Ул улашу туну кун кендини завқинда тутар.

Ёлғуз эрмасман бу шоҳим дарди ичра бақирар,
Ким жаҳон халқин тамомат ишқи шавқинда тутар.

Қарши боқса олам узра жумла ақлиндан кетар,
Жодунинг аслин магар дилбар қароқинда тутар.

Кунтек ул кўркли висолинг тегмаларга кўргузур,
Қул Имоди куймасинмиким фироқинда тутар.

Ул вазн ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Бу фалак нечун мени доим фироқинда тутар,
Бу отим Сайф²¹ ўлдуғу чунми фироқинда тутар.

Қанда бир эрдам эри бўлса ани кўздин солиб,
Тегма бир эрдамсиз эрни кўз қароқинда тутар.

Сўзларимнинг жавҳарин ориф кўриб, қадрин билиб,
Кўп баҳолийдур бикин доим қулоқинда тутар.

Ал билан олди кўнгул мендан бир ой юзли малак
Ким, муамбар²² холи асвад²³ ол яноқинда тутар.

Хусн ичинда йўқ назири, лекин ул жони жаҳон,
Доимо ошиқларини иштиёқинда тутар.

Одати будур ҳамиша бевафо маъшуқанинг,
Ким анинг васлин тиласа ул фироқинда тутар.

²⁰ пас – 1. Кейин, сўнг, демак. 2. Орқа.

²¹ Сайфи – ёз мавсуми.

²² муамбар \ муанбар – хушбўй.

²³ асвад – қоп-қора.

Бу фалак жаври бикин Сайфи Саройи багрини,
Ул юзи ой ҳажр ўтининг ахтар ўқинда тутар.

Аҳмад Хожа ас-Саройи айтур: раҳматуллоҳ

Дилбаримнинг ул садаф тек оғзида дур бор эрур,
Лаълининг шавқинда тун-кун дийдалар дур бор эрур.

Зулфи сунбултек, бўйи сарв, энглари гулзор эрур,
Бўйини кўрмага бир дам булбулу гул зор эрур.

Жон олиб хуснунг сотар, бу не ажаб бозор эрур,
Ё магар ошиқлара ноз этиб безор эрур.

Равза янглиг ҳас²⁴ боғинда янгоғи нор эрур,
Ҳажри ишқи кўнгулларни ёқарға нор эрур.

Банда Аҳмадни бек тобғинда хуш асрор эрур,
Ким анинг шеъри сўзлари асрор эрур.

Ул вази ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Дилбаримнинг зулфи сунбул, чеҳраси гулзор эрур,
Бўйина ошиқ санубар, юзина гул зор эрур.

Оғзи фистуқ, кўрки тангсуқ, ўзи мушфиқ ёр эрур,
Хуснининг чови Хитоу Чин ичинда бор эрур.

Асли ялчин, сўзлари чин, кўзлари тотор эрур,
Минг яшар ҳа ким дудоғи шарбатин тотор эрур.

Ишқининг элчисина кўнгил мунаққашвор эрур,
Зулфина тушган кўнгилларнинг мақоми дор эрур.

Нечаким ишқи ўти бу жон ичинда бор эрур,
Қаҳрабо узра кўзимдин дам-бадам дурбор эрур.

Шаҳд сўзи, ориф ўзи, воқифи асрор эрур,
Васл бўстонида хуш ошиқларин асрор эрур.

Васфина Сайфи Саройининг иши ашъор эрур,
Андин ўзга бирла ошиққа емак ош ор эрур.

²⁴ ҳас — тоза.

Абдул Мажид шеъри

Андин бериким олди шул дилрабо кўнгул,
Кўйди жафода, кўрмади ҳаргиз вафо кўнгул.

Кўздин тушурди бир йўли кўз тушкали анга,
Тарк эт тесам тилагими бермас ризо кўнгул.

Сизди таним, туганди саҳар шамитек ёниб,
Эй-вой, не қилди кўрки бошимга бало кўнгул.

Кўрганга кўз тегар, кўл етмасга эл сунар,
Кўйғил бу ишни эмди, баройи Худо кўнгул.

Боштин кечиб, қаро қон ичиб, қон ёшим сочиб,
Топмади кўнгул тилагини у ҳасратта кўнгул.

Ети фалакни тарх қилиб нақд жон бирла,
Бу ишқ дардин ўйнама, эй бенаво кўнгул.

Қон тек ёшим оқиб тун-кун йиғлатур мени,
Тегма ким эрса кулса манга не раво кўнгул.

Ё раб, кўзумдан ол бу кўнгул додини манга,
Ким бўлди кўз балоси билан миннатаро кўнгул.

Меҳнат элина олди хаётим яқосини,
Абдул қотинда қилмади бир можаро кўнгул.

Ул вазн ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Эй кўнгуллар хаёли билан мубтало кўнгул,
Кўзи билан кетурган ўзина бало кўнгул.

Не ерда бир қамар киби юз кўражак равон,
Кўзун юмуб тушарсан анинг ўтина кўнгул.

Бир гул янгоқли, жоду қароқлига ўғрасан,
Жонинг фидо қилурсан ўшал дам анго кўнгул.

Султонлар ўғли зулфина густоҳ кўл сунар,
Сенсан элинда бир пули йўқ, бенаво кўнгул.

Ул ким сени жафо била ўлтурмакка тилар,

Минг жон билан қилурсен анга хуш дуо кўнгул.

Тортиб замона хўбларининг жаврини мудом,
Кўрдунгми ҳеч биринда булардин вафо кўнгул.

Кўйдим сенинг била неча гиз фурқат ўтина,
Йиллар чекиб сенинг била жавру жафо кўнгул.

Қози эви на ерда, ажаб, муфти қайдадур,
Қилгай элим сенинг билан хуш можаро кўнгул.

Сайфи Саройини бу фироқина боғласанг,
Хўблар жафоси бирла бўлурсан фано, кўнгул.

Тўғли Хожа шеъри

Нигоро, кўз учи бирла боқтинг ман қул қароқинга,
Кўзум ёши оқа тушти тушуб ман бу қаро кунга.

Кўзумдин онча сел оқти, оқиндин тўлди бу олам,
Ўзум гирда борур чўптек юрур бўлдим ҳар ўқинга.

Аё, эй кўрк эли хони, олиб олмас тейу элга,
Ахир солма мени тунда қилич янглиғ қаро қинга.

Висолинг равзасиндан бу заиф кўнглум бўлиб хуррам,
Сақинма, менда бор тоқат сенингтеқ шоҳ фироқинга.

Нечалар кўнглин олдинг ўшал жоду қароқ бирла,
Нечаларни асир қилдинг қароқинга, қаро қинга,

Қароқи узра тер томса, масал айни қароқинга,
Зулуктеқ бармоқинг оқи урур таъна қаро қинга.

Тиламасмен сенсизин Тўғли ёши юзга етар бўлса,
Сенинг табғингда* фахр эткай умрнинг кискарогинда.

Ул вази ва ул қофияда Сайфи Саройи шеъри

Менингтеқ нечалар ҳайрон ўшал жоду қароқингга,
Кўруб жисмин хижолатдан равон бўлди қаро қинга.

Танининг оқи нанг узра янгоқи оли нанг ранги
Эрур ул тоза қуш қонитеқ тўкилмиш қаро қинга.

Жамолинг кўрмага ҳасрат бўлуб андан муродим ўл,
Кўруб илгайму теб бир кез қулун султон қароқинга.

Асиру мубтало бўлди бу кўнглум бирла бу жоним,
Анинг фитна қароқининг қароқчитек қароқинга.

Висолинг доим истаб менингтек неча ошиқлар
Чекарлар меҳнату фурқат ўзин солиб қаро қинга.

Чун ел бермадийса васл ўларман уш жафо бирла
Фироқинда* бўлиб рози умрнинг қисқароғинда.

Қаро қинга тушубтур бу Сайфи Саройи бечора,
Нечук ўтдан чиқиб тушса қилич боғли қаро қинга.

Ҳасан ўғли шеъри*

Эвурди кўнглими бир хуш қамар юз жон физо дилбар,
На дилбар дилбари шоҳид, на шоҳид, шоҳиди сарвар.
Ман ўлсам сан бути бешакл сурохи²⁴ айлама қул-қул,
На қул-қул, қул-қули бода, на бода, бодаи аҳмар²⁵.
Бошимдан кетмади ҳарғиз сенунглаб ичтикум бода,
На бода бодайи масти, на масти мастийи соғар.
Шоҳо, ширин сўзум қилур Мисрда бир замон қосид,
На қосид қосиди қиймат, на қиймат қиймати шаққар.
Тутушмай онча дар оташ билурмаз хислати анбар,
На анбар анбари сўзаш²⁶, на сўзаш сўзаши мижмар²⁷.
Азалда жоним ичинда ёзилди суръати маъни,
На маъни маънийи сурат, на суръат сурати дафтар.
Ҳасан ўғли санга гарчи дуочидир вале содиқ,
На содиқ содиқи банда, на банда бандаи чоқар.

Ул вази ва ул қофияда Сайфи Саройи айтур

Топулмас ҳусн мулкинда санга тенг бир қамар манзар,²⁸
На манзар манзари шоҳид,²⁹ на шоҳид шоҳиди дилбар.

²⁴ суроҳи(й) — май идиши.

²⁵ аҳмар — қизил.

²⁶ сўз — ён(моқ), куйдир(моқ).

²⁷ мижмар — мушк анбар каби турли хушбўй моддаларни солиб, тутатиладиган идиш (манқал).

²⁸ қамар манзар — ой каби.

²⁹ шоҳид — гувоҳлик.

Бу кун Юсуф жамолини қилибдур Ҳақ санга бахшиш,³⁰
На бахшиш бахшиши давлат, на давлат давлати мафхар.³¹

Сўзунг дурру жавохирдур кўнгуллар ганжина лойиқ,
На лойиқ лойиқи хисрав, на хисрав хисрави кишвар.³²

Шакардин тотлидур хулқинг, карамда хотиринг матлаб,³³
На матлаб матлаби маъдан, на маъдан маъдани жавҳар.³⁴

Зиҳи³⁵ давлатли ошиққим санинг бирлан қилур ишрат,
На ишрат ишрати жаннат, на жаннат жаннати кавсар.³⁶

Бу ҳуснинг шавқи—завқини кўнгул тўтилар топди,
На топди топди хуш лаззат, на лаззат лаззати шаккар.

Жамолинг нақшина Сайфи Саройи боғладим сурат,
На сурат сурати ҳасно,³⁷ на ҳасно ҳусни жонпарвар.

Хоразмий айтур, раҳматуллоҳ

Солди ниқоб чеҳрадин ул турк ховари,
Бўлди яна жаҳон юзи ойнатек ари.

Тун нафасина урди қуёшнинг шуъласи,
Тўлди анинг насими билан кўк меҳвари.

Қочти Хабаш чериги Адам қалъаси теба,
Чикти эса уфқ қинидин субҳ ханжари.

Анқоси кўк Қофининг очти иккинчи бол,
Юлдуз таври³⁸ барчаси турди ори ери.

Дарёга чекти ой, садафтек кўрунмас гавҳари,
Соҳилга тушти Зуҳроу тилади Муштари.

³⁰ бахшиш — бағишлаш.

³¹ мафхар — фахрланиш.

³² хисрави кишвар — мамлакат шоҳи.

³³ матлаб — талаб.

³⁴ маъдани жавҳар — жавҳар кони.

³⁵ зиҳи — яхши, гўзал.

³⁶ жаннати кавсар — жаннат булоғи.

³⁷ сурати ҳасно — ҳусн сурати.

³⁸ тавр — равиш, йўсин, навъ, одат, қилиқ.

Соқий, қадаҳни сун, дағи қилғил равони ким,
Бўлди равона кўк уза хуршид соғари³⁹.

Ишрат била жаҳонни йигитликда хуш кечур,
Ким ҳеч кишига қолмади бу бевафо қари.

Дунё санга қолурму Сулаймонга қолмади,
Улким, анга мусаххар⁴⁰ эди дев ҳам пари.

Хоразмийнинг гар тани тупроқ бўлса ҳам,
Отин тири тутар жаҳон ичра сўзлари*.

Ул вазн ва қофия уза Сайфи Саройи айгур

Олтун қанотин очти эса субҳ шунқори,
Кўк кўлга ботти жумла кавокиб кабутари.

Искандари Рум чиқиб тикса алам,
Бўлди кўруб азимат⁴¹ ани Шом лашкари.

Тўкти қирмизи қон, оқитиб чарх тосина⁴²,
Туннунг юрак томирин очиб, субҳ ништари⁴³.

Қушлар кўруб ҳавода ани бошлади равон,
Тилма—тилча ўгмакка Оллоҳу акбари.

Жаннат менгиз бездаса ул дам ўзин жаҳон,
Рақс урди ошиқона юруб чарх чанбари⁴⁴.

Бўстон ичинда турли чечак анжуман кўруб,
Раҳмат шароби бирла бўлуб маст ҳар бири.

Сунди пиёла лола қизил гулга гул ичиб,
Булбулга қарши очти жамолин яна тари⁴⁵.

Булбул муғанний бўлди навода тузуб нағма,
Наргисини уйғариб яна асир этти сажора.

³⁹ соғар — май қадаҳи; *хуршид соғари* — қуёш.

⁴⁰ мусаххар — забт қилинган, ўзига қаратилган, буйсундирилган.

⁴¹ азимат — бирон ишни бажаришга қасд қилиш.

⁴² тос — ичи чуқур лаган, тоғора, жом.

⁴³ шиштар —

⁴⁴ чанбар(а) — банд, чамбарак, гардиш.

⁴⁵ тари(й) — 1. Янги, куврак. 2. Гузал, тоза.

Маъшуқа қомати киби турлук чечак ори,
Хуш қўлларим солиб солинур сарв ори бери.

Бўстон ичинда мушк сота бошлади сабо,
Тўлди жаҳон димоғина гуллар муаттари.

Ул анжуман ичинда эдим, келди ногаҳон
Бир хуш ҳабибу мунтазиру ушшоқ дилбари.

Қаддин кўруб ер ўпти анинг сарви бўстон,
Зулфи бирақти олама мушк ила анбари.

Айди: “Равон қасида ғарра⁴⁶ қилиб бу кун,
Элтқил анинг қотина ким ул дар мафхари⁴⁷.”

Искандариянинг малики бўзлар аҳли жуд⁴⁸,
Ким хотами⁴⁹ замона, керак бўлса чоқари⁵⁰.

Ҳамза⁵¹ юракли, эрдам эри Рустами замон,
Бу аср ичинда ўзларининг йўқ баробари.

Эй маъдани⁵² шижоату маҳдийи рўзгор⁵³,
Вой манбаи саховату иқбол манзари.

Сен ул ягона форс чобуксуворисан,
Бир ўқ билан йиқарсан урубон Азанқари.

Шатранжи бахту нарди саодат санинг билан,
Ким ўйнади — утулдию богланди шиштари.

Базминда тутти Зуҳро бу ушшоқ пардасин,
Соқий камар бўлуб санга тегручи Муштари.

Сайфи Саройи хидматина мадҳ ўқуб тўкар,
Баҳри аруз ичиндан олиб дурри жавоҳири.

46 ғарра — мағрурланиш, бирор нарсага ортиқ берилиш орқасидаги бепарволик, алданиб қолиш.

47 муфахар —

48 жуд — 1. Инъом, эҳсон. 2. Сахийлик, қўли очиқлик.

49 хотам — бу ўринда: муҳр, тамға.

50 чоқар — хизматкор.

51 ҳамза — истовчи, орзу этувчи.

52 маъдан — кон.

53 маҳдийи рўзгор — давр, замон бешиги.

Бўлди ғарройи руху кўнгуллар муфарриҳи⁵⁴,
Кўркли сифатларинг била девону дафтари.

Ба мадҳи ул қасидаға қилдим жавоб ким,
Тун зулфини кесарда тутуб субҳ ханжари.

Неча тузутса бод баҳори, абру, мушк,
Неча чаманда бод, хазон қилса заргари.

Ончага тегру эгу отин уза қолиб,
Сўзлансин эл тилинда жаҳоннинг диловари⁵⁵.

“Гулистони бит-туркий”дан**

Аввалги боб

Ҳикоят

Бир султон бир асирни ўлтурмакка буюрди. Ул бечора тирикликдан умидини кесиб, султонға сўкди. Масалда келиб турур: ҳар ким жондан ал ювғай, не ким кўнгулда бўлса, тилина кетургай.

Шеър

Зарурат ҳолатинда ким қочарға тобмаса бир йўл,
Юруб қаршу али бирлан тутар эту қиличин ул.

Султон сўрдиким: “У ўлумли киши не айтур?” Вазирлардан бири, оқил вазир айтти: “Султон ёши узун бўлсун!”

Султон муни эшитти эса, ёзуқундан кечиб, озод қилди. Ул вазирнинг душмани бир вазир бор эди. Ул айтти: “Бизим жинсимизга лойиқ дагил, султон хизматинда ёлғон сўзламак. Ул ёзуқли султонға сўкти, ярамас сўзлар сўзлади”.

Султон ул вазирдан малул⁵⁶ бўлуб айтти: “Мунинг ёлғон сўзи сенинг тўгри сўзунгдан яхшироқ турур, анинг учунким, анинг сўзунинг биноси маслаҳат уза турур, дағи сенинг сўзунг биноси гийбат уза турур”.

Шеър

Фитна юзли рост сўздан бўл йироқ,
Маслаҳатли ёлғон андан яхшироқ.

⁵⁴ муфарриҳ — 1. Шодлантирувчи, кайфлантирувчи. 2. Ширин ва хуш исли дори.

⁵⁵ диловар — юракли, ботир, паҳлавон.

⁵⁶ малул — қайғули, хафа, ғамгин.

Оқил ул сўзни ўринда сўзлагай,
Ҳам жавобини муносиб кўзлагай.

Ким муҳолиф бўлса султон сўзина,
Келтурур ул кўб балолар ўзина.

Ҳикоят

Бир султон ўз раияти молина зулм алин узатиб, жавр эта бошлади. Халойиқ зулминдан мутафарриқ⁵⁷ бўлди эса, иртифоъи⁵⁸ вилоят нуқсон топти, хазина бўшалди, дағи душман голиб бўлди.

Шеър:

Зулм қилса малик раиятга,
Ложарам мамлакат хароб бўлур.
Лутф душманга кўргузур бўлсанг,
Дўстлуқ шартин ул тамом қилур.

Бир кун бу султон мажлисинда “Шоҳнома” китобин ўқур эдилар. Ул ерга еттиларким, Заҳҳок мулкининг заволи нечук эрди, дағи Фаридун мамлакатин не тариқа тутти.

Султон вазирга сўрдиким: “Фаридуннинг моли ва лашкари ул қадар кўб дағил эди, нечук анга мамлакат муқаррар бўлди?” Вазир айтти: “Халқ ани тилаб келиб муованат қилдилар. Ул дағи карам кўргузуб султон бўлди”.

Халқнинг келмаги султон кўрки турур. Бас, сен не учун халқни тоғитурсан, магар мамлакатни тарк этиб кетмак тиларсан?

Шеър

Уш кўр бу раиятником, нафъи фаровондур,
Не ердаки султон бор, мунлар била султондур.

Яна вазирга сўрдиким: “Раиятнинг жамъ бўлмоқина сабаб не турур?” Вазир айтти: “Султони карим⁵⁹ керакким, халқ анга келгай, дағи одилу мушфиқ бўлгай, ҳатто мамлакат эмин бўлуб қарор тутқай”.

Шеър

Ким зулм алин узатса, султон бўлурми, бўлмас,
Қўйларга қуврост⁶⁰ ҳаргиз чўпон бўлурми, бўлмас!

⁵⁷ мутафарриқ – бир–биридан фарқ қилган, сочилган, тарқоқ.

⁵⁸ иртифон – унумли, ҳосилдор.

⁵⁹ карим – қарамли, сахий, олийжаноб.

⁶⁰ қуврост – бўри.

Вазир насиҳати султонға хуш келмади. Вазирни ҳибсга буюрди. Бир неча кун кечти. Султоннинг қариндоши ўғли отаси мулкининг ҳиссасин талаб қилди. Ул қавмким, андан зулм кўруб эдилар, барча мунунг қатина келиб, тақвият⁶¹ қилдилар.

Алқисса, мулк ул золим элиндан чиқиб, буларга муқаррар бўлди.

Шеър

Ул маликким, доим элга ва улусқа куч қилур,
Оқибат мулкин алиндан бир кавий душман олур,
Кел, раият бирла сулҳ эт, хасмдан⁶² фориг юри.
Чун раиятдур билурсан шоҳи одил лашкари.

Ҳикоят

Бир малик билан тенгиз кўрмаган бир ҳалаб⁶³ қул кемага кириб ўлтурди. Ул қул чун тенгиз кўрмаган, дағи кема заҳматин чекмаган эди, таҳаммул⁶⁴ эта билмади, қатти ун билан йиғлаб титрамакка бошлади. Не қадарким, лутф билан алдаб сўзладилар, фойда қилмади. Маликнинг хотири инган малул бўлди. Ул кемада бир ҳақим эр бор эди, келиб малик хидматинна айтди: “Буйруқунг бўлса, ман ани сокин қилайин”. Айтти: “Ғоят лутф бўлғай”. Ҳақим буюрдиким: “Тенгизга солинг!” Солдилар. Бир кез ботиб чиқди, иккинчи ботиб чиққанида сочиндан тутуб кема устуна кетурдилар. Ул қул икки али билан кема ийбларина ёпишти, дағи кириб бир ерда теб—тек ўтурди. Ҳақимнинг бу иши маликка ғоят хуш келди, дағи сўрдиким: “Мунда ҳикмат не?” Айтти: “Бу гарқ бўлмоқнинг меҳнатин тотмайин, кема роҳатининг қадрин билмайин эди. Эмди бу мусибатни кўрди, кема офиятининг⁶⁵ қадрин билди”.

Шеър

Эй тўқ, кўзунга арпа ўтмаги⁶⁶ кўрунмас хуш,
Лекин меним оллимда иззатли муқаррамдур.
Аъроф эрур жаннат боғи сақар⁶⁷ аҳли на,
Ким аҳли жинонга⁶⁸ ул аъроф жаҳаннамдур.

61 тақвият — қувватлаш, ёрдам бериш.

62 хасм — душман.

63 ҳалаб — ҳалаблик.

64 таҳаммул — тоқат, сабр, чидам.

65 офият — соғлиқ, эсонлик, хотиржамлик.

66 ўтмак — нон.

67 сақар — дўзах.

68 жинон — жаннат.

Ҳикоят

Бир золим ҳоқим бир олим эрга сўрдиким: “Ибодатлардан фозилраки қайси турур?” Айтти: “Зухд⁶⁹ вақтин уюмоқ, то ул замон ичинда халқни озор қилмағайсен”.

Шеър

Кўрдум авло⁷⁰ вақт бир золим уюр,
Айттим ул фитна уюса яхшироқ.
Доим элга зулм ким қилса анинг,
Ўлмаги яхшироқ ҳаётиндан йироқ.

Ҳикоят

Бир султон ўғлига отасиндан кўб мол ва неъмат қолди. Карам алин очиб, сахо⁷¹ додин⁷² берди. Лашкарга ва раиятга фаровон мол ва неъмат бағишлади.

Шеър

Муборак ҳунардур жаҳонда карам,
Карамсиз вужуди эрур кул адам.
Улуғлуқ тиласанг сахий бўл, сахий,
Сахийни севар Ҳақ таоло, ахий.

Ул мажлисда бир жоҳил бек насиҳат бошладиким: “Бурунги султонлар бу неъматни саъй этиб маслаҳат учун кўюб турурлар. Бу ҳаракатни оз қилғилким, илайингда кўб воқеалар бор, дағи ортингда кўб душманлар бор!” Султон ўғли бу сўздан малул бўлиб айтти: “Сурунг бу қавводни!⁷³ Бир мен ичарман, бағишларман. Мен мунинг ҳориси⁷⁴ дегулманким емайин сақламаға”.

Шеър

Эл етарда эйгулук қил, эй фалон,
Ким отинг қолғай жаҳонда жовидон.
Қорун ўлди, қолди қирқ эв тўли ганж,
Ўлмади адли билан Нуширавон.

⁶⁹ зухд — ҳудожўйлик.

⁷⁰ авло — 1. Бурунги. 2. Яхшироқ.

⁷¹ сахо — саховат.

⁷² дод — адолат; маза.

⁷³ қаввод — қўшмачи.

⁷⁴ ҳорис — ер ҳайдовчи, деҳқон.

ФАҚИР АХЛОҚИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Абдулқодир Гилоний* раҳматуллоҳи алайҳни кўрдум. Ҳарам ҳисорина юзуни қўюб айтур эрди: “Ё карим, ё раҳим, бу қулунгни бағишлагил. Агар уқубатқа лойиқ эсам, қиёмат куни мени кўзсуз қўпорғилким, эйгулар назаринда ижил бўлмағайман”.

Шеър

Неча келса сабо ели саҳаргоҳ,
Юзум ерга суруб айтурман Аллоҳ.
Унутмон бир нафас ҳаргиз сени ман,
Ангармисан бу қулни, эй ажаб сан.

Ҳикоят

Бир фақиҳ⁷⁵ ўғли отасина айтти: “Эй ота, бу мутақаллим воизларнинг кўркли ибодатининг асари ҳеч менга белгурмас, ул иллат биланким, феъллари қавлларина⁷⁶ мувофиқ дагилдур”.

Шеър

Элга дунё таркин ўргаткан фақиҳ,
Ақчалар ҳосил килиб олтун йиғар.
Айтур ўзгага дағи тутмас ўзи,
Ложарам уйған анга йўлдан озар.

Шеър

Олимким, ул танаъум⁷⁷ издаб дароҳим олғай,
Итлатиб⁷⁸ ўз йўлин ул кимга далил бўлғай.

Отаси айтти: “Эй ўғлум, мужаррад бу хаёли ботил сўз билан носихлар тарбиятиндин юз қайтармоқ, дағи батолат йўлин тутуб, олимларни озғунлуққа нисбат қилмоқ, дағи маъсум фозиллар суҳбатини тарк этиб, фойдалариндан маҳрум қолмоқ, ул кўзсузга ўхшарким, қаронғу кеча балчиққа тушуб айтур эрди: —Эй мусулмонлар, чароғни менинг йўлумда тутунгуз!

Бир хотун анга айтти: — Сен чароғни кўрмассан. Чароғ билан не кўргайсан?

⁷⁵ фақиҳ — фиқҳ илмининг олими, диний ҳуқуқ билимдони.

⁷⁶ қавл — сўз, гап.

⁷⁷ танаъаум — ноз—неъматлар ичида яшаш, роҳатда яшаш.

⁷⁸ итлат— ерга урдирмоқ, ҳақорат қилдирмоқ.

Бас, олимлар мажлиси баззоз дўқонина ўхшар, нечукким,
анда нақд элтсанг, қумаш олурсан, дағи мунда иродат⁷⁹
кетурсанг, саодат элтурсан”.

Шеър

Олиб олим сўзин самъингда⁸⁰ тут бек,
Неча ким бўлмаса феъли сўзитек,
Анинг қилса сўзина ҳар ким инкор,
Жаҳаннамда бўлур дойим ери нор⁸¹.

Олимлар дин давлати, ислом иззати дурур, дағи имон аҳдин
қоронғулуқтин чиқариб, ойдинлиққа кетуруб, тамуғ ўтиндин
халос қилиб, жаннатда Ҳақ дийдорина мушоҳада қилмаға сабаб
бўлур.

Шеър

Хонақоҳ таркин уруб бир оқил эр лайлу наҳор⁸²,
Мадраса кунжинда⁸³ сажжода солиб қилди қарор.
Мен анға айттим: “Нечун ул хонақоҳ зоҳидларин,
Тарк этиб қилдинг фақиҳлар суҳбатини ихтиёр?”
Ул азиз айтти: “Алар сувдин гилимини чекар,
Бу жамоат тутмоқ издар қандаким, бир ғарқ бор”.

Ҳикоят

Бир улув шайхқа сўрдилар: “Тасаввуфнинг ҳақиқати не
турур?” Айтти: “Мундин бурунроқ бир тоифа бор эди, суратлари
паришон, дағи маънилари жамъ эди. Эмди бир қавм ҳосил бўлиб
турурким, зоҳирлари жам, дағи ботинлари паришон”.

Шеър

Бир ерда дағил келиб кетадур кўнглунг,
Хилватда анинг учун сафо⁸⁴ топмассан.
Кўнглунг туну кун бўлур эса Ҳақ бирлан,
Хилват ўтуруб дағи эшик ёпмассан.

Ҳикоят

Бир солиҳ эр кўрди: минг ботмон тош кўтурган паҳлавон-
ни. ғазаби келиб, оғзи кўпукланиб ўтурур. Сўрди: “Бунга не
бўлубтур?” деб. Бир киши айтти: “Мунга фалон кимарса сўкти”.

⁷⁹ иродат – 1. қасд, ният, хоҳиш, истак. 2. Муридлик, берилиш.

⁸⁰ самий – эшитувчи, тингловчи, хабардор.

⁸¹ нор – ўт. олов; дўзах.

⁸² лайлу наҳор – кечаю кундуз

⁸³ кунж – бурчак.

⁸⁴ сафо – ёруғлик, равшанлик, хурсандлик, маишат.

Айтти: “Бу аблаҳ минг ботмон тошни кўтурур, дағи бир сўкунчни кўтура билмас”.

Шеър

Бу эрликда ўкунуб лоф урурсан,
Нечун бас нафсинга ожиз бўлурсан.
Дагил эрлик оғизга юмруқ урмоқ,
Эр эсанг қуй оғизга болу қаймоқ.

Ҳикоят

Бир фақиҳ эрнинг инган кўрксуз қизи бор эди, хотунлар ҳаддина етиб, молу жиҳоз ва неъмат билан ҳеч ким эрса ақди⁸⁵ никоҳина рағбат қилмас эди.

Шеър

Уздан⁸⁶ киши ёпунса эски або ярашур,
Кўрксуз келинга кўркли тўн кийдириб ярашмас.

Филжумла, зарурат ҳукми билан бир кўзсуз эрга ақди никоҳ қилдилар. Ул айёмда Ҳинд иқлиминдан бир ҳозик ҳаким келиб, илож қилиб, кўзсузлар кўзун очар эди. Ул фақиҳга айттилар: “Сен нечук куёкунгги ул ҳакимга элтмассан?” Айтти: “Кўрқарман, даво қилиб кўзин очқай, дағи ул эр қизимни кўруб бўшағай”.

Шеър

Кўрксуз ақчининг эри кўзсуз керак,
Гар кўрар бўлса юзин, берур талоқ.

Ҳикоят

Бир ҳакимга сўрдилар: “Шижоат билан саховатдан қайси яхшироқдурур?” Айтти: “Ҳар кимда саховат бор, шижоат ҳожат дагил”.

Шеър

Келиб Баҳром гўринда ёзиб кетмиш муни котиб:
“Карам эли, яқин билким, қавий бозудан⁸⁷ ортуқдур.
Кечибдур Ҳотами Тойи ва лекин то абад оти
Халойиқнинг тилиндадур, карам бирлан бўлуб машҳур”.

⁸⁵ ақд — боғлаш, тугиш.

⁸⁶ уздан — гўзал.

⁸⁷ қавий бозу — кучли билак.

ҚАНОАТ ФАЗИЛАТИНИ АЙТУР

Мисрда бир бекнинг икки ўғли қолди. Бири ул қадар илм ўқудиким, алломай аср бўлди. Бири дағи ул қадар мол йиғдиким, азизи Миср бўлди.

Бир куни ул бой қариндоши бу олим қариндошина ҳақорат кўзи билан назар қилиб айтти: “Мен салтанатқа еттим, дағи сен бояғи масканатда қолиб турусан”. Ул айтти: “Эй қариндош, аннинг бекин шукр менга вожиб дурурким, анбиё меросин топтум, яъни илм — икки жаҳон кўрки. Дағи сенга фиръавн ва Ҳомон ери, яъни Миср мулки”.

Шеър

Мени сен ул қаринча тек яқин бил,
Ким они йўл уза янчиб кечар фил.
Дагилман захм уручи элга занбур⁸⁸,
Эрурман масканат мулкинда мазкур,
Бу неъмат шукрини қилсам керак чўқ,
Киши кўнглун йиқарға одатим йўқ.

Ҳикоят

Ардашир Бобакон* сийратинда келиб турур бир араб ҳакимина сўрдиларким: “Бир кунда не қадар таом емак керак?” Айтти: “Юз дирҳам вазни кифоят дурур”. Айттилар: “Ул не қадар қувват қилгай?” Айтти: “...бу қадар емак сени аёғинг устича кў-турур ... дағи не қадар мундан ортурсанг, сен ани кўтарурсаноқил емак ер — тирилмак учун, дағи жоҳил тири(к)лар емак учун”.

Шеър

Емак тирилмак учундир, дағи ибодат учун,
Бу тириликинг емак учун дагил дурур ёлғуз.

Ҳикоят

Бир яхши эр татар урушунда ёмон жароҳатли бўлди. Бир киши анга айтти: “Сенинг бу жароҳатинг давоси фалон хожа қотинда бор, бориб тиласанг бўлгайким, андан сенга бергай. Ва лекин ул хожани айтурлар: бухл⁸⁹ билан маъруф⁹⁰ эди, уйлаким:

⁸⁸ занбур — ари.

⁸⁹ бухл — бахлик, қизғанчиқлик.

⁹⁰ маъруф — таниқли, билинган.

Шеър

Гар гунашни кезласа ўтмак бекин ул суфрада,
Қўрмагай йиллар кечиб кўз ул гунашни ерина”.

Андан ул мажруҳ эр айтти: “Анинг бекин кишидан ҳожат тиласам, бергай ё бермагай. Агар берур бўлса, фойда қилгай ё қилмагай”.

Шеър

Ҳожат тилама хасис эрдан,
Бугдой тамаъ қилма шўра ердан.

Нечукким, масалда айтурлар: мазаллат⁹¹ билан тири(к) юригинча, иллат билан ўлса яхшироқ.

Шеър

Туруш юзlining алиндан егинча болу тар қаймоқ,
Кулач юзlining алиндан олиб ҳанзал⁹² еса хушроқ.

Ҳикоят

Бир йил Искандария шаҳринда ёмғир ёғмади. Қаттиқ қуроқлик бўлди, уйлаким халқнинг тоқати инони алидин етиб, кўклар эшики ер уза боғланиб, дағи ер аҳлининг фарёди кўкларга етиб турур эди.

Шеър

Қолмади ерда жонворким анинг
Чиқмагай кўкка оҳу афғони.
Сайл⁹³ бўлса керак халойиқнинг
Кўзлариндан оқиб юрак қони.

Ул шаҳарда бир маъруф муҳаннас⁹⁴ бор эди. Дўстлардан йироқ нечаким анинг васфин демак тарки адаб турур, аммо тақриб⁹⁵ ҳикоят учун сўзланди, дағи қоилнинг⁹⁶ ажзина⁹⁷ ҳамл⁹⁸ этмасинлар деб. Бу икки байт билан ихтисор⁹⁹ эттим:

⁹¹ мазаллат — хўрлик, хорлик.

⁹² ҳанзал — итқовун.

⁹³ сайл\сайел — оқучи, оқадиган, суюқлик; *маж.* май;

⁹⁴ муҳаннас — заиф, шармисор.

⁹⁵ тақриб — яқинлаштириш, яқинлик, тахмин.

⁹⁶ қоил\қойил — айтувчи, сўзловчи, гапирувчи; иқроп.

⁹⁷ ажзина (ажзо данми?) — тана аъзолари.?

⁹⁸ ҳамл — 1. Кўтариш, чидаб туриш. 2. Елкага кўтарилган юк.

⁹⁹ ихтисор — қисқартиш, қисқалик.

Шеър

Ул муҳаннасни ҳалок этса татар,
Хайр эрур, бил, ул татарнинг бу иши.
Ҳулланинг жисми*¹⁰⁰ бикин бўлғай, неча
Сув анинг олтинда, устинда киши.

Оз далилдан кўб маъний ҳосил бўлур, дағи бир овуч
чошнидан¹⁰¹ буғдой юки маълум дурур. Ул йил ул шахснинг кўп
молу неъматни бор эди. Али овучи тор мискинларга олтун ақча
улаштурди, дағи мусофирларга суфралар тўкти, дағи ул
фақирларким, фоқадан¹⁰² жонлари бурунларина етиб турар эди,
онларни даъват қилди. Онлар келиб менга машварат қилдилар.
Рози бўлмайин айттим:

Шеър

Емас ит сарқитин келиб арслон,
Фор ичинда очин ўлар бўлса,
Ориф эр нафсина уюб кетмас,
Не қадар нафс анга жафо қилса.
Ул дагилдур фақир ким иттек,
Текма нокас эшикина келса,
Порсо билмагил сен ул эрни,
Олтун оқча дуо қилиб олса.

Ҳикоят

Бир фақир айтур: ҳаргиз замона жавриндан шикоят
қилмадим, илло бир кун Куфа жомеина намоз қилмаға кирдим.
Кўнғлум тор эди, ул сабабданким, бошмоқим йўқ, ялин оёқ
эдим, кириб жомеъ ичинда бир кимарсани кўрдумким икки оёқи
йўқ. Тангри таоло берган неъматларина кўб турлу шукрлар
қилдим.

Шеър

Не қадарким семиз эса бир ён,
Таррадан¹⁰³ кам кўрар ани тўқ эр.
Оч ёрли топиб биши шалғам,
Шишламиш қоз эти бекин хуш ер.

¹⁰⁰ ҳулланинг жисми — сарпонинг матоси.

¹⁰¹ чошни — маза; мазасини тотиб кўриш.

¹⁰² фоқа — камбағаллик, фақирлик, муҳтожлик.

¹⁰³ тарра — овқатга кўшиб ейиладиган кўкат.

СУКУТ ФОЙДАСИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Бир тожир ўғлин айтурлар кўб турли илму ҳунар билур эди. Қачонким, олимлар мажлисинда ўтурса, бир калима сўз сўзламас эди. Бир кун отаси айтти: “Эй ўғлум, сен дағи сўзлагил онларданким билурсан”. Айтти: “Кўрқарман, билмаганимдан сўрғайлар, жавоб топмайин хижил бўлғайман”.

Шеър

Хонақоҳ эшикинда бир сўфи
Қабқабина урур эди мисмор.¹⁰⁴
Бир сипоҳи энгин тутиб айтти,
Отима наъл урғул, эй байтор.¹⁰⁵

Ҳикоят

Бир муътабар олим бирла бир мулҳид¹⁰⁶ орасинда мубоҳаса тушти, ҳужжатлашиб, олим анинг билан чиқиша билмади, тарк этиб кетти. Бир кимарса ул олимга айтти: “Мунча турли илм фазли билан бир динсиз малъун билан сўзлаша билмадинг?” Ул айтти: “Меним илмим Қуръон ва ҳадис ва машойих каломи турур. Ул буларга муътақид¹⁰⁷ дегул ва рози бўлмас. Бас, менга анинг куфрин эшитмак не керак”.

Ҳикоят

Султон Маҳмуд* қуллариндан бир нечаси келиб, Хожа Ҳасан Маймандийга* сўрдиларким: “Бу кун султон сенга не айтти, фалон маслаҳатда?” Айтти: “Ул сизга дағи ўртукли қолмағай, эшитғайсиз”. Онлар айтти: “Сен вазири мамлакатсан, ул сўзниким, султон сенга айтқай, ани бизинг текинларга айтмоқ раво дегул”. Хожа Ҳасан айтти: “Ул эътиқод биланким билурсиз, кишига айтмоқ керакмаз, бас, нечун сўрасиз?”

¹⁰⁴ мисмор — мих, пона.

¹⁰⁵ байтор — мол доктори.

¹⁰⁶ мулҳид — ярамас, диндан қайтган.

¹⁰⁷ муътақид — эътиқод қилувчи, қаттиқ ишонувчи.

Шеър

Қилмади розин биликли ёр, фош,
Кетмасун деб шоҳ сирри бирла бош.

Ҳикоят

Санжор жомеъинда бир аблаҳ киши ҳар кун чиқиб қариҳ¹⁰⁸ ун билан мунглар эди, уйлаким эшитганлар сескана тушар эди. Жомеъ эяси эйгу сийратли, солиҳ бек эди. Тиламас эдиким, киши кўнгли андан оғригай. Ул муаззинга айтти: “Эй азиз, бу жомеънинг қадимий муаззинлари бор, ҳар бирина беш олтун берурман. Сен ўн олтун олғил дағи бир ўзга ерга борғил”. Ул бу сўзга рози бўлиб, ул олтунни олди дағи кетти.

Бир муддатдан сўнгра бу муаззин ул бекни кўрди дағи дуо қилиб айтти: “Ё амир, меним билан ҳайф¹⁰⁹ этгинг, ўн олтун бериб, ул ердан кетардинг бу еркаким келиб турурман, йигирми олтун берурларким дағи бир ўзга ерга борғил деб. Мен рози бўлмон”. Ул бек бу сўзни эшитти дағи кулуб айтти: “Зинҳор олмағилким, элли олгунга рози бўлурлар”.

Шеър

Муаззин, яқин бил, жамоат мудом,
Сафосиз унунгдан бўлурлар малул.
Неча мунгласанг ул қариҳ ун билан
Бўлур хаста, ло—шак эшиткан кўнгул.

Ҳикоят

Бир муқрий¹¹⁰ бир масжид эшикинда ўтуруб, қариҳ ун билан қатти чағириб, Қуръон ўқур эди. Бир кимарса анга сўрди: “Мунда сенинг вазифанг не турурким, мунча заҳмат ичиндасан?” Айтти: “Вазифам йўқ, Тангри учун ўқурман”. Айтти: “Тангри учун ўқумагилким, диннинг иззатин кетарурсан”.

Шеър

Бу кўнгуллар сафосин ул нохуш,
Нафасинг беғумон яқин кетарур.
Бу тариқа ўқур эсанг Қуръон,
Унунг ислом равнақин кетарур.

¹⁰⁸ қариҳ — ёқимсиз.

¹⁰⁹ ҳайф — эсиз, афсус, аттанг; *ҳайф этмак* — ачинмоқ, ҳайф кўрмоқ.

¹¹⁰ муқрий — қироат қилувчи, қори.

ИШҚ ДАҒИ ЙИГИТЛИК СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Бир зоҳидни кўрдум, бир маҳбуб муҳаббати билан гирифтор бўлур, маломат¹¹¹ кўруб, каромат чекиб, таркин урмади.

Шеър

Йўлунда бош ўйнаб жон таркин
Урубмен кўргали дилдор кўркин.

Маломат қилиб айтгим: “Эй ёри азиз, ақли нафисингга не бўлдимки нафси хасисинг голиб келди”. Бир замон тафаккурга бориб айтти:

Шеър

Ажабми ишқ лажложи¹¹² суруб от,
Салотинни пиёда бирлан ўтса.
Кўруб ул шоҳиди раъно жамолин,
Дегул тонг зоҳид эр зуҳдин унутса.

Ҳикоят

Бир кимарсанинг кўнгли алдан кетиб дағи жон таркин уруб, назари ҳалокат ерина тушуб турар эди. Оғзи таомдан, кўзи уйқудан кесилиб, не кундуз сабри бор эди, не кеча қарори. Бир қуш бекинким тузоққа тушмиш бўлғай.

Шеър

Васлина эришмакка недур, ажабо, тадбир,
Маъшуқа қотинда чун туброқ била олтун бир.

Анга ёронлари насиҳат бериб айттилар: “Эй дўст, бу хаёли муҳолдан¹¹³ ўзунгни чеккил. Неча сенинг кабилар бу дард билан мубтало бўлуб турурлар”. Ул ошиқи бечора нолаву зорий қилиб айтти:

Шеър

Кўб ўгут бермагил менга, эй ёр,
Чун иродат анинг алинда дурур.
Душманин ўлтурур баҳодур эр,
Дўстин ул ҳабиб қатл қилур.

¹¹¹ маломат — айб тақиш, ёмонлаш, обрўсизлантириш.

¹¹² лажлож — бир иш устида қаттиқ турувчи.

¹¹³ муҳол — мушкул, қийин, ақлга сиғмайдиган.

Ул ёронларким, анинг ҳолина назари дағи рўзгорина шафқати бор эди, кўрдиларким, насиҳат фойда қилмас. Мунунг ҳолин бориб ул мамдуҳи¹¹⁴ назар маҳбуби жаҳонқа айттилар: “Ҳар кун бу майдонға бир йигит келур. Латиф сурат, зариф сийрат, ажойиб ва ғаройиб сўзлар сўзлаб, тонгсуқ нукталар¹¹⁵, кўркили иборат билан андин эшитурмиз. Дағи ишқ савдоси бошинда, муҳаббат дафтари алинда, ошиқона ҳаракатлари бор”. Ул маҳбуб билдиким, ўзининг ошиқи турур. Отин сўруб ул йигит қотина келиб, мулотафа¹¹⁶ билан муколама¹¹⁷ қилиб, айтти: “Эй йигит, не ердансан, отинг ким, санъатинг не турур, келишинг қандан?” Ул йигит муҳаббат тенгизина уйла мустағрақ¹¹⁸ бўлуб турар эдиким, сўзламакка мажולי йўқ эди.

Шеър

Агар сабъа¹¹⁹ ривоят бирла Куръон,
Ўқусанг бир янгилмайин сен, эй жон.
Қачон кўнглунгда қилса ишқ маскан,
Алифдан “бе”ю “те”ни билмагайсан.

Ул маҳбуб айтти: “Эй йигит, бизга нечун сўзламассан? Биз дағи фақирлар муҳиббимиз, балки фақирларга иродат¹²⁰ кетуруб, мурид бўлуб турурубиз”, деди эса, ул ошиқи содиқ муҳаббат қуввати билан бошин кўтариб айтти:

Шеър

Келди киубон яна мени ўлтурса,
Ўлтурганина ўзи кууб келди магар”.
Дағи мун айтти, жон таслим қилди.

Ҳикоят

Бир кимарсанинг йигит соҳибжамол хотуни қолмади дағи ул хотуннинг қари онаси эвда мутамаккин¹²¹ ўлтура қолди кобин¹²² иллоти билан. Ул эр анинг чиркин мушоҳадасиндан қутула билмайин мужоҳадасин¹²³ чекиб ўтурур эди. Дўстлариндан бир тоифа келиб мунга айтти: “Ул ёри азиз фироқиндан нечук

114 мамдуҳ – мақталган.

115 нукта – нозик маъноли сўз, қизик, маъноси чуқур сўз.

116 мулотафа – илтифот қилмоқ.

117 муколама – гаплашмоқ.

118 мустағрақ – ғарқ бўлган, чўмган.

119 сабъа – етти.

120 иродат – 1. Қасд, ният. 2. Муридлик, берилиш.

121 мутамаккин – яшовчи.

122 кобин – маҳр, калин (пул ёки моли).

123 мужоҳада – тиришиш, ғайрат қилиш.

кечарсан?” Айтти: “Ани кўрмак менга ул қадар куч келмаским, онасини кўрмак куч келур”.

Шеър

Кетиб гул, булбулин нолон қўйди,
Ажал матлаб олиб суъбон¹²⁴ қўйди,
Келур яхши сунги¹²⁵ учин кўрарга,
Ёмон душман юзундан оқил эрга.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: йигитлик айёминда бир кимарсанинг ишқина кўнгул боглаб эдим, ул сабабданким, юзи бадри латофат дағи ўзи кони малоҳат эди. Исси тамуз¹²⁶ кунларинда бир кун эйла исси эдиким, бўғозни қурутуб, огизни қайнатур эди. Башарият заифиндан кунаш иссисина тоқат кетурмайин бир девор кўлкасина илтижо қилиб, бу исси заҳмати мендан бир ичим сув билан ким дафъ эткай, деб боқиб ўтирур эдим. Ногаҳ ул эвнинг қоронғу даҳлизиндан бир ойдинлиқ кўрдум, уйлаким фасоҳатнинг тили анинг кўркли сифатлариндан ожиз эди. Соғинғайсанким, қоронғу кечада тўлун ой туғди ё зулмат ичиндан оби ҳаёт чиқти. Ул маҳбуб алинда бир қадаҳ суккар шарбати қор билан қоришиб, миск ройиҳали¹²⁷ мовард¹²⁸ билан мамзуж¹²⁹ эди. Уйла қиёс эттимким, жамоли гулининг арақиндан бир неча қатра қадаҳқа томуб турур. Филжумла, шарбатни ул ҳабиб алиндан олиб ичтим дағи умрни аввалдан ҳисоб эттим дағи бу икки байтни бадиҳа айтгим:

Шеър

Ул кунаш юзга муборак фол эрур
Ким, назар қилса туруб ҳар субҳидам.
Хамр масти уйғанур ярим кеча,
Ишқ масти явми¹³⁰ маҳшар субҳидам.

Ҳикоят

Араб маликлариндан бир маликка Лайли ва Мажнун ҳикоятин айттилар, уйлаким Мажнун камоли фазл ва балоғат билан ошнқ ва девона бўлуб, ёзиларда ихтиёр инонин алиндан

¹²⁴ суъбон — катта илон, аждаҳо.

¹²⁵ сунг — найза.

¹²⁶ тамуз — ёзнинг энг иссиқ пайти, саратон ойн, июль.

¹²⁷ ройиҳа — ис, ҳид, бўй.

¹²⁸ мовард — бирон аралашманинг номи бўлса керак.

¹²⁹ мамзуж — аралаш.

¹³⁰ явм — кундуз, вақт.

бирақиб юрур эди. Ул малик буюрдиким: “Мажнунни олиб келинг”. Бориб кетурдилар. Малик маломат қилиб айтти: “Бери кел, не нуқсон кўрдунг инсоннинг шараф нафсинданким, бориб ҳайвонлар феълин тутгунг дағи одамий ишратин тарк эттинг?” Мажнун йиғлади дағи айтти:

Шеър

Раҳм этти кўруб мени анга ошиқу зор,
Ул ғоят ҳусн уза камолин кўрган.
Кескай алини турунж¹³¹ ерина, филҳол,
Тонг ални уза қамар ҳилолин кўрган.

Бу маънининг даъвосининг сидқи уза тануқлуқ бергай дағи айтқайлар эди: “Фазоликуннал—лази—лумтуннани фиҳи” (Мени маломат қилганингиз — мана бу кишилар). Малик тиладиким Лайли жамолина мутолаа қилса, не суратда эмишким мунча фитналарга сабаб бўлиб турур. Буюрдиким Лайлини кетургайлар. Бориб, араб қабиласинда истаб, топуб олиб келдилар дағи малик илайинда сарой саҳнинда турғуздилар. Малик суратина назар қилиб, бир шахс кўрдиким қора мағин, заифандом¹³², маликнинг кўзина ҳақир кўрунди, ул сабабданким, ҳарамининг ўксук ходими ҳусн билан андан ортуқ эди. Мажнун фаросат билан билди дағи айтти: “Эй малик, Мажнун кўзининг даражасиндан Лайли жамолина назар қилмоқ кераксан, ҳатто мушоҳада сирри сенга тажаллий¹³³ қилғай”.

Соғ эр билмас жароҳат оғрисин,
Дардни чеккан киши билур яқин.

Кўрмаган занбур¹³⁴ феълин не билур,
Ул билур ким захмин кўб еб турур.

Бўлмаса ҳолинг бизингтек, эй азиз,
Бил ҳикоятдур қотингда ҳолимиз.

Нисбат этма дардим ўзга дардина,
Туз тўкар ёрим жароҳат устина.

¹³¹ турунж — апельсин.

¹³² заифандом — кучсиз, заиф.

¹³³ тажалли(й) — кўриниш, жилваланиш.

¹³⁴ занбур — ари.

ҚАРИЛИҚ ДАҒИ ЗАЙФЛИК СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Дамашқ жомеъи ичинда фақиҳлар билан баҳс қилур эдим. Бир йингит келиб айтти: “Орангизда ажам тилин билур киши борми?” Менга ишорат қилдилар. Айттим: “Хайрми?” Айтти: “Қотимизда юз яшар киши бор, назъ ҳолатинда¹³⁵ турур. Ажам тили билан сўзлар. Биз билмасбиз, карам қилиб келсангиз, ул васият қилгай дағи сизга хайр бўлгай”. Келиб хастани кўрдум, бу абётни уқур эди:

Шеър

Тиладим бир замон кўрсам жаҳонни,
Дариғо, бўлди кўзум бабаки¹³⁶ жас.
Бир—икки хуш нафас урмақ тиладим,
Нафас йўли тутулли бўлдум ахрас.¹³⁷
Жаҳон хонининг алвон неъматиндан
Беш олти луқма едим, айттилар: бас.

Бу сўзнинг маънисини арабча шомийларга айттим эса таажжуб қилдилар. Анинг учун умрундан дағи таассуф емаги дунё ҳаётиндан айттим: “Нечуксан?” Айтти: “Не айтайим”.

Шеър

Бир кишининг тишин чекиб жарроҳ,
Чиқарур бўлса, бил, недур ҳоли.
Кел, қиёс эт, не бўлгай ул соат,
Тотли жон чиқса, қолса тан холи.

Айттим: “Ўлум тасаввурни хаёлингдан кетаргил, негаким, мараз ҳосил эса ҳалокати куллийга¹³⁸ далолат қилмас¹³⁹. Тонг била табиб изладим, келиб муолажа қилсун”. Айтти: “Ҳайҳот!”

Шеър

Хона бу назъ ичинда нола қилур,
Кўр, ўтачи анга даво берур.

¹³⁵ назъ ҳолати — ўлиш вақти.

¹³⁶ бабак — кўз қорачиги,

¹³⁷ ахрас — соқов, гунг.

¹³⁸ куллий — катта; кўп; ортиқ даражада; умумий.

¹³⁹ далолат қилмоқ — белги бермоқ, курсатмоқ, билдирмоқ, ундамоқ.

Бўлди фосид¹⁴⁰ чун иътидоли¹⁴¹ мизож,
Не азимат¹⁴² асар қилур, не илож.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Диёри Бакр элинда бир оқ соқолли хожа мени эвина кўноқ элтти. Моли кўб дағи неъматни фаровон, бир соҳибжамол ўғли бор эди. Хожа бошладиким умрум ичинда мундан ўзга ўғлум бўлмиш йўқ турур. Ул қарши дағи водий ичинда бир муборак хурмо ағочи бор. Халойиқ бориб, зиёрат қилиб ҳожат тиларлар. Мен дағи бориб, узун кечаларни қисқа қилиб, ул ағоч аёқинда бош очиб, дуо қилиб, ҳожат тиладим. Танғри таоло менга бу ўғулни берди. Эшиттим ул ўғлон ёронларина айтур эди: “Тонг билан мен дағи бориб ул ағочқа ҳожат тилагайимким, отам тезрак ўлгай”. Отаси севунур. “Ўғлум оқил ва зийрак”, деб. Ўғли дам-бадам таъналар урурким, отам қариб мунуб турур деб.

Шеър

Кечар йиллар отанг турбасина бир
Келибан ўқимишинг йўқ такбир,
Отанга эйгулукни қилдинг эса,
Ани туткил тама ўғлингдан, эй пир.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: “Сухбатимда бир йигит бор эди, қулач юзли, ширин сўзли, латиф сурагли, зариф сийратли, жаҳон қайгусиндан фориг бўлуб озод юрур эди. Иттифоқ туштиким қатимиздан сафар этти. Бир неча йилдан сўнгра кўрдум: хотун олмиш, ўғлонлари улғаймиш, Нишоти гули сўлуб, муфарриҳи айши талаф¹⁴³ бўлуб эди. Айттим: “Бу не ҳолат турур?” Айтти: “Ул вақт ўғлонлар отаси бўлдим, дағи ўғлонлиқ қилмадим”.

Шеър

Кари бўлдунг, йигитликдан алинг юв,
Биларсанким, яна қайтмас оқар сув.
Йигитликни йигитларга кўюб кет,
Бу кун тонгда ужун кўб эйгулук эт.
Бичин вақти келиб буғдой етибтур,
Кўзунг оч уйқуданким, тонг отибтур,

¹⁴⁰ фосид – бузуқ.

¹⁴¹ иътидол – муътадиллик, ўрта даражада.

¹⁴² азимат – бирон ишни бажаришга қасд қилиш, кетиш, йўлга чиқиш.

¹⁴³ муфарриҳи айши талаф – турмушнинг шодликлари тамом бўлиши.

Безаниб бир қари хотун тиши оз,
Бўяб сочин қароға кўб қилур ноз.
Мен айттим: “Эй узун ёшли она, кел,
Етар, қисқа қил эмди хийладин ал,
Кесилди юк кўтурган куч белингдан,
Кетибдур нозук эрдамлар алингдан,
Билурсанким қилиб бир ҳийлани юз,
Белинг букрулгани бўлмас яна туз,
Жамолинг боғи гулзори сўлубтур,
Узун умринг дағи охир бўлубтур”.
Ул айтти: “Рост айттинг, эй йигит сен,
Нелайимким жаҳондан тўймайиб мен”.

Ҳикоят

Бир кун Рустам онасина қатти сўзлади. Анинг кўнгли оғриб,
йиғлаб айтти: “Магар кичикликни унуттунгим улуғлуқ этарсан”.

Шеър

Онаси инжиниб Рустамга айтти:
“Аё кўрган ўзун ҳайбатли арслон.
Агар бўлса эди ёдингда ул кун
Ким, алимда эдинг бир яшар ўғлон.
Букун бўйла менга жавр этмас эдинг
Ки, сен бир паҳлавон, мен бир қари жон”.

Ҳикоят

Бир бахил тожирнинг ўғли хаста бўлди. Дўстлари келиб
анга айттилар: “Маслаҳат ул дурурким, бу хаста учун Қуръон
хатм эткайсан ё бадали қурбон қилгайсан...” Бир замон андишага
бориб айтти: “Қўйлар чўпон қотинда йироқ турур. Қуръонни мен
ўқиғайим”. Бу сўзни эшитиб, бир ориф киши айтти: “Хатм
этмакни анинг учун ихтиёр қилдиким, Қуръон тил учинда дағи
олтун жон ичинда турур”.

Шеър

Кўни бўлса анинг тоатга бўйни,
Саодат тўнлуқин дойим тўқиғай.
Вале бир ақча издасанг берур жон,
Ўқу “алҳамду” десанг, юз ўқиғай.

ТАРБИЯТ ТАЪСИРИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Бир вазирнинг бир биликсиз ўғли бор эди. Ани элтиб бир олим қотина қўйдиларким, мунга тарбият қилгил. Ул тарбият баракати билан оқил бўлғай, деб. Бир муддат таълим берди. Қобили тарбият дегул эди. Тарбият таъсир қилмади. Айтти: “Муни отасина элтиб айтингким, бу оқил бўлмас ва лекин мени девона қилди”.

Шеър

Жавҳари асл улдурур қобил
Ким, анга тарбият асар қилғай.
Сайқал урса, очилмағай ҳаргиз,
Ул темурким, қўки ёмон бўлғай.

Шеър

Бир итни едди тенгизда ювса,
Чун бўлди ўш палидрактур.
Исо эшакин Ҳижоз элтиб,
Кетурса яна ҳамон эшақтур.

Ҳикоят

Бир олими фозил бир малик ўғлига таълим берур эди. Ҳадсиз жавр ва ҳисобсиз жафо қилиб, бир кун бу ўғлон отаси хизматида келиб, шикоят али билан номус ёқасин йиртти дағи ҳолини арз этти. Султон устодини индаб йиғриб айтти: “Ўзганинг ўғлонлариндан жаврунг меним ўғлум уза ортуқроқ турур, сабаб не?” Устоиди айтти: “Аввал киши керакким, не сўзласа сағиш¹⁴⁴ қилиб, аслини билиб сўзлағай дағи не ҳаракатким қилса, мавзун¹⁴⁵ бўлғай. Бу барча халқ ўғлонларина керак, хосса малик ўғлонлари не сўзласалар дағи не ишласалар, эл тилина тушар. Аммо авомнинг қавлига дағи феълина ул қадар эътибор йўқ турур”.

Шеър

Журм¹⁴⁶ этса, қачон фақир андин,
Кимдур сўруб эшиткан хатони.
Султон минг ишинда бир янғилса,
Элдин уйла еткурурлар они.

Албатта, малик ўғлонларининг тазҳиби¹⁴⁷ ахлоқина ижтиҳод¹⁴⁸ ортуқрақ керак. Анданким, авом ўғлонларина бўлғай. Бу

¹⁴⁴ сағиш – саноқ, сон.

¹⁴⁵ мавзун – 1. Ўлчанган. 2. Комати келишган, чиройли.

¹⁴⁶ журм – гуноҳ, жиноят.

малик ул олимнинг хусни тақрирни¹⁴⁹ эшитиб, тарбиятини беканди дағи хилъат ва неъмат бериб, жоҳу¹⁵⁰ мартабасин зиёдат қилди.

Шеър

Кичиликда адаб ўгранмаган эр,
Улу бўлса, бил андан хайр келмас.
Эгулур ёш ағоч нечук тиласанг,
Кури эгри ағоч ўтсуз тузалмас.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: магриб мулкунда бир куттоб фақиҳин кўрдим: турш юзли, ачи сўзли, чиркин хулқли, ёмон тирликли, кўнгуллар озор қилинчи, оч кўзли кимарса эди. Дағи суратин кўрган кишиларнинг айши талаф бўлур эди. Куръон ўқуса, эшитганларнинг кўнгли корарур эди. Дағи ой юзли ўғлонлар дағи зуҳра кўзли қизлар анинг жафоси элинда гирифтор бўлуб, кўрқусиндан имконлари йўқ эдиким, кулгайлар ё сўзлашгайлар. Бирининг гул яноқларина силлилар¹⁵¹ урур дағи бирининг нозук аёқларина шиканжа¹⁵² қўяр эди.

Алқисса, эшиттимким анга бир бало келиб, ёмон ишга мансуб бўлуб, мажам уруб сурдилар дағи куттобни бир солиҳ кишига бердилар. Эйлаким ўзи ҳалим дағи кўнгли салим эди. Чун ўғлонлар устундан ул бурунғи муаллимнинг ҳайбати кетти. Эмди бу муаллимни малак сийратинда кўрдилар, бири—бири билан девсифат бўлдилар. Бу муаллим ҳилмина¹⁵³ эътимол қилиб, илми тарк эттилар. Аксар авқотларин туруб уйнамоқ билан кечурур эдилар. Дағи дуруст лавҳаларин бири—бирининг боши устунда ушаттилар.

Шеър

Муаллим бўлмаса ҳайбатли, эй ёр,
Сақолиндан тутуб ўғлонлар уйнор.

Бир неча кундан сўнгра ул масжид эшикиндан кечдим. Кўрдум: аввалги муаллимнинг кўнглин хуш этиб, бурунғи ерина кечуруб турурлар. Мужаррад ани кўрмак билан малул бўлуб, “ло ҳавл” деб айттим: бу иблисни нечун малоика уза муаллим қўюб дурурлар. Бир қари жаҳон кўрган эр эшитиб, кулуб айтти: “Эшитканинг йўқмиким айтиб турурлар:

147 тазҳиб — зарлаш, олтин суви юргизиш, олтин билан нақш бериш.

148 ижтиҳод — тиришиш, ғайрат кўрсатиш, янгиллик излаб топиш.

149 тақрир — қарор бериш.

150 жоҳ — мансаб, амал.

151 силли — шапалоқ.

152 шиканжа — қийноқ, азоб, уқубат.

153 ҳилм — юмшоқлик, мулойимлик.

Шеър

Бир ўглин бир малик мактабга берди,
Муассасъ¹⁵⁴ эрди олтун лавҳи нақши.
Муни лавҳинда ёзди котиб аввал,
Ота меҳриндан устод жаври яхши”.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир фақир эвдаши юклу эди. Муддати етти. Дағи бу фақирнинг умрунда ўгли бўлмиши йўқ эди.

Айтти: “Тангри таоло агар менга эр ўғил берса, бу устумдаги хирқамдан ўзга неким бор эса, фақирларга шукрона бўлсун”. Иттифоқо хотини эр ўғлон топти. Бу фақир ул ваъданинг шартини вафо қилди. Суфра барақти, турли—туман неъматлар тўкти. Ёронларина ўғлининг шукронасин едурди. Бир неча йилдан сўнгра келдим, ул фақирнинг маҳалласина етиб, анинг ҳолин нечук эмиш деб сўрдум.

Айттилар: “Волий ҳибсинда ётур”. Айттим: “Сабаб не турур?” Айттилар: “Ўғли ҳам ичиб, уруш этиб, киши ўлтуруб, шаҳардан қочди. Ул жиҳатдан отасин тутуб, алин, аёгин оғир занжир билан боғлаб ҳибсга бирақтилар”. Айттим: “Бу балони ул Тангридан ҳожат тилаб топти”.

Шеър

Ул ўғлоннинг отаси бу балони ўз тилаб топти,
Туну кун беслади¹⁵⁵ куштек, кийик бекин гургунча.
Онаси тўқуз ой ўн кун кўтарди хайри бўлғай деб,
Йилон топса эди яхши ул ўғлонни туғурғунча.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир бой кишининг ўғлин кўрдум, отаси қабри уза ўтуруб, бир фақир ўғли билан мунозара қилиб айтур эди: “Отам турбасининг сандуқи уза алвон нақш қазилмиш дағи олтун билан хатлар ёзилмиш, фарши кўк мармар, кирпичлари фируза дағи сенинг отангинг гўри бир неча жик кирпичдан дағи бир неча ович туброқ устуна тўкуб турурлар”. Ул фақир ўғли бу сўзни эшитиб айтти: “Тек ўтурким, сенинг отанг оғир тош остиндан тебрангунча, керак меним отам жаннатга кирмиш бўлғай”.

Шеър

Эшакнингким юки бўлса юнгулрак,
Юрур роҳат билан дойим било—шак.

¹⁵⁴ муассасъ — 1. қийматли тошлар билан безатилган. 2. Шеърда икки мисрадаги сўзларнинг ҳар жиҳатдан бир—бирига мос ва оҳангдош бўлиб келиши.

¹⁵⁵ бесламоқ — парвариш қилмоқ.

СУҲБАТ АДАБИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикмат

Мол умр роҳати учун дурур дағи умр мол жамъ этмак учун дегул. Бир оқилдан сўрдилар: “Давлатли ким дурур дағи давлатсиз не дурур?” Айтти: “Давлатли улким, еди дағи едурди, аммо давлатсиз улким, мутафарриқ¹⁵⁶ мол жамъ этти, емайин қўйди, кетти”.

Шеър

Харж этиб умрин, йиғиб олтун—кумуш улким емас,
Орттурадур молу мулкин ҳеч ўлғайман демас.
Дарду ҳасрат бирла ўлса устуна қилма намоз,
Ул кишиким, охиратнинг қайғусин ҳаргиз емас.

Ҳикоят

Мусо алайҳиссалом Қорунга насиҳат қилур эдиким: (арабча) “Худо сенга эҳсон қилгандек эҳсон қил. Ул эшиттингким, анинг оқибати не бўлди?”

Шеър

Эй ғарра бўлган молина бўлур вужудунг кал—адам,
Ҳасрат билан элтур сени ерга бу динору дирам.
Дунё матоиндан тилар бўлсанг таматтуъ¹⁵⁷ олмага,
Кўргуз халойиққа сахо чун Ҳақ сенга қилди қарам.

Араб масали дурур: бағишлағил дағи миннат этмагил, анинг учунким фойдаси сенга қайтур.

Ҳикмат

Икки киши фойдасиз ранж чекти дағи тухумни шўра ерга экди. Бири улким, мол йиғди дағи емади; иккинчи улким, илм ўқиди дағи амал қилмади.

Шеър

Сўзунг бу дурурки, мен фалон олимман,
Чун йўқ амалинг яна ҳамон жоҳилсан.

Мунунг масали ўшул эшакка ўхшар: билмаски, юки ўтунмидур ё дафтар.

Ҳикмат

Уч нима доим қолмас: бири — тижоратсиз мол, иккинчиси — баҳссиз илм, учунчи — сиёсатсиз мулк. Аммо ёмонларга раҳм

¹⁵⁶ мутафарриқ — бир—бирдан фарқ қилган. сочилган.

¹⁵⁷ таматтуъ — баҳраланиш, фойдаланиш.

қилмоқ, эйгуларга жавр этмақ бұлу дағи золимлардан афв этмақ фақирларға зулм қилмоқ бұлу.

Шеър

Ёмонға эйгулук қилсанг, сунуб қул,
Алингдан давлатинг олмоқ тилар ул.

Насихат

Не сиррингким бор дўстларингга демагил! Не билурсанким бир вақт душман бўлғайлар, надомат емагил. Дағи не ёмонлиқким қила билур бўлсанг, душманига қилмағил! Не билурсанким, бир кун дўст бўлғай дағи не розинг бўлса ким эрса қотинда очмағил.

Шеър

Сиррингни кўнгулда сақлағил бек,
Мушфиқ сенга йўқ жаҳонда сентек.
Айтма деб ани кишига айтма,
Турмаским, ани эшитса теб—тек.

Насихат

Қачонким душман қаттиқ заиф бўлса, дўстлуқ кўргузур. Анинг мақсуди мундан ортуқ дегулким, душманлигин қавий¹⁵⁸ қилур. Вақтиким, дўстларнинг дўстлуғина иътимод¹⁵⁹ бўлмаганда, душманларнинг ёлғон дўстлугиндан не ҳосил бўлғай. Дағи ҳар ким душманининг киччисин саҳл¹⁶⁰ кўрғай, анга ўхшарким, оз утни сўндурмайин кўюб кеткай.

Ҳикмат

Ул кишиким душманлар билан сулҳ қилур, дўстлари андан озор бұлу.

Шеър

Алинг юв ул мунофиқ дўстданким,
Юрур душманларинг бирлан бўлуб ёр.

Насихат

Ул ишким олтун била биткай, анинг учун жонни хатарга қўймоқ керакмас.

Насихат

Душманни ожиз кўруб раҳм этмагилким, қачон қодир бўлса, сенга раҳм этмас.

Насихат

¹⁵⁸ қавий — кучли, қувватли.

¹⁵⁹ иътимод — таяниш, суяниш.

¹⁶⁰ саҳл — осон, енгил.

Ҳаддан оша ғазабланмоқ ваҳшат кетурур. Дағи вақтсиз лутф кургузмақ хайбағ кетурур. Ул қадар қағилниқ этмағилким, сендан туйғайлар. Ул қадар юмшоқ бўлмағилким, сени аёқ остинда қуйғайлар.

Ҳикмат

Қачонким душманнинг хийласи туганса, дустлик силсиласини тебратар дағи ул дустлуқ билан уйла ишлар этарким, ҳеч душман ани қила билмағай.

Йилон бошин душман али билан янчғилким, икки кўркли ишдан холи дегул. Агар ул ғолиб келса, илон ўлтурдунг, вагар бу ғолиб бўлса, душмандан қуртулдунг.

Ҳикмат

Ҳар ким ўзиндан олим билан мубоҳаса қилса, ҳатто билмағайларким олим дурур ва лекин жоҳиллиги маълум бўлур...

Ҳикмат

Арслон билан панжа тутмоқ дағи қиличқа юмруқ урмоқ оқиллар иши дегул.

Ҳикмат

Эрдамсизлар эрдам эйасини кўра билмас, нечукким, бозор итлари ов итларини тиламас, йироқдин ғавғо қилур, яқин келмас.

Ҳикмат

Бўғуз балоси бўлмаса эди, қуш тузоққа тушмағай эди, сайёд дағи тузоқни қурмағай эди. Ҳақимлар емакни кичик ерлар, обидлар ярим қорин, зоҳидлар садди рамақ¹⁶¹, қарилар ҳаттал—арақ¹⁶², йигитлар кўтрулча табақ, қаландарлар ҳар бири тўрт чанақ¹⁶³.

Ҳикмат

Хотунлар била машварат қилмоқ мусибат кетурур, дағи фосиқларга саховат қилмоқ маъсият бўлур.

Ҳикмат

Жавҳар балчиққа тушса, бурунғи бекин нафис турур. Губор кўкка чиқса, бояғи бекин хасис¹⁶⁴ дурур. Дағи тарбиясиз истеъдод хайф турур, дағи тарбият ғайр аҳлина зоеъ турур. Қулнинг олий нисбати бор, анинг учунким, жавҳари улвий¹⁶⁵ дурур нор ва лекин ўз нафсинда хунари йўқ, мартабаси тупроқ билан тенг дурур. Шакар қиммати ўзундан дегул, анинг хосиятиндан дурур.

161 садди рамақ — жон чиқишнинг олдини олиш учун.

162 хаттал—арақ — тер...

163 чаноқ — 1. Узангининг икки учига ўрнатилган нарса. 2. Кичик тоғора. 3. Тегирмон чаноғи. 4. Ғўза чаноғи.

164 хасис — нокас, назари паст; хайрсиз.

165 улвий — юқоридаги, юксакликдаги.

НОМА ЖАНРИ ТЎҒРИСИДА МАЪЛУМОТ

Нома жанри узоқ тарихга эга. *Нома* сўзи “хат, мактуб” маъноларини билдиради. Номанинг илк кўринишлари Ўрта Осиё тарихида ёзма шаклда пайдо бўлмасдан илгари, буюмлар воситасида ҳам ифодаланган. Бунга мисол сифатида скифлар шоҳи Иданфриснинг эронийларга юборган буюмлар — камон ўқи, бақа, сичқон ва қушдан иборат ўзига хос “хат”ини эслаш кифоя.* Бундай “хат”ларнинг тарихи жуда қадимийдир.

Номанинг илдизларини яна халқ оғзаки ижодида кўрамиз. “Алпомиш” дostonида номанинг илк намунаси бор. Қалмоқлар юртида қолган Барчин ўзининг ночор аҳволини баён этиб, Ҳакимбекдан ёрдам сўраб, унга нома ёзади ва бу номасини ўнта навкар орқали юборади. Маҳмуд Кошғарий “Девону луғатит—турк” асарида *ирқиш* сўзини изоҳлар экан, “мактуб, нома маъносида ҳам қўлланади” (1 жилд, 17—бет), деб изоҳ беради. Шунингдек, Маҳмуд Кошғарий “*қўшуг*” сўзига изоҳ берганда ҳам, лирик қаҳрамон Туркхон хотунга нома йўллаб, ходими хизматга тайёр эканини билдиради (1 жилд, 357—бет). “Кутадғу билиг”да Кунтуғди элиг тоғдаги горда зоҳидона ҳаёт кечираётган Ўзгурмишга мактуб юбориб, у билан учрашиб, суҳбатлашишни ихтиёр қилганини ёзади. Кунтуғдининг бу хати ҳам нома жанрининг бир кўринишидир.

Нома жанридан маълум тарихий воқеалар жараёнида ҳам истифода этилган. Милоддан олдинги III асрда Марказий Осиёда ҳукмдорлик қилган Ботир тангриқутнинг Хитой маликасига ёзган мактублари ва маликанинг Ботир тангриқутга ёзган жавоблари маълум.

Нома эски ўзбек тилида *билдургулук* сўзи билан ҳам ифодаланган. “Ўғузнома” дostonида Ўғуз хоқон барча элларнинг ҳукмдорларига билдургулук, яъни нома юбориб, бўйсунитишни ва ўлпон тўлашни талаб этади. Шу тариқа маълум эҳтиёжлар туфайли пайдо бўлган хабарни ифодалаш шакллари ҳам номанинг шаклланишига асос бўлган бўлиши мумкин. Иккинчи гомондан эса, форс—тожик адабиётидаги нома жанри ҳам ўзбек адабиётидаги илк номанинг шаклланишига таъсир этгани шубҳасиздир. Форс адабиётида номачилик узоқ тарихга эга. XI асрда яшаган Фахриддин Гургонийнинг “Вис ва Ромин” дostonида нома жанрининг мукамалроқ намунасини кўрамиз. У “Вис ва Ромин” дostonида маъшуқа Вис Роминга юборган ўнта нома келтиради. Бу номалар севги ва ҳижрон азобларига тўла мактублардир. Бу ўнта номани Фахриддин Гургоний “Даҳнома” сарлавҳаси остида беради.

Кейинчалик Авҳадий (1274—1338)нинг тугал нома жанри сифатида яратилган “Даҳнома”си юзага келди (1306—07

йилларда). Асар қайси манбалар асосида яратилганини Авҳадий кўрсатмаган. Асар тузилиши, образлар тизими билан оригинал. Авҳадийдан кейин “Даҳнома” ёзиш анъанага айланади. Милодий 1322 йили Хожа Имоиддин Фақиҳ Кирмоний “Муҳаббатномаи соҳибдилон” ёки “Даҳнома” асарини ёзди. Бу асар ҳам ўнта номадан иборат. Номаларда муаллиф севги ҳақидаги қарашларини саккизта ошиқ—маъшуқлар ҳақидаги қисқа ривоятлар билан изоҳлайди. Булар — “Варқа билан Гулшоҳ”, “Вис ва Ромин”, “Вомиқ ва Узро”, “Хусрав ва Ширин”, “Рубоб ва Даф”, “Бишр ва Ҳинд”, “Юсуф ва Зулайҳо”лардир. XIV аср охирларида ҳам Кирмонийнинг ўгли ибн Имод ҳам “Даҳнома” асарини яратди. Хуллас, XIV асрда учта “Даҳнома” яратилди. Авҳадийнинг “Даҳнома”си кейинги “Даҳнома”лар учун асос бўлган. Мазкур маълумотлардан шундай фикрга келиш мумкинки, Хоразмий, қолаверса, Олтин Ўрда адабий муҳити мазкур форсча нома жанридан яхши хабардор бўлган. Муҳаммад Хўжабекнинг Хоразмийга қарата “Очунда порсий дафтарларинг бор” деган гапи юқоридаги фикримизга асос бўлади*.

Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” асари

Шоирнинг исми маълум эмас. “Муҳаббатнома”нинг бир неча ўрнида “Хоразмий” тахаллуси учрайди. Шоир тўғрисидаги баъзи маълумотларни асарнинг ўзидан топиш мумкин. “Муҳаббатнома”дан маълум бўлишича, Хоразмий бу асарини Олтин Ўрда хони Жонибекнинг (1342—1357) қўл остидаги ҳукмдорлардан бўлган Муҳаммад Хўжабекнинг таклифи билан 754 (милодий 1353) йили ёзган.

Хоразмий тахаллусли шоирлар Навоийнинг “Мажолис ун—нафоис”идан ўрин олган. Биринчи мажлисда иккита Хоразмий тўғрисида маълумот беради. Аммо Олтин Ўрда адабий муҳитида ижод қилган Хоразмий ёки бошқа шоирлар тўғрисида маълумотлар тазкиралардан ўрин олмаган. Чамаси, бунга Олтин Ўрда адабий муҳитининг, Мамлуқлар давлатига кўчгандан кейин ҳам, Мовароуннаҳр ва Хуросон давлатлари билан маданий—адабий алоқаларнинг биро оз сусайгани бўлса керак.

“Муҳаббатнома”нинг ёзилган жойи тўғрисида сўз кетганда, Сирдарё бўйидаги Сиғноқ шаҳрида яратилгани айтилади. Бунга асос сифатида асардаги:

***“Муҳаббатнома” сўзин мунда айттим,
Қомуғин Сир яқосинда битидим***

деган мисралари олинади. Асар, Хоразмийнинг берган хабарига қараганда, бошқа шаҳарда тугатилган бўлса керак.

Биринчи номадаги қуйидаги байт асарнинг Олтин Ўрда пойтахти Сарой шаҳрида тугатилганига ишора қилади:

*Саройидин борди Чин—Мочинга човинг,
Қиё боқсанг, бўлур арслонлар овинг.*

Бу байт яна Хоразмий Олтин Ўрда адабий муҳитидан ташқарида — Мисрда ташкил топган Мамлуклар давлатида ҳам шуҳрат қозонганига ишора қилади. Эҳтимол, Хоразмий Сарой шаҳрига бориб, ўша ерда “Муҳаббатнома”ни тугатгандан сўнг, Мисрга кетиб, Мамлуклар давлатида яшаб қолган бўлиши мумкин. Бу фикрга далил сифатида қуйидаги маълумотни келтириш мумкин:

Саъдий “Гулистон”ининг Сайфи Саройи томонидан қилинган таржимаси маълум. Шу қўлёзма таркибида Сайфи Саройига замондош шоирларнинг шеърлари ва Сайфи Саройининг ўша шоирларнинг шеърларига берган жавоблари бор (мазкур мажмуада ўша шеърлар “Сайфи Саройи” бўлимида берилган). Ана шу шеърлар орасида Хоразмий таҳаллусли шоирнинг ғазали мавжуд. Ғазалнинг руҳи, услуби “Муҳаббатнома” таркибидаги ғазаллар билан бир. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, “Муҳаббатнома” билан ўша ғазалнинг муаллифи бир ижодкордир.

Хоразмий “Муҳаббатнома”ни ёзгунга қадар ҳам етук шоир сифатида эътироф этилганини асарнинг ўзидан англаш мумкин. Хусусан, ўзбек адабиёти учун тамомила янги жанрдаги асарни яратишни ҳукмдор Муҳаммад Хўжабек Хоразмийга топширгани ҳам фикримизнинг исботидир. Хоразмий ўзбек ва форс тилида маҳорат билан ижод қилганини “Муҳаббатнома” таркибидаги маснавий, ғазал, қитъа, фард каби қатор жанрлар кўрсатиб туради.

Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”си ўзбек адабиётида номачиликнинг кейинги тараққиёти учун замин бўлди.

“Муҳаббатнома”

Улуқ Тангрининг отин ёд қилдим,
“Муҳаббатнома”ни бунёд қилдим.

Ики ёқту гавҳар оламга берган,
Муҳаббат ганжини оламга берган.

Фалакнинг дафтаридин тунни юган,
Жаҳон бунёддини су узра қўйган.

Ети қат зарнигор айвони ми(й)но¹,
Яратти олти кунда Ҳақ таоло.

Ҳаво узра берур шунқорға куни,
Тўлун ойдаг қилур бир қатра суни.

Анингким ол энгида менг яратти,
Бўйи бирла сочини тенг яратти.

Қаро тупроқтин сунбул яратти,
Тиконлар орасинда гул яратти.

Қатиқ тоштин қилур гавҳарни пайдо,
Қуруқ найдин қилур шаккарни пайдо.

Ер узра қудрати дарё яратти,
Садафтин лаълию² лола яратти.

Ариг гулни арининг эши қилди,
Сабо елин чаман фарроши қилди.

Булутлар филдаг кўкраб юрурлар,
Қайу ерга буюрса су урурлар.

Борур ерим сингак³ элгина сотур,
Ким ул Намруднинг* мағзин ушатур.

Қилур елни Сулаймоннинг буроқи
Ким, ул елдура жаҳоннинг тумтароқи.

Берур қўй кутмаса Мусоға шўбон,
Қилур Юсуфни Миср элида султон.

Қилур Айюбни меҳнат била ер,
Тақи ўт ичра Озар* ўғлин асрар.

Қуёшни қилди Исо фарқина⁴ тож,
Муҳаммад Мустафоға берди меърож.

¹ ми(й)но — шиша, май шишаси; кўкимтир, ҳаво ранг; сир, нақш.

² лаъл — қизил рангли тош.

³ сингак — чивин, пашша.

⁴ фарқ — бошнинг тепаси.

Муҳаммад анбиёга шоҳ бўлди,
Муҳаббаттин Хабибуллоҳ бўлди.

Муҳаммаддин муҳаббат бўлди пайдо,
Мени мундоқ муҳаббат қилди шайдо.

*Аввал кўрушгонин айтур**

Тун оқшомким кўрунди байрам ойи,
Муҳаммад Хўжабек давлат хумойи.

Буюрди урга шодурвон⁵ урулди,
Қадаҳ келтурдилар мажлис қурулди.

Хусайний* пардаси узра тузуб соз,*
Муғанний бу ғазални қилди оғоз.

Ғазал

Чи маҳ руйи* ту, эй сарви сарафроз,
Ки мемонад би рўят гул даҳанбоз.*

Ба ёди қоматат мебўсамаш пой,
Ниҳолероки мебинам сарафроз.

Бадан монад туро дур баногўш,
Ки гардад зуҳра бо хуршид ҳамроз.*

Хати сабзат бирезад жаъди мушкин,
Чу тўтибаччаи дар чангали боз.

Чи монандбо лабат ҳар лаълу ёқут,
На дар ҳар хотама мебошад эжоз.

Ту бо мо то тавони ноз мекун,
Ки хуш бошад зи ёри нозанин ноз.

Каманд афкан чу зулфат ҳиндуе нест,
Чу чашмат тез турки новак андоз.

Ту султони сарири мулки хусни,
Ба мо бечорагон гоҳ гоҳ пардоз.

⁵ шодурвон — соябон, чодир.

Гулистон қай бувад холи зи булбул,
Жамоли рўйи хубон бе назар боз.

Хушо рўзеки Хоразмий бимолад,
Қадамхоҳи туро бар дийдаҳо боз.

Баёни воқийи айтур

Табассум қилди, айди: “Эй фалони,
Кетургил бизга лойиқ армуғони.

Кўнгул баҳринда кўп гавҳарларинг бор,
Очунда порси дафтарларинг бор.

Муҳаббат нардини кўплардан уттунг,
Шакартек тил била оламини туттунг.

Тиларменким бизинг тил бирла пайдо,
Китоби айласанг бу қиш қотимдо.

Ким уш елтек кечар айёми фоний,
Жаҳонда қолса биздин армуғони”.

Қабул қилдим, ер ўптум, айдим: “Эй шоҳ!
Эшикинг тупроғи давлатли даргоҳ.

Кучум етмишча кўп хизмат қилойин,
Жаҳонга неку отингни ёяйин.

Бу кун тонгқа текин май нўш қилгин,
Бадиҳа бу ғазални гўш қилгин”.

Ғазал

Юзунгни кўрдум, эй жон байрам ойин⁶,
Мунунг шукронаси қурбон бўлойин.

Агар кун туғмаса ҳам ёқту⁷ қилгай,
Юзунг нури бу дунйининг саройин.

Гар Афлотун сенинг ишқингда тушса,
Берур елга қамуқ тадбири ройин⁸.

⁶ ойин — расм, одат, қилиқ, тарз, мисол; *байрам ойин* — байрам мисоли.

⁷ ёқту — ёғду, нур.

⁸ рой — фикр, қараш ҳинд подшоҳларининг унвони.

Шакартек тил била тўти тилингиз,
Неча кўп сайд этар жонлар ҳумойин⁹.

Саодат бирла бахт икиси бичти,
Бўйингизга латофатнинг буқойин.

Ижозат берсангиз тонг ёқтуситек,
Жаҳонга ҳуснунгуз жонни ёйин.

Сиза теб келди. Хоразмийни асранг,
Ким асрарлар қамуқ шаҳлар гадойин.

Маснавий

Дависқинча газал шаҳ гўш қилди,
Манго хилъат¹⁰ киюриб қўш тутти.

Бир оз кечти доғи мажлис исинди,
Қадаҳ жаврулди—ю, май бошқа минди.

Яна фурсат била бўлдум маҳални,
Ўқудум хизматинда бу газални.

Ғазал

Яротқон ким тан ичра жон яротти,
Сени кўрклуқлар узра хон яротти.

Қуёш янглиғ юзунгизни ёрутти,
Фалактек бизни саргардон яротти.

Халойиқ қибласи бўлди жамолинг,
Ўшал кунким сени яздон¹¹ яратти.

Тўлун ой таъбия¹² су* узра қилди,
Ой ичра гунчаи хандон яротти.

Жамолингни жаҳонга жилва қилди,
Мени ул сурата ҳайрон яратти.

Эшиттинг эрса* Юсуфнинг жамолин,
Сени ҳусн* ичра сад чандон яротти.

⁹ ҳумой — афсонавий қуш, давлат қуши.

¹⁰ хилъат — ҳашматли кийим, сарпо.

¹¹ яздон — Худо.

¹² таъбия — тузиш, тартибга солиш.

Карим* тангри камолин қилса* изҳор,
Сен ойни бўйла бенуқсон яротти.

Зиҳи¹³ қодир ким ул бир қатра судин,*
Муҳаббат гавҳаринг: кон яротти.

Азалда қилди Хоразмийни муҳтож,
Тағи манзурини султон яротти.

Маснавий

Китобат бошладим анжома етгай,
“Муҳаббатнома” Мисру Шома етгай.

Бисот узра салойи¹⁴ ёма қилдим,*
“Муҳаббатнома”ни ўн нома қилдим.

Қилойин икки бобин порсий ҳам,
Ким атлас тўн ярошур бўлса муълам¹⁵.

Бурун алқисса бек мадҳин аёйин,
Ўшандин сўзларимни* бошлағойин.

Муҳаммад Хўжабек сифоти

Зиҳи арслонюрак қўнғирот уруғи,
Кичик ёшдин улуғларнинг улуғи.

Муҳаммад Хўжабек олам қувончи,
Саодат маъдани иқбол ганжи.*

Ўза жонсиз тан эрди мулк сенсиз,
Шаҳаншоҳ Жонибекхонга етгансиз.*

Сулаймон салтанатлиқ подшо сен,
Масиҳ анфослиқ Юсуф лиқо сен.

Сипоҳинг* тақвиятлар¹⁶ динга берур,
Фаридун ганжини мискинга берур.

¹³ зиҳи — яхши, қандай яхши.

¹⁴ сало — чақирик, мурожаат; *салойи эм* — умумий чақирик.

¹⁵ муълам — ишораг қилинган.

¹⁶ тақвият — қувватлаш, ёрдам бериш.

Эсар тонг елидек елганда отинг,*
Қуёш янглиқ жаҳонни тутти отинг*.

Агар минг йил тирилса Ҳотами той,
Сенинг отинг эшитгач ерлар ўпгай.

Эрур давлатқа* дийдоринг тавоф¹⁷ ул,
Бўлубтур тальатингга¹⁸ муштарий кул.

Улус туттунг қамуқ ақлинг кучиндин,
Черикта қон томар қамчинг учиндин*.

Санго жуду¹⁹ шижоат* бўлди пеша,
Шижоат бирла жудунгдин ҳамиша.

Гаҳе Ҳотам уёлур базм ичинда,
Гаҳе Рустам юпонур разм²⁰ ичинда.

Қачонким икки саф бўлса муқобил*,
Сенинг чокарларинг ўқ кўкраюр бил*.

Кирар* разм ичра тўйга киру* янглиқ,
Ачиқмиш бўри қўйга киру* янглиқ.

Агар десам сени Рустам ярарсен,
Туганмас минг йил ичра мингда бири*.

Агар мадҳинг битиса кўк дабири²¹,
Битилмас юз йил ичра мингда бири.

Неча ким бўлсалар кўк ичра* жовид²²,
Аторид битгачи барбатчи Ноҳид*.

Қуёштек давлатинг тобанда²³* бўлсун,
Эшикингда* ети кўк* банда бўлсун.

17 тавоф — бирон нарсанинг атрофини айланиш, зиёрат.

18 тальат — юз, чеҳра, кўриниш.

19 жуд — инъом, эҳсон; сахийлик.

20 разм — уруш, ғавго.

21 дабир — котиб, мирза; *маж.* Аторуд сайёраси.

22 жовид — абадий, доимо.

23 тобанда — товланувчи, ярқировчи.

Айтсун банда Хоразмий дуолар*,
Карамдин ҳар замон қилғин атолар.*

Санодин ўзга навъ атлас тўқуйин,
Қиш ўртада баҳориёт уқуйин.

Ким учмоқтур сенинг базминг биноси,
Ҳамиша ёз* эрур жаннат ҳавоси.

Ғазал

Қадаҳ чаврулди уш бўстон ичинда,
Хуш ичгил роҳни²⁴ райҳон ичинда.

Чаман фарроши, яъне тонг насими,
Гулафшонлиқ қилур бўстон ичинда.

Очилди ёз кечти ул ким эрди,
Чаман Юсуфлари зиндон ичинда.

Кел, эй учмоқ гули, чимгонга²⁵ чиққил,
Бу кун ўлтурмағил айвон ичинда.

Бизинг бек ёдиға ишрат қилоли,
Нечаким йўқтурур биз сон ичинда*.

Муҳаммад Хўжабек улким Алитек,
Ўқуш жавлон қилур майдон ичинда.

Ўқи ногаҳ агар сандонға текса,
Башоғи²⁶ тикланур сандон ичинда*.

Аё соҳибқирони ким узарлар,
Қиличингдин адувлар²⁷ қон ичинда.

Нишон бермас ким эрса мислингизни,
Ироқу Руму ҳам Канъон ичинда.

Хоразмийнинг кетиб ақли бошиндин,
Турур тек сурати йўқ жон ичинда.

²⁴ роҳ — *маж.* май.

²⁵ чимгон — чаман.

²⁶ башоғ\бошоқ — ўқ учига бириктирилган ўткир учли метал.

²⁷ адув — душман.

Васфул—ҳол айтур

Йигитсен, бода ичкил, нуқл²⁸ ошоғил*,
Бугундин сўнг юз эллик* йил яшоғил.

Нишоту²⁹ айш нўшонуш³⁰ қилғил,
Хирадни май била мадҳуш³¹ қилғил.

Ким асру бевафодур бу замона*,
Жаҳон қолмас кишига жовидона.

Улусқа раҳм этиб ғамхор бўлғил,
Ҳамиша шоду бархурдор³² бўлғил.

Жаҳонни эзгу отинг тутти мутлақ,
Ямон кўздин йироқ тутсун сени ҳақ*.

Муҳаббат бирла жониндин бу мискин,
Дуо қилди ижобат бўлсин, омин.

Муҳаммад Хўжабек мадҳин тугаттим,
“Муҳаббатнома”ни бунёд қилдим.

Аввалғи номани айтур

Аё кўрк ичра олам подшоҳи,
Жаҳон тутти сенинг ҳуснунг сипоҳи.

Пари рухсораларнинг кўркка бойи,
Юзунг наврўзу қошинг байрам ойи.

Кўнгул ширин сўзунгга бўлди Фарҳод,
Кўзунг Кашмир жодусига устод.

Қаро менг ол янгоқингда* ярошур,
Бошим дойим адоқингга ярошур.

Бўйунг сарву санубартек белинг қил,
Вафо қилгон кишиларга вафо қил.

²⁸ нуқл – май ичганда ейиладиган ширинлик, газак.

²⁹ нишот\нашот – суюниш, шод бўлиш.

³⁰ нўшонуш – устма–уст, сурункасига ичиш.

³¹ мадҳуш – беҳуш, маст; ҳайрон.

³² бархурдор – баҳраманд; лойиқ.

Ақиқинг суҳбатиндин жон бўлур сўз*,
Қамартек чехрангға боқса қамар кўз.

Урур наргисларинг³³ новакни жонға,
Кулар чехранг чечактек аргувонга.

Муҳаббат нори жондин кетмади ҳеч,
Қўлум сим олмангизга етмади ҳеч.

Саройдин борди Чин Мочинға човинг,
Қиё боқсанг, бўлар арслонлар овинг.

Табассум қилсангиз шакар уёлур,
Тишинг инжусидин гавҳар уёлур.

Жамолинг етти оламға сипаҳлар,
Қотингда ер ўпарлар жумла шаҳлар*.

Фалак ишқинг йўлинда бесару пой,
Исирғанг донаси Зуҳра, юзунг ой.

Латофат мулкида султонсен, эй жон,
Қамуқ бошдин аёққа жон сен, эй жон.

Қатиқ кулсанг, магар огзинг белургай,
Пари кўрса сени ментек телургай.

Сочинг бир торина минг ҳур етмас,
Юзунгнинг нурина минг* нур етмас.

Агар берса суюрғаб Ҳақ таоло,
Керакмас сенсизин фирдавс аъло.

Қўнгулнинг қони қайнаб барча тошқай,
Қўзумнинг ёшидан кавсар булашқай.

Кишининг сенсизинг не жони бўлсун,
Анингтек умрнинг не сони бўлсин.

Шакар ирнинг наботи Хизра* ўхшар,
Аёғинг кимки ўпса мангу яшар.

³³ наргис – гулнинг бир тури, бўтақўз; *маж.* кўз.

Жамолингтек кишининг йўқ жамоли,
Дареғо бўлмаса эрди заволи.

Киёмат кўрклусен ҳуснунгга не сўз,
Йироқ бўлсун жамолингдин ёвуз* кўз.

Бу кун йўқтур сен ойтек кўкта асра*,
Кулунг бечора Хоразмийни асра.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил бодаи ноб³⁴,
Кула ўйнаю ичсунлар бу асҳоб³⁵.

Ким ўш елтек кечар айёми фоний,
Ажалдин ҳеч кишининг йўқ амони.

Сабурдин³⁶ яхши йўқтур пеша³⁷ қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Иккинчи номасин айтур

Саломим гулга элт, эй тонг насими,
Ким эрур Ой қули, Ахтар надими³⁸.

Саломиким кўнгул жанона эса*,
Ёрур кўзлар саводидин³⁹, битиса.

Саломимни текур ул дилситонга*,
Раҳмсиз бевафо жону жаҳонга*.

Саломимни текур ул кўркка бойга,
Ким, урур чехраси минг таъна ойга.

Саломимни текур ул хушлиқоға,
Қамуғ бошдин—оёқ оби бақоға^{40*}.

Айтиқил эй бўюнг туби бутоқи,
Кулунг(нунг) ҳаддин ошти иштиёқи.

³⁴ ноб — тоза, тиниқ, соф.

³⁵ асҳоб — суҳбатдошлар, улфатлар, дўстлар.

³⁶ сабур — сабр, бардош.

³⁷ пеша — касб, ҳунар, одат.

³⁸ надим — ҳамсуҳбат, яхши хизматкор.

³⁹ савод — кора; қоронғулик.

⁴⁰ бақо — абадий.

Айитқил эй висолинг умр боғи,
Эшикинг тупроғи кавсар булоғи.

Айитқил, эй сўзи ёлғон жафокор,
Қароқлари қароқчи, ўзи айёр.

Айит, эй меҳринг* оз, ишванг* фаровон,
Нетар ул* оғизда мунча ёлғон.

Айит, мандин ким ул мискин урур оҳ,
Қачон ингай гадонинг уйини* шоҳ.

Қачон қилғай кўзумни ёқту ул ой,
Эрур юзи қуёштек оламорой.

Қачон лаълинг қадаҳлар нуш қилғай,
Карашманг бандани мадхуш қилғай.

Зиҳи* фархунда⁴¹ толиғ бахтиёри,
Ким ул ҳасратта* бир кун топса бори.

Юзунгдин билгурур* давлат нишони,
Ўромунг тупроғи бахт ошиёни.

Жаҳон тутти жамолинг дод қилғил*,
Бу мискинни бирар ҳам ёд қилғил.

Сенингтеқ подшоҳнинг* марҳабоси,
Менингтеқ минг гадонинг хун баҳоси.

Кучум етгунча кўп қилдим вафолар,
Вафолиқ қулини асрар подшолар.

Манга сенсиз ўлумдур бу ҳаётим,
Сенинг меҳринг била йўғрилди зотим^{42*}.

Кўнгулга ўзганинг меҳрин ёвутмон,
Йироқ(лиқ) бирла мен сизни унутмон.

Эрурман васлингга дойим талабқор,
Нечаким тун узун бўлса тонги бор.

⁴¹ фархунда – бахтли, қувончли

⁴² зот – бу ўринда: моҳият, бирон нарсанинг асли.

Топилгай мақсудум топқунгда бори,
Саодат қилса Хоразмийға ёри.

Оғир уйқучи бахтим неча ётқай,
Висолинг машриқидин ҳам тонг отқай.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил жоми Жамни,
Кишининг кўнглидин май юр ғамни*.

Ким ошти кўкка оҳим ихтироқи,
Куюрди кўнглуми дилбар фироқи.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабур йўқ* андеша қилсам.

Учинчи номасин айтур

Аё хуршидтек олам чароғи,
Мунаввар чеҳрангиз фирдавс боғи.

Қамуқ кўрклуқлар узра подшосен,
Масиҳ анфослиқ Юсуфлиқосен.

Очилса лаълингиз шаккар сочилур,
Кўруб гулгунчанинг оғзи очилур.

Бўюнгтек сарв йўқ бўстон ичинда,
Юзунг нуридин ой нуқсон ичинда.

Жаҳон бўлди жамолингдин мунаввар,
Зиҳи ҳусну жамол оллоҳу акбар!

Қилур зулфунг қамуқ оламни шайдо,
Бўлур жоду кўзунгдин фитна⁴³ пайдо.

Ярар* минг жон бир ишколинг⁴⁴ фидоси,
Кўзум(нинг) мардуми холинг фидоси^{45*}.

Сени кўрган ўзиндин ёт бўлур,
Рухунгни кўрса, минг шаҳ мот бўлур.

⁴³ фитна — тўполон, ғавғо.

⁴⁴ ишкол — мушкиллик, қийинчилик.

⁴⁵ фидо — қурбон, бағишлаш.

Икки зулфунг кўнгулларни(нг) паноҳи,
Эшикинг тупроги жон саждагоҳи.

Рақибингдур тикан, сиз тоза гулсиз*
Чечак чимган*эро бўлмас тикансиз.

Шакардин тотли сўзли дилрабосен,
Дареғоким, чечактек бевафосен.

Сенинг ёдинг қилурмен кўп ғазалда,
Ким эрдим онунга*ошиқ азалда.

Манго ҳаддин оширма бу*жафони,
Кўзунгдин солма бу*мискин гадони.

Эшиткил бу ғазалда* ишларидин,
Муҳаммад Хўжабек аймишларидин.

Ғазал

Жаҳонга сентек эй* жонон йўқ, эй жон,
Сенинг дардинга ҳеч дармон йўқ, эй жон.

Анингдек ерга қўл сунди иликким*,
Йироқтин боқмағо имкон йўқ, эй жон.

Бу кун минг жон билан кимки* кўнгулни,
Санго бермас танинда жон йўқ, эй жон.

Ети иқлим ичинда кўркка ҳоли,
Сенингтек бир тоғи* султон йўқ, эй жон.

Бизинг мазҳабта ошиқларни сизлар,
Агар ўлтурсангиз товон йўқ, эй жон.

Унуттунг бу Муҳаммад Хўжани, оҳ,
Бизингтекларга анда сон йўқ, эй жон.

Сени жонимдин ортиқроқ севармен,
Бу сўзда Ҳақ билур, ёлғон йўқ, эй жон.

Сенинг ишқингда сайрарга* Хоразмий,
Бу кун оламда бир бўстон йўқ*, эй жон.

Маснавий

Кел, эй гулчеҳра соқий, май келтургил,
Мени ҳайрат* мақоминга етургил.

Ҳабибим нақшидин* маъни бўлайин,
Таҳайюрда* ўзимдин қуртулойин.

Эрур бечора Хоразмий муроиди,
Жаҳонда дилбарининг эътиқоди.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Тўртинчи номасин айтур

Кужойи шаҳи хубони олам,
Ҳавохоҳи ту маҳбубони олам.

Ба пеши нахли қаддат сарв кўтоҳ,
Зи хоки пой ту хуршид ҳам моҳ.

Гирифта ҳусни рўят қоф то қоф,
Рухат гулгуну равшан чун майи соф.

Зи сунбулзори зулфат хун шуда мушк,
Лаби гулгунча пеши лаъли ту хушк.

Ба назди оразат гул қатраи об,
Жаҳон ҳамчун шабу рӯи ту моҳтоб.

Зи қаддат сарв ларзон ҳамчу бедаст,
Баногўшат чу гулбарги сабидаст.

Баногўши ту обу дурри тобон,
Гирифта ахтари маҳро гиребон.

Жабинат рўзи равшан зи кокулат шаб,
Зи хуршидат ба рӯ афтода ғабғаб.

Лаби хандон ба бўят сабзаи нав,
Шуда қарсу хўр аз рӯи ту жав–жав.

Хизир бар ёди лаълат медиҳат жон,
Зи лаълат хок бар оби ҳайвон.

Гаҳе мастаст чашмат гоҳ махмур,
Зи чашми хуби мастат чашми бад дур.

Даҳони танги ту чун дийдан мӯр,
Зи нури рӯи ту бийно шавад кӯр.

Миёни нозикат бас нопададаст,
Магар бар сояи муре ки дидаст.

Ба пеши руи хубат маҳ кабутаст,
Қадатро шохи тубий дар сужудаст.

Надори чун маҳ сайёра монанд,
Маҳи гулрӯйи—у шамъи шакарханд.

Жаҳоне дил ба савдоят супурда,
Ба бӯйи себи симини ту мурда.

Туро холест туш бар тарфи рухсор,
Чу занги баччае дар саҳин гулзор.

Намеоёд туро тиру камон кор,
Ту бо ин ғамзаи хунхор бигзор.

Ба хуби абруят эй қудратул айн,
Расад сад офарин аз қобу қавсайн.

Мабодо аз жамолат дийда холи,
Ки султонию урдуйи жамоли.

Маро он соади симини ту кушт,
Хирадро бар лаб аз ишқи ту ангушт.

Надорад боғи умри чун ту гулбун,
Зи сар то пой хуби то ба нохун.

Ба рӯят хӯрдаам роҳе дил афруз,
Хушо роҳу хушо рӯй—ю хушо рӯз.

Инони жони ман дар дасти меҳраст,
Ту хуршиди ва аспи ту сипеҳраст.

Вале шоҳон ту бар фитрок дори,
Кужо парвойи ин ғамнок дори.

Маро як қасди жони мумтаҳанро,
Ки бе жон эътиборе нест танро.

Чу мурғе мондаам дар қайди доме,
Димоғам сўхт аз савдои хоме.

Ба Хоразмий кужо васлат расад оҳ,
Кужо меҳмони дарвеше шавад шоҳ.

Ту чун дарёи покию мани хок,
Чи нисбат хокро бо гавҳари пок.

Вале то жон бувад дар жусту жўям,
Забон то ҳаст ман дар гуфту гўям.

Ману ишқи туву ин шўру масти,
Найи аз дил берун ҳар жоки ҳасти.

Хаёлат то саҳар бо ман ҳамегуфт,
Шаби алҳақ чи хуш равшан ҳамегуфт.

Қадам дарнеҳ ки дар ишқи мажози,
Ба мақсуде раси гар покбози.

Маснавий

Эло, эй соқийи жоми маоний,
Маро боядки аз ман вораҳони.

Зи хористон ба гулзорам расони,
Ба базми васли дилдорам расони.

Ду оламро ба як жоме фурўшам,
Ба ёди шоҳ Муҳаммад Хўжа нўшам.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ андеша қилсам.

Бешинчи номасин айтур

Аё гулчехралар, молик рикоби⁴⁶,
Қамуқ олам сенинг ғамзанг хароби.

Латофат мулкининг соҳибқирони,
Мувофиқ суратинг бирла маони.

⁴⁶ рикоб – узанги; *маж.* подшоҳ ҳузури.

Хирадни оздурур* ғамзанг хумори,
Янгоқларинг Халилуллох нори.

Сенинг хуснунг қамуқ оламда машхур,
Юзунгдин кизланибдур хулд⁴⁷ аро хур.

Кўнгулга жондин ортиқроқ кераксен,
Парию хурдин* ҳам кўрклуроқсен.

Фаришта кўрса бўлғай сизга мойил,
Сизингдек кимда бор* шаклу шамоийл.

Ярар жон десалар ёқутунгузга,
Тенг этмон Зухрани Ҳорутунгузга⁴⁸.

Мен асру бенаво, сиз муҳташамсиз,
Латифу нозику зебо санамсиз.

Қилур ўз жониға қасд ўзи бойиқ,
Гадойиким бўлур султона ошиқ.

Менинг дардимға дармон васл эрур, бас,
Вале ҳаргиз улашмас гавҳара хас.

Саботек* билмас охир ўз чоғини,
Босар ҳар дам эшикинғ тупроғини.

Куяр кўнглум сабонинг ул ишидин*,
Нечукким* куйса хирманлар ёшидин*.

Кулар ой хуснунгга* гултек энгингиз,
Қародур лола кўнглитек* менгингиз.

Манго учмоқ эрур* васлинг ҳузури.
Юзунгдин шуъла урур тенгри нури.

Ўромунг итларининг иттиҳоди⁴⁹,
Кўнгуллар мақсуди, жонлар муроди.

⁴⁷ хулд — абадийлик; жаннат.

⁴⁸ Ҳорут — афсонага кўра, кўкдан ер юзига ҳайдалган икки фариштанинг бири (бошқаси Морут).

⁴⁹ иттиҳод — бирлашиш, қовушиш.

Чечак дермен юзунгузга қамар ҳам*,
Халойиқ севганин* холиқ севар ҳам.

Сенинг ишқинг каманди бизни тортар,
Жамолинг равнақи оламини ўртар.

Ўшул кунким, сени холиқ яратти,
Сени дилбар, мени ошиқ яратти.

Манго топқунгда ҳаргиз бўлмади сон,
Киши ул салтанатни бўлмас инсон*.

Анингким сидқи бўлса сизга зоҳир,
Ани сизинглар асрар бўлур охир.

Нечаким берса чеҳранг кўзлара нур,
Чечактеқ бўлмағил ҳуснунгга мағрур.

Сенинг ишқингда Хоразмий йўқолди*,
Валекин* ер юзинда оти қолди.

Маснавий

Кел, эй ой юзлу дилбар*, тут бирор кеш*,
Бирор кеш бирла қилғил бизни мадҳуш.

Бўлоли* айшу ишрат пешалардин,
Қутулсун кўнглумиз андешалардин.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Олтинчи номасин айтр

Аё бўйи* санубар, чеҳраси ой,
Қуёш янглиғ жамолинг оламорой.

Хатинг тўтиси лаъл узра қўнуб бор,
Берибтур пистаға қанду шакарбор⁵⁰.

Турубтур кўзда қадингиз хаёли,
Анингдекким сув узра тол ниҳоли.

Сенинг чеҳрангда*, эй фирдавс сарви,
Энгин қон бирла юр чимгон тадарви*.

⁵⁰ шакарбор – шакар ёғдирувчи; *маж.* ширин сўзли.

Юзунг нури қуёшнинг нурин ўртар,
Сақоқинг шуъласи* оламини ўртар.

Ўтурсанг, ўлтурур фитна кетар гам,
Агар қўпсанг қиёматлар қўпар ҳам.

Сумантек оразинг гулдур тикансиз.
Манго дўзах эрур учмоқ сенсиз.

Юзунгузда* кўрунур кўзгутек юз,
Бўюнгузга латофат кисвати⁵¹* туз.

Тишинг, лаълинг гуҳар жон дуржи⁵² ичра,
Юзунг, қошинг Қуёш, Ой буржи ичра.

Не билур* қадрингизни текма нодон,
Гуҳар қадрини аъмо⁵³ билмас, эй жон.

Кўзимдин ҳар замон йўлтек фаровон,
Висолинг орзусиндин* кўп оқар қон.

Кўнгуллар оҳидин иймангил, эй моҳ,
Ким ойна тунар кўп қилсалар оҳ.

Жаҳон тутти қаро зулфунг балоси*,
Куюрди халқни* чеҳранг юлоси.

Бўйунсундим бу йўлда минг балога,
Кўнгул парвона бўлди ул йўлоға.

Билурсизким эрур айёми фоний,
Нелук ҳаддин ошурурсиз жафони.

Жаҳонда салтанатро қул* билла хуш,
Чаманнинг гуллари булбул билан хуш.

Қачонким шод эсанг*, гамгина раҳм эт,
Агар султон этсанг, мискина раҳм эт.

⁵¹ кисват — кийим, уст—бош.

⁵² дурж — қимматбаҳо тошлар солинадиган қутича; маж. обиз, кўнгил.

⁵³ аъмо — кўзи ожиз.

Сенинг зулфинг каманди бизни тортар,
Жамолинг равнақи оламини ўртар.

Бўлур ҳаққо* зиёдат дийда нури,
Қачонким бўлса мен* дилбар ҳузури.

Севармен кўзни сизни кўрмак учун,
Юрурмен ерда изни кўрмак учун*.

Қулунг не қилсун ўз ҳаддини* тақсир⁵⁴,
Кўнгул бир, қибла бир, жонона ҳам бир.

Муҳаббатни тугар минг турли асрор,
Кўнгул асрорини жон бирла асрор.

Чечаксен, банда сайрар булбулунгдур,
Неча боринча* Хоразмий қулунгдур.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил лолагун май,
Ким ул май қилди кўпни Ҳотами тай.

Суроҳий тўлса кўп, оғзин очолинг,
Бу кун майхонада ярмоқ⁵⁵ сочолинг.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Еттинчи номасин айтур

Аё зебо санам, шоҳи қабойил⁵⁶*,
Таолаллоҳ зиҳи шаклу шамоийил.

Шакар ирнинг қачон сўз қилса оғоз,
Қилур жон тўтиси танларда* парвоз.

Шакарму ирнингиз* ё қанд, ё жон,
Уёлур лаълингиздан оби ҳайвон.

Қачонким бўлса тор оғзинг шакарбор,
Сабо гулғунчанинг оғзини йиртор.

⁵⁴ тақсир — камчилик кўрсатиш.

⁵⁵ ярмоқ — пул.

⁵⁶ қабойил — қабилалар.

Қаро* қошингда юз минг фитналар бор,
Кўзунг оҳуси арслонларни овлар.

Санго пайваста, эй кони малоҳат,
Кўзунг қошинг била ўқ ё не ҳожат.

Сўзунг ширин, ўзунг хисравдин⁵⁷ афзун⁵⁸,
Бўлур Лайли сенинг ҳуснунгга Мажнун.

Билик билмас ичинда жавҳарисен,
Вале ҳусн ичра* жавҳардин ари сен.

Қуёш ҳар кун юз урур ул қапиққа,
Жамолинг солди Юсуфни ул қудуққа.

Қаро кирпукингга кундуз* тенголмас,
Сақоқингни ёқанг киши ўпар, бас*.

Дудоғингдин кўнгул жон ҳосил этмас,
Аёқинг тупроғин ўпсам не етмас.

Тилармен ким юзунгга сажда қилсам,
Висолинг қадрининг* шукрини билсам*.

Сенинг ишқингда бағримдин оқар қон,
Жамолингнинг тамошосин тилар жон.

Жамолингдин хирад шайдо бўлубдур,
Ичим бағрим* қамуқ савдо тўлубтур.

Қачон ўлсам санго қадрим билургай,
Бу йўлга* тушса Афлотун телургай.

Қарашма бирла ошиқ ўлутурусиз,
Сиз ўлдурган киши* ўлгайму ҳаргиз.

Қилибтур халқни шайдо қарашманг,
Қиёматлар қўпар* пайдо қарашманг.

Нечук меҳрингни* жонимдин йийойин*,
Кўнгул сиздин олиб кимга беройин.

⁵⁷ хисрав — подшоҳ.

⁵⁸ афзун — ортиқ, зиёда.

Биҳамдуллоҳ сенинг ҳуснунг чоғинда,
Еримиз бор эшикин* тупроғинда.

Тирик бўлунг, шаҳо, даврон боринча,
Қулунгузмен танимда жон боринча.

Умр кечти қамуқ савдо ичинда,
Неча юзгай киши дарё ичинда.

Кўнгул икки жаҳонни кўзга илмас,
Сенинг ишқинг умрнинг* ҳосили, бас.

Жаҳондин ашну* минг йил қилди холиқ,
Сенинг ҳуснунгга Хоразмийни ошиқ.

Довур сизнинг турур даврон боринча,
Қулунгузмен танимда жон боринча.

Маснавий

Кел, эй соқий, назардин солмогил гал,
Кетур ул майки бўлғай бизга сайқал.

Эрур бечора Хоразмий муроиди,
Ики оламда дилбар иттиҳоди.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ* андеша қилсам.

Саккизинчи номасин айтур

Ало, эй ояги лутфи илоҳи,
Ту дар иқлими хуби подшоҳи.

Жамолат фитнаи офоқ гашта,
Ду абруят ба хуби тоқ гашта.

Гаҳе лаълат диҳад ёқутро об,
Гаҳе чашмат диҳат Хорутро хоб.

Зи қаддат монда пои сарв дар гил,
Рухат афқанда маҳро шўъла дар дил.

Зи шарми рӯи ту хуршиди ховар,
Кашад дар сар зи шаб то субҳ чодар.

Баровард аз жаҳон ҳусни ту ғавғо,
Фалак дар жустужўят бе сару по.

Зи килки Нақшбанди сунъи бечун,
Наёяд сурате амчун ту мавзун.

Дилам аз соғаре базми аластаст,
Ки чун чашми хушат пайваста мастаст.

Шабихун қардани чашми ту то кай,
Ҳама бар жони ман хашми ту то кай.

Дар ин мазҳаб агарчи хун баҳо нест,
Мақун хун бар дарат кинжо раво нест.

Чу хоки рўят омад кабъаи жон,
Нашояд қардан андар каъба қурбон.

Чи мегуям ман охир ин ҳаёласт,
Ки жон аз ишқи ту бурдан маҳоласт.

Висоли шаҳ чу хоҳад марди дарвеш,
Занад оташ ҳаме дар хирмани хеш.

Куну бошадки, ҳамчун тан барин жой,
Фитад ногаҳ сарам чун шамъ бар пой.

Агар парвона жон бар каф надорад,
Ба гирди шамъ гардидан наёрад.

Маро сад жон агар бошад ба ҳар мўй,
Фидои сокинони ин сари кўй.

Зи ҳуснат оламе афтода дарҳам,
Сазад к—аз бевафои ҳамчу олам.

Дари ишқи ту аввал ман кушодам,
Аз он чун ҳалқа бар дар уфтодам.

Зи кори афтодаи дар кори ишқам,
Самар шуд з—он ҳама дар кори ишқам.

Магар огаҳ наи аз нолаи ман,
Дар ин тўфон сейли жолаи ман.

Сарам аз ишқи ту боло гирифта,
Зи ашкам оламе даръё гирифта.

Зи ҳоли зори ман бингарки гардун,
Чи сон ҳар дам ба доман мехурад хун.

Агар дил дар ҳавоят чарх басти,
Зи бори меҳнатат дарҳам шикасти.

Ғамат чун кӯҳу ман умре танидам,
Ба як мӯй ончунон кӯҳе кашидам.

Макун бедод метарс аз қатоли,
Ки аз ҳуни манат бошад вуболи.

Бинои аҳдро обод мекун,
Ба ёде гаҳ гаҳам дилшод мекун.

Дар он дам кофаринеш гашт мавжуд,
Ҳавоят дар ҳувайдои дилам буд.

На чун ҳар бод паймойи ба кӯйе,
Шавам дар жустужӯи рангу бӯйе.

Чу хоке гарчи дар кӯи ту хорам,
Зи хоки дарғаҳат сар бар надорам.

Чу сарв озод ҳар озод мебош,
Чу гул аз ҳусни хубат шод мебош.

Саодатро жамолат бод манзур,
Ба сад манзил зи ҳуснат чашми бад дур.

Пас аз умреки Хоразмий шавад хок,
Дами ишқи туро гӯяд бар афлок.

Рақам бар жони ман зад хомаи ишқ,
Ба болои ман омад жомаи ишқ.

Навои ишқи ту оғоз кардам,
Чу чанги базми дилро соз кардам.

Сипоҳи субҳ бар шаб буд пирӯз,
Ки иншо гашт ин сарнома то рӯз.

Агар з—ин пеш пардозам ба гуфтор,
Ҳусайнийро намонад рӯзи бозор.

Маснавий

Ало эй соқии навбода бархез,
Биёр он кӯҳна май дар коми жон рез.

Ки месӯзад маро жон аз тафу тоб,
Магар биншинад ин оташ бадон об.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ андеша қилсам.

Тўққузунчи номасин айтур

Аё оху назарлар шаҳриёри⁵⁹,
Ҳусн майдонининг* чобуксувори⁶⁰.

Латифу тансуқу зебо санамсиз,
Зарофат⁶¹ олами ичра аламсиз.

Қилич урсанг қулунгман жовидона,
Вагар* ўқ отсангиз бағрим* нишона.

Таним* боринча сендин* юз жовурман,
Эшикинги тупроқиндин бош кўтурман*.

Қамуқ умрум сенинг нозинг фидоси,
Менинг кўнглум қуши бозинг⁶² фидоси.

Латифу нозику Юсуфлиқосен,
Зарофат бирла оламда аламсен.

Нечаким илмасангиз кўзга бизни,
Кўнгул жон ичра асрар меҳрингизни.

Ғаниматту(р) умур навқони⁶³ бизга*,
Мубоҳ⁶⁴ эрур кўнгуллар қони сизга.

⁵⁹ шаҳриёр — буюк подшоҳ.

⁶⁰ чобуксувор — чавандоз, улоқчи.

⁶¹ зарофат — зарифлик, нозикфаҳмлик, гўзаллик; қочирим сўз,
ҳазилнамо сўз.

⁶² боз — лочин.

⁶³ навқон — навқиронлик.

Жамолинг мадҳидин* офоқ⁶⁵ тўлди,
Санго олмоқ кўнгулни хатм бўлди*.

Ачиқ сўзи Қирим шаҳдига ўхшар,
Жамол айёми гул аҳдига⁶⁶ ўхшар.

Сени кўрса кечар тарсо санамдин,
Вужудқа* келмади сентек* аламдин*.

Қачон зулфунг насими Рума эсгай,
Ким ул ё қошларинг зуннор кесгай.

Манго ишқинг йўлинда қон кўрунур,
Юзунг ойинасинда* жон кўрунур.

Яротти ой бикин зебо сени Ҳақ,
Ким уш чехранг берур оламға равнақ.

Мени қилди фалактек бесару пой,
Тағи минг йилда сентек туғмағай ой.

Жаҳоннинг фитнаси усрук кўзингда,
Аён Исо дами ширин сўзунгда.

Кишининг покларга кўнгли тортар,
Ҳусн худпок доманлиқтин ортар.

Агар кўрса сени ҳам лола сўлғай,
Сенингдек гул магар учмохта бўлғай.

Аёқинг ўпмакин қул қилди одат,
Сулаймон булмади* мундоқ саодат.

Висолингнинг бу кун шукрин қилурман,
Хаёлинг кўзда учқонин билурман.

Қуёш акси юзунгдин роҳ ичинда,
Сенингдек йўқ чечак учмоҳ ичинда.

⁶⁴ мубоҳ — диний қоида юзасидан — руҳсат этилган (жоиз бўлган) иш; қилса ҳам, қилмаса ҳам бўла берадиган.

⁶⁵ офоқ — уфқлар, дунё.

⁶⁶ аҳд — ваъда, олинган мажбурият, сўз бериш.

Кулунг кўптур, вале мен инжу қулмен,
Висолинг қадрини билмас дегулмен.

Кўнгул сенсиз тиламас танда жонни,
Кўрар юзунгда Хоразмий жаҳонни.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетур паймона⁶⁷ бизга,
Иноятлар қилур жонона бизга.

Ичолинг* бодани жонон юзига,
Хизир суйин сочолинг* жон юзига.

Сабурдин яхши йўқтур пеша қилсам,
Бу йўлда сабр йўқ андиша қилсам.

Ўнунчи номасин айтур

Аё номехрибон аҳди бақосиз*,
Жаҳон елтек, умур гултек вафосиз*.

Қамуқ ёқут иринли(к) сўзи дурлар,
Вафосизлиқни сиздин ўгранурлар.

Умур меҳнат билан поёна келди,
Кўнгул жаврунг алидин жона келди.

Мени ўлтурди ишқинг, бермадинг дод,
Борурмен остонангдин ёр хайрбод⁶⁸.*

Кўзум* кўрди жамолинг шевасини,
Кўнгул тотмади боғинг мевасини.

Эрур жон мақсуди ирнинг наботи,
Ҳуснунг ҳам* бўлур охир закоти.

Санго то бўлдум эй жон, ошиномен,
Жафонг илгиндин* асру мубталомен.

Салойин ўзуми ўзга диёра,
Кўнгулни боғлағойин* ўзга ёра.

⁶⁷ паймона — май пиёласи, қадаҳ.

⁶⁸ хайрбод — хайрлашиш, видолашиш.

Талим гулчеҳра наргис кўзлилар бор,
Шакар дудоғли ширин сўзлилар бор.

Вале кўнгул қутулмас домингиздин,
Қамуқ шаққар томар дашномингиздин.

Боғишласанг қоним* султонсен охир,
Кўзумга* нур, танимга* жонсен охир.

Довур сизнингдурур даврон боринча,
Қулунгузмен* танимда жон боринча.

Билурменким сизингдек бўлмай*, эй жон,
Бўйунсундим, жафога* қулмен, эй жон.

Киши қайда улардин* билса бўлмас,
Ҳақиқат ёридин айрилса бўлмас.

Хирад бирла жаҳон афсонаси мен,
Вале занжирингиз девонаси мен.

Улумдур* бизга жононсиз тирилмак,
Маҳол эрур* тана жонсиз тирилмак.

Кўнгул меҳри назар йўлингдин ортар,
Нигори* жаврини жон бирла тортар.

Ҳусни то ҳувайдо⁶⁹* қилди холиқ,
Ҳусн бирла вафо бўлмас мувофиқ.

Жафодин инграмас бу йўлда ушшоқ,
Вафодин жаврингиз минг қатла хушроқ.

Эвурмен юз нечаким келса меҳнат,
Жафо сиздин, тағи биздин муҳаббат.

Уғон Юсуф жамолин сизга берди,
Муҳаббат кимиёсин бизга берди.

Бу* Хоразмий “Муҳаббатнома” сини,
Аторид кўрди, солди хомасини*.

⁶⁹ хувайд — белгили, ошкора, аён, зоҳир.

Маснавий

Кел, эй соқий, кетургил* хуш сабуҳи,
Ким ушбу дам эрур жоннинг футуҳи.

Ичолинг* бодани гуллар сўлисар,
Танимиз оқибат тупроқ бўлисар.

Бу ерга етти сўз, тохир⁷⁰ бўлди,
Бурун ўн дедим, ўн бир бўлди.

Ўн биринчи номасин айтур

Ало, эй шамъ, жамъи пок бозон,
Чу шамъ аз меҳри рўят ҳар гадозон.

Руҳи хубат гули боғи биҳиштаст,
Қазо бир хотамат хатте навиштаст.

Ки мулки ҳуснро соҳибқирони,
Мақун бо ошиқон номехрибони.

Лабат он ё шакар, ё оби ҳайвон,
Суханҳоят ҳама ширинтар аз жон.

Даҳони ғунча аз лаъли ту хунаст,
Надонам то зи рўят лола чунаст.

Зи чашмат низ бемораст наргис,
Магар сарваст озода қадат бас.

Агарчи сарвро озод номаст,
Хаёли нахли қаддатро ғулом аст.

Дарахти қомататро себу гулнор,
Турунжи ғабғабат дар жон занад нор.

Биҳишти лозазор ва ғозаи туст,
Жаҳон андар, жаҳон овозаи туст.

Ба шаккарханда бикшон даҳонро,
Пур аз жон сози атрофи жаҳонро.

Шаби васли ту моро умри жовид,
Зи ҳуснат заррае сад курсу хуршид.

⁷⁰ тохир – “охиригача” маъносида.

Чу меафтад назар бар рӯи жонон,
Ҳамагӯямки эй ойинаи жон.

Гадои муҳтарам Жамшед гаштаст,
Дилам ҳамхонаи хуршед гаштаст.

Ба рӯят мондаам чун нақши айвон,
Тамошо мекунам бар сунъи яздон.

Жамолат кард оламро мунаввар,
Зиҳи ҳусну жамол оллоҳу акбар.

Ба сад жон куштаи ишқи ту шуд дил,
Ки мегардад ҳаёт аз ишқ ҳосил.

Маро ид аз жамоли фаррухи туст,
Ба чашмам рӯшноии аз рухи туст.

Мани ошифта дил ин кеш дорам,
Ки гар қурбон куни сар пеш дорам.

Зи меҳрат гаштаам машҳури офоқ,
Зи хокам бӯи меҳр ояд зи ушшоқ.

Касе кӯ меҳри жононе надорад,
Агар Исо бувад жоне надорад.

Руҳи хуршиди зард аз ранжи ишқат,
Шаҳои мотанд дар шатранжи ишқат.

Ту султони—у, ман мискин асирам,
Бувад рӯзеки дар пой ту мирам.

Ғамат то чанд сӯзад синаҳоро,
Жамолат тийра кард ойинаҳоро.

Диламро гаҳ навози гаҳ гудози,
Зи дилбандон хуш ояд дилнавози.

Туро бо моҳрӯён подшоҳест,
Муҳаббатҳои мна бо ту илоҳист.

Жаҳонро навбаҳори тоза бишқуфт,
Чу Хоразмий “Муҳаббатномае” гуфт.

Вале бе дилситон жоне надорад,
Муҳаббат гарчи поёне надорад.

Агар пурси чи мебошад муҳаббат,
Муҳаббат онки нагреси зи меҳнат.

Кужойи соқиё май деҳ равонам,
Ки—к—аз май тоза мегардад равонам.

Ало, эй бахти хоб олуда бархез,
Майи дўшин биёвар зуд бархез.

Таманноҳои хуш доранд ҳар кас,
Маро маъшуқ даме мебояду бас.

Ироқий мутрибе хоҳам хуш илҳон,
Ки хонад ин газалро дар Сафохон.

Ғазал

Биё, эй сарв, қадди гул баногуш,
Майи гулгун ба рўйи хештан нўш.

Агар ҳарчанд ҳам хомаст бода,
Барорад з—оташи рухсори ту жўш.

Нигоро чашмаи меҳри ту дорад,
Ниҳон ҳар заррае сад чашмаи нўш.

Ҳамекўши ҳама дар дилрабойи,
Замони ҳам ба дилдори ҳамекўш.

Ба умри хеш боре дўш будам,
Ба ту зону, ба зону дўш бар дўш.

Ба коми хештаи худро дигар бор,
Магар дар хоб бинам чун шаби дўш.

Хушо сарвеки ҳамчун хирмани гул,
Ба сад ҳийла намеғунжад дар оғуш.

Ту масти шергир аз бодаи ҳусн,
Мани мискин хароб аз ишқ мадхуш.

Димор аз жон Хоразмий барорад,
Ба теги ғамза он турки сияхпўш.

Сухан бисъёр дорам лек чашмат,
Ишорат мекунад ҳардамки хомуш.

Муножот

Илоҳи ёқту қилғил жонимизни,
Халалдан сақлагил* имонимизни.

Тикондин қудратинг пайдо қилур гул,
Хато кўп келди мен қулдин, кечургул.

Аё, фархунда толеъ, тальати кун,
Сени тенгри муродиנגга текурсун.

Муҳаммад Хўжабек Жамшиди сони,
Жаҳоннинг орзуси*, халқ хони*.

Саодатни ҳунарга ёр қилғил,
Ҳунардин бизни бархурдор қилғил.

Сўзум бикрини⁷¹ кўргуз шаҳға ширин,
Шоҳиким қилди хисравларни ширин*.

Аёйин эмди бир қитъа эшитгил,
Нечукмен ҳолу аҳволимни билгил.

Қитъа

Тамаъ доминда қолур қуш эмас мен,
Телим айвон уза уққон Ҳумомен*.

Қиличтек тил била туттум жаҳонни,
Қаноат мулки ичра подшомен.

Харобот ичра* масжидда ерим бор,
Ким уш ҳам риндмен, ҳам подшомен*.

Неча ҳашматли султон бўлса бўлсун,
Айитмон мол учун мадҳу саномен.

Қиёматқа текин* қолсун отинг деб,
Сенинг топқунча бўлдум ошиномен.

⁷¹ сўз бикри – асл, маъноли сўз.

Хотиматул—китоб

“Муҳаббатнома” сўзин мунда айттим,
Қомуғин Сир яқосинда битидим.

Назар бирла агар жамсен гар Осаф*,
“Муҳаббатнома” қилсанг мушарраф.

Ўқиғил* фотиҳа, хур қибла ёни,
Суюнсун* банда Хоразмий равони*.

Бу дафтарким бўлубтур Миср қанди,
Ети юз элли тўрт ичра туганди.

Тугатмакликка Ҳақ берди иноят,
Эшитгил эмди ҳам бир хуш ҳикоят.

Ҳикоят

Маро солики сўйи Шом шуд рой,
Басе будам сувора бар сари пой.

Асо дар дасту кафше зери каш буд,
Ба ҳар ҳоле ки будам низ хуш буд.

Яке обам ҳамедоду яке нон,
Чу зулфи дилбарон заврақ паришон.

Таваккал кардам аз дарёе гузаштам,
Зи сар то пой мулки Рум гаштам.

Бар ҳар ғореки абдоле шунидам,
Ба качкуле ба сарвақташ расидам.

Ба шомам баъд аз он доданд дастур,
Гирифтам роҳи Шом аз мулки Тайфур.

Рафиқе доштам озодае буд,
Жавону поку саййид зодае буд.

Ду гесу тоб дода бар сари дўш,
Фалакро дар кашида ҳалқа дар гўш.

Гаҳе далқи гарони дар бари ў,
Кулоҳи боязиди бар сари ў.

Фақире хуш зи фақраш пеш сабру,
Чу хуршиди ниҳон дар зери абру.

Баҳам буд оби хӯр ширин агар шӯр,
Сулаймони шуда ҳамкосаи мӯр.

Зи айвони салотин карда парвоз,
Ҳумойи гашта бо гунжишк ҳамроз.

Гаҳи бар гул, гаҳи бар хор будем,
Ҳамадар бешау кӯҳсор будем.

Ҳама рафтем умдо ногаҳонаш,
Яке дашном дод аз корвонаш.

Ки Саййид нести ҳошо гадойи,
Ки мегӯяд зи насли мустафойи.

Дар он раҳ пирмаде буд тарсо,
Ки мешуд сӯйи қудсу дайри мийно.

Довон омад гирифт он хожаро даст,
Ки моро дар таратбидан маъбаде ҳаст.

Дар ӯ бошад кунун сесад сӯм хар,
Мурасса жумла бо ёқуту гавҳар.

Ҳамелоданд инро неку ҳам бад,
Ки як хар чор сӯм дорад на сесад.

Вале он жумла онҳоеки ҳастанд,
Ҳама баҳри хари Исо парастанд.

Ҳамебӯсанд ҳар якро ба сад жон,
Ки охир з—ин ҳама бошад яке он.

Ҳама гуфту бимонд аз раҳ бадар шуд,
Ба гумроҳи худро роҳбар шуд.

Чу тарсо таънаи исломиён кард,
Ҳамон дам хожа истиғион он кард.

Замин бўсид то будем ҳамроҳ,
Басе хизмат намуди гоҳу беғоҳ.

Ту ҳам дар зулмате шамъе бар афрӯз,
Муслумони зи тарсоён биёмӯз.

Сари мӯе дили солот махрош.
Чу Хоразмий муҳиби хонадон бош.

Агар дори қаноат дар фақирӣ,
Ба вақти худ ту ҳам шоҳу амири.

Хуш вақтаст ки айши тоза дори.
Бисоти нек беандоза дори.

Мабар савдои хоми к—он казофат,
Даме обу лаби ноиат кафофат.

Илтимосин айтур

Муни ким ишқ бирла бир ўқугай.
Ҳақиқат оламини мунда булғай*.

Айитқон бу китобни ҳам битигай,
Тилармен ким дуола ёд қилғай.

Фард

Ниезим⁷² бу турур сендин, нигоро,
Унутма бандани баҳри Худоро.

Таммат “Муҳаббатнома” Хоразмий.

Хўжандийнинг “Латофатнома” асари

Хўжандий XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV асрнинг биринчи чорагида яшаб ижод этган. Унинг “Латофатнома” асари етиб келган бўлиб, ўзбек адабиётида нома жанрининг ривожига муҳим ҳисса бўлиб қўшилган. Шоирнинг таржима ҳоли туғрисида ҳеч қандай маълумот йўқ. Тахаллусидан Хўжанддан экани маълум бўлади.

“Латофатнома” XV асрда анча шуҳрат тутган кўринади. Жумладан, Отойи ҳам бу асардан яхши хабардор бўлган. У бир шеърида шундай дейди:

***Отойи шеърининг лутфини билса,
“Латофатнома”дан кечгай Хўжандий.***

⁷² ниез — ёлвориш, ўтиниш, сўраш; эҳтиёж, муҳтожлик.

Хўжандийнинг “Латофатнома”си XV аср бошларида (1411 йилларда) ёзилган бўлиб. Темурнинг авлодларидан бири, Хоразмда ҳукмронлик қилган Султон Маҳмудга бағишланган.

“Латофатнома”нинг “Муҳаббатнома”дан фарқи шуки. бу номада ҳар бир номадан сунг ғазал келтирилмайди, фард. қитъа ва муножотлар ҳам йўқ. Аммо Хўжандий бу асарини “Муҳаббатнома”га жавоб тариқасида ёзганини айтади:

***Муҳаббат жомидин ичсанг шаробе,
“Муҳаббатнома”га айсанг жавобе.***

Асарда Хўжандий таҳаллуси фақат олти ўриндагина учрайди. “Латофатнома”даги бош мавзу ҳаёт гўзаллигини. инсонга бўлган самимий севгини қуйлаш, уни тарғиб қилишдан иборатдир. Бу мавзу ёрнинг жафокашлигию ошиқнинг дарди орқали курсатилади. Ёрнинг жамолини кўрган гул уялганидан ғунчага айланади, қиш фаслида ёр кулганда, ёз бўлади, унинг карашмаси жону дилни горат қилади, кўзлари яғмою чигилни талон—тарож қилади...

Машуқанинг қўидагича таъриф—тавсифи орқали шоир ана шундай дунёвий севгини улуғлайди, дунёвий севгидан қудратлироқ куч нўқнига ишора қилади:

***Аё сардафтари хубони олам,
Қамуғ мулки жаҳон сизга мусаллам,
Нарилар шохисан, ҳуснуғ зиёда,
Рухуғ кўрса бўлур шохлар ниёда.
Қаро зулфунг ажаб ҳиндуий тасвир,
Эрур фаттон кўзунг жодуий Кашмир.
Юзунг кундуз бикин, зулфунг шаби тор,
Сочинг чинида пинҳон мушки тотор.
Лабинг лаъли Бадахшон, тишларинг дур,
Садаф оғзин қурутқон тишларингдур.***

Ёрнинг анъанавий таъриф—тавсифи билан бирга, Хўжандийга хос тасвир учрайдики, бу байтлар “Латофатнома”нинг бошқа номалар билан беллаша оладиган асар эканини таъминлаган. Шоирнинг:

***Хўжандий сўзларин Хоразмий мискин,
Эшитса йўли деб қилғайди таҳсин,***

дея айтган сўзлари ҳақдир. Зотан, Хўжандий Хоразмийнинг таҳсинига сазовор нома яратди.

“Латофатнома”да ҳар бир номанинг охиридаги бир байт соқийга мурожаатдир:

***Кел эй соқий, бу кун мажлис қуроли,
Замони айш этиб, ҳуш ўлтуроли.***

“Латофатнома”да муаллиф эътибор қаратган яна бир жиҳат табиат тасвирига алоҳида эътибор берганидир. Шунингдек,

асарда тажнисли қофия Хужандийнинг халқ тилидан маҳорат билан фойдаланганини кўрсатиб туради:

Исирғанг донаси *чин Муштарийдур,*
Сочингга нофайи *Чин муштарийдур...*

Қаро зулфунг ичинда *чин курармен.*
Хато йўқдур бу сўзда, *чин курармен.*

Латофатнома*

Сано қодирғаким жон берди бизга.
Иноят қилди, имон берди бизга.

Яратғон одаму жину малакни,
Таратган аршу курсию фалакни.

Шажарға хилқату наврўзи берган,
Қамуқ халқи жаҳонға рўзи берган.

Тўқуз афлокни гутғон муаллақ,
Ети қат ерни ҳам қилғон мутаббақ.

Худовандиким, ул олам яратти,
Мани судин, бани одам яратти.

Чаман қушларин ингратур саҳарда
Тугал неъмат берур шоҳи шажарда.

Булугларни ҳаво узра йурутур,
Суеузликтин садаф оғзин қурутур.

Яратти тош ичинда лаълу ёқут,
Парию одамиға ул берур қут.

Қамишдин қанду шаккар, аридин бол.
Таратти қудратиндин шаҳду ханзол.

Бирагуни қилур неъмат бида бои.
Яна бириси тун кун нолаю вой.

Қилур одамни қудсийларға масхуд.
Азозилни қилур малъуну мардуд.

Берур Яъқубга Юсуф фиरोқин,
Сугарур иштиёқида қароқин.

Қилур маҳбус Юсуфни қудуқда,
Яна қул деб сотарлар ҳар қабуқда.

Сулаймонға қилур елни мусаххар,
Бўлур Довуд шавқинда зириҳгар.

Ошиқларға берур жавру жафони,
Қилур сарвар Муҳаммад Мустафони.

Илоҳи жумланинг сиррин билурсен,
Етар эркинг не ким қилсанг қилурсен.

Худоё, кўнглум ичра ишқ ўтинг ёқ,
Хўжандий хастаға лутфунг била боқ.

Муҳаббат жомидин саҳбо ичиргил,
Хато ишлар телим қилдим, кечургил.

Илоҳи, сен мени жондин айирма,
Азиз жонимни имондин айирма.

Дурўд ул маъдани сидқу сафоға,
Ҳабибуллоҳ Муҳаммад мустафоға.

Сўкал бўлгон кўнгулларнинг табиби,
Шариат равзасининг андалиби.

Муҳаммад ишқ ганжина амин ул,
Муҳаммад раҳматан лилаламин ул.

Муҳаммад анбиёнинг сарваридур,
Муҳаммад авлиёнинг раҳбаридур.

Муҳаммад улким, айди Ҳақ Таоло
Фақана қаба қавсайни ав адно.

Зиҳи султони дорул мулки афлок,
Ўғон берди санга ташрифи лавлок.

Қамуқ оламни имонға ўқуди,
Жаҳон гурбизларин ерга тўқуди.

Иди ҳукми била кўргузди мўъжиз,
Араб кофирларини қилди ожиз.

Ишорат бирла ойни пора қилди,
Жаҳон султонларин бечора қилди.

Аё султони зурриёти одам,
Сенўқдурсен шафоатхоҳи олам.

Имоми анбиё соқийи кавсар,
Сенўқдурсен шафийи рўзи маҳшар.

Ёзуқдин ўзга йўқ менда бизоат,
Улуғ кунда манга қилғил шафоат.

Шаҳаншоҳсен, Хўжандийдур гадоинг,
Кўзига сурма қилсун хоки пойинг.

Расул айди: “Менинг асҳобим анжум,
Бийийин иқтадайтум ихтадайтум”.

* * *

Саҳар вақтинда ким султони ховар
Жамолиндин жаҳон бўлди мунаввар.

Олиб найза иликга хусрави Чин,
Ҳабаш султонини қавди жаҳондин.

Шаҳи машриқ алам оламға урди,
Сипоҳи занги қўрқуб юз ёшурди.

Чиқарди эрса шоҳ ханжар белиндин,
Ҳабаш султони қочди Рум элиндин.

Сипоҳи турк бўлдиса сипоҳи,
Азимат¹ тутти ҳиндулар сипоҳи.

Хуруси субҳдам фарёд ошурди,
Кеча зоғи² юмуртқасин ёшурди.

Тафаккурда турур эрдим саҳаргоҳ,
Эшиктин бир жавоне кирди ногоҳ.

¹ азимат – бирор ишни бажаришга қасд қилиш, йўлга отланиш.

² зоғ – қарға

Фироқ ўтинда бағри пора бўлгон,
Элиндин ишқ учун овора бўлгон.

Анингким ишқи йўқ андин не ҳосил,
Севар жононасиз жондин не ҳосил.

Анингким бир севар жонони йўқтур,
Ҳақиқат бил танида жони йўқтур.

Не билсун текма нодон ишқбози,³
Ҳақиқат бўлмаса бори мажози.

Аюрким сўз ичинда ул бағоят,
Не бўлғай қилсангиз бизга иноят.

Сени шоир деб айтурлар халойиқ,
Сўзунгдин тухфа келтур бизга лойиқ.

Тиларман сендин эй кони малоҳат,
Ки берсанг сўз била жонимға роҳат.

Муҳаббат жомидин ичсанг шаробе,
Муҳаббатномаға айсанг жавобе.

Қабул эттим, қабулият⁴ йўқ эркан,
Фасод⁵ олди салоҳият йўқ эркан.

Боқиб сўз шоҳидининг юзин очтим,
Бошиға дурру жавҳар, инжу сочтим.

Тафаккур баҳриға боттим ҳижобсиз,
Чиқардим дурру жавҳар қўп ҳисобсиз.

Риёзат баҳриға солдим ўзумни,
Иборат⁶ силкина⁷ торттим сўзумни.

³ ишқбоз — ошиқ, ишққа берилган, ошиқлик.

⁴ қабулият — лаёқатлилик, муносиблик.

⁵ фасод — бузуқчилик, тартибсизлик.

⁶ иборат — ибора, матн.

⁷ силк — 1. ип. 2. қатор, тизим.

Тилимда сўз, элимда хома⁸ бўлди,
Латофатнома ҳам ўн нома бўлди.

Табиаттин⁹ чиқардим назми бисёр,
Ажунда булмадим эзгу харидор.

Сўзум чун донадур нодон не билсун,
Бале одам тилин ҳайвон не билсун.

Хирад айтур: манга тархона¹⁰ борғил,
Салотин сарвари султона борғил.

Маони бир бадантек руҳи улдур,
Қамуғ шоирларинг мамдуҳи¹¹ улдур.

Жамоли бирла жонинг тоза бўлсун,
Шоҳим оти баланд овоза бўлсун.

Ўзум бирла ўзум андеша қилдим,
Шаҳим мадҳу дуосин пеша қилдим.

* * *

Аё фаҳри салотин шоҳи даврон,
Замона мафҳари Махмуд тархон.

Ажун фаҳри шаҳаншоҳи замона,
Сифоти савлатинг тўлди жаҳона.

Зиҳи соҳибқирон арслон юраклик,
Маони мажлиси ичра кўруклук.

Саховат бобида чун Ҳотами тай,
Шижоат мулкида чун Қовусу Кай.

Қиличинг ҳайбатидан Рустами Зол,
Қилибдур дунёда гўр ичра инзол.¹²

Жаҳон тинди сенинг адлинг кучундин,
Ёшин яшнар қиличингнинг учиндин.

⁸ хома — қалам.

⁹ табиат — феъл—атвор.

¹⁰ тархон — бу ўринда: мансабдор одам назарда тутилган.

¹¹ мамдуҳ — мақталган.

¹² инзол — тушиш, воқиф бўлиш.

Саховат мулкида соҳибқадамсен,
Латофат маъдани кони карамсен.

Бегим, адлинг қамуғ оламга тўлди,
Қуёш янглиғ сифотинг жилва бўлди.

Жамолинг аксидин хуршед олур нур,
Отинг бўлди қамуғ оламда машҳур.

Булут ичра ёшунди ой юзунгдин,
Шакар сизди қамиш ичра сўзунгдин.

Қуёш юзунг кўруб ерга йиқилди,
Адоғинг туфроғини сурма қилди.

Фалак боши бирла эврулса минг йил,
Сенингтеқ қилмағай дунёда ҳосил.

Хирад шатранжини утунг жаҳондин,
Сенинг лутфунг била тўлди жаҳондин.

Маони ичра, шоҳим, қил ёрарсен,
Ажунда ҳар не қилсанг, қил, ярарсен.

Сўз аймақ сиз бикин доно қотинда,
Қудуқ қазмоқ эрур дарё қотинда.

Валекин мўр келтурди яроқин,
Сулаймонға чевуртканинг аёгин.

Сулаймонтеқ эрур жоҳу¹³ жалолинг¹⁴,
Хўжандийтеқ заиф бўлсун чумолинг.

Асар қилса агар лутфунг жамоли,
Адоқ остинда қолмағай чумоли.

Саховат ичра сен мингда бир эрсен,
Иноят қил Хўжандийға бирор сен.

Ҳамиша зоти покинг бор бўлсун,
Саодат, бахту давлат ёр бўлсун.

¹³ жоҳ — мансаб, мартаба.

¹⁴ жалол — улуг, виқорли.

Аё, сардафтари¹⁵ хўбони¹⁶ олам,
Қамуғ мулки жаҳон сизга мусаллам¹⁷.

Сенўқсен сарвари хусну малоҳат,
Қилибтур ғамзангиз жонға жароҳат.

Олур зулфунг насимидин пари зод,¹⁸
Эрам боғида йўқ сентек паризод.

Хижил хуршиди тобон ой юзунгдин,
Ётур махмур ўлуб¹⁹ наргис кўзунгдин.

Шакар лаъли лабинг боли чин оре,²⁰
Чаманнинг сарвари, қилдинг чинори.

Бегим, оғзингда сўз оре, баледур²¹,
Сўзунгузга жавоб оре, баледур.

Жамолингни кўриб гул гунча бўлғай,
Тор оғзингтек магар гулгунча бўлғай.

Кулар бўлсанг қиш ичра ёз очилур,
Сочингдин анбари соро²² сочилур.

Кўнгул эви жамолингдин мунаввар,
Насимидин димоғи жон муаттар.

Санга боқсам юзунгга жон кўрунур,
Лабингдин кўзларимга қон кўринур.

Қадинг тузу²³ юзунг фирдавс боғи.
Мунаввар чеҳрангиз жонлар чироғи.

¹⁵ сардафтар — олдинги. пешқадам.

¹⁶ хўбон — яхшилар, чиройлилар.

¹⁷ мусаллам — буйсунган, таслим бўлган.

¹⁸ зод — озиқ.

¹⁹ махмур ўлмак — маст бўлмоқ.

²⁰ ори/оре — шубҳасиз, рост.

²¹ бале — шундай, тўғри, офарин.

²² соро — холис, тоза, соф.

²³ туз — адл, келишган.

Хати*²⁴ ирнинг уза тутию шаккар,
Хижилдур тишларингдин дурру гавхар.

Парилар шоҳисен ҳуснунг зиёда,
Рухунг кўрса бўлур шоҳлар пиёда.

Хатинг сеҳру сочинг суъбони Мусо,*
Лабинг иглиг²⁵ кўнгулларга Масиҳо.*

Қаро зулфунг ажаб ҳиндуйи тазвир,²⁶
Эрур фаттон²⁷ кўзунг жодуйи Кашмир.

Набот оғзинг қошинда оғзин очмаз,
Шақар ирнинг қошинда бол су ичмаз.

Сени севган киши девона бўлур,
Ўзидин бир йули бегона бўлур.

Сенингтеқ дилрабо оламда йўқтур,
Менингтеқ мубтало оламда йўқтур.

Анинг ким сиз бикин дилдори бўлса,
Ғами йўқтур жаҳон ағери бўлса.

Кимин сентек нигори бўлса , эй ёр,
Рақиблар жавридин не қайғуси бор.

Висолинг ганжи эмгаксиз булунмас,
Тиконсиз гулистон ҳаргиз булунмас.

Чечак севган жафойи хор тортар,
Рақиб жаврин рақиб ночор тортар.

Кел, эй соқий, бу кун мажлис қуроли,
Замоне айш этиб хуш ўлтурули.

2

Аё налук баданлар кўрка бойи,
Замона хўбларининг тўлун ойи.

²⁴ хат — чизиқ.

²⁵ иг/ йиг — хаста.

²⁶ тазвир — алдаш, ҳийла

²⁷ фаттон

Пари рухсораларнинг жонидурсиз,
Қамуғ гулчеҳралар султонидурсиз.

Берур зулфунг насими жонга роҳат.
Сизингтек кимда бор ҳусну малоҳат.

Юзунг нури урур юз таъна ойға,
Юзунгни ойға ўхшар деб ким ойға.

Берур шаккар сўзунг жонларга мақсуд.
Эрур лаълу лабинг ҳалвойи бедуд²⁸.

Сенинг зулфунг бир ўзга дин чиқарди,
Жаҳон зоҳидларин диндин чиқарди.

Қаро қошинг эрур байрам ҳилоли,*
Кўруб шукрона жон қурбон қилоли.

Қилур кофир кўзунг оламни яғмо²⁹,
Қаро менг бирла босдинг ойға тағмо.

Агар гамзангга қилсанг бир ишорат,
Қилур бир дамда юз минг жонни горат.

Жаҳон хисравлари ширин сўзунгга
Бўлуб мажнун, боқа қолди юзунгга.

Исирғанг донаси чин Муштарийдур³⁰,
Сочингга нофайи³¹ Чин муштарийдур.*

Юзунг кундуз бикин, зулфинг шаби тор.
Сочинг чининда³² пинҳон мушки готор.

Сочинг белга етар белинса сочтек.
Сочинг чин мушку анбар сочса сочтек.

Лабинг лаъли Бадахшон, тишларинг дур,
Садаф оғзинг қурутган тишларинг дур.

²⁸ бедуд – соф, ялтирок

²⁹ яғмо – талон–тарож, бузғунлик.

³⁰ Муштарий – Юпитер сайёраси.

³¹ нофа – мушк, хушбуй ҳидли модда.

³² чин – сочининг жингалаги.

Юзунгни Ҳақ жаҳон гулзори қилди,
Юзунгни кўрдию гул зори қилди.

Шакар нархин лабинг арзон қилибдур.
Тор оғзинг ғунча бағрин қон қилибдур

Қилур зулфунг кунгулларни паришон.
Лабингдин уфтанур³³ лаъли Бадахшон.

Паримусен бу талъат³⁴ бирла ё ҳур,
Ўғон қилсун юзунгдин чашми бад дур³⁵.

Сенинг ишқингда жон кечти бадандин,
Севураксен манга жону жаҳондин.

Юзунг шамъина жон парвона бўлди,
Сочинг занжирина девона бўлди.

Юзумни қилди сариқ ол яноғинг,
Қизил қоним тўкар жоду қароғинг.

Яноғинг лаълу чехранг барги гулдур,
Сени севмаз киши олам дегулдур.

Висолингда кеча—кундуз эвармен,³⁶
Сени севган учун жонни севармен.

Гунаҳ бўлса сени севмаклик, эй ёр,
Жаҳонда бўлмағай ментек гунаҳқор.

Сени севмаз кишига жон керакмаз,
Биҳишту кавсару ризвон керакмаз.

Кўзумга хоки пойинг түтиёдур,
Таним тупроғу ишқинг кимиёдур.

Кел, эй соқий, шароби ноб келтур,
Фақирлар кўнглини даръёб³⁷ келтур.

³³ уфтанмоқ — уялмоқ.

³⁴ талъат — юз, бет, ҳусн, қуриниш

³⁵ дур — узоқ.

³⁶ эвармоқ — айланмоқ, угирмоқ.

³⁷ даръёб — дарё суви.

Аё қадди санубар, чеҳраси гул,
Хати райҳон менгизлик зулфи сунбул.

Алифтек тўғри бўйлиқ қошлари нун,
Жаҳон Лайлилари ҳуснунга Мажнун.

Тор оғзинг миму фаттон³⁸ кўзларинг сод,
Жаҳонда сиз бикин йўқ одамизод.

Ҳилолтек чеҳрангиздин кўк уза бадр³⁹,
Юзунг кундузу зулфунг лайлатулқадр.

Пари пайкар нигори сарвқомат,
Жамолингдин жаҳон ичра қиёмат.

Жамолинг чови⁴⁰ тўлди Чину Мочин,
Уёлур зулфунгуздин нофайи Чин.

Жамолинг шуҳра бўлди шаҳр ичинда,
Туман ментек қулунг бор даҳр ичинда.

Сенинг ишқинг мени солди балоға,
Раҳм қил, эй бегим, мен мубталоға.

Нигоринга жафо ҳаддин ошурма,
Фироқ ўти била багрим пишурма.

Манга сендин жафо айни вафодур,
Жафо оз бўлса ошиққа жафодур.

Шикоятму қилур ошиқ жафодин,
Ошиқларга жафо ҳушроқ вафодин.

Жафодин ушбу йўлда ошиқ армаз,
Жафодин юз чевурган ошиқ эрмаз.

Лабинг лаъли эрур дардим давоси,
Бу дардимга даво мушқил бўлоси.

³⁸ фаттон – фитна қилувчи, мафтун этувчи, ўзига тортувчи, жозибали.

³⁹ бадр – тўлин ой, ўн тўрт кечалик ой.

⁴⁰ чов – қичқирӣқ, товуш.

Висолинг тегмади мен бенавоға,
Шаҳаншақлиқ қачан тексун гадоға.

Кўнгул мулкин хароб этти фироқинг,
Қамуғ оламни сайд этти қароғинг.

Ғаминг то маскан этти жон ичинда,
Кўнгул мустағрақ⁴¹ ўлди қон ичинда.

Манга сенсиз керакмас танда жоним,
Сенўқдурсен менинг жону жаҳоним.

Кел, эй соқий, кетургил жоми Жамни*,
Кечар дунё ғанимат тут бу дамни.

4

Сабо, мендин салом ул бевафоға,
Бути номехрибон кони жафоға.

Саломимни тегур ёлгончи ёра,
Сўзи шаҳду шакар кўзи хумора.

Саломимни тегур ой юзлугумға,
Шакар эринли ширин сўзлугумға.

Саломимни тегур қоши ҳилола,
Саломимни тегур ирни зилола.

Айит, эй меҳри ёлгон, бевафо ёр,
Қулунг бўлди фироқ ўтинда афгор.

Айтиқил мендин ул номехрибона,
Фироқ ўтини оз ёқсин бу жона.

Бегим, асру⁴² унуттунг мен гадони,
Унуттунг бир соғин мен мубталони.

Не бўлдиким, қулунгдин юз эвурдунг,
Бир айғон сўзни, шоҳим, юз эвурдунг.

⁴¹ мустағрақ — ғарқ бўлган, чўмган.

⁴² асру — ниҳотяда, тамомила.

Қачон келгайсан, эй, сарви равоним,
Фидо бўлсун санга жону жаҳоним.

Қачон юзунг кўруб кўзум ёруғай,
Висолингдин кўзум ёши қуруғай.

Қачон ўқсулса⁴³ ҳижрон можароси,
Қачон бутгай юрагимнинг яроси.

Киши дармон топмаз ул яроға,
Лабингдин марҳаме берсанг яроға.

Манга сенсиз, бегим, кундуз кечадур,
Дариғо сенсизин умрум кечадур.

Фалак ишрат бутоғини қайирди,
Ўшал кунким, сени мендин айирди.

Фалак солди мени жавру жафоға,
Бўйин сундум, ризо бердим қазоға.

Фироқ ўтинда бағрим бўлди бирён,
Қачон бўлғай фироқинг иши бир ён.

Висолинг қадрини билмадим, эй ёр,
Фироқ илгинда ўш бўлдум гирифтор.

Ғанимат тутмадим васлингни, эй жон,
Осиғ қилмаз неча есам пушаймон.

Йироқ туштум жамолингдин зарури,
Маҳол эрмиш бегим сенсиз сабури⁴⁴.

Таоллолоҳ⁴⁵, бу не ҳусну жамол ул,
Сабур қилмоқ жамолингдин маҳол ул.

Хаёлингдин ойин кунглумда йўқдур,
Йироқ бўлсам ўзум кунглум ёвуқдур.

Фироқингда жафо кўп чектим, эй ёр,
Вале ҳар йиғламақнинг кулмаги бор.

⁴³ ўқсумак — камайтирмақ, камситилмоқ.

⁴⁴ сабур — сабрли, чидамли, тўзимли.

⁴⁵ таоллолоҳ — энг улуғ ва устун, олин Оллоҳ.

Не бўлғай мен гадони ёд қилсанг,
Висолинг бирла кўнглум шод қилсанг.

Кел, эй соқий, ичоли жоми гулгун,
Вафо қилмаз, яқин бил дунёйи дун⁴⁶.

5

Аё дилбар, кел эмди ёз очилди,
Гулистон саҳнида гуллар сочилди.

Яғиз ер кўк менгизлик бўлди хазро,⁴⁷
Чаман шоҳидлари бўлди мусаффо.

Етиб келди яна фасли баҳор ул,
Даами Исодин* эмди ёдгор ул.

Чечак хони урунди тахти мийно⁴⁸,
Калимтек⁴⁹ қумри гулшан Тури Сино*.

Чаман саҳнида кўп турлук чечаклар,
Тушуб қолмиштек абришим бичаклар.⁵⁰

Бинафша зулфидин анбар сочилмиш,
Кўруб гулғунчанинг оғзи очилмиш.

Мурассаъ⁵¹ чаҳ суйидин лола тожи,
Жавоҳир инжуга йўқ эҳтиёжи.

Аликка жоми Жам олмиш шақойиқ⁵²,
Эрам боғи бикин бўлмиш ҳадойиқ⁵³.

Гулистон қушлари гулгул қилишур,
Яғочлар ўйнаюрда енг солишур.

⁴⁶ дунёйи дун — пасткаш. ярамас дунё.

⁴⁷ хазро — яшил. кўкимтир

⁴⁸ мийно — 1. шиша. 2. ҳаворанг.

⁴⁹ калим — сўзловчи. ҳамсуҳбат.

⁵⁰ бичак — игна. сўзан.

⁵¹ мурассаъ — 1. Кийматли тошлар билан безалган; 2. Шеърда икки мисрадаги сўзларнинг ҳар жиҳатдан бир-бирига мос ва охангдош бўлиб келиши.

⁵² шақойиқ — гуллар, лола..

⁵³ ҳадойиқ — боғлар, гулзорлар.

Чин ул маъшуқу ошиқтек чибуқлар,
Бири бирини ўйнарда чибуқлар.⁵⁴

Чечак хониға нарғис бирла лола,
Боши бирла тутар тун-кун пиёла.

Муғанний чангу барбат* саз қилмиш,
Тараннум андалиб оғоз қилмиш.

Тараннум қилса илҳон⁵⁵ бирла булбул,
Суроҳи⁵⁶ қушларинг айтарки “қулқул”⁵⁷.

Ичурди жон суроҳи қулқулидин,
Гулистон тўлди қушлар гулгулидин.

Сабо гул кўнглакини пора қилди,
Рақибларни Идим овора қилди.

Кел, эй соқий, майи гулфом⁵⁸ келтур,
Шароби арғувондин⁵⁹ жом келтур.

Жаҳонда айшу ишрат мавсумин⁶⁰ ёз,
Қадаҳ келтур, кўнгуллар махмурин⁶¹ ёз.

Қароба⁶² қони бирла жони қондур,
Қароба тўйди қоним қона қондур.*

Гулистон ичра гул термак не хушдур,
Бегим ишқинда жон бермак не хушдур.

Қачон усруб⁶³ қизарса ол яноқин,
Бошим ерга қўйиб ўпсам аёқин.

⁵⁴ чобук/чобук — чаққон.

⁵⁵ илҳон/алҳон — овозлар, ашулалар, сайрашлар.

⁵⁶ суроҳи(й) — май идиши, май.

⁵⁷ қулқул — майнинг шиша оғзидан тушадиган овози: “айт—айт”, “гапир—гапир” маъносида.

⁵⁸ гулфом — гул ранг, қизил.

⁵⁹ арғувон — қизил гулли бир дарахт.

⁶⁰ мавсум — номланган, аталган.

⁶¹ махмур — маст, маст бўлган.

⁶² қароба — май шишаси.

⁶³ усрумак — маст бўлмоқ.

Бўлуб махмур сенинг усрук кўзунга,
Мудом ичсам, боқа қолсам юзунга.

Жаҳони бевафо елтек кечадур,
Берур додин⁶⁴ кишиким май ичадур.

Шаробу шоҳиду⁶⁵ чангу чағона⁶⁶,
Бегим, айш эт, ким ўш кечти замона.

6

Аё, сарви сиҳи⁶⁷ буйлуқ, бели қил,
Ўлудурман фироқингда, раҳим қил.

Раҳимсиз бевафо номехрибоним,
Фироқинг ўтида ўртанди жоним.

Унуттунг бир йўли аҳду вафони,
Фалакдинму сабақ олдинг жафони.

Сенингтеқ кўрмадим турфа нигоре,
Эурсен бевафолиқда диноре.

Лабинг шаққар тўқар дашномингиздин,
Киши бир журъа⁶⁸ тотмаз жомингиздин.

Шакар ирнинг дўкон қўймиш давоға,
Вале тегмаз менингтеқ бенавоға.

Ўроминг ити бизга бор бермаз,
Телим ёнса гадоға бор бермаз.

Тавонгарсен⁶⁹ бегим ҳусн ичра комил,
Гадоға манфаат тегмаз не ҳосил.

Ганисен ҳусн мулкинда бағоят,
Фақирларға бирор қилғил иноят.

⁶⁴ додин бермак — 1) қасос олмоқ; 2) ёрдам чақирғи.

⁶⁵ шоҳид — 1) далил; 2) гўзал.

⁶⁶ чағона — сапойил номли чолғу асбоби.

⁶⁷ сиҳи — рост, баланд.

⁶⁸ журъа — қултум, ҳўплам.

⁶⁹ тавонгар — 1) кучли, қувватли; 2) бой, бадавлат.

Нисоби⁷⁰ хуснунгиз етмиш камола,
Закот бермазмусен мундоқ жамола.

Соғинмазсен бирор, эй кўрка бойим,
Қаён борди эшикдин ул гадойим,

Гадо ҳолин ғани билмазму бўлур,
Фақирларга раҳим қилмазму бўлур.

Кўзум тўймаз юзунга боқса тун-кун,
Гадонинг кўзи тўймаз, бўлса Қорун.

Бегим, неча бахил бўлсанг вафода,
Очуқдур қўлларинг элги дуода.

Тилар бўлсанг жаҳон ичра аморат,
Фақирлар кўнглини қилгил иморат.

Фанимат тут бу ҳусн даврини беш кун,
Кечар дунё, қани Лайлию Мажнун.

Бадал⁷¹ қил шодиға дунё ғамини,
Фанимат тут йигитлик мавсумини.

Маишат бирла ғам ўтин ўчургил,
Кечар дунёда беш кун хуш кечургил.

Муҳаббат бирла ўсруб эшларингни,
Фани қилгил, бегим, дарвешларингни.

Замона бевафодур тақя⁷² қилма,
Бу кунги яхши ишни тонгга қўйма.

Фалакнинг гардишидин бўлма ғофил,
Пушаймон бўлғасен охир не ҳосил.

Жафо ҳаддин ошурма қулларингга,
Чечаксен, раҳм қил булбулларингга.

⁷⁰ нисоб — даража; комиллик.

⁷¹ бадал — эваз.

⁷² тақя — 1) дарвешнинг турар жойи; 2) суяниш, суянчиқ; *тақя қилмоқ* — суянмоқ.

Кўнгул игинга бол ирнинг даводур,
Раҳим қилким, Хўжандий бенаводур.

Кел, эй соқий, шароби арғувон⁷³ бер,
Кўнгулдин ғам кетар, жонга равон бер.

7

Аё, қадди санубар, энги лола,
Нигори маҳваши мушкин кулола⁷⁴.

Юзунг гул, оразинг чин настариндур,
Жамолингдин қамуғ олам чамандур.

Шақойиқ⁷⁵ бағри қон ол энгларингдин,
Куяр анбар ўт ичра менгларингдин.

Қаро зулфунг ичинда чин кўрармен,
Хато йўқдур бу сўзда, чин кўрармен.

Юзунгтек гул Эрам боғида бутмаз,
Нетак қилғай кишининг илги етмаз.

Суман⁷⁶ кўрса анинг нозук танини,
Қабо⁷⁷ қилғай равон⁷⁸ пироханини⁷⁹.

Кўзунгни кўрса наргис хира қолғай,
Бўлуб усрук⁸⁰ бошини ерга чолғай.

Саҳар гулғунчаким оламга кулди,
Тор оғзингни кўруб гул ғунча бўлди.

Тор оғзинг шаккар ирнинг шахди фойиқ⁸¹,
Сўзунгдин эл булур турлук дақойиқ⁸².

⁷³ арғувон — қизил гулли бир дарахт.

⁷⁴ кулола — жангалак соч, гажак.

⁷⁵ шақойиқ бирл. шаққ — ёриқ, тирқич, ёриш.

⁷⁶ суман — ёсмин гули.

⁷⁷ қабо — эркаларнинг узун ва уст кийими.

⁷⁸ равон — 1) юривчи, 2) тез; 3) жон.

⁷⁹ пирохан — кўйлак.

⁸⁰ усрук — маст.

⁸¹ шахди фойиқ — шахд —асал

⁸² дақойиқ *бирл.* дақиқа — аниқлик, нозиклик.

Юзунг қоғоз, қора қошинг қаламдур,
Жамолинг чови оламда аламдур.

Қаро сочни нелук белга солурсен,
Ўзунгни ҳиндуға* не тенг қилурсен.

Жамолинг шеваси жоним баҳоси,
Таним улса сайин жоним баҳоси.

Кўзунг ўқ отса жон ўтру⁸³ тутармен,
Кишига тегмасин деб қон ютармен.

Сенинг дардинг кўнгулларнинг давоси,
Висоқинг⁸⁴ гарди кўзлар тўтиёси.

Танинг сийми⁸⁵ юзумни қилди олтун,
Кўзум ёши гамингда бўлди Жайҳун.

Сени севган жафодин ўзга қолмаз,
Нетак қилсун, вафо хубларда бўлмаз.

Юзунгда кўрса бўлур сунъи холиқ⁸⁶.
Нетук бўлмай мунунгтек юзга ошиқ.

Сенинг ишқингда бағрим бўлди пора,
Эригай ушбу йўлда санги хора.

Ким ўлгай ёридин озор бўлмаз,
Сенингтек бир йўли безор бўлмаз.

Мени ишқингда асру зор қилма,
Фақирлар кўнглини озор қилма.

Кел, эй соқий, қадаҳ келтур ичолинг,
Замоне ўсрубон жондин кечолинг.

8

Аё, ҳусн ичра олам беназири,
Зарофат⁸⁷ чархининг бадри мунири⁸⁸.

⁸³ ўтру — рўпара, қарши.

⁸⁴ висоқ — 1) тугун; 2) уй, қапа; 3) аҳд, келишув.

⁸⁵ сийм — кумуш.

⁸⁶ сунъи холиқ — яратганнинг иши.

Хижилдур оразингдин нуқрайифом*⁸⁹,
Кўнгулда зулфу холинг донау дом.

Юзунгтек гул булунмаз боғ ичинда,
Кўзунгдин куйди наргис доғ ичинда.

Қаро зулфунг бегим ол энг узола,
Гулистонда ётур ҳинду узола*.

Сочинг белга етар орам ўруми,
Кўзунг кофир. юзунг тарсойи⁹⁰ руми.

Сочинг зулмоту ирнинг оби ҳайвон⁹¹,
Не билсун қадрингизни текма нодон.

Лабинг сарчашмайи оби ҳаёт ул,
Хатинг ул чашма қиргинда ул.

Қароғинг сеҳридин Ҳорут* уялди,
Ўзин Бобил қудуғи* ичра солди.

Кўзунгни Зухра кўрса, хира қолгай,
Тўлун ой сизни кўрса, ярим ўлгай.

Сени кўрса жаҳон, тушгай сужудга,
Адамдин* келмади сентек вужудга.

Карашманг ғорат айлар жону дилни,
Кўзунг яғмо қилур яғмо, чигилни.

Карашманг бирла жонга ўт ёқарсен,
Кўнгулга жондин ортуқроқ ёқарсен.

Юзунгга неча боқсам, тўйман, эй жон,
Сени суйдум ҳақиқат кўйман, эй жон.

Жаҳонни ўртади ишқинг балоси,
Қамуғ олам қароқинг мубталоси.

⁸⁷ зарофат — хуштаблик, мулойимлик.

⁸⁸ бадри мунир — нузли ой.

⁸⁹ нуқрайифом — қумушранг, оқ.

⁹⁰ тарсо — насроний, христиан.

⁹¹ оби ҳайвон — тириклик суви.

Бегим, ишқинг манға кўп қилди бедод,
Замона шоҳисен кимдин тилай дод.

Ўроминг тупроғида юз менингтеқ,
Бор ул тупроқда қўйған юз менингтеқ.

Ёмон кўз бўлмасун ҳуснунгга мойил,
Қўлумни бўйнунга қилсам ҳамойил⁹³.

Нечук йўқ бўйла⁹⁴ ишқинг жон ичинда,
Бўлур ганжи равон вайрон ичинда.

Биҳамдуллоҳ, хаёлинг кина⁹⁵ тутмаз,
Бирор чоғда сўрар бизни унутмаз.

Хаёлинг келдиса жондин қўпар ғам,
Хаёлингни топан жондин қўпар ғам.

Неча бўлсам йироқ, эй дўст, сиздин,
Хаёлинг холи эрмаз кўнглумиздин.

Хўжандий ишқингизда бўлди охир,
Раҳим қилсанг, бегим, не бўлди, охир.

Кел, эй соқий, кетургил жоми гулфом,
Ғанимат тут бу дамни кечти айём.

9

Ало, эй аҳди ёлғон, бевафо ёр,
Қамуғ олам сенинг ишқингда афғор.

Вафосиз дилбари шўхи жафокеш,
Сенинг ишқингда шайдо шоҳу дарвеш.

Қиё боқсанг улусни ўлтурурсен,
Йилонсиз ич—бағирни куйдуурсен.

Қиё боқсанг қиярсен жонимизни,
Раҳим қил дийдаи гирёнимизни.

⁹³ ҳамойил — елкадан пастга тушадиган камар, тасма ёки богич.

⁹⁴ буйла — бундай.

⁹⁵ кина — гина, адоват; қасос.

Ақиқинг орзуси қилди багир қон,
Сени севмаклик осон эрмаз, эй жон.

Ўзини куч била солди балоға,
Гадоким ошиқ ўлди подшоға.

Ўлар бўлдум раҳим қилмадинг, эй жон,
Натук қилгай раҳимсиз бўлса жонон.

Неча ишқ ўтиға бирён⁹⁶ бўлайин,
Равон ўлтур мени, бир ён бўлайин.

Гар ўлтурсанг, ироқ тур мендин, эй, моҳ,
Адоқингга қоним тегмасму ногоҳ.

Гар ўлтурмак тиларсен бизни ноҳақ,
Кўзунгнунг учи бирла бир қиё боқ.

Айурлар ошиқ ўлса хун баҳосиз,
Равому ошиқ ўлса хун баҳосиз.

Ўлам, махмур⁹⁷ кўзунгдин бир боқа кўр,
Фано бўлган вужудимга боқа кўр.

Зиҳе,⁹⁸ фархунда⁹⁹ толиъ ул ким эрса,
Жамолингни кўруб жонини берса.

Мусулмонлар фиғон ул ёр элиндин,
Раҳимсиз бевафо дилдор элиндин.

Вафоси йўқ, жафоси жонга тегди,
Хароб айлаб қўнгулни жонга тегди.

Фалакка етти ўш оҳим тутуни,
Танимда жондин ўзга йўқ бутуни.

Кўзумдин қон оқадур ёшга не сан,
Ўромунгнинг¹⁰⁰ бошинда бошга не сан.

⁹⁶ бирйон — қовурдоқ, кабоб.

⁹⁷ махмур — маст, маст бўлган.

⁹⁸ зиҳе — қандай яхши.

⁹⁹ фархунда — бахтли.

¹⁰⁰ ўром — кўча.

Сени севган киши девона бўлур,
Ўзидин бир йўли бегона бўлур.

Сенингтеқ дилрабо оламда йўқдур,
Менингтеқ мубтало оламда йўқдур,

Анингким сиз биқин дилдори бўлса,
Ғами йўқдур жаҳон ағери бўлса.

Киминг сентек нигори бўлса, эй ёр,
Рақиблар жавридин не қайғуси бор.

Висолинг ганжи эмгақсиз булунмаз,
Тиконсиз гулистон ҳарғиз булунмаз.

Чечак севган жафойи ёр тортар,
Рақиб жаврин рақиб ночор тортар.

Кел, эй соқий, бу кун мажлис қуроли,
Замони айш этиб хуш ўлтурули.

Аё нозик баданлар кўрки бойи,
Замона хўбларининг тўлун ойи.

Пари рухсорларнинг жонидурсиз,
Қамуғ гулчеҳралар султонидурсиз.

Юзунг кўзгусида юз кўрса бўлмаз,
Юзунга майл этиб юз кўрса бўлмаз.

Жафою салтанат сизга ярашур,
Вафою масқанат¹⁰¹ бизга ярашур.

Хаёлинг жонда масқан килди кетмаз,
Ғадоға мунча султонлиқ не етмаз.

Фироқ элгинда бўлдум усру¹⁰² ожиз,
Висолинг давлати бўлғайму ҳарғиз.

Висолинг давлатин ҳақин тилармен,
Шақар эрнингга доим тиш бўлармен.

¹⁰¹ масқанат — фақирлик, ночорлик.

¹⁰² усру — кўп, жуда, ниҳоятда.

Фироқингда кўзум неча тўлур ёш,
Умид бир, оқибат васлинг қилур бош.

Кел, эй соқий, кетургил жоми Жамни,
Кечар дунё, ғанимат тут бу дамни.

10

Аё, аҳди вафосиз дилрабо ёр,
Нигори сарв қадди лоларухсор.

Алифтек тўғри қаддим ё ғамингда,
Кўзумнинг чашмаси дарё ғамингда.

Қошунг нуну кўзунг айна балодур,
Ўғон қилсун жамолингдин бало дур.

Тор оғзинг мушкилинг ҳал қилса бўлмаз,
Лабингдин сўрмағунча билса бўлмаз.

Лабингдин белгурур оғзингда тишлар,
Бўлур сўзунг била ҳал мушқил ишлар.

Лаби лаълинг сўзинг эй, турфа, дилбар,
Шакар десам бўлур сўзум мукаррар¹⁰³.

Қаро менг ирнингиздин холи эрмаз,
Кўнгуллар доғидур ул холи эрмаз.

Раҳим қилмазмусен, эй бағритошим,
Ичим ёнди ғамингда, куйди тошим.

Бегим, сенсиз бу мискин қул не қилсун,
Чечаксиз бенаво булбул не қилсун.

Чечаксиз булбулинг иши наводур,
Ошиқлар ҳар не ким қилса раводур.

Не истарсен менинг жонимдин, эй ишқ,
Не келди бир овуч қонимдин, эй ишқ.

¹⁰³ мукаррар — такрорланган, қайтарилган.

Сенинг ишқинг мени девона қилди,
Муҳаббат жомига паймона қилди.

Муҳаббат жомини ул ошиқ ичгай,
Ки аввал ишқ учун жонини кечгай.

Киши жононидин жонин қиёрму,
Кўрунг, боруға ҳеч ўтдин ёнарму?

Кишиким жонини жононға бермаз,
Ҳақиқат билса бўлур ошиқ эрмаз.

Агар сен ошиқ эрсанг сўзлама ҳеч,
Фидо қил бошнию жондин равон кеч.

Хўжандий, мухтасар қилгил сўзунгни,
Ошиқларға қотиъ¹⁰⁴ кўргул ўзунгни.

Биҳамдуллоҳ иноят қилди бори¹⁰⁵,
“Латофатнома” охир бўлди бори.

Телим эмгак йипардим қон қуруттум,
Ўгон қилди иноят сўз юруттум.

Латофаттин телим ҳангома қўйдум,
Анинг отин “Латофатнома” қўйдум.

Китобат қилмадим беҳуда сўзлар,
Сўзумни билмаган беҳуда сўзлар.

Сўзумни билга(й) ким бўлса суҳандон,
Не билсун доно қадрин тегма нодон.

Хўжандий сўзларин Хоразмий мискин,
Эшитса йўлли деб қилгайди таҳсин.

Фарибларнинг сўзи бўлур жигарсўз,
Фариб эрмаз Хўжандийдин фариб сўз.

Илоҳи дардима дармон қилу бер,
Қамуғ душвор ишим осон қилу бер.

¹⁰⁴ қотъи — қатъий, ўзгартириб бўлмайдиган.

¹⁰⁵ бори(й) — яратувчи, тангри.

Қамар янглиғ мунаввар қил юзумни,
Куёштек элга машхур эт сўзумни.

Кунгуллар сиррини Жаббори олам,
Сен ўқсен билгучи воллоху аълам.

Саид Аҳмаднинг “Таашшукнома” асари

Асар 846 (1435 – 36) йили Саид Аҳмад томонидан ёзилган. Саид Аҳмад — Темурнинг набираси, Мироншоҳнинг ўғлидир. Навоий “Мажолис ун-нафоис” асарининг VII мажлисида Саид Аҳмад тўғрисида қуйидагича маълумот беради: “Саййид Аҳмад Мирзо — салим таъ ва пок зеҳн киши эрди. Хили машхур назмлари бор. Ҳам ғазал, ҳам маснавий, ҳам туркий, ҳам форсий ғазал таврида девони бор. Ва маснавий таврида “Латофатнома” анингдур. Бу туркча матлаъ яхши воқеъ бўлубтурким:

*Сайд этти фироқинг мени мурғи саҳарийдек,
Қил одабийлик, қилма ниҳон юзни паридек.
Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:
Маҳам гар пеш аз ин пинҳон бимонад,
Ажаб, гар бедилоонро жон бимонад*

[Агар ой (юзлигим) бундан кейин (ҳам) пинҳон қоладиган бўлса, бедилларнинг омон қолиши ажабланарлидир]”.

“Таашшукнома” “Муножот”, “Мадҳи наби алайҳиссалом”, “Китоб сабаби”, “Подшоҳи ислом мадҳи” ва ўнта номадан иборат. Ўнинчи номадан кейин китобнинг хотимаси ва шоирнинг илтимоси ўрин олган.

Навоийнинг маълумотидан кўришиб турибдики, Саййид Аҳмаднинг “Латофатнома” асари тўғрисида маълумот берилган, “Таашшукнома” тўғрисида эса маълумот йўқ. Шунингдек, Саййид Аҳмад ўзбек ва форс тилларида ғазаллар ёзган бўлиб, иккита девон тузгани ҳам Навоийнинг маълумотларидан маълум бўлади.

“Мажолис ун-нафоис”да Саййид Аҳмаднинг “Латофатнома”сидан келтирилган байт “Таашшукнома”да учрамади.

“Таашшукнома” ўнта номадан ташкил топган бўлиб, 319 байтдан иборат. “Таашшукнома”нинг ўзига хос томони шунда кўринадики, ҳар бир нома уч қисмдан — нома, ғазал, сўзнинг хулосасидан иборат қилиб тузилган. Саййид Аҳмад бу асарини бирон шоир асари таъсирида яратилганини қайд этмаса ҳам, асарнинг ғоявий йўналиши, тузилиши, таъсирий воситаларга асосланиб айтиш мумкинки, бу асарга “Муҳаббатнома” ва “Латофатнома”нинг таъсири кучли бўлган. “Таашшукнома”нинг

ўнга номадан иборат экани шундай хулосага олиб келади. Аммо “Таашшукнома”нинг ўзига хослигини таъминловчи омил — унинг тузилишидир.

Ҳаётга муҳаббатни ошиқнинг маъшуқага бўлган муҳаббати орқали акс эттириш “Таашшукнома”даги усуллардан биридир. Бу асар бадий воситалардан истифода этишда ўзига хослик билан ҳам ажралиб туради. Хўжандий эски ўзбек тилининг имкониятларидан тўлиқ фойдаланиб, иккинчи номани бошдан охиригача тажнисли қофияда ёзган.

Таашшукнома

Санга ву ҳамд ул тангригаким жон,
Тан ичра ошкора қилди пинҳон.

Яратти аршу¹ фаршу² лавҳу³ афлок,
Бериб Одамға сирри маъорифнок⁴.

Зухални⁵ посибони анжум этти,
Бу йўлларда хирадни паждум⁶ этти.

Агар шашдар⁷ мақомин топти Бархис⁸,
Саодат номасин ҳам топти Идрис.

Бешинчи манзилин Баҳрома берди,
Анинг тасхирини⁹ Баҳрома берди.

Қуёшким наййири заамдур¹⁰, эй дўст,
Фалак андин дурур мустаҳкам, эй дўст.

Жамолу ишва бирла шеваю ноз,
Бўлур Ноҳид¹¹ сориндин сарафроз¹².

¹ арш — осмоннинг энг юқориси; *маж.* энг юқори жой; *маж.* тахт.

² фарш — тўшаш, ётқизиш; тўшама, тўшалган, ётқизилган нарса.

³ лавҳ — ёйиқ нарса, ёзув тахтаси; равшанлик.

⁴ маориф — билиш, таниш, билим.

⁵ зуҳал — Сатурн сайёраси.

⁶ паждум —

⁷ шашдар — нард ўйинида мот бўлиш хонаси.

⁸ бархис — бирон шахс исми бўлса керак.

⁹ тасхир — забт этиш; қўлга киритиш.

¹⁰ наййир — порлоқ, ну сочувчи; *наййири завам* — *маж.* қуёш.

¹¹ Ноҳид — Ёруғ юлдуз, Зуҳра сайёраси.

¹² сарафроз — юсак, ҳаммадан устун.

Уторидким дабир ўлди муфизи*,
Халойиқ барча ондин бўлди рози.

Магар даври қамар бўлди муқаддам
Ки, саргардон бўлубдур насли Одам.

Муножот

Худовандо, билурсан барча асрор,
Ёзуқлуқ бир қулунгдурман гуноҳкор.

Билурман чўқ турур хайру гуноҳим,
Магар кўз ёши бўлғай узр хоҳим.

Агар лутфу амининг* бўлмаса шоҳ,
Не келгай бандадин ёр нолаю оҳ.

Каримо холиқо парвардигоро,
Раҳимо зулжалоло¹³ кардикоро.

Нажот чоғидур, қилгил иноят
Ки, йўқтур сендин ўзга ҳеч ҳимоят.

Ба ҳаққи абрўйи сирри Одам
Ки, пайдо бўлди андин барча олам.

Наъти наби алайҳиссалом

Муҳаммадким Ҳабибуллоҳ дерлар,
Фироқиндин муҳибилар оҳ дерлар.

Рисолат сарвари тожи футувват,
Вилоят маҳрами хатми нубувват

Ки, олам нуридин бўлди муҳайё
Ким, Одам анинг учун қилди пайдо.

Яратти Нуҳу Иброҳиму Мусо,
Сулаймон бирла Довуду Масиҳо.

Валекин барча ондин нур топти
Ки, ризвону беҳишту ҳур топти.

¹³ зулжалол — азамат ва энг буюк, буюклик эгаси.

Жаҳону жони одамдур Муҳаммад,
Бани одам ҳам одамдур Муҳаммад.

Фалак афлок уза бир дамда борди,
Ишорат бирла ойни икки ёрди.

Китоб сабаби

Тушумда бир неча кўрдум саҳаргоҳ,
Ки Мажнун бирла бўлдум йўлда ҳамроҳ.

Менга дедиким: “Эй шўрида аҳвол,
Чиқар бошдин, такаббур қилма аҳмол¹⁴.”

Ки ошиқлар мақоми қарбалодур,
Кишиким бўлди ошиқ мубталодур.

Чу сен ҳам мубтало бўлмишсен охир,
Жафодин гул бикин сўлмишсен охир.

Бу йўлда қўй сару сомон¹⁵ адам¹⁶ бўл!
Агар васл истасанг, собит қадам бўл!

Тахайюл бирла назм эт бир ҳикоят,
Валинеъмат қошинда қил ривоят”.

Ҳикоятким, “Таашшуқнома” бўлғай,
Улуғлар қошида аллома бўлғай.

Подшоҳи ислом мадҳи

Шаҳоншоҳи жаҳон Доройи аъзам,
Фаридун сийрату Жамшид муқаддам*.

Сулаймон талъату Кайхисрав иршод¹⁷,
Сикандар шавкату Нўширавон дод.

Улуғ султон муаззам Шоҳруҳ хон,
Муҳаммад халқу Султон бан* Султон.

¹⁴ аҳмол — юқлар.

¹⁵ сомон — илож, ёрдам; тартиб, интизом; куч, қудрат; қобилият; давлат, бойлик.

¹⁶ адам — йўқлик.

¹⁷ иршод — тўғри йўл кўрсатиш.

Ҳамиша давлати маъмур бўлсун,
Кўра билмас кишилар кўр бўлсун.

Илоҳи бўлмасун ҳеч интиҳоси,
Қабул эт Сайди Аҳмаднинг дуоси.

Чу шоҳаншоҳ дуосин хатм қилдим,
“Таашшукнома” сори азм қилдим.

Сафо етти битиган хома бўлди,
“Таашшукнома” ҳам ўн нома бўлди.

Аввалги номасин айтур

Аё, зебо санамлар кўркабойи,
Қамуқ шаҳлар гадейингнинг гадойи.

Латофат мулкининг соҳиб камоли,
Топар нуқсон юзунгдин моҳ камоли.

Бу кун ҳусн ўрдасинда подшосен,
Зарофат оламинда маҳлиқосен.

Сифотингдур сенинг оламда машҳур,
Сени Ҳақ сақласун аз чашми баддур¹⁸.

Бўюнгдур эй санам чун сарви озод,
Сенга қул бўлди ҳар ким бўлди озод.

Сочингнинг исидин олам муаттар,
Сочингдин* мунфаилдур¹⁹ мушку анбар.

Сенинг бирла бўлур жону жаҳон шод,
Ки жон бирла тирикдур одамизод.

Фироқингдин бўлур бу чеҳра сори,
Висолинг чун назар қилмас бу сори.

Қўша қошингдин ўлур фитна пайдо,
Қилур жоду кўзунг оламини шайдо.

¹⁸ баддур — ёмон назар қиладиган.

¹⁹ мунфаил — хижолатли, уялган, таъсирланган.

Эшигингда аё моҳи қасабпўш²⁰,
Бўлур хуршиди тобон ҳалқа дар гўш.

Қаро зулфунг эрур кўнглум қарори.
Анинг учун тан ичра йўқ қарори.

Хаёлингдур ҳамиша муниси жон,
Фироқингдурки бағримни қилур қон.

Жамолинг даврида эй кўзи қаттол,
Эрур дардинг кўнгулларга суюрғол.

Малоҳат кишваринда хонсен, эй жон,
Латофат оламинда жонсен, эй жон.

Сенинг сори кўнгул учмоқни истар,
Кўрунг бечорани* учмоқни истар.

Неча жавру жафо қилғайсен, эй ёр,
Билурсенким қулунгдурмен вафодор.

Сенинг бирла менинг аҳдим ҳамондур,
Нечаким жонима жаврунг ямондур.

Фалак тегурди чун фасли ҳамални,
Ироқивор²¹ айтай бу газални.

Ғазал

Сенинг дардингдин, эй шўҳи* мусаввар,
Қамуқ олам хароб ўлди саросар²².

Нечаким жаҳд эгар бечора ошиқ,
Висолинг давлати бўлмас муяссар.

Дудоғинг олида, эй сўзи ширин,
Наботу қанду шаккардур мукаррар.

Тишингдин мунфаилдур баҳр ичинда,
Янгоқингдин хижил ёқути аҳмар²³.

²⁰ қасабпўш — ипакли юпқа мато ёпинган.

²¹ ироқивор — мусиқада бир куйнинг номи.

²² саросар — бошдан—оёқ.

²³ аҳмар — қизил.

Шаҳо, даврингда жавру зулму бедод
Бўлбтур Сайди Аҳмадқа муқаррар.

Сўзнунг хулосаси

Кел эй соқий, кетур жоми дилфуруз²⁴,
Ки ишрат чоғидур ҳам фасли навруз.

Чалиб чангу чагона бода бирла,
Ичоли май ҳарифи сода бирла.

Ки беш кун умр елтек кечгусидур,
Сен андин кечма, ул худ кечгусидур.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андеша қилмоқ.

Иккинчи номасин айтур

Нигоро, олди кўнглум юзунг оли,
Қиладур қасди жон ҳам кўзунг оли.

Отиб ғамза ўқин пайваста қошинг,
Юроким қон қилур пайваста қошинг.

Жамолинг шамъиниким ёндурусун,
Қамуқ оламини ўтқа ёндурусен.

Энгингда менгларинг мушки хатодур,
Қаро зулфунг сари бормоқ хатодур.

Қуёшдур оразинг ё Муштарийдур,
Ки жон бирла жаҳони муштарийдур.

Висолинг завқин истаб эй дилором,
Тан ичра топмади мискин дил ором.

Кўнгул қушини ишқинг қилди шунқор,
Бу ғамдин муддаийлар²⁵ бўлди шунқор.

Карашма қилмоқ ичра қил ярорсен,
Неким жонимға қилсанг қил, ярорсен.

²⁴ дилфуруз — кўнгилга ўт солувчи, кўнгилни шод этувчи.

²⁵ муддаий — даъвогар, рақиб.

Анингким ол юзинда холи бўлғай,
Қачон фитна қилурдин холи бўлғай.

Айтсалар сенга, ғамзангдин ўқ от,
Они ўзгага отма, бизга ўқ от.

Турубтурмен ўқунгнунг қаршусина,
Отар бўлсанг тутармен қаршу сина.

Чу тортармен ҳамиша ҳажр борин,
Сенга айтай кўнгулда ҳар не борин.

Билурсенким, қулунгдурмен камина,
Карам қил, боқмағил қулнунг камина.

Тўкар ҳар дам фироқинг дийда қони,
Менингтеқ бир доғи ғамдийда қони.

Кўнгулда гарчи ҳажринг доғи бордур,
Валекин васл умиди доғи бордур.

Нечаким ғамдамен, эй қалди шамшод,
Бўлурмен ҳар қачон кўрсам сени шод.

Тараҳҳум бу гадоға қилғин охир,
Йўқ эрса қайғудин бўлғуси охир.

Ўлодур Сайди Аҳмад, қил яроғин,
Анинг* бори бир ишига яроғин.

Эшиттил бу ғазални чун ироқи,
Ажам созин тузуб айтар Ироқи.

Ғазал

Вафо боринда эй шўҳи суманбар²⁶,
Жафо кўп қилма охир, эй санубар.

Латофат бирла нозуклук ичинда,
Белингдур сочу сочинг мушки анбар.

Агар оқ урсам оҳим шуъласиндин,
Эзилгай Қоф*, эригай кўҳи Хайбар*.

²⁶ суманбар — оқбадан, гўзал; маж. севгили.

Кўнгулнунг лавҳида ишқинг сифотин,
Битибтурлар азалдин ўқуб азбар²⁷.

Унутмайдур баён Сайди севинур*,
Неча жавру жафо кўп қилса дилбар.

Сўзнунг хулосаси

Кел, эй соқий, кетургил бодау жом,
Ичоли май ба ёди Аҳмади жом.

Майиким руҳ андин маст бўлғай,
Муҳаббат куйида сармаст бўлғай.

Хуморимизни ул майдин ёзоли,
Мудом ичмаганни не деб ёзоли.

Билурсенким жаҳоннинг йўқ бақоси,
Бақоси йўқ жаҳонга не бақоси.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Таҳайюл бирла ҳам андеша қилмоқ.

Учунчи номасин айтур

Саломим тегур*, эй беги жаҳонгир,
Нигорим ҳазратинда қилма таъхир²⁸.

Саломим элта кўр тинмай, то ёнмай*.
Худой учун ёвуқ етканда ёнмай.

Саломимни тегур* ул дилрабоға,
Сочи валлайлу юзи ваззуҳоға*.

Саломим тегур ул сарви равона,
Раҳмсиз дилбари номехрибона.

Айитқил, эй юзи руҳи мусаввар²⁹,
Айитқил, эй дудоғи мушку анбар.

Айитқил, эй юзи хуршиди офоқ,
Паривашлар ичинда барчадин тоқ.

²⁷ азбар — ёдаки, ёддан.

²⁸ таъхир — кечиктириш, кечикиш.

²⁹ мусаввар — зеҳнда тасвирланган.

Айитқил, эй малоҳат мулкида шоҳ,
Мулозим хизматингда зуҳраю моҳ.

Айитқил, эй латофат ичра зебо,
Жамолингдин жаҳони бўлди шайдо.

Қачон келгай сенинг раҳминг гадога,
Фақир мустааманду³⁰ мубталога.

Фарибларни бача ҳайрон қилибсен,
Нечага тегру саргардон қилибсен.

Қамуқ олам жамолингдин мунаввар,
Аёқинг тупроғидур тожи Қайсар.

Агарчи итларинг бирла тенг эрман,
Валекин ўлайин ишқингда дерман.

Тирик бўл сен юз эллик йил жаҳонда,
Сени Ҳақ сақласун дойим омонда.

Қачон сентек ажунда шоҳ тукқай,
Менингтеки минг гадо ўлса не бўлғай*.

Кучум боринча тортай бори ҳижрон,
Аёқдин тушсам ўзга сен бил, эй жон.

Менга сенсиз керакмас бу тириклик,
Киши истарму ўзга ҳеч ериклик.

Қўнгул меҳрингдин ўзгани ёвутмас,
Йироқ бўлди дебон сизни унутмас.

Тилармен туну кун субҳи висолинг,
Биҳамдуллоҳки кўздадур хаёлинг.

Хаёлинг бирла айтай бу ғазални,
Наво созин тузуб қўйдук жадални.

Ғазал

Нигоро, ҳусн ичинда мунтаҳосен³¹,
Латифу нозику Юсуфлиқосен.

³⁰ мустааманд — ғамли, қайғули, гирифтор.

³¹ мунтаҳо — бирор нарсанинг охири, чеки, ниҳояси.

Дуочи бир қулунгдурмен вафодор,
Нечаким жонума қилсанг жафосен.

Сенинг ишқинг балойидур бошимда,
Менинг бошимға билмон не балосен.

Дедим: “Кўнглум сенинг зулфунгни истар”,
Дедиким: “Кет ямон, кўнгли қаросен”.

Аё Сайди, чу хублар бевафодур,
Алардин истама меҳри вафосен.

Сўзинг хулосаси

Кел, эй соқий кетур жоми лаболаб,
Кўбуз қўбсаб ичоли кулуб ўйнаб.

Ки фонийдур бу дунё йўқ бақоси,
Маишаттур бу заҳматнинг давоси.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Таҳайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Тўртинчи номасини айтур

Ало, эй сарви бўйлуқ, лола рухсор,
Кўзунг жайрон менгингдур мушки тортар*.

Қароқчи кўзларинг, эй рашкнхуро³²,
Қилур юз минг балони бошқа пайдо.

Бузар пайваста қошинг кўнглум элин,
Бирор ҳам тут йиқилса кўнглум элин.

Дудоғинг рашкидин кавсар бўлур су,
Киши лоф урса ҳоли бу бўлур бу.

Бўлубтур ишқингиз чови ажунда,
Тутубтур барча оламни жунунда.

Жамолинг нуридин олам тутар нур,
Менга сенсиз керакмас жаннату хур.

³² хуро — офтоб, кўёш.

Латофат мулкининг султонисан сен,
Малоҳат кишварининг хонисан сен.

Кўнгул Фарҳоду Шириндур дудоғинг,
Вале топмас киши истаб сўроғинг.

Юзунгдур офтоби лоязоли³³,
Илоҳи бўлмасун ҳаргиз заволи.

Жамолинг чун жаҳонорой бўлди,
Юзунг олинда моҳ гаррой³⁴ бўлди.

Нечаким хизматингда бизга йўқ сон,
Вале ишқингни қўйгаймен не имкон.

Тирик боринча сенсан ёри зорим,
Муни таҳқиқ бил, эй ғамгузорим.

Шикаста хотиру ғамгинмен, эй жон,
Вале ишқингни қўйгоймен не имкон.

Манго сен Тенгри учун раҳм қилгил,
Ўлармен оқибат қайгунгда, билгил.

Агар ўлсам мазоримға гузар қил,
Кулунгни ёд этибон бир назар қил.

Қилур бўлсанг мазоримға нигоҳе,
Чиқаргаймен лаҳадтин гарм оҳе.

Эшитгил топтим эмди чун маҳални,
Ҳусайни(й) пардасинда бу ғазални.

Ғазал

Не бўлдиким унутгунг ёр бизни,
Қилибсан васлинг учун зор бизни.

Кўруб ёр ул сияхрў муддаийни,
Кўродурсен баса ағёр бизни.

Ғамингиздин ўларға рози бўлдум,
Бу жондин қилдингиз безор бизни.

³³ лоязол — абадий, мангу, ҳеч қачон йўқ бўлмайдиган.

³⁴ гаррой — сартарош; қон олувчи.

Тобуғингда чу йўқтур эътиборим,
Рақибинг қувлағай ночор бизни.

Жафодин юз жевурмас Сайди Аҳмад,
Нечаким солса кўздин ёр бизни.

Хулосаи суҳан

Кел, эй соқий, майи гулранг қил нўш,
Йигитлик мавсумин қилма фаромуш.

Маишат қил замонидур замона,
Фалак топмайдурур истаб баҳона.

Ки дунё маъдани ранжу балодур,
Ани севган кишилар мубталодур.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андеша қилмоқ.

Бешинчи номасин айтур

Аё, ҳусн элининг тобанда моҳи,
Малоҳат кишварининг подшоҳи.

Юзунгдак лола йўқтур боғ ичинда,
Кўзунгдак ҳам жайрон улоғ ичинда.

Лабингдин мунфаилдур³⁵ лаълу маржон,
Тишинг қошинда луълуга³⁶ не баён.

Табассум қилса лаълинг дур сочилур,
Юзунгни кўрса гул кўнгли очилур.

Қамуқ оламда сендек жон йўқ, эй жон,
Сенингдек дунёда жонон йўқ, эй жон.

Жамолингдур магар руҳи мусаввар,
Таъоло шаънаҳу³⁷ Оллоҳу акбар.

Сочингдин, эй лаъли лаби бадахшон,
Бўлур жамъияти кўнглум паришон.

³⁵ мунфаил — хижолатли, уялган, таъсирланган.

³⁶ луълу — марварид, инжу.

³⁷ шаънаҳ

Кўнгулда жонтек асрарман хаёлинг,
Кўзумнинг мардумидур акси холинг.

Бўлур ҳуру пари жон бирла мойил,
Кўруб ул шевау шаклу шамойил.

Дудоғингни кўруб су бўлди яксар,
Хижолаттин наботу қанду шаққар.

Тутубтур ҳуснунгуз офоқда анфус³⁸,
Бўлур ҳайрон сенинг васфингда Хўрмус.

Урурмен то қиёмат лофи ишқинг,
Қилурмен то абад авсофи ишқинг.

Бўлубтурмен хаёлинг бирла қонёъ,
Манго бўлмас киши ишқингда монёъ.

Дариғо асру, эй жон бевафосен,
Нечага тегру қилгайсен жафо сен.

Жафолар, эй бегим, ҳаддин ошибтур,
Юрогим қони бу ғамдин тошибтур.

Фироқингдин бўлубтур чун юрак қон,
Аёқтин туштум, элик тут, аё жон.

Манго чун келди бу илҳом бехост,
Эшитгил, айтайин бу ғазални рост.

Ғазал

Ало, эй кўрк улуси ичра бардам,
Хад³⁹ аро* тўкмагил қонимни ҳардам.

Умид улдурки раҳминг келгай охир,
Қомуқ оламда чун сенсен муқаррам.

Хўтан мулкинда зулфунгнунг черики,
Қаро кўрсатиб элни урди барҳам.

³⁸ анфус — шахслар, жонлар.

³⁹ хад — ёноқ (юзнинг қитзариб турган жойи, юз олмаси).

Надиминг хуру соқи зухраю ой,
Не нисбат менгзагай хуснунга одам.

Агар дардимни билсанг эрди, эй дўст,
Қилур эрди(нг) даво дардимға ул дам.

Санго бу хусну хулду⁴⁰ шеваю ноз,
Мусалламдур⁴¹, мусалламдур, мусаллам.

Нишоту айшу ишрат қил ҳамиша,
Унутма Сайдини воллоху аълам.

Сўзнунг хулосаси

Кел, эй соқий, кетур жоми мураввақ⁴²,
Ичоли бода ба ёри муваффақ.

Ки дунё бевафодур, бевафодур,
Кўнгул қўймоқ анга айни хатодур.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Олтинчи номасин айтур

Аё, хусну малоҳат ичра фохир,
Не бўлдиким унуттунг бизни охир.

Сочингдур лайлатулқадрю юзунг ой,
Бўюнг тубою⁴³ хуснунг жанноторой.

Сенинг ишқинг бало бўлгайму, эй дўст,
Бало десам раво бўлгайму, эй дўст.

Ёвуз кўзлар юзунгдин дур бўлсун,
Жамолингдин жаҳон маъмур бўлсун.

Тишингнинг васфини ҳар хам* билмас,
Гуҳарнинг қадрини чун оми билмас.

Кулар гул кўрса чехранг шодлиқтин,
Севунур* сарви ҳам озодлиқтин.

⁴⁰ хулд — абадийлик; жаннат.

⁴¹ мусаллам — инкор қилинмай ёки қаршиликсиз маъқулланган.

⁴² мураввақ — сузиб софланган, соф, тиниқ, тоза.

⁴³ тубо — *маж.* келишган қомат, сарвқад.

Қиёмингдин қиёмат қўпқусидур,
Ўтурсанг фитна ҳам ўлтурғусидур.

Ярошур ноз ила сизга ўтурмоқ,
Кўнгуллар хирманига ҳам ўт урмоқ.

Юзунгдур наргису гулдур янгоқинг,
Магар оби муаллақдур сақоқинг.

Аликингдур ёди байзо нишони,
Ки бордур Ҳақ Таолодин нишони.

Мунаввардур юзунгдин барча офоқ,
Муаттардур сочинг исидин учмоқ.

Жафо оз қилсангиз не бўлғай, эй жон,
Билурсизким вафосиздур бу даврон.

Ажунда қулсизин султон хуш эрмас,
Нечукким дарди бедармон хуш эрмас.

Сулаймонсен шаҳо, мен бир қаринча,
Дуогўймен санго то жон боринча.

Фироқинг зулмидин дод истарам, дод,
Рақибинг дастидан фарёд, фарёд.

Эшитгил, айтойин кўнглум ниёзин,
Кўбуз кўбсаб тузуб ушшоқ созин.

Ғазал

Иноят чоғидур эй ёр, эй ёр,
Ки кўп қилди жафо агёр, агёр.

Ёзуқсуз тўкмагил қонимни охир,
Билурсенким аймак* хунхор, хунхор.

Бўлур ўз хижлатидин ҳайрат олиб,
Кўруб ҳуснунгни дар гулзор, гулзор.

Бўлур мушкин нафаснинг ҳасратидин,
Қачон бўлгуси ҳар аттор, аттор.

Аё Сайди, санамлар машрабиндин
Тамъа тутма вафо зинҳор, зинҳор.

Сўзнунг хулосаси

Кел, эй соқий, кетур жоми бир оз* май,
Ки ғамларни кўнгуллардин қилур тай⁴⁴.

Ичоли ул бути⁴⁵ айёр бирла,
Қароқлари қароқчи ёр бирла.

Ки кечти бевафо бу умр елтек,
Боришоли анинг бирла бу елтек.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Еттинчи номасин айтур

Аё, жоду қароқлиқ ишвапардоз,
Қилур зулфунг сори жон қуши парвоз.

Жамолингдин мунаввардур чароғим,
Юзунг олида ўлмақдур яроғим.

Қуёш ҳуснунг кўруб, эй моҳитобон,
Хижолат топтию бўлди яро қон.

Қачонким лаълингиз бўлса шакарханд,
Набот эрнинг қошинда су бўлур қанд.

Дудоғинг чун эрур ширинтар аз жон,
Киши дегайму ани оби ҳайвон.

Шаҳо, пайваста қошинг қиблагоҳи,
Эрур жону кўнгулнинг саждагоҳи.

Қошинг чун ёю кирпукларинг ўқтур,
Сенингтеқ берк⁴⁶ тийрандоз йўқтур.

Саросар дуняни ғамзанг бузубтур,
Карашманг худ баса элни тузубтур.

!

⁴⁴ тай — юриш, кезиш.

⁴⁵ бут — маж. севгили, маъшуқа.

⁴⁶ берк — қаттиқ, мустаҳкам, яширин, хилват, махфий.

Фироқингдин кўнгул девона бўлди,
Ажунда ушбу сўз афсона бўлди.

Тилармен туну кун субҳи висолинг,
Кўзумдин лаҳзае кетмас хаёлинг.

Кўнгулдин дарду меҳнат бори кетмас,
Этогингга илигим чунки етмас.

Манго сенсиз керакмас танда жоним,
Чу* сенсан мунису жону жаҳоним.

Малаксен, ё пари, ё ҳур, ё нур,
Ки олам барчасиндин* бўлди маъмур.

Камина чокаринг қўлуқчисидур*,
Азизи Қайсару хоқону фағфур⁴⁷.

Кўнгул меҳрингни сақлар жон ичинда,
Сенингдек жон қани даврон ичинда.

Қамуқ олам сенинг бирла хуш, эй жон,
Ки сенсиздур тириклик нохуш, эй жон.

Салотинлар қачонким бўлса пайдо,
Мубоҳ⁴⁸ ўлур гадоларга тамошо.

Ижозат бўлса, эй султони хубон,
Ўқуйин бу ғазални дар Сифаҳон.

Ғазал

Беким, сўзким сочинг васфинда борди,
Ривоят қилғучилар қилни ёрди.

Энгингни кўрди ёқут аз хижолат,
Гаҳи сарғардию гаҳи қизарди.

Қилур эрди ўзини мушк таъриф,
Менгингни кўрдию юзи қизарди.

Эшитти чун ақиқ ирнинг сифотин,
Ўзиндин яхшилиқ отин кўтарди.

⁴⁷ фағфур — кечирувчи.

⁴⁸ мубоҳ — руҳсат этилган иш, қилса ҳам, қилмаса ҳам бўладиган иш.

Қабул қилсанг не бўлғай кўнглум, эй жон,
Бу мискин келмаку бормоқдин орди.

Анинг бирла мени кўргаймусен тенг,
Сўнгоким ушбу ҳасраттин қаварди.

“Кўрунма кўзга, – дединг, – ўлдурурмен”,
Қошингдин кетмади Сайди қошорди.

Сўзнунг хулосаси

Кел, эй соқий, кетургил май зи боқи(й)
Ки, қолмас дунёда ҳеч киши боқи(й).

Билурсенким кечар айём охир,
Ўзунгни қилмагил бадном охир.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Сакизинчи номасин айтур

Аё, сарви равон гулчеҳра шоҳим,
Фироқингдин фалакка ошти оҳим.

Мунаввар бўлди одам талъатингдин,
Мушарраф бўлди одам хизматингдин.

Сенингтеқ дунёда бир жон топилмас,
Санго ҳам менгаю инсон топилмас.

Жамолинг қошида хуршидон*,
Мутеингдур фалакта моҳитобон.

Юзунгнунг нуридин ҳур ўлди пайдо,
Янгоқинг норидин нур ўлди пайдо.

Малак – ходим, парилар – чоқарингдур,
Улусни бузған ул кофирларингдур.

Санго нисбат ажунда туғмади шоҳ,
Юзунгдек ҳам фалакта туғмади моҳ.

Кўнгул ширин сўзунгдин шод бўлди,
Гаҳе Наврўзу гаҳ Фарҳод бўлди.

Гаҳи Мажнун бикин озода бўлди,
Гаҳи Вомиқлайин бечора бўлди.

Тутубтур ҳуснунгиз васфи саросар,
Хуросону Ироқу Руму Ховар.

Сенинг бирла кўнгул бирдур ҳамиша,
Валекин сийнағондур соқла шиша.

Не келди, не қиёмат бўлди охир,
Ки боғрим қонидин кўз тўлди охир.

Фироқинг зулмидин мазлум бўлдим,
Йироқлик дардидин мадум⁴⁹ бўлдум.

Висолинг давлати гар даст бермас,
Қароқимдин хаёлинг холи эрмас.

Жафоу жаврнунг поёни йўқтур,
Фалакнинг чун сару сомони йўқтур.

Қулоқ тутғил ривоят қилса рови,
Эшитғил бу ғазални дар раҳови*.

Ғазал

Шаҳо қилма манго жавру ситамлар,
Қани у(л) аҳду эҳсону карамлар?

Қилойин теб вафо қилдинг жафони,
Қани ул аҳду паймону қасамлар?

Йалиник* бўлсалар ҳуснунгни кўруб,
Қани ул меҳру ул зебо санамлар?

Кўнгулнинг можаросини кимга айтай,
Қани ул оқилу доно ҳакамлар?

Тут, эй Сайди, ганимат фақир куйин,
Қани ул салтанатлиқ муҳташамлар?

Сўзнунг хулосаси

Кел, эй соқий, кетур ул мири мажлис,
Ки қилди кўп гани бегларни муфлис.

⁴⁹ мадум — мавжуд эмас, йўқ, йўқ бўлган.

Анинг бирла замони хуш бўлоли,
Ичиб бир журъани сархуш бўлоли.

Билурсенким бақосиздур бу даврон,
Бўлубтур олами бу ишта ҳайрон.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Туқузунчи номасин айтур

Аё. кўнглум олан жонона дилбар,
Жамолинг шуъласи оламни ўртар.

Кишиким ҳусн ичида бордур они.
Ёвуз кўздин йироқ тутсун Ҳақ они.

Халойиқларниким Холиқ яротти,
Сени Узро, мени Вомиқ яротти.

Кўнгул ишқинг била бўлди баса ром,
Не ерга етгуси охир саранжом.

Саросари ишқким дерлар балодур,
Они деган кишилар мубталодур.

Ажунни бесару сомон қилон ишқ,
Фалакни бўйла саргардон қилон ишқ,

Бу ишқ эрмас. эрур бир аждаҳойи
Ки. кўкдин инди у, бўлди балойи.

Агар ишқ ўлмаса ошиққа не сон,
Кўнгулда сидқи йўқ содиққа не сон.

Кишиким ишқ ичида бўлса содиқ,
Масалдурким бўлур маъшуқу ошиқ.

Дило, жаҳд айла, сидқинг рост бўлгай,
Қамуғ ишлар бу ишдин рост бўлгай.

Нигоро, барчадин мақсудсан сен,
Адамдур бори чун мавжудсан сен.

Сенинг бирла бўлур дил шод, эй жон,
Санго нисбат дегил дилшод, эй жон.

Бўюнг тубоу жаннаттур жамолинг,
Қамуқ оламини тутти қилу қолинг.

Висолинг давлатин топмас парилар,
Не қилсун чора мискин одамилар.

Фалак бу ишта саргардон бўлубтур,
Фироқингдин юроким қон тўлубтур.

Кўнгулнинг йўқтурур сенсиз қарори,
Азалдин бу эди онинг қарори.

Мусалламдур санго бу халқу эҳсон,
Ало, эй офтоби худпарастон⁵⁰.

Қилур кўнглум ҳавойи кўҳи алванд,
Эшитгил бу ғазални дар ниҳованд.

Ғазал

Хаёлинг, дилбаре, нури басардур,
Жамолинг фитнайи даври қамардур.

Юзунг олида жон тортай нигоро,
Нечаким жон матои мухтасардур.

Мени ҳар ерда сўзлар шум рақибинг,
Анинг учун ҳамиша дарбадардур.

Рақибо, манго не носих⁵¹ бўлурсен,
Саросар сўзларинг чун дардисардур.

Ёзуқсиз ўлтурур ошиқни ҳижрон,
Магар султони хубон беҳабардур*.

Дедим: “Ногаҳ гузар қилма бу қулдин”,
Деди: “Тек турки*, ахтар дар гузардур”.

Эшигингда. азизим, Сайди Аҳмад,
Итингнинг ити бирла сарбасардур.

⁵⁰ худпарастон — худбинлар, такаббур.

⁵¹ носих — насиҳатгўй.

Сўзнунг хулосаси

Кел, эй соқий, хумор ашкин* олиб кел,
Қулингни белсаниб енгни солиб кел.

Ичоли ҳарчи бода бод бода,
Кўнгул қайғусини бероли бода.

Ки дунё ҳеч кишига пой тутмас,
Неча эврулса ўз ишин унутмас.

Таҳаммул яхши ишдур пеша қилмоқ,
Тахайюл бирла ҳам андиша қилмоқ.

Унунчи номасин айтур

Аё, хиргоҳнишин моҳи қасабпўш,
Бўлубтур олами ҳуснунга мадхуш.

Юзунгдур, эй пари, фирдавси аъло,
Сени зебо яратти Ҳақ Таоло.

Улусда чунки сенсен инжу хоним,
Фидо бўлсун санга жону жаҳоним.

Не бўлди кўзга илмассен қулунгни,
Унуттунг, эй юзи гул, булбулунгни.

Қўруб пайваста ул қошинг ҳилоли,
Кўзунгнунг қошида қурбон бўлоли.

Жамолинг чун жаҳонорой бўлди,
Юзунг олинда маҳ гаррой бўлди.

Қуёш ҳуснунг кўруб ҳайрон бўлубтур,
Фалак ишқингда саргардон бўлубтур.

Манго ҳажринг баче кўп қилди бедод,
Нетай, эй шоҳи хубон, бир демадинг дод.

Бўлубтур барчадин бегона кўнглум,
Сенинг зулфунг тилар девона кўнглум.

Ажаб мушкул балоларға тушубмен,
Ки етмас ерда кўз қўлни сунубмен.

Кўнгул султонки дебтурлар чин эрмиш,
Қарочи⁵² — хонки дебтурлар чин эрмиш.

Манго жон сенсизин, эй жон, керакмас,
Агар дард ўлмаса, дармон керакмас.

Магар дардинг манго ҳам дард бўлғай,
Ки кўнглум ҳам даводин сард⁵³ бўлғай.

Кўнгулдин бори дардинг шукри кетмас,
Бу давлат мен тиланчига не етмас.

Туганди нома сўз поёна етти,
Фироқингдин кўнгул ҳам жона етти.

Сўзум кўбтур валекин айта билман,
Улуқлар сўзидин ҳам қайта билман.

Сухан кўтоҳ кунам кон табъи нозик,
Надорад тоқати чандон гарони*.

Валекин бу ғазалдур хатми дафтар,
Тузуб панжгоҳ⁵⁴ созин айтай азбар.

Ғазал

Тутубтур дунёни ҳуснунг саропой,
Жамолинг чун бўлубтур оламорой.

Сенинг базмингда, эй султони хубон,
Аёқчи Меҳру соқи Зуҳраю ой.

Қаро зулфунг қилур кўнглумни гумроҳ,
Қароқинг худ жафо қилмоққа худрой.

Висолинг давлати бўлмас муяссар,
Фироқинг зулмидин, эй вой, эй вой.

Агар жавринг чериклаб келса бизга,
Бўлур Сайди Аҳмадий бечора манглай.

52 қарочи — кўз қорачиғи.

53 сард — совуқ.

54 панжгоҳ — чолғу мақомларидан бири.

Китоб хатмин айтур

Худовандо, ёзуқлуқ бандадурман,
Ёзуғимдин баса шармандадурман.

Кулунгнунг сендин ўзга йўқ паноҳи,
Нечаким йўқтурур журму гуноҳи.

Саодат ганжидин кўрсатгил эҳсон,
Ало, эй подишоҳи подишоҳон.

Сўзумни бу улуғ султон қотинда,
Карам қил, яхши кўрсат хизматинда.

Шаҳеким адлидин Эрону Турон,
Тузуқлуқ топтию топмади нуқсон.

Ажунда то анингтек шоҳ бўлғай,
Дуоғў(й) ибни Мироншоҳ бўлғай.

Илтимосин айтур

Валекин бир сўзум бор ҳазратингда,
Ижозат бўлса айтай хидматингда.

Эшитгил, эй улуснинг подшоҳи,
Ятимларнинг бугун пушти паноҳи.

Риёзаттин тан ичра қолмади қон,
Туганса қон тирик қолғайму инсон.

Баса ошuftау ҳайрон бўлубман,
Фалактек бесару сомон бўлубман.

Билурсен барчанинг ҳолини, эй шоҳ,
Иноят чоғидур валлоҳу биллоҳ.

“Таашшуқнома”ни ҳиммат бўлуб ёр,
Тугаттим етти кунда бемададкор.

Секиз юз ўттузу тўқузда эрди,
Ки сўз поёна элтмак даст берди.

Сўзумни ким ўқуб қилса дуойи,
Илоҳи кўрмасун ҳаргиз балойи.

Юсуф Амирийнинг “Даҳнома” асари

Шоир Юсуф Амирий XV асрда яшаб ижод этган шоир бўлиб, унинг девони, “Даҳнома” ва “Банг ва чоғир мунозараси” бизга етиб келган. Бу шоир тўғрисида Алишер Навоийнинг “Мажлис ун-нафоис” асарида қуйидаги маълумотлар бор: “Мавлоно Амирий — турк эрди ва туркча шеъри яхши воқеъ будубтур, аммо шуҳрат тутмабтур. Ва бу байт анинг “Даҳнома”сидиндур:

*На емакдин, на уйқудин солиб сўз,
Емакдин тўйуб уйқудин юмуб кўз.*

Ва форсийда шайх Камол татаббуъи қилибтур. Бу матла анингдурким:

*Рузи қисмат ҳар кесе аз айш бахши худ ситонд,
Ғайри зоҳид к-у рийъатҳо кашиду хушк монд”.*

(Қисмат кунн (насиба тақсим этиладиган кун) зоҳиддан бошқа ҳар ким ўзига бахшида қилинган айшнн олдн. У эса не чоғлик машаққат чекмасин, қуруқ қолди).

Анинг қабри Бадахшон сари Арҳанг Саройдадур”*.

Амирий тўғрисида Давлатшоҳ Самарқандий “Тазкирату ун-шуаро” асарида эслайди. “Мавлоно Юсуф Амирий султон Шохруҳ мирзо замоннда катта шуҳратга эринган шоирлардан биридир. У оддий ҳаёт кечирган, айтишларича, амирлар ва машҳур амалдорлар унга ғамхўрлик кўрсатганлар. Буюк хоқон Шохруҳ султон ва унинг улуғ авлодлари, амалдорлари шарафига Амирий кўн қасидалар битган. Султон Бойсунғур мирзо шарафига битилган қуйидаги қасида ҳам уникидир:

Делам бедард гирифтгор гашт дар ғаме у,

Магар кунад шоҳи олам белуғф дар монаш...”*Навоийнинг Юсуф Амирий тўғрисида берган маълумотидан маълум бўладики, Юсуф Амирий яшаган давр Навоийнинг ёшлик пайтларига тўғри келади. Қолаверса, Навоий Юсуф Амирийнинг девонидан яхши хабардор бўлган. Бу маълумотдан, Юсуф Амирий XV асрнинг биринчи ярмида яшаб, ижод қилган, деган хулосага келиш мумкин. Навоий яна “Муҳокамат ул-лугатайн” асарида ҳам, Гадоний, Ҳайдар Хоразмий ва бошқа кўплаб шоирлар қатори, Юсуф Амирийни уз даврининг улуғ шоири сифатида таърифлайди.

“Даҳнома”дан маълум бўлишича, Юсуф Амирий Шарқ тарихи ва мифологиясидан, диний ва дунёвий билимлардан яхши хабардор эди.

Амирийнинг “Даҳнома” асари ҳам номачилик анъаналарига риоя қилинган ҳолда ёзилган. Асар ўнта номадан иборат бўлиб, Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”сига ҳамоҳанг усулда ёзилган. Аммо асарнинг ўзига хослигини кўрсатадиган далиллар борки,

булар “Даҳнома”нинг ўзбек мумтоз адабиётидаги ўрнини белгилайди. Жумладан, “Муҳаббатнома”да асарнинг охирида фард берилгани ҳолда, “Даҳнома”даги ҳар бир номада ошиқ ёки маъшуқанинг номасидан сўнг газал, сўнгра фард берилган. Яна “Даҳнома”да ҳар бир номада ошиқнинг мактубидан сўнг маъшуқанинг мактуби келтирилади. Бундай усул ҳар бир номани мустақил асар сифатида талқин қилишга имкон беради. Қолаверса, муаллиф ҳам шу мақсадни кўзлаган бўлса, эҳтимол. Шу тариқа “Даҳнома”нинг тузилишида ўзига хослик юзага келган.

“Даҳнома” ҳижрий 833 (милодий 1429–30) йили ёзилган. Зотан, Юсуф Амирий Бойсунғур мирзо ҳимоясида яшаганлигини таъкидлайди. Айни пайтда Бойсунғур мирзо илм–фанни, музиқани гоят қадрлаганини ҳам “Даҳнома”да айтиб ўтади.

Даҳнома

Сипосу¹ шукр анга ким жон яратти,
Кўнгулни тан аро султон яратти.

Тўратти² сунъ³ алиги бирла кавнайн,⁴
Қаламдин нун яратиб, ишқдин айн.

Қилиб одамни хоки қудратин ё,
Этиб бир чиллада ишин муҳайё.

Зиҳи Сониъки⁵ жон берди кўнгул ҳам,
Бериб давлат аёғу⁶ қилди мулҳам⁷.

Гуҳар бўйини заврақтин⁷ кўтарди,
Киши қилдию тупроқдин кўтарди.

Саодат муждасин бергучи ҳам ул,
Саховат муҳрасин⁸ бергучи ҳам ул.

Ясоди олти кунда етти айвон,
Кўюбон устида доруға Кайвон⁹.

¹ сипос — мақтов.

² тўратмоқ — яратмоқ.

³ сунъ — ясаш, яратиш; қудрат; иш, ҳунар.

⁴ кавнайн — икки дунё.

⁵ Сониъ — яратувчи, пайдо қилувчи.

⁶ аёғ — бу ўринда: пиёла.

⁷ мулҳам — илҳомланган.

⁷ заврақ — қайиқ.

⁸ муҳра — юмалоқ нарса, соққа; мунчок, тасбеҳ.

Қилиб Наҳидни¹⁰ анда навосоз,
Этиб Баҳромни¹¹ андин сарандоз.

Юбориб Муштарини¹² илм ишига,
Тузотиб Тирни¹³ хат таришига.¹⁴

Ёрутуб кун юзиндин чарх боғин,
Юрутуб кечаларда ой чироғин.

Ўзи бу мунча тарк ангиз¹⁵ қилди
Ки, то кўк атласин гул рез қилди.

Аюрлар жину инсу хору хашок,
Таҳаййур¹⁶ пардасинда маъарофнок.

Боса олимки бўлди тира ройи¹⁷,
Билигин қилди сарф, аммо ҳавойи.

Паришон фикридин кўнгли тутулмай,
Ўзи маълулу¹⁸ иллаттин қутулмай.

Фалак тақвимин ул ким билмаса ҳеч,
Ҳамул¹⁹ яхшики, мадхал²⁰ қилмас ҳеч.

Бу авроқ ичра кўргузмак фузулин²¹,
Бу тасниф ичра асрамақ усулин.

Анга тегарки ер кўкини тузди,
Мухолифни уруб бўйнини узди.

⁹ доруға Кайвон – тартиб сақловчи Зуҳал (Сатурн) юлдузи.

¹⁰ Наҳид – Зуҳро Юлдузи.

¹¹ Баҳром – Миррих (Марс) саёраси.

¹² Муштарий – Юпитер планетаси.

¹³ Тир – Аторуд (Меркурий) планетаси.

¹⁴ хат тариш – котиб, кўчирувчи.

¹⁵ ангиз – уйғотувчи, кўзғатувчи; бошлаш; қасд, кўзғатиш.

¹⁶ таҳаййур – ҳайратланиш, ҳайрон бўлиш.

¹⁷ рой – фикр, қараш.

¹⁸ маълул – касал.

¹⁹ ҳамул – сабр, чидам.

²⁰ мадхал – кириш, кирар жой.

²¹ фузул – ортиқ ва кераксиз (иш, сўз); ҳар нарсага аралашувчи; телба, тентак, ўзбошимча.

Бору олам анинг лутфина қочуб,
Ситойиш²² суфрасина оғиз очуб.

Нажи²³ миннат²⁴ гулобун сочти юзда
Ки, тўфон игриминдин²⁴ чиқти тузда.

Халил²⁵ этти тилин ҳамд ичра булбул
Ки, кўрди ер юзини ўт ичра гулгул.

Колим* элини кутаргач шуқр этти
Ки, кеча бир йиғочтин ун эшитти.

Маснҳ оғзини санага қилди дамсоз
Ки, балчиқтин қушу кургузди парвоз.

Бу борча шамътеқ кўруни кўзга,
Вале ой шамъининг нуридура ўзга.

Дар наъти Пайғамбар саллолоҳу алайҳи вассалам

Рисолат²⁶ мулкининг соҳиб сарири²⁷,
Нубувват²⁸ сиррининг мофиз— замири²⁹.

Вилоят кишварининг тўлун ойи,
Каромат шаҳрининг фарру³⁰ ҳумойи.

Муҳаммад улки бу айроми³¹ воло³²,
Анинг учун яратги Ҳақ таоло.

Малоҳат бўстонининг чироғи,
Ўзи гул, тўрт маҳрам чаҳорбоғи.

²² ситойиш — мақтов.

²³ Нажи — Нух пайғамбар.

²⁴ миннат — бу *ўрида*: яхшилик.

²⁴ игрим — уйрум, гирдоб.

²⁵ халил — дуст, ёр.

²⁶ рисолат — элчилик.

²⁷ сарир — тахт.

²⁸ нубувват — элчилик.

²⁹ мофиз—замир — кўнгилдаги.

³⁰ фар — порлоқлик.

³¹ айром

³² воло — баланд, юқори, улғ.

Ҳаминким урди ул куси³³ нубувват.
Жаҳонда етти ондин беш навбат.

Чу айна бўлди Меҳри* фалаксой,
Бу чоққа тегру айрудур ҳануз ой.

Бериб ғозига нусрат³⁴ сарқитини,
Алиги синдуруб кофир бутини.

Башорат ваҳйининг* ҳамхонаси ул,
Саодат баҳрининг дурдонаси ул.

Бор эрди бир кеча кундуздин ортуқ,
Не хўш сочики бўлгай юздин ортуқ.

Етиб ул Уммухони* хилватина
Ки келди сидра³⁵ товусу қатина.

Ўзи бирлан Буроқу ел юрушлук,
Не елким, ваҳмтек итик сурушлук.

Башорат бердиким: “Отлан равона,
Ким анда мунтазирдурлар жаҳона.

Бу тўққуз ҳужрадин* ошмоқ кераксен.
Малоик бирла булғашмоқ³⁶ кераксен”.

Эшиткач Мустафо бўлди равона,
Бўлубон “қабо қавсайни”* нишона.

Чу Ақсо масжидина қўйди ул юз,
Қазо³⁷ афлокгин келтурди тўққуз.

Бу ўндур ақбодин³⁸ бир дамда ошти,
Боруб сабуҳийлар³⁹ бирлан улашти.

³³ кус — ноғора.

³⁴ нусрат — ғалаба, нусрат.

³⁵ сидра — еттинчи осмондаги бир дарахт.

³⁶ булғашмоқ — учрашмоқ.

³⁷ қазо — тасодиф, тақдир.

³⁸ ақбо — булутлар.

³⁹ сабуҳийлар — эрта тонгда Оллоҳга илтижо қилувчилар.

Алардин ҳам ошиб нур анда солди
Ким, андин йўл аро йўлдоши қолди.

Эшитти анда Тенгрининг каломин,
Каломидин бурунроқ ҳам саломин.

Кўзина кўргузубон васли дийдор,
Ўзина топшурубон ганжи асрор.

Бийик⁴⁰ борди чу ҳимматга ётитек,
Энибон келди раҳмат оятидек.

Илоҳи муҳридин бер нуру жовид⁴¹,
Шафоат кунн андин қилма новмид.

Дар мадҳи ҳазрати салтанат
Сиёор анараллоҳу бурханаҳу

Кўнгулким бу азимат⁴² соз қилди,
Бу мушкил⁴³ нақшни⁴⁴ бунёд қилди.

Аритти мушки анбар бирла оғзин,
Лаболаб қилди шаккар бирла оғзин.

Тил андин сўнгра билди хизматини,
Оғизга олди султон мидҳатини⁴⁵.

Ғиёсулҳақи ваддин⁴⁶ Бойсунғур,
Ки сўзига қулоқ тутғувчидуру дур⁴⁷.

Саодат номасин чун бердилар арз,
Битирди бахт зиллуллоҳ⁴⁸ фил арз⁴⁹.

Юқори ҳиммат отин улки сурди,

⁴⁰ бийик — буюк, улуг.

⁴¹ жовид — абадий, доимо.

⁴² азимат — бирор ишга қасд, ният этиш.

⁴³ мушкил — қийин ишларни ёқтирувчи, қадрловчи, зеҳнли киши.

⁴⁴ нақшин — бу ўринда: куй, ашула.

⁴⁵ мидҳат — мақташ, мадҳ қилиш.

⁴⁶ Ғиёсулҳақи ваддин — Ҳақ ва диннинг ёйилиши учун ёрдам берувчи зот.

⁴⁷ дур — олис, узоқ.

⁴⁸ зилуллоҳ — Худонинг сояси, подшо.

⁴⁹ арз — замин, ер юзи.

Қамар бир ойча йўлун супурди.

Шиҳоб⁵⁰ элни қуруб йўл бошлағувчи
Ясовултек яғочин ташлағувчи.

Кавокиб ўрдаю ул ўртада ой,
Муганний Зухрау ул мажлисорой.

Анга ишрат ери Кайвон* равоқи,
Аёқ қуйғучи — бахту, арш — соқий.

Анинг ҳукми фалак гўйина⁵¹ тегиб,
Фалак чавгонитек ўз бўйнини эгиб.

Бўлуб афлок қушлоғинда⁵² соъир⁵³,
Қушнинг илбасуни⁵⁴ насри тоъир⁵⁵.

Кўруб шунқорининг баҳри очилиб,
Олиб семурғни турнотек илиб.

Қилиб адл алини бўрига ёғи(й),
Кўкармай ёзида қўзи қулоғи.

Ҳаводис итина заҳмат қовушқон,
Жафосин кўрмай уйқуда товушқон.

Етиб эл дардина ортуқ билиғи,
Ёпиб фақр эғнини очуқ алиғи.

Улусни қутқориб меҳнат кунидин,
Ўлукни уйғотиб ярмоқ унидин.

Саховат баҳрининг ямғурлуғ абри,
Шижоат ерининг ўчлук ҳизабри⁵⁶.

Ёруғлуқда зафар кўсини чолғон,
Сикандарни қоронғулуққа солғон.

⁵⁰ шиҳоб — ўт, олов ёлқини; ҳавода ялт этиб ўтадиган шуъла; учар юлдуз.

⁵¹ гўй — тўп, шар; чавгон ўйинидаги кичкина ёғоч тўп.

⁵² қушлок/ қушлуқ — қуш бўлиш.

⁵³ соъир/соир/ сойир — сайр этувчи, кезувчи.

⁵⁴ илбасун/илбусун — илвасин, ов қиладиган парранда.

⁵⁵ насри тоъир — наср қуши, қийғир.

⁵⁶ ҳизабр — арслон, шер; *маж.* жасур одам.

Қиличи иш кўни тилин узотиб,
Йитиб олмосни лаъл ичра қотиб.

Тепиниб найзаси боқмай кишига,
Йилонтек заҳарлиғ сончиш ишига.

Бориб ёғиға ўқи онда қолиб,
Гаҳи тил берибу гаҳи тил олиб.

Уруш кунни бори иши яроғлиқ,
Қаро черики забт этмай ясоғлиқ.

Муаммо⁵⁷ фикритек ҳар ишга бориб,
Анинг зеҳни ул иштин от чиқориб.

Эшиги Zufунунларнинг⁵⁸ макони,
Замири⁵⁹ барчанинг илм ошиёни.

Кечиб оллида юз турлук дақойиқ⁶⁰,
Маориф бирла анвойи ҳақойиқ.

Бири ҳайъат риёзидин териб гул,
Бири ҳикмат шифосидин бериб мул⁶¹.

Бири Уқлидис ашколин ҳал этиб,
Бири кўк жадвалинда мадхал⁶² этиб.

Бири фақр ичида асраб мақомин*,
Бири мантиқ сори элтиб каломин.

Бири жаҳри ҳуруф иқлимида* Қоф,
Бири таърих майдонида авсоф⁶³.

Бири ашъор баҳриндин су сочиб,
Бир адвор⁶⁴ рудиндин⁶⁵ сўз очиб.

⁵⁷ муаммо — беркитилган, жумбоқ.

⁵⁸ Zufунун — фанлар, ҳунарлар эгаси, кўп фанларни билувчи олим.

⁵⁹ замир — ич, юрак, кўнгил; яширинган фикр. мазмун.

⁶⁰ дақойиқ (бирл. дақиқ) — ингичка ва нозик маънолар, нозик нуқталар, чигалликлар.

⁶¹ мул — май, шароб.

⁶² мадхал — кириш, кирар жой.

⁶³ авсоф (бирл. васф) — сифатлар, таърифлар, мақтовлар.

⁶⁴ адвор (бирл. давр) — даврлар, айланишлар; мусиқа илмининг бир соҳаси.

Сўзум хашхошу⁶⁶ ул мажлисдур афлок,
Не кўрунгай тенгиз ичинда хошок.

Агар мен анда келтурдум сўзумни,
Бу фан бирлан соғиндурдум ўзумни.

Менинг ишимга ўхшар ул ҳикоят,
Ки Ҳорундин қилурлар эл ривоят.

Ҳикоят

Анигтек кўргузур сўз раҳнамунни,⁶⁷
Ки топти бир араб ёзида сувни.

Не сув, бир кўлмаки, кўлмакка лойиқ,
Кўрубон тутти ул замзамқа фойиқ.⁶⁸

Деди: “Ёраб, бу сувни нетайин мен,
Олиб елтек қаёна кетайин мен?”.

Кенида тушти бу савдо бошина,
Ким элтай тўралаб⁶⁹ Ҳорун қошина.

Олиб сувни юруди шаҳр сори,
Тўға тушмай анинг шатқа⁷⁰ гузори.

Они иззат билан чулғаб юз алвон⁷¹,
Соғин, бу Хизрдур ул оби ҳайвон.

Етиб Ҳорун қошина қуйди буйин,
Узоғиб сув бошида гуфту гўйин

Ки: “Шоҳо, мен арабмен барда тўзғон,
Тикон бирлан муҳаббатин дам ургон.

Қулондин ўзга эшу ҳамдамим йўқ,
Кийиктин ўзга ёру маҳрагим йўқ.

65 руд — мусиқа қуроли.

66 хашхош — кукнори уруғи ва ўсимлиғи.

67 раҳнамун/раҳнамо — йўл кўрсатувчи, етакчи.

68 фойиқ — ғолиб, забардаст.

69 тўраламоқ — қоида, одатга қилмоқ.

70 шат — дарё, дарёнинг қирғоғи.

71 алвон (бирл. лавн) — ранглар.

Кечиб сувдин юруб кўз ёши бирлан,
Кун элтиб ою йил ўт боши бирлан.

Тилаб бир пора ёмғур суйи топтим,
Зулолидин тамаъ оғзини ёптим.

Ўзум ичмай санга келтурдим они,
Ки кўрдум санда султонлар нишони.

Манга эмди бу сувдин оби ру қил,
Дедим улким бор эрди ўзга сен бил”.

Табассум қилди чун эшитти Ҳорун,
Риоят бирлан они қилди Қорун.

Буюрдиким бировга: “Они қотинг,
Идишин тўлдуруб ярмоқ узотинг”.

Ки гар ул билсаким бор Дажла суйи,
Тўкулғусидур онинг оби руйи.

Бу кун шеърим суву мен ул арабмен,
Зиҳи густоҳу гўлу беадабмен.

Ки дарё олиға сувни юбордим,
Масиҳо алиға доруни бердим.

Умид улким бу журъатни галодин
Кечургай подшоҳ лутфу атодин⁷².

Халифа расму ройи⁷³ бирла боргай,
Иноят суйи кўкартиб чиқоргай.

Илоҳи то эрур чарх ой билан кун,
Хилафот тахтин андин тут ҳумоюн⁷⁴.

Муборак хотирини берма ғамға,
Туту берғил араб бирлан Ажамға.

⁷² ато — бағишлаш, ҳадя бериш.

⁷³ рой — фикр, қараш.

⁷⁴ ҳумоюн — қутлуғ, муборак, шарафли.

Дар сабаби назми китоб

Манга бир дўсте бор эрди жони,
Кўнгулда меҳри онинг жовидони.

Қилиб ул ўқтек эл бирла тузлук,
Қиличтек йўқки бўлғай икки юзлук.

Кудурат зулматидин кўнгли фориг,
Ёруғ кўзгу сифатлик ичи ориғ.

Йўлуқти бир кун кўргузди таклиф
Ки, “Келтургил бу кун евимға гашриф.

Замоне ўлтуруб суҳбат тутоли,
Қилоли шишатек кўнгулни холи.

Салоли ғам черикина хазимат,
Билоли айшу ишратни ғанимат.

Емас оқил бу кун тонглоғи ғамни,
Эшит мендин, ғанимат тут бу дамни.

Май ич паймона тўлмасдин бурунроқ,
Бу сувдин ур хирад кўзина туброқ.

Аёқ тўлдур, қави⁷⁵ тут бода дастин,
Ки то кўргузмасин даврон шикастин”.

Чу ул ёре тутар эрди ўзини,
Юрудум, солмадим ерга сўзини.

Бориб хуш хуш чу еттим манзилина,
Қилиб васфини талқин жон тилина.

Тузотиб мажлисе ул бетаваққуф⁷⁶,
Такаллуфсиз вале айни такаллуф.

Йиғилиб базм аро Исо нафаслар.
Тирилиб айшдин ўлгон ҳаваслар.

Юқори ошуруб мени оғирлаб,
Аёғ элига олиб тутти йирлаб.

⁷⁵ қави(й) – кучли, маҳкам.

⁷⁶ бетаваққуф – тўхтаб турмасдан, тўхтовсиз.

Қўбузчи завқ бахшу нағма пардоз,
Қилиб паррон⁷⁷ эли булбултек овоз.

Тобуқдо⁷⁸ най камар ешмай белидин,
Юкунуб чанг чангилар элидин.

Най ўтин ўчуруб унлар садоси,
Жаҳонни кўчуруб барбат навоси.

Муоширлар⁷⁹ димоғини саросар⁸⁰,
Қилибон мажмар⁸¹ анфоси муаттар.

Самандартек товуқлар ўтқа мойил,
Қилиб шиш бўйнига қўллар ҳамойил⁸².

Муганний гарм⁸³ нақшин кўргузурда,
Ўлар ҳолат қилибон чарх урурда.

Қолибон олмо кўнғли бор ичинда,
Ки солди ўсрук они нор ичинда.

Кўруб нор ичгучиларнинг ишини,
Кулуб андоққи кўргузди тишини.

Ўпуб соқий аёгин дам-бадам эл,
Кўнгул очилмоғиға боғлабон бел.

Қилиб суҳбатни ҳамдамлар дами гарм,
Тааммул⁸⁴ пардасиндин кетиб озарм⁸⁵.

⁷⁷ паррон — учувчи, учган ҳолда. отилган.

⁷⁸ тобуқ — бўйсунуш, итоат этиш; ҳузур, олд, хизмат.

⁷⁹ муошир — одамлар билан бирга кун кечирувчи, бирга айш—ишрат сурувчи.

⁸⁰ саросар — бошдан—охиригача, бошдан—бошга.

⁸¹ мажмар/мижмар — мушк анбар каби турли хушбўй моддаларни солиб тутатиладиган идиш (манқал).

⁸² ҳамойил — елка ва қўлтиқ орқали ўтказиб тақиладиган боғ, масалан, қилич ёки китоб жилдининг боғи.

⁸³ гарм — иссиқ, ёқимли; очиқ чехрали; жаҳли тез; чаққон.

⁸⁴ тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан фикрлаш, мулоҳаза қилиш.

⁸⁵ озарм — шарм, ҳаё, уят; меҳр—муҳаббат, шафқат, меҳрибонлик; ғазаб.

Тараб⁸⁶ ишрат⁸⁷ хатидин⁸⁸ тортмай бош,
Кўнгул чини суроҳидин⁸⁹ бўлуб фош.

Ҳикоятлар улошиб бир—бирига,
Қулоқ солмай йиравчилар йирига.

Босиб танбурчи эгри аёгин,
Уруб танбурини тўлғаб қулогин.

Муғаннийлар чолиб мажлисда хўшлар,
Юруб соқий тутуб саркўча қўшлар.

Уланди кеча теғру эл йиғини,
Чиқорди эл чоғирдин аччигини.

Чу май қилди мушавваш эл димоғин,
Дедим: “Тут эмди отланур аёгин.

Аёғ ичиб, қўпуб отландим ондин,
Бағоят хурраму фориг жаҳондин.

Бошимдин элтибон май нашъаси хуш,
Бериб юз шеър баҳри тунду⁹⁰ пуржуш⁹¹.

Мубарро⁹² бўлубон дину дунё ғамидин.
Чиқиб яъни такаллуф⁹³ оламидин.

Кўнгулда жилва бериб хўбларни,
Соғиниб эртаги маҳбубларни.

Пеш омадани соҳибжамоле дар роҳ
Бу ҳолатда йўлуқти бир нигори,
Шакар сўзлуқ бути симин узори.

Карашма кўзларига сурма тортиб,
Кўнгул нақдина⁹⁴ қосид кўз қороғиб.

⁸⁶ тараб — хурсандлик, шодлик.

⁸⁷ ишрат — ишорат.

⁸⁸ хат — бу ўринда: чизиқ.

⁸⁹ суроҳий — май идиши.

⁹⁰ тунд — аччиқ, ғазабли; асов, саркаш, шўх.

⁹¹ пуржуш — маж. завқли, шод, хаяжонли.

⁹² мубарро — холи, озод, бирон нарсага йўлиқмаган.

⁹³ такаллуф — қийналиш, кулфатга йўлиқиш; ҳашамат, безак.

⁹⁴ нақдина — ғанимат; қийматли мол.

Қоши ошиқ фирибу зулфи дарҳам,
Уруб кирпуклари дунёни барҳам⁹⁵.

Кўзи қон қилғучию ғамза ғаммоз⁹⁶,
Юруб ул тўқулубон шеваю ноз.

Қилиб ўз боши бирлан зулфи қонлар,
Бузуб жавр алиги бирлан жаҳонлар.

Юз алвон ишвалар бир боқмоғинда,
Фироқи саъй этиб қон оқмоғинда.

Каманд эрди сочидин элга ҳар тор,
Менингтеқ ҳар хамида⁹⁷ юз гирифтор.

Йетибон ишқи тўлғоди алигим,
Янги ой эрди тутти телбалигим.

Дедим: “Тур Тенгри учун”, турди ул ой,
Ёрутуб эл кўзин ул шўхи худрой.

Дедим: “Эй, умр ўтарға қилма рағбат”,
Деди: “Ғар умр ўтар хуш, бил ғанимат”.

Дедим: “Турғилки, жоним ичра ўқтур”,
Деди: “Жонға борурдин чора йўқтур”.

Дедим: “Лаълинг сусоғонларга боқмас”,
Деди: “Усрукка шарбат онча ёқмас”.

Дедим: “Етгайму сендин ташна суғо?”
Деди: “Йўқтур бале айб орзуғо”.

Дедим: “Зулфингда боғлиқтур жафолар”,
Деди: “Олингда бордур кўп балолар”.

Дедим: “Сочинг хаёлидур зарарлиқ”,
Деди: “Ул мушк бордур дардисарлиқ”.

Дедим: “Кўзунг қароси дилрабодур”,

⁹⁵ дарҳам — чатишган; тартибсиз: титилган, ўйилган.

⁹⁶ ғаммоз — сир очувчи, чақимчи.

⁹⁷ хамида — эгилган, букик, букчайган.

Деди: “Усруктуру ичи қародур”.

Дедим: “Кошингга элнинг майли ортар”,
Деди: “Ёдур кўнгул ул ёни тортар”.

Дедим: “Ҳолинг эрур офат нишони”,
Деди: “Келтурмагил юзумга они”.

Дедим: “Жонимда шавқинг ғулғули бор”,
Деди: “Ҳар қонда гулдур булбули бор”.

Дедим: “Олгил мени сен бир қулунгга”,
Деди: “Кўп сўзлама, борғил йўлунгга”.

Дедим: “Йўлдур ёвуқ, кел, билса бўлмас”,
Деди: “Мунда ёвуқлуқ қилса бўлмас”.

Дедим: “Турғил”, равони сурди отин,
Кўзум кўрди бородургон ҳаётин.

Юрудум эв сори мен зору гирён,
Қилиб парвонатек ўзумни бирён”.

Ибтидои тағаллуқ ва нома навиштани маҳбуб

Саҳар симинбаре чун сурди рахшин⁹⁸,
Паришон этмак учун нур бахшин⁹⁹.

Кўпорди элни чорлаб тонг хуруси,
Кўрунди ожтек¹⁰⁰ тун обнуси¹⁰¹.

Кўнгултек дард кусин чалди офоқ,
Нафири¹⁰² қилди элнинг тоқатин тоқ.

Юруди эл кўпуб ҳар ишга мойил,
Мени азғуруб ул шаклу шамойил.

Саҳар шамъитек ул дам жон талошиб,
Келиб ишқ ўтию бошимдин ошиб.

⁹⁸ рахш — югурик от, олачипор, чиройли от.

⁹⁹ бахш — парча, ҳисса; кечиш, кечириш, мурувват; бериш, бағишлаш.

¹⁰⁰ ож — фил тиши, фил суяги; *маж.* оқ, равшан, ёруғ.

¹⁰¹ обнус — *маж.* қора тус, қора.

¹⁰² нафири — нафратланувчи.

Тутиб суҳбат хаёли бирла ноком,
Боғир хунобасиндин тўлдуруб жом.

Кўзумдин ул санамтек уйқу бориб,
Келиб ёш ўрнига тўфон қўбориб.

Кўнгулда ғамасидин юз жароҳат,
Кўпуб дарду ўчуб кўзумга роҳат.

Фироқидин кўруб жавру ситамни,
Сигишдуруб бири бирига ғамни.

Фароғат карвони рахт¹⁰³ боғлаб,
Видоё ўти билан кўксумни доғлаб.

Паёпай танда ўқуб хўрду хобим¹⁰⁴,
Дамодам елтек ортиб изтиробим.

Гаҳе қон тўкмака кофир хўйитек,
Гаҳе туфроққа ағнаб кўз сўйитек.

Гаҳе сабр этаги алимда намнок,
Гаҳе йиғлаб қилибон пирохан¹⁰⁵ чок.

Гаҳе кўруб хадангин¹⁰⁶ оҳ тортиб,
Гаҳе асраб кўнгулда, гаҳ тортиб.

Гаҳе айтиб ўзум бирлан ҳикоят,
Гаҳе айтиб фироқидин шикоят.

Гаҳе бўлуб сабо бирлан ҳамовоз,
Гаҳе фарёду афгон бирла дамсоз.

Сабо эрди манго чун ёру ҳамдам,
Ани билдим бу мушкил ишда маҳрам.

Дедим: “Эй мунису ёри сабукруҳ¹⁰⁷,
Ки сендин тоза бўлди жони мажруҳ.

¹⁰³ рахт — йўл (сафар) юки; уй асбоб—анжомни; кийим—кечак.

¹⁰⁴ хўрду хоб — ейиш—ичиш ва уйқу.

¹⁰⁵ пирохан — кўйлак.

¹⁰⁶ хаданг — ўқ, камон ўқи.

¹⁰⁷ сабукруҳ — хушчақчақ.

Кишига йўқ муайян тулу¹⁰⁸ арзинг,
Вале маълум бўлди таййи арзинг¹⁰⁹.

Сулаймон тахтининг чобуксувори,
Бериб Яъқубга Юсуф насими...

Ҳаводорим¹¹⁰ сену мен хаста ёринг,
Не ёрингким, сенинг бир хоксоринг.

Не бўлғай гар менинг ҳолимни бир—бир,
Бориб бир ерда қилсанг эмди тақрир.

Бу ниятни ўзунга фарз билсанг,
Санго ҳар неки десам арз қилсанг.

Тегурсанг номае ошиқ тилидин,
Хабар берсанг бир ойнинг манзилидин”.

Сабо эшиттию олди нафасни,
Борурға тез кўргузди ҳавасни.

Битидим номае мен жонга етиб,
Қаро кўздин қалам кирпукдин этиб.

Қилиб сўз гавҳари бирла дурафшон¹¹¹,
Этиб кўз қонидин юзига афшон¹¹².

Равон бўлди олиб пайки¹¹³ сабукхез¹¹⁴,
Юрубон йўлда гаҳ оҳиста, гаҳ тез.

Хиромон етти чун ул гул қошина,
Дуо қилди у, эврлди бошина.

Ер ўпти у, туто берди алига,
Рисолат этагин санчиб белига.

¹⁰⁸ тул — узун, бўй; узун муддат.

¹⁰⁹ таййи арз — ер юзини ёки узоқ йўлни оз вақт ичида юриб утиш.

¹¹⁰ ҳаводор — ошиқ, севувчи, ҳавасли, тарафдор.

¹¹¹ дурафшон/дурфишон — дур сочувчи; маж. ажойиб шеър тузувчи, гўзал сўзловчи.

¹¹² афшон — сочувчи.

¹¹³ пайк — хабарчи, элчи.

¹¹⁴ сабукхез — енгил, чаққон.

Номаи аввал аз забони ошиқ ба маъшуқ

Ало, эй меҳрнинг тобонда¹¹⁵ моҳи,
Малоҳат кишварининг подшоҳи.

Жайрон кўзлук, бути¹¹⁶ мушкин¹¹⁷, кулола¹¹⁸,
Кўзи нарғис, бўйи сарв, энги лола.

Набот оғзинг чу кўргузди шакарханд¹¹⁹,
Юзунг берди лабингдин элга гулқанд¹²⁰.

Лабинг таъинини лаъл ўзига олмас,
Недир ул сангсор¹²¹ охир уёлмас.

Белингни синжилаб топмади кўзлар,
Ки тор оғзинг бикин бор анда сўзлар.

Руху зулфунг сўзи гулшанда бориб,
Қарориб гул, вале сунбул қизориб.

Кўзинг усрук қўбориб фитна¹²² қомат,
Қошинг меҳроб этибон юз қиёмат.

Юзунг шамъу анго бир шуъла хуршид,
Ёзуқлуққа топиб парвона жовид¹²³.

Сипанд¹²⁴ этиб кўнгул ўзини ғам еб,
Юзунгга чашм захми тегмасун деб.

Эсиб шавқинг насими жон ичинда,
Шақойиқтек кўнгуллар қон ичинта.

Юзунг ойина кўбтур муштарилар,
Ўтотиб кўзга кўрунмас парилар.

¹¹⁵ тобонда — порлоқ, нурли, тобли.

¹¹⁶ бут — бу ўринда: севгили, машуқа.

¹¹⁷ мушкин — хушбўй.

¹¹⁸ кулола — гаҷак, жингалак соч.

¹¹⁹ шакарханд — ширин табассум.

¹²⁰ гулқанд — гул билан шакардан қилинадиған ширинлик.

¹²¹ сангсор — тошлоқ жой; одамни белигача тик кўмиб, тошбўрон қилиш, тошга тутиб ўлдириш.

¹²² фитна — бу ўринда: гўзал.

¹²³ жовид — абадий, доимий.

¹²⁴ сипанд — исириқ, исириқ уруғи.

Кўнгул зулфунгдаю андин чиқиб дуд,
Наво бирлан тузолиб эгрию уд¹²⁵.

Лабинг ишрат сурудини демакда,
Мен оху нола бирлан қон емакда.

Сочинг бирлан белинг бир бўлмаға ёр,
Паришон фикрларга мен гирифтор.

Мени солди буто меҳринг бу кунга,
Улошти хуш—хуш аҳволим жунунга.

Юзунгни кўрубон ошуфталикдин,
Мен ўзумдин бориб кўнглум иликдин.

Кўзунг сеҳри манго уйқуни боглаб,
Ғаминг меъёрида ҳолимни чоғлаб.

Фаровон панд бердим ўз—ўзумга,
Юзунгдин ўзга кўрунмас кўзумга.

Не ҳосил ошиқи ошуфтаға панд,
Ки зулфунг солди ҳар бандина бир банд.

Юзунг хуршидина кўптур ҳаводор,
Вале бу зарратек йўқтур вафодор.

Камина эшигингда бир гадойинг,
Тутубон эл кўзида хоки пойинг.

Агар фарёд этар бечора булбул,
Сен ул ундин паришон бўлма, эй гул.

Париға чора йўқ девоналардин,
Нечукким шамъға парвоналардин.

Эрур гул қошида булбул нафири,
Шакардин ҳам жибиндин йўқ гузири¹²⁶.

Бу кун туттум ки кўзунгдур жафолиғ,
Юзунг бергай худ охир ошнолиғ.

¹²⁵ эгри, уд — солғу асбоблари.

¹²⁶ гузир — чора, илож, тадбир; қочиш.

Сен ул кунки назарни мендин олма,
Билиб ўзунгни билмасликка солма.

Мени ўтқа солиб турма йироқдин,
Тамошо қилма ёт элтек қироқтин¹²⁷.

Кўрунди то сочингнинг ҳалқа доми,
Кўзумни тийра қилди гусса шоми.

Қачон етгай манго ул ғамза фарёд,
Ким илингон қуш унин севди саййод.

Мен ул парвонаменким йўқ саботим,
Вафо ўтина исинди қанотим.

Сенинг кўйингда саргардон юрурмен,
Юзунг шамъини кўруб жон берурмен.

Не кўнгулдин санго, парвона жондин,
Сени деб кечибон жону жаҳондин.

Фазл

Хаёлинг хайли¹²⁸, эй жоним чароғи,
Турур кўзумда у кўнглумда доғи.

Юзунг кўрар кўзумдур, гар рақибинг,
Кўра олмас они чиқтек қароғи.

Қачон зулфунг кўнгул бирлан тузалгай,
Ким эGRIDур онинг боштин аёғи.

Фигонимни рубоб оллиға, эй дўст,
Не айтойин, чу эшитмас қулоғи.

Кўзунг кўнглунгда экмас меҳр тухмин,
Ажаб йўқ тушмади экин яроғи.

Юзунг гулзоридин йўқтур манго ранг,
Очилғил гаҳ—гаҳе, эй ҳусн боғи.

Амирий оллидин то ўтти ул зулф,
Насимидин мушаввашдур¹²⁹ думоғи.

¹²⁷ қироқ\қирғоқ — чет, қирғоқ, чека.

¹²⁸ хайл — гуруҳ, тўда; от—улов тўдаси.

Фард

Димофингнинг иложин қилгил, эй ой,
Ки Мажнунтек бўлубтур бе сару пой.

Мутулаа намудани маъшуқ номаи ошиқро ва жавоб фиристодан

Жароҳат¹³⁰ номанинг муҳрини ул гул,
Улоштурди эли наргисга сунбул.

Кўзин хатларга қилди корфармой¹³¹,
Қоронғу кечада юлдузтек ул ой.

Ўқуб ҳар сатрини ирғатти бошин,
Юз алвон ўйнатиб кўзин ва қошин.

Туғатти ва итоб оғоз қилди,
Ғазабни ғамзаға дамсоз қилди.

Ки кимдур бу рақамға нукта пардоз.
Муҳаббат куйидин қилгучи парвоз.

Ўзини қуч билан бергучи ғамға,
Ясониб ўтру боргучи аламға.

Машаққат элина солғучи жонин,
Ўзи ўз бўйишна қилгучи қонин.

Бу худ оқил кишининг иши эрмас,
Ки оқил кўнглини ҳар кимга бермас.

Магар бир телба янглиғ беқароре.
Паришоне, паришон рўзгоре.

Ҳаво бирлан ҳавас ройина борғон,
Залолат¹³² мақру олидин қарорғон.

Не иш бўлғай бу ошиқлиқ жаҳонда,
Ўзи маҳруму эл андин ғумонда.

¹²⁹ мушавваш — ташвишли, бесаранжом, кўнгли паришон.

¹³⁰ жароҳат — маж. озор.

¹³¹ корфармо(й) — иш кўрсатувчи, иш буюрувчи, ишбоши.

¹³² залолат — залолатга, адашишга бошловчи, адаштирувчи.

Келиб бадномлиқ таблини чолмоқ,
Ўзини икла эл тилига солмоқ.

Оғиз очмай ўлуб нокомлиқдин,
Қилиб фахр исм учун бадномлиқдин.

Солиб шаҳр ичра ишқ овозасини,
Очиб юзига ғам дарвозасини.

Анинг дардиндін этмай ҳеч ким ёд,
Етиб дардина гаҳ—гаҳ нола фарёд.

Бирав деди: “Бу мискиндурким ул кун,
Сени кўрди йўл ичра бўлди мафтун”.

Неким деди: “Сен анинг сори бординг,
Ани хуш сўз била йўлдин чиқординг.

Бери келдинг сен, ул борди ўзидин,
Бориб оллида дур поло¹³³ кўзидин.

Кўнгул берди санго ва тегди жонга,
Тили ишқинг сўзин ёйди жаҳонга.

Тиламас эмди жононсиз тириклик,
Ки мушкулдур анго жонсиз тириклик.

Деди: “Ул гул чу зойиъ бўлди авқот,
Қалам бирлан давоти келтурунг бот.

Битик асбоби чун бўлди муроттаб¹³⁴,
Ғазабни лутф илан қилди мураккаб”.

Битиди номае у қилди тавқиъ,
Аёқтин бош бори таъризу ташни¹³⁵.

Сабо олина ташлайберди ким ол,
Равон бўл, йўл юрурда қилма аҳмол¹³⁶.

¹³³ поло — сузгич.

¹³⁴ мураттаб — тизилган, тартибга келтирилган.

¹³⁵ ташниъ — маломат қилиш, айблаш.

¹³⁶ аҳмол — юклар.

Анго еткурки кўрдунг изтиробин,
Вале зинҳор келтургил жавобин.

Номаи дуввум аз забони маъшук ба ошиқ

Ало, эй фазл мулкининг чироғи,
Топиб фикр ўтидин нуқсон димоғи.

Паришон фикрлик девоналартек,
Жиҳатсиз куйгучи парвоналартек.

Таманно¹³⁷ курсини¹³⁸ не ерга тортиб,
Ишинг савдойилардин доғи ортиб.

Таманно қил вале ўзунгга лойиқ,
Тамошо қил вале кўзунгга лойиқ.

Санго тегмаски меҳримдин дам урсанг,
Ўзунгни зарра янглиғ барҳам урсанг.

Мен ул ойменки кундур фурқатимда,
Куяр ичию йўл топмас қотимда.

Мен ул гулменки баргим йўлда қолмас,
Вале бир ел келибон элта олмас.

Мен ул дурменки нақдимдур¹³⁹ сафолиғ¹⁴⁰,
Енгил беҳад вале оғир баҳолиғ.

Йўқ андоқ гавҳари беқадру миқдор.
Ки ҳар муфлис¹⁴¹ анго бўлғай харидор.

Гадо туттумки юз минг саъй этгай,
Вале эли мунингтек дурга етгай.

Юру ижмо маломат маҳфилини,
Узатма ўзунгга элнинг тилини.

Хаёледурки топқайсен висолим,
Кўрунғай кўзунгга ойтек жамолим.

¹³⁷ таманно — тилак, истак, орзу.

¹³⁸ курси — курси; тахт; осмон.

¹³⁹ нақд — сайланган; қимматбаҳо нарсалар; тайёр; оқча.

¹⁴⁰ сафо — ёруғлик, равшанлик, маишат.

¹⁴¹ муфлис — камбағал, бечора.

Юзум аксини кўзум сувда кўргай,
Кўзумни узга эл уйқуда кўргай.

Не бўлди завқ учун гар йўлда турдум,
Сенинг бирлан бир—икки ҳарф урдум.

Ўюнни ҳам уюн¹⁴² бирлан кечургил,
Санго ким дер тамаъ отини сургил.

Яроғсиз йўруғунг фикринг йироқ ҳам,
Тамаъ хому сен андин хомроқ ҳам.

Эшиттим анда йиғлаб оҳ урурсен,
Ўзунгни тикла. элга кулдурурсен.

Ўзунгни бермагил шайтон алина,
Совурма гардни тўфон елина.

Сўз эшитмай десанг, сен сўз эшитгин,
Йўқ эрса ҳам кўнгул кенина етгин.

Кўнгул кинина¹⁴³ боргондин умид уз,
Ки ҳаргиз эгри иши бўлмағай туз.

Тааллуқдурки сен гам ҳамдамисен,
Ани тарк этки хуш—хуш одамисен.

Фасиҳат¹⁴⁴ қилмоғил ўзунгни амдо¹⁴⁵,
Ки ҳаргиз қилмади суда¹⁴⁶ бу савдо.

Кўзум ғавғосидин бир гўша тутқин,
Ҳамул бир кўрмадинг, яъни унутқин.

Яна зулфинга ҳам чулғашмагил ҳеч,
Ким анинг қиссасидур печ дар печ¹⁴⁷.

¹⁴² уюн — кузлар; булоқлар.

¹⁴³ кин/кийн / кинна — кек. уч. душманлик, нафрат.

¹⁴⁴ фасиҳат — сузнинг очиқ, равшан. ёқимли, қоидага мувофиқ бўлиши.

¹⁴⁵ амдо — қасддан, атайин, билиб—тушуниб.

¹⁴⁶ суд — фоида, манфаат, нафъ; суду савдо — олди—сотди, савдогарчилик.

¹⁴⁷ печ дар печ — уст—устига ўралган, қатма—қат, маҳкам.

Бўйим сарвинки кўрдинг нозпарвар,
Тамаъ узким, киши андин емас бар.

Висолим хонидин ул хаста тўйғай,
Ки жонини алик устида тутғай.

Жамолимдин ўқуғай ул рақамни,
Ким аввал бошина қўйғай қадамни.

Бу асли йўқ ҳавасқа қўйма бунёд,
Туганмас дарду ғамдин бўлмағил шод.

Ғамим дарёсина солма назарни,
Ки сув элтибтур эмди ул ғузарни.

Лабимдин жонга қилдинг ул замон доқ,
Не соғиндингки, ул бир тушти андоқ.

Ғазал

Санго кўргузмагай рух зулфу холим,
Агар юз қатла бўлсанг поймолим.

Мени сен кўрмагайсен ўзга ҳаргиз,
Паритек кўзунгга учқай жамолим.

Юзум ойинасиндин гар дам урсанг,
Кўрунғай кўзунгга гаҳ—гаҳ хаёлим.

Ўзунгни қилма асру бе сару барг,
Ким эгилмас сенинг сори ниҳолим.

Неча бу бастатек¹⁴⁸ сарбаста¹⁴⁹ сўзлар,
Ки тутти пуч даъводин малолим¹⁵⁰.

Менингтеқ ой кўк устида йўқтур,
Бу кун кўрким не ерга етти ҳолим.

Манго кўргузмасин Тенгри худ ул кун,
Ки туфроқ бирла бир бўлғай зулолим¹⁵¹.

¹⁴⁸ баста — боғланган.

¹⁴⁹ сарбаста — махфий.

¹⁵⁰ малол — малоллик, ҳорғинлик.

¹⁵¹ зулол — тиниқ, ширин ва совуқ сув.

Фард

Зилолимдин кетар кўнглунг хуйини,
Кўрубон ютмагил ҳасрат суйини.

Мутолаа намудани ошиқ номаи маъшуқро ва жавоб фиристодан

Равон қилди фалак чун жоми Жамшид,
Очиқланиб қизориб чиқти хуршид.

Улус юзига тортиб тег¹⁵² бебок¹⁵³,
Алигидин яқосин субҳ этиб чок.

Жаҳонга кўргузубон тез хуйин,
Тўкубон ерга элнинг обрўйин.

Эшикдин кирди ул Исо нафаслиқ,
Ки топти кун қошинда дастраслиқ.

Аёғи, боши булғаб гард ичинда,
Иликда номае у дард ичинда.

Манго берди муҳаббатқа ишониб,
Башорат бирла кўктин ерга эниб.

Дуотек олибон суртуб кўзумга,
Тасаллий бердим андин кўп ўзумга.

Табаррук бирла жон таъвизи¹⁵⁴ қилдим,
Киши чун билмади ўзумни билдим.

Ёруди хатлариндин кўз юз алвон,
Қоронғулуғда топти оби ҳайвон.

Манго юз қўйди давлат ҳар тарафдин,
Саодат куни тугди ул шарафдин.

Кўнгул ҳар соате ором топти,
Ки дилдор оғзидин ул ком топти.

¹⁵² тег/тек – фақат.

¹⁵³ бебок – қўрқмас, ҳайиқмас; ҳаёсиз, бепарво, бевош.

¹⁵⁴ таъвиз – кўз тегиш ва бошқа ёмонликларни қайтариш учун дуо ёзилган тумор.

Битикида тааммул¹⁵⁵ қилдим эрса,
Битикитек даме очилдим эрса.

Кўрармен қоши этиб фитна ангиз,
Итобу¹⁵⁶ ғамза бозорин қилиб тез.

Тили аччиқ сўзин шаккарга қотиб,
Кўзи таъриз ўқин жонға отиб.

Сабо кунда ўлуб айтиб тез сўзлар,
Эшитиб анда бодангиз сўзлар.

Совуб кўнгли бу хизматқа қовушмас,
Дедим: “Мардона бўлким ҳеч бўшмас.

Не соғиндинг манга мундин гам эрди,
Кўнгул захмина бу бир марҳам эрди”.

Неким чиқса тилидин жон талошур,
Ачиг сўз тотлиғ оғизға ярошур.

Деди: “Бас, жаҳд қил недур тааммул,
Жавоб айтурда кўргузма тааллул¹⁵⁷.”

Ки кўрдум мен анинг нозу итобин,
Кичик ҳам антаким беру жавобин.

Кириштим сўз безарга хоматек тунд,
Ишимда сарзанишдин¹⁵⁸ бўлмайин кунд.

Битидим сафҳае мен жон тилидин,
Қилибон арз ҳижрон мушкилидин.

Фаровон дарди дил кўргузуб анда,
Қилиб шарҳеким ул сигмас гумонда.

Анго топшурдуму ул учти дарҳол,
Этиб саъй анда етти фориғулбол¹⁵⁹.

¹⁵⁵ тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан фикрлаш, мулоҳаза юритиш.

¹⁵⁶ итоб — қаҳр, ғазаб, қийноқ.

¹⁵⁷ тааллул — иллатланиш; баҳона қилиш, сабаб кўрсатиш.

¹⁵⁸ сарзаниш — койиш, сазо бериш; танбиҳ, ҳақорат.

¹⁵⁹ фориғулбол — хотиржам, кўнгли тинчланган, бўшалган.

Ҳаминким тобти боре ҳазратина,
Тавозиъ қилдию қўйди қотина”.

Номаи сейюм аз забони ошиқ ба маъшуқ

Ало, эй ҳусн боғининг тазарви¹⁶⁰,
Латофат жўйборининг¹⁶¹ ки сарви.

Юз алвон шевалик шўхи шакарханд,
Ки то кўрди лабингни эриди қанд.

Лабинг оллида эл жон келтурурлар,
Кўзунгни кўруб имон келтурурлар.

Ўқуб зоҳид муҳаббат ғоятиндин¹⁶²,
Қошинг меҳробида нур оятиндин.

Қилибон мушкни ул анбарин менг,
Жаҳон ичра қаро туфроқ била тенг.

Ёшунуб гул юзунгдин боғларда,
Қочиб лола чиқибон тоғларда.

Келиб кўюнгда сарв ойин бериб,
Аёғ босиб бошини елга бериб.

Юзунг шамъ оллида ул зулф тунтек,
Кўрунуб ўтқа тўлқошқон тутунтек.

Сочингда шона ҳайрон мушкилидин,
Балоларга илиниб ўз тилидин.

Илик юб ўзидин сув хизматингда,
Ариғлиғ лофин урмай ҳазратингда.

Юзунг холи солиб ўт ичра филфил¹⁶³,
Фусун қилмоққа очиб лабларинг тил.

Янгоқингдин мусалсал халқ ройи,
Лабинг — халвои, юзунг — байрам ойи.

¹⁶⁰ тазарв — тустовуқ, қирғовул.

¹⁶¹ жўйбор — дарё, сой, катта ариқ.

¹⁶² ғоят — чек, чегара, охир, ҳад.

¹⁶³ филфил — ловуллаш, аланга.

Гулоб айдики келса юз чевурма,
Анинг ул хизматин юзига урма.

Магар лоф урди гул билмай ниҳони,
Ким агноттинг тикан устинда они.

Мен эй бахт умда¹⁶⁴ этмагинг не,
Жароҳат устина туз сепмагинг не.

Кўнгулда ишқинг ўти солди булғоғ¹⁶⁵,
Яна доғ устина сен қўймоғил доғ.

Не ҳожат қасди жон тандин чу қўчар,
Тугангон шамътек ким ўзи ўчар.

Мени синдурмаким ғам синдирибтур,
Бориб кўнглини мендин тиндирибтур.

Хуш эрмас жаврини ҳаддин ошурмоқ,
Келиб ўқ отмоқу ёни ёшурмоқ.

Тагофул¹⁶⁶ дафтарин очмоқ, не яъни,
Солиб ўт эвгаю қочмоқ не яъни.

Не бўлди куй агар арз этти ҳолин,
Деди саргашталиқдин ўз малолин.

Гадо аҳволини хонларга дерлар,
Яроғлиғ сўзни султонларға дерлар.

Лабинг туттумки бермас ихтиёре,
Кўнгулни асрағил тил бирла боре.

Сенинг кўюнгдин, эй кўрк ичра боғим,
Бошим гар борса, бормағай аёгим.

Мен ул булбул эмасмен, эй гуландом,
Ки бир дам баргсиз топқаймен ором.

Куяр парвона жондин қайғу емас,
Киши парвонадин худ эксук эмас.

¹⁶⁴ умда — таянч, энг муҳим, асос.

¹⁶⁵ булғоғ — тўполон, ғавғо, фитна.

¹⁶⁶ тагофул — билиб—билмасликка олиш.

Мен ул кунким гаминг созини туздум,
Сени дедим кўнгулни жондин уздум.

Ямон яхшики англади гамимни,
Тутубмен эшикинда мотамимни.

Ўлумдин гар манго ҳижрон туни бор,
Не гам, эй дўст, чун маҳшар куни бор.

Чиқойин ер ичидин нола янглиқ,
Кафанни қонға булғаб лола янглиқ.

Тутайин этагингни тўқубон ёш,
Юзунг меҳрини элга этибон фош.

Умидим улдур эй сарви суманбар,
Ки етгай васл боғидин манго барр¹⁶⁷.

Фазал

Бўюнг сарвики нанг ер суҳбатимдин,
Эгилгай оқибат туз ниятимдин.

Этогингга алигин урғай, эй гул,
Чиқиб бир—бир тиконлар турбатимдин¹⁶⁸.

Лабингни кўрдуму холинг хаббини,
Алигин барҳам урди ҳайратимдин.

Агар кўнглунг манго куйса ажаб йўқ,
Ки кўруб тош эригай риққатимдин¹⁶⁹.

Танимдин жон кўруб раъно қадингни,
Равон бўлди қутулди миннатимдин.

Аёгингга қўёин зулфтек бош,
Агар тўлғонмасанг бу хизматимдин.

¹⁶⁷ барр— қуруқлик, саҳро.

¹⁶⁸ турбат — тупроқ, ер; *маж.* қабр; мақбара.

¹⁶⁹ риққат — ингичкалик, нозиклик, юмшоқлик, мулойимлик, кўнгли бўшлик.

Амирий, асрагил кўз боғи бирла,
Сен ул гулники бормасун қотимдин.

Фард

Қотимдин қўп хаёлингни қочурма,
Жароҳат майлини кўзумга сурма.

Мутолаа намудани маъшуқ номаи ошиқро ва жавоб фиристодан

Битик печинда чун қўлғашти ул хур,
Қовуштурди ели анбарға кофур.

Хат ичра солди кўз ул тун чироғи,
Нетукким тун ичинда кун чироғи.

Мусалсал¹⁷⁰ зулфитек чун урди барҳам,
Кўнгул ҳолини анда топти дарҳам¹⁷¹.

Ичина дарди онинг кор қилди,
Кулуб бир зарра меҳр изҳор қилди.

Деди: “Нетсун киши бу мубталоға,
Ки куч бирлан ўзин солди балоға.

Маломат қибласидин юз эвурмас,
Халойиқ неча таън урса дам урмас.

Таниға чулғошиб заҳмат жунунтек,
Қўёбериб ўзин ранж ичра тунтек.

Қиличтин қил учича йўқ анга ваҳм,
Ёвутмас ўзига худ ўқдин ваҳм.

Насиҳат бирла ул келмас ўзига,
Юз эвурмай турубтур бир сўзига.

Киши кун йўғра ҳам керишса бўлмас,
Сафоҳат¹⁷² кинина эришса бўлмас.

¹⁷⁰ мусалсал — бир—бирига занжирга ўхшаб уланган, кети узилмас даражада сараланган, занжир шаклидаги.

¹⁷¹ дарҳам — чатишган, чирмашган, тўпланган, кетма—кет.

¹⁷² сафоҳат — ақлсизлик, нодонлик, аблаҳлик.

Борур бот хусну қолмас бу йигитлик,
Қолур аммо ирик сўз бирла итлик.

Не дебон мен ани кўздин солойин,
Кўнгул олдим, бориб ҳам жон олойин.

Биравким жон билан йўқтур низойи,
Нечук мен бўлойин қонина сойи.

Ўлук бошина етмаклик хуш эрмас,
Совуқ су(в) юзига сепмак хуш эрмас.

Келибтур боғда гулдин очилмоқ,
Ярашмас тил тиконтек тез қилмоқ.

Кўрубтур гул юзин булбул ҳамиша,
Тиконларга ёвуқтур гул ҳамиша.

Тилабтур ўт исиниб гул чирогин,
Ўпубтур су туз олиб сарв аёгин.

Ёрубтур шамъдин парвона кўзи,
Севибтур заррани хуршид ўзи.

Ародин олайин ётлик ҳижобин,
Очуқ—ёруқ юборайин жавобин”.

Тааммул қилди бир дам ўз—ўзига,
Қалам тилини очти сўз юзига.

Тасаввур мантиқин чун қилди тасдиқ,
Битиди номае лутф ила таълиқ¹⁷³.

Чу кўргузди муҳаббатни юз алвон,
Тугатти номани у, қилди унвон.

Тилади оллида тинмай сабони,
Битикни берди у тез этти они.

Деди: “Дам урмай отланмоқ кераксен,
Агарчи елсен ёнмоқ кераксен.

¹⁷³ таълиқ — ссиш; араб ёзувининг бир тури.

Чу кўйсанг ул хароб оллида гоме¹⁷⁴,
Битикни тез тегур биздин саломе”.

Номаи чаҳорум аз забони маъшуқ ба ошиқ

Ало, эй дард оҳангини тутқон,
Ўзини нақшлар бирлан овутқон.

На емактин, на уйқудин солиб сўз,
Емактин тўюб, уйқудин юмуб кўз.

Ёши дарё бикин ҳар ёни бориб,
Ичидин умр ачиғини чиқориб,

Ўзин ғам шашдарина¹⁷⁵ кўя берган,
Фароғат тахтасиндин муҳра терган.

Тилаб ой васлини эвурмаган юз,
Санаган кеча тонг отқунча юлдуз,

Кўриб ҳар дам қаро бахтини тунтек,
Кўнгулдин тортиб оҳини тутунтек,

Олам доғини кўргузмай кишига,
Гоҳи юзумга ҳайрон гоҳ ишига.

Бори ой хирманин бир ёвға сотқан,
Элик тортиб аёғини узатқон.

Нафири чангтек ҳар ерда чолиб,
Фиғони ўрлаб оҳи ўткай олиб,

Маони ҳар жониндин кўргузуб зўр,
Солиб ҳар лаҳза сўз бозорина шўр¹⁷⁶.

Азимат бобида итик ҳаваслик,
Исундургай мени жоду нафаслик.

Кўтарган сеҳр элидин сўз юзидин,
Уёлдурган кўзумни ўз юзидин.

¹⁷⁴ гом — қадам.

¹⁷⁵ шашдар — нард ўйинида мот бўлиш хонаси.

¹⁷⁶ шўр — ғавғо, тўполон.

Енгиллик қилдим эрса (бир замоне),
Сен оғир олмағил кўнглунга они.

Сени, дедим, бу даъвода синойин,
Тараддуд боридин бир дам тинойин.

Қизил олтунки васфин қилса бўлмас,
Ани куйдурмагинча билса бўлмас.

Қабоб ўтқа тушар нокомлиқтин,
Ким андин ваҳм этар эл хомлиқтин.

Ясарлар олматек эл эритиб мум,
Бўлур ул тишлаган оғизга маълум.

Манго билгурди эмди иттиҳодинг¹⁷⁷,
Бор эрмиш зулфума чин эътиқодинг.

Санга ул замзама беҳост эрмиш,
Ҳар оҳангики қилдинг рост эрмиш.

Кўнгул кўзгудур они билса бўлур,
Ичиндагини пайдо қилса бўлур.

Битикларингда солдим мен баче кўз,
Тиладим кўп сўзунгда топмадим сўз.

Менинг итиклигимдин бўлмадинг кунд,
Ўзунгни қилмадинг ташниъдин тунд.

Ёвуқ келдинг йироқ солмай ўзунгни,
Ачиқтин боғламай ширин сўзунгни.

Бу одат ҳуш яғочлар мевасидин,
Ки тош отсанг берурлар мевасидин.

Садафтин доғи ул ҳуш бетағайюр¹⁷⁸,
Ким ани неча синдурсанг берур дур.

Қамиш ҳам холи эрмаским бирур қанд,
Неча аюрсанг анинг бандидин банд.

¹⁷⁷ иттиҳод — бирлашиш, қовушиш, бирикиш.

¹⁷⁸ бетағайюр — ўзгаришсиз, бошқа тусга кирмаслик.

Киши деса севармен урса бўлмас,
Бу ёзуқдин они ултурса бўлмас.

Нечук мен дўстни душман қилойин,
Алик берса аёғини синдиroyин.

Шакар ўрнина хантал ким берибтур,
Ямон сўз яхшига ким юборибтур.

Севар севгучини ҳар кимки бўлса,
Сўзи ҳар нечаким оламга тўлса.

Берур тоғ одамигарлиғ нишони,
Ки ҳар не десанг айтур ул ҳам они.

Хаёлим йўлидин кўзунгни олма,
Чу бўлдум жон санга кўнглунгни солма.

Ғазал

Узун тун қолмага олингда ғамлар,
Ёруғай айш ичинда субҳидамлар.

Очилғай меҳр бозори бўлуб гарм.
Ичингдин рахт¹⁷⁹ боғлағай аламлар.

Муҳаббат қўйида кўзунг сўйидин,
Ҳавас ўти чиқиб урғай аламлар.

Алик бергай нашот¹⁸⁰ аёғи ҳар дам,
Малолат юзина босиб қадамлар.

Келиб иқбол бош қўйгай қотингда,
Бузулмоқликга юз қўйгай ситамлар.

Арилғай ғам оти жон дафтариндин,
Кўнгул жамъина тортилғай рақамлар.

Иноят номайи келгай анингтек,
Ки васфинда қараргай кўп қаламлар.

¹⁷⁹ рахт — бу ўринда: йўл (сафар) юки.

¹⁸⁰ нашот — суюниш, шодланиш.

Фард

Қаламлардин дуруст эрмас ривоят,
Ки сиғмас тилларига ул ҳикоят.

Мутолаа намудани ошиқ номаи маъшуқро ва жавоб фиристодан

Чу фош этти фалак маъшуқаси меҳр,
Жаҳон авранг¹⁸¹ бўлди, меҳр — гулчеҳр.

Хизр қилди равон жон чашмасини,
Алики очти ҳайвон чашмасини.

Ёруди ер кўзи тун Марямидин,
Башорат берди Исо ҳамдамидин.

Исиниб етти ул фархунда¹⁸² мақдам,
Ки оёғи унидин бутради ғам.

Нашот ангиз лаззат ғоятитек,
Ёзуғлуғларга раҳмат оятидек.

Битик берди у жон киргузди танга,
Хабар берди тирикликтин баданга.

Очилдим ул иноят номасидин,
Қутулдум дарду ғам ҳангомасидин.

Кўнгул бўлди фараҳ евина дохил,
Кўзумга обрўйи бўлди ҳосил.

Фигоним тиндию фарёд ўчти,
Тараб¹⁸³ келдию ғам филҳол кўчти.

Фароғат рўдидин тегди садое,
Башорат кўкидин етти навое.

Кўзумни чун битик юзина очтим,
Севингондин гуҳар бошина сочтим.

¹⁸¹ авранг — тахт; тож; ақд, гўзаллик; осмон; шавкат.

¹⁸² фархунда — қутлуғ, саодатли, бахтли.

¹⁸³ тараб — шодлик, хурсандчилик.

Не кўрармен иборатлар қилиб харж,
Фаровон лутф ёқути этиб дарж¹⁸⁴.

Қалам ҳар сатрда меҳри ёшуруб,
Кўториб заррани кўкка ошуруб.

Этиб алтоф анворини зоҳир,
Сочиб ашғор баҳриндин жавоҳир.

Навозиш ганжини очиб алиги,
Ситойишлар¹⁸⁵ қилиб дарё алиги.

Этиб хошокни гавҳар билан тенг,
Қилиб туфроқни анбар билан тенг.

Манга махсус этиб нуру зиёни,
Улусқа кўргузуб кундуз Сухони.

Сабо алини ўптум кўюбон бош,
Анго ихлос нурин этибон фош.

Дедим: “Ёқинг кўнгул захмина марҳам,
Даминг яхши Масиҳотек қадам ҳам.

Қилойин сурма туфроқингни кўзга,
Не турлук қўлоин узрингни ўзга.

Агар сендин учар элнинг чирोगи,
Манго сендин ёрур уммид боғи.

Қарам кўргуз азимат маркабиң¹⁸⁶ сур,
Ўзунгни ҳар нечук ит анда еткур”.

Битидим нома айтиб хомани тез,
Саросар дард аммо узромиз.

Дуо янглиғ они бўйнина илдим,
Анинг еткурмоқин бўйнина қилдим.

Тикилиб анда чун еткурди ўзин,
Алина бердию бошлади сўзин.

¹⁸⁴ дарж — киритиш, қайд этиш; ўралган хат;

¹⁸⁵ ситойиш — мақтов.

¹⁸⁶ маркаб — улов.

Номаи панжум аз забони ошиқ ба маъшуқ
Ало, эй ҳусну нозу шева кони,
Тириклик чашмасорининг равони.

Шақар сўзлук нигори сарвқомат,
Ки сен ўлтурдунгу қўбти қиёмат.

Набот оғзинг ҳадисин то эшитти,
Хижолаттин бошин олдию етти.

Сочингдин анбар эрур кўп уётлиқ,
Қаро қулдур санго бир анбар отлиқ.

Янги ой кўрубон қошинг ҳилолин,
Чиқориб бошидин эгри хаёлин.

Сабо ўзин қотингда сола олмай,
Югуриб кўп дамани ола олмай.

Сочиб ҳар сори ямғуртек су ёшинг,
Аёфингга узотиб сарв бошин.

Кўнгулни куйдуруб юзунг чароғи,
Кўрунуб лолатек ичинда доғи.

Юруб зулфунг алидин кечалар тун,
Ёшунуб хижлатингдин ойлар кун.

Қотингда қанд ўзини элга сотиб,
Унутуб ўзини сўзунгга қотиб.

Тушуб жон бўйнина зулфунг каманди,
Бўлуб саргашталикда пойбанди¹⁸⁷.

Бинафша сочинг оллида очилмай,
Уёттин бошини юқори қилмай.

Юзунгнунг ғуссасидин кун иситиб,
Фалак иситма таъвизин битиб.

Қўюбон бошини хаттингга хома,
Сўзунг этиб сабони гарднома¹⁸⁸.

¹⁸⁷ пойбанд — оёғи боғланган.

Қилиб ойтек юзунг нурини пайдо,
Этиб кун зарраға меҳрин ҳувайдо¹⁸⁹.

Бу кун туттум тамоми тил бўлойин,
Не тил бирлан лабинг узрин қулойин.

Агар жон тортсам жондин не ҳосил,
Кўрунмас кўзга ул андин не ҳосил.

Агар тандин десам бир хоксоре,
Не кўрунгай эшигингда губоре.

Агар олингда дам урсам фигондин,
Эшитиб хотиринг огригай андин.

Агар солсам назарни кўз ёшина,
Не бўлгай қатрайи дарё қошина.

Мен эмди бир гадо, сен подшоҳе,
Магар жон тортқай оллингда оҳе.

Аёгинг туфроғин гар топсам эрди,
Ани элнинг кўзидин ёпсам эрди.

Юзум олтунға тутгай эрди они,
Кўзида асрагай эрди ниҳони.

Вале ул мартаба ҳар кимга етмас,
Бу савдода таманно осик этмас.

Итинг эй кошки бўлса қариним,
Ўзин этса бу ерда ҳамнишиним.

Ки чун кўзум суйидин ўт кўқарса,
Эшигингдин сўнгогимни кўтарса.

Мен ул итменки гар юз қатла сурсанг,
Юз эвурмон агарчи юз эвурсанг.

Тушуб туфроқтек фориг ишидин,
Не елтек ким келиб ўтгай кишидин.

¹⁸⁸ гарднома – бировнинг бошини айлантириш учун ёзилган дуо тумори.

¹⁸⁹ ҳувайдо – белгили, ошқора, зоҳир, равшан.

Агарчи дард евининг маҳраимен,
Фамингда ноаларнинг ҳамдамимен.

Умидим Тенгридин улдулки гоҳ—гоҳ,
Ёруғай кўзларим юзунгдин эй моҳ.

Узатқайсан сочингдин васл тунин,
Учургайсен келиб ҳижрон тутунин.

Аёғинг тузи бўлғай сурма кўзга,
Улашқаймен етиб тортинмай ўзга.

Ғазал

Юзунг бир гула манго, эй ҳусн боғи,
Иноят кўргузуб ёрлиғ нишони.

Жамолинг нур солғай туфрогимға,
Севингай қолабим руҳи равони.

Тузолиб сарв бўюнғ эшикимдин,
Кириб келгай нетукким танга жони.

Хаёлинг юзланиб тушгай кўнгулга,
Ясониб тебрагай ғам карвони.

Узатмагай алик Баҳман бикин дард,
Совулгай ранжу меҳнат достони.

Уётқай бахтни ноз уйқусидин,
Кўзин очиб фароғат посбони.

Амирийким бўлибтур эмди гунча,
Очилгай ёзтек жону жаҳони.

Ғард

Жаҳони ёруғай, жони тирилгай,
Тириклар сонина оти кирилгай.

Мутолаа намудани маъшуқ номаи ошиқро ва жавоб фиристодан

Чу олди номани алин узотиб,
Олурда мушк аро сандални қотиб.

Назар солди битик юзина ул хур,
Духон¹⁹⁰ ичинда, яъни кўзлари нур.

Тааммул қилди эрса нукта сарфин,
Қилиб зеру забар ул ҳарф ҳарфин.

Мубавваб¹⁹¹ топти анда ишқ розин,
Муфассал ичида бир—бир баёнин.

Муваддат¹⁹² равзасинда гул очилиб,
Муҳаббат элидин райҳон сочилиб.

Кулимсинди ношот оғзини йиғмай,
Севиниб гул бикин тўнина сиғмай.

Деди: “Ул бенаво булбул не ишта,
Ки бўлди ғам билан жони сиришта.

Сочимға бормудур боғлиқ хаёли,
Нечуктур ул паришонлиқта ҳоли.

Қошимнинг ёсидин тортарму ғамни,
Кўрарму гўшаларда ул аламини.

Тегарму кирбукумдин жонина ўқ,
Балони туш кўрарму кўзи ё йўқ.

Юзум хуршидидин ҳайрон юрурму,
Бўлуб бир зарра саргардон юрурму.

Тикибмидур кўзин ҳолимға ул ёр,
Агарчи айнға йўқ нуқта даркор.

Лабимдин жон етибмудур лабина,
Ҳам андоқ соф борму муштарина.

Ичинда ишқ ўтидин борму сўзи,
Тилар оғзимни ҳеч ул танғ рўзи.

Тилимни оғзиға олурму ё йўқ,
Ароға сўзини солурму, ё йўқ.

¹⁹⁰ духон — тутун.

¹⁹¹ мубавваб —

¹⁹² муваддат — дўстлик, муҳаббат.

Тишим лулусидиш¹⁹³ ул кўзи дарё¹⁹⁴,
Чиқарурму фалак янглиғ Сурайё.

Зақан¹⁹⁵ чоҳидаким ғамдин қутулмас,
Нечуктур анда ул кўнгли тутулмас.

Ғаҳи тортар хаёлим рўйина жом,
Эмастур саидим симина худ хом.

Белим розини айтурму кишига,
Камартек тўлғонурму ҳеч ишига.

Недур ҳоли анинг ғам лашкаринда,
Жони оғрурму меҳнат бистаринда¹⁹⁶.

Итим фарёдина гоҳ—гоҳ етарму,
Кишисизлиғина ул раҳм этарму”.

Тилади қоғазу чун бўлди мавжуд,
Қалам тилини этти анбаролуд¹⁹⁷.

Битиди нома мазмуни латойиф,
Қилиб шарту этиб кўнгулни воқиф.

Равон этти сабони нома бирлан,
Тузатти йўлға туртуб хома бирлан.

Деди: “Борким кўзидур йўлда анинг,
Қулоғи унгадур ул беавонинг”.

Номаи шашиўм аз забони машиуқ ба ошиқ

Ало, эй меҳри дардангиз қилгон,
Ичинда ноаларни тез қилгон.

Замоне оҳ элидин кўнгли тинмай,
Фигонлар тортибон найтек оринмай.

¹⁹³ лул — уятсиз, шарманда.

¹⁹⁴ дарё — *иаж.* олий ҳиммат, эҳсонли, мурувватли.

¹⁹⁵ зақан — бағбақа.

¹⁹⁶ бистар — урин—бош, кўрпа—ёстиқ.

¹⁹⁷ анбаролуд — хушбўй аралаш.

Тани заҳматқа қил янглиғ тузулуб,
Гоҳи яхши бўлуб, гоҳи узулуб.

Тинибон турмайин бир ерда элтек,
Кезибон кеча тонг отқунча йелтек.

Ўзин этиб жунун амрида маъруф.
Бўлуб куфви¹⁹⁸ бузуғлар ичида куф¹⁹⁹.

Тузуб Фарҳодтек гамлиғ нафирин,
Лабим лаълин этиб кўнглига ширин.

Ҳамиша уйқусизлиққа қилиб ҳў,
Тушида кирмайин умрида уйқу.

Юзум бирлан сочимни этибон ёд,
Бўлубон кечаларда ойдин шод.

Сиришки тоза этиб гуфт гуйин,
Фигони елга бериб обрўйин.

Фароғат юзина эшикни ёпиб,
Маломат нардини нақшиға топиб.

Қилибон ишқи юз мансуба²⁰⁰ тасниф,
Топиб шатранж эвитек тасфиф.

Руҳина кўз ёшин этиб равона,
Хаёлим бирла ўйнаб ғойибона.

Этиб элдин ўтуб саҳро елитек,
Юруб кўз ёшида дарё элитек.

Қилиб гам элидин ҳайъатни тағйир,
Этиб ишқ оятин ўзига тафсир.

Манго йўқтур фигоре²⁰¹ сендин ўзга,
Санго йўқтур ниғоре мендин ўзга.

¹⁹⁸ куфв — тенг, баробар; ўхшаш, ҳамнасаб.

¹⁹⁹ куф — бойўғли.

²⁰⁰ мансуба — қурилган, барпо этилган; ўйин (шатранжда).

²⁰¹ фиғор — ярали, жароҳатли.

Мени десанг дема сен ўзга жондин,
Кўзунгни юм бори жони жаҳондин.

Кечар жонидин аввал сувда гаввос,
Ки то охир бўлур бир дурга ул хос.

Ўтар кўп чашмадин сайёди мағбун²⁰²,
Ки то моҳи кирар алина бир кун.

Кесар кўп шохни деҳқон билиги,
Ки то бир мевага етар алиги.

Басе тошларни ҳар ён ташлар оғоҳ,
Ки то юз кўргузур бир лаъл ногоҳ.

Сен эмдиким янгидур ишқ доғи,
Исинибтур арода меҳр аёғи.

Алик бергил манго паймон ичинда,
Вафо шартини асраб жон ичинда.

Ки қолмас одаме бир хўйи бирлан,
Ариғ йўқтур ҳамиша суйи бирлан.

Фамимни ул жамоатким едилар,
Тариқингдин манго андоқ дедилар.

Ки ҳар нарғисга ул кўз солғучидур,
Тили савсан²⁰³ бикин сўз солғучидур.

Кўруб ҳар сарвни борур ўзидин,
Юрур жўёну²⁰⁴ сув турмас кўзидин.

Бўлуб бир ойға ҳар кун муқобил,
Тушубтур ул назар илмида қобил.

Ўтар кўнглида ҳар дам бир дилорой,
Тилар кўзигаки кўрса бир янги ой.

Нега керак киши ҳар жойи андоқ,
Не бор егай чу бўлса ройи андоқ.

²⁰² мағбун — алданган, зарар кўрган (савлода).

²⁰³ савсан — гулсапсар, қўғагул.

²⁰⁴ жўё/жўён — истовчи, қидирувчи.

Ўзи бир ердаю юз ерда кўзи,
Тили иккию юз оғизда сўзи.

Киши улдурки емдин жони тўйғай,
Кабутартек оғиз оғзиға қўйғай.

На булбултек ки бўлмас шарми ҳойил²⁰⁵,
Бўлур ҳар неча кун бир гулга мойил.

Ғазал

Тилар бўлсанг юзумнинг лолазорин,
Унутқин ўзга гулнинг хор хорин.

Лабим нуқдин олур бўлсанг оғизға,
Чиқорғил боштин ул майнинг хуморин.

Парилар оразина тортқил хат,
Кўнгулда тиламас бўлсанг ғуборин.

Кўя берма ўзунгни сув сифатлиқ,
Чу кўрсанг бир малоҳат чашмасорин.

Кўруб ҳар гулни ел янглиғ эришма,
Совурмағил кўнгулнинг рўзгорин.

Не ҳожатким қасам киргай ароға,
Яминсиз билгил ишингнинг ясорин.

Эр улдурким кўнгул бермай кишига,
Ичида асрағай жонтек нигорин.

Фард

Нигорин панжаға улким илинди,
Илик берди, муроди кўнгли тинди.

Мутолаа намудани ошиқ номаи маъшукро ва жавоб фиристодан

Чу лаъл этти аён фирузагун маҳд,
Сафо қилди жаҳон бирлан этиб аҳд.

²⁰⁵ ҳо(й)ил — тўсиқ, ғов.

Улусға берди меҳр олтун суйини,
Қилиб байъат²⁰⁶ қўюб итик²⁰⁷ хўйини.

Узулди элга райҳон рангиндин қут,
Хатин сандуқ ичинда солди ёқут.

Қошимға етти ул ёри ҳақиқий,
Бўлуб ранги югурмактин ақиқий.

Аликда хат сўзи дурри саминтек²⁰⁸,
Не хатким ул нигористони Чинтек.

Тута берди манго жон туҳфасини,
Тегурди яъни жонон туҳфасини.

Қародин кўзларимга нур берди,
Ёруғлуқ расмина дастур берди.

Кўнгултек хатлари мажмуъ софи,
Сафога кўрмаги бор эрди кофе²⁰⁹.

Кашишлар²¹⁰ хатида аммо кўнгулга,
Бори афсун бикин шайдо кўнгулга.

Қўюб қоғаз юзина нуқтадин хол,
Жунун ҳарфина бир—бир нуқтаси дол.

Қалам тил учини анбарға булғаб,
Алиги мушкни қоғазға чулғаб.

Кўзумнинг кирбуки бўлли гуҳарфош²¹¹,
Қаламтек ҳар хатина қўюбон бош.

Санго боқтим анго чун кўз ёшитек,
Қароға майл кўргузуб қошитек.

²⁰⁶ байъат — аҳд—паймон қилиш; ваъда; юқори ҳукуматни танимоқ.

²⁰⁷ итик — ўткир, тез, кескир.

²⁰⁸ дурри самин — қимматбаҳо дур.

²⁰⁹ кофе(й) — етарли.

²¹⁰ кашиш — монах, тарки дунё қилган (христиан динида).

²¹¹ гуҳарфош — чуқур ва маъноли сўзлар айтувчи, сўзга чечан.

Шабистон ичра топтим кўп раёҳин²¹²,
Бериб ҳар гул насими руҳи роҳин.

Тили қонун билан тортиб иборат,
Кўзи ҳар нуктада айтиб ишорат.

Қалам тортинмайин айтиб замирин,
Қилиб сўз қандидин тилини ширин.

Жалолат²¹³ бирла тахт узра Сулаймон,
Тилаб бир мўрдин алиги паймон.

Салобат бирла семурға этиб жаҳд,
Таманно кўргузуб бир саъвадин аҳд.

Саодат бирла хуршиди юруб тоқ,
Қилиб бир заррадин дархост мишоқ.

Гаҳеким қилса юзин кун ҳувайдо,
Қачон худ соя бўлгай анда пайдо.

Чу мазмуни саросар бўлди маълум,
Неким борди мубҳам бўлди мафҳум.

Қаламға сув бериб очтим тилини,
Анга осон қилиб сўз мушкилини.

Битидим номаи унвони ихлос,
Баёнимни маонига этиб хос.

Сариъ ус-сайр²¹⁴ пайки²¹⁵ ошиқона,
Алимдин олдию бўлди равона.

Чу етти анда кирди бир қироқдин,
Анго топширдию турди йироқдин.

Номаи ҳафтум аз забони ошиқ ба маъшук
Ало, эй нур буржининг сипеҳри,
Вафо иқлимининг шойиста меҳри.

²¹² раёҳин — райҳонлар.

²¹³ жалол — улуғлик, азамат.

²¹⁴ сариъ ус-сайр — юриши тез, тезюар.

²¹⁵ пайк — хабарчи, элчи.

Кўзи — чўлпон, мунаввар орази — бадр,
Янги ой — қоши, сочи — лайлатулқадр.

Ўқуб ошиқ кўзи ямғур дуосин,
Чу қошинг ўткариб оллида ёсин.

Бўюнг зулфунг оғиздин топибон ком,
Улашмас гарчи танвину алиф, лом.

Чаманда сарв бўюнгдин бўлуб шод,
Кўруб сени еридин сачраб озод.

Аёфингга қўюбон бошини қанд,
Лабингдин суйи бир сўрмоққа хурсанд.

Кўзунг шаҳр ичра этиб шўру ғавғо,
Бўлуб ҳар гўшадин юз фитна пайдо.

Кўнгулни қўймай ул рухсор холи,
Димоғина солиб савдо хаёли.

Тилаб зулфунг лабингтек сихҳатини,
Бериб андин бинафша шарбатини.

Келиб хурмо лабинг оллида хаста,
Бинафша кўрунуб зулфингга баста.

Сўзунгни эшитиб, эй жон ҳаёти,
Чиқармай қанд, Ҳиндустон наботи.

Табассумда лабинг қилмай мудоро,
Гуҳарни лаълинг этиб ошкоро.

Магар қотингда очти писта оғзин,
Ким ал уруб паришон этти мағзин.

Сабо оллингда бориб тортмай оҳ,
Ки қотиғ келмасун кўнглунгга ногоҳ.

Нетук мен [оҳ] уройин ўз ғамимдин,
Ки пўлод эригай ўтлуғ дамимдин.

На андоқ ўтқа учрабменки ўчгай,
Кўнгул юртида ўртаб ўт на учгай.

Ғамимдин ғар деса ичимдаги доғ,
Булуғтек йиғлағай ун тортибон доғ.

Манго раҳм этки кўп бўлди нафирим.
Муанбар зулфни қил дастгирим.

Узун бўлди ғамим меҳнат тунидек,
Тулуь²¹⁶ этгил манго давлаг кунитек.

Жамолингдин мунаввар қил кўзумни,
Эшитма эл сўзин, эшит сўзумни.

Мен эмди хастау ғам ортмоқда,
Хаёлинг олида жон тортмоқда.

Сен унутуб мухаббат пешаларни.
Соғиниб қондоғи андишаларни.

Менинг жонимға не ўтлуғ фиғонлар.
Сенинг кўнглунгда не турлук гумонлар.

Тушубтур то эшикинг гарди кўзга,
Кўрунмабтур кўзумга сурма ўзга.

Кўрубтур то янгоқинг сори дийда,
Бўлубтур олмадин кўнглум гузида.

Борибмен то тишинг фикрида ўздин,
Солибмен баҳраро гавҳарни кўздин.

Топибмен то юзунгдин жон навосин,
Чиқорибмен кўнгулдин гул ҳавосин.

Ким ой бурчида юлдузни топибтур,
Тиконни гул соғиниб ўхшатибтур.

Ким этибтур асалга сирка таржих²¹⁷,
Ўқубтур мухтасар илмини талвих.

Ким этибтур ачиқ оғуни тарёк,
Тилабтур кўкнор ичинда афлок.

²¹⁶ тулуь — чиқиш, кўриниш, болқиш.

²¹⁷ таржих — бир нарсани иккинчи бир нарсадан ортиқ куриш.

Ким олибтур оғизга гўк йирин,
Билибтур ҳусн аро Шаккарни Ширин.

Мени сен шамътек куйдирмоқинг не,
Жафоу жавр этокин турмоғинг не.

Фазал

Юзунг кўзгудур, эй ҳусн ичра моҳим,
Ҳазар қилким они тутмасин оҳим.

Мени сен кўрма ожизким қавидур²¹⁸,
Муҳаббат поясинда дастгоҳим.

Қародин чиқмайин зулфунгдин ўзга,
Агар бир қил учи бўлса паноҳим.

Қутулмай қайғудин гар фурқатингда,
Гамингдин ўзга бўлса узрхоҳим.

Тузалмасун юзумдин қибласина,
Гар ўзга сори бўлса рўйи роҳим.

Вафосизлиқ хатини тортма кўп,
Битимас чун фаришта ул гуноҳим.

Амирийтек ки бўлсам зарра—зарра,
Кўрунгай меҳринг идидин гиёҳим.

Фард

Гиёҳим чиқса ногаҳ жонтек, эй дўст,
Кўрунгай ошиқи бежонтек, эй дўст.

Мутолаа намудани маъшук номаи ошиқро ва жавоб фиристодан

Чу кўрди номани муҳр этти иҳсос²¹⁹,
Қотиштурди али кундуз аро ас.

Кўзин солди анга ул моҳипайкар,
Шабистон шамъидин қилди мунаввар.

²¹⁸ қави(й) — кучли, қувватли.

²¹⁹ иҳсос — ҳис қилиш, сезиш, билиш, аниқлаш.

Замоне ҳарф илмина исинди,
Ичи куйди вале кўрқуб қисинди.

Ўзини асради ул шафи машраб,
Ки бор эди қамар олинда ақраб.

Анингтеқ ўқуди шеъри ниҳони,
Ки тўймай қолди ул элнинг ямони.

Анга ул шеър ароким қолди маҳзун,
Радифи бор эди мақбулу мавзун.

Зарифу саркашу зебоу жаммош,
Қарин эрди анго балки қариндош.

Сўзи ширин ўзи раъноу хийра²²⁰,
Нечукким бодаға ҳамшира шира.

Ҳамиша соятеқ кунга мулозим,
Бўлуб эришмаки бўйнина лозим.

Сўзи унига найтеқ боғлагон бел,
Нетукким гул қошинда эврлур ел.

Оча берди анга сарбаста розин,
Деди бир—бир бори сўзу гудозин.

Замири машваратқа тузди оҳанг,
Фами тоғ этакина урубон чанг.

Йўқ эрди ногаҳ маҳрам чиқти бехост,
Анго дедики: “Кўз бер раҳи рост.

Йироқ борму ани дамсоз қилсам,
Ки хориж бўлғай ўзга нор қилсам.

Не дерсан мунда гар келтурсам они,
Нухуфта ундасам ул бенавони”.

Жавобида деди ул қоши ҳожиб²²¹,
Ким анда парда очмоқ бор муносиб.

²²⁰ хийра — қамашган, қоронғу босган, сўник; ҳайрон.

²²¹ хожиб — дарвозабон, пардадор; қош.

Кўк устиндин солур ой ерга пурин,
Ки то касб этар андин ер ҳузурин.

Битиктин соя кўргузур ҳумойи²²²,
Ки то давлат топар андин ғадойи.

Юқоридин иниб яғмур тушар пок,
Ки то андин тирилур хору хошок.

Аларнинг чун бу сўзга тушти ройи,
Ароға кирди рағбат кадхудойи²²³.

Битиди нома олтун суйи бирлан,
Вафоу меҳр расми хўйи бирлан.

Саодат маркабидин мужда бериб,
Башоратлиқ хабарларни юбориб.

Қалам тили чу фориг бўлди андин,
Давот оғзини ёпги таржимондин.

Сулаймон бегина топшурди Билқис,
Ки бир—бир мўрға кўргузма талбис²²⁴.

Дегин анда келурға рағбат эттук,
Равон суҳбат яроғин қилки еттук.

Номаи ҳаштум аз забони маъшуқ ба ошиқ

Ало, эй ғамда топқон ранги табдил,
Равон эткон кўзи шинграфтин²²⁵ нил²²⁶.

Шафақтек кўз ёшидин бодапаймой²²⁷,
Танидин кўргузуб ҳар кун янги ой.

Паришон кўнглига оғиз севар жон.
Сиришки қаҳрабо устина маржон.

²²² ҳумо(й) — афсонавий қуш (бу қушнинг сояси кимнинг бошига тушса, бахтли булар эмиш).

²²³ кадхудо — рузғор бошлиғи; ҳукмрон.

²²⁴ талбис — ҳийла, макр, найранг, ёлғон.

²²⁵ шинграф — қизил ранг.

²²⁶ нил — кўк бўёқ; кўзга сурма кўйиладиган мис сурмачўп; ништарга ухшаш бир асбоб.

²²⁷ бодапаймо(й) — маж. май тутувчи, соқий.

Тириклик соридин урмай нафас ҳеч,
Чиқиб бот–бот дами аммо келиб ҳеч.

Фигоне тортиб Исрофилтек сур,
Қиёмат кунларитек шоми дайжур²²⁸.

Бериб аҳбоб савдосинда ғам даст,
Аёғи сайр аро Мажнунға ҳамдаст.

Кийиклартек кезиб этиб жигархун,
Ғами тоғу қизил ёши табархун²²⁹.

Бўлуб қон кўнгли тинмай кўз ёшидин,
Кечиб ўт ўртасида су бошидин.

Ғами Фарҳод янглиғ кўргузуб зўр,
Ғами Ширин валекин толеъи шўр.

Тузотиб кечалар эгритек унин,
Очиб тирноғи бирлан ғам туғунин.

Қилиб ўзига оху нолани ёр,
Тутуб бир йўли номи нангдин ор.

Ўзин қўймай замоне барҳам урмай,
Ютуб хунобау андин дам урмай.

Фироқингда кечар ҳар кеча елтек,
Таним белимға ўхшаш бўлти қилтек.

Кўзум ҳажрингда кўп бедорлиқдин,
Кўтармас бошини беморлиқтин.

Қошим чандон сенинг йикрингни қилди,
Ки қайгудин бўйи ёйтек эгилди.

Сочим азбаски ўзин урди барҳам²³⁰,
Сенинг ҳолинг бикиндур вақти дарҳам²³¹.

²²⁸ дайжур — энг қоронғу кеча, қоронғулик.

²²⁹ табархун — қизил новдали тол; *маж*: қизил рангли.

²³⁰ барҳам — ост—уст.

²³¹ дарҳам — чатишган, чирмашган; тартибсиз, титилган, ўйилган.

Менинг жонимдадур кўнглунгдаги оҳ,
Кўнгулдин бор кўнгул ичина чун роҳ.

Агар сен анда кўрсанг ногаҳ озор,
Мен эшитиб бўлурмен мунда афкор.

Агар сен анда тўксанг ерга жола,
Мен олурман кўзумдин мунда лола.

Агар сен анда бўлсанг ёшқа помол²³²,
Мен ўзумдин борурмен мунда филҳол.

Арода неча бўлғай меҳнату гам,
Ўзунгни қайғудин қутқар, мени ҳам.

Чу мен бўлдум сенинг, гамни узатма,
Бу савдода мени оламға сотма.

Чиқорғил бу муаммо мушкилидин,
Ки ёлқиб тур қулоғим эл тилидин.

Менинг номусу номимни талошқин,
Алифтек келгину элга улошқин.

Кўзунгдур айн оламдин қочурма,
Муҳаббат нуқтасин юқори урма.

Тузалиб одамийлар хўйин олғин,
Не дегай эл доғи охир уёлғин.

Алик урма маломат дафтарина,
Аёғ босқин саломат кишварина.

Танинг ҳам тонисун бир бош аёғни,
Тил очуб сўзга тиндурсун қулоғни.

Эл улус расмина кўкунгни тузгин,
Бу харих нағмадин кўнглунгни узгин.

Жунун сархушлуғидин ўзунга кел,
Думогингда ҳаводин солмагил ел.

Ки давлат келгусидур бўлма гофил,
Саодат бирла тузгунгдур маҳофил²³³.

Ғазал

Санго юз қайғусидур дилнавозинг,
Келиб бош тўзғусидур сарвинозинг.

Иноят субҳидин совулғусидур,
Дамодам шамътек сўзу гудозинг.

Фароғат елидин очилғусидур,
Кўнгулда гунчатек сарбаста розинг.

Башорат келгусидур хизматингга,
Саодат бўлғусидур чорасозинг.

Бошингга чикқусидур май аёғи,
Аликтин борғусидур ихтирозинг²³⁴.

Тараб кўргузгусидур қоматини,
Қазо бўлғусидур бир бир намозинг.

Муҳаббат сарвидин бар егусидур,
Кўзунг суйи билан ариғ ниёзинг.

Ғард

Ниёзинг қолмағусидур кишига,
Алигинг етгусидур васл ишига.

Мутолаа намудан ошиқ номаи маъшукро ва жавоби фиристодан

Оғиздин ташлади чун лолани зоғ,
Зиёфат баргин этти нилгун боғ.

Кўтарилди ародин тун ғубори,
Ҳавони қилди тонг норанжи²³⁵ нори.

Замона чашмаси кўргузди симоб,
Ёруди ер муҳайё бўлди асбоб.

²³³ маҳофил — жойлар, манзиллар; тўпланиш жойи, мажлис, базм.

²³⁴ ихтироз — сақланиш, эҳтиётланиш.

²³⁵ норанж — лимон, апельсин, мандарин дарахтларининг бир тури; *маж.* сариғ тус.

Севунуб етти ул хушсўзли қосид²³⁶,
Ки қилди мантиқи шарҳи мақосид²³⁷.

Таваққуъ²³⁸ кўргузуб ишида таҳсин,
Бериб сувтек ҳаво ўтина таскин.

Иноят топшуруб илина маншур²³⁹,
Қаросидин оқарған кўз топиб нур.

Муҳаббат бобидин тортиб неча фасл,
Узун туммор аммо ичида васл.

Манго бердики: “Печидек очилғин,
Қаросин кўзларингга сурма қилғин.

Ки давлат тушларингни қилди таъбир,
Маломат кўз ёшингтек бўлди бир—бир.

Кўрунди кўзунгга ал расму хўйи,
Яно оққон ариққа келди суйи”.

Тулуъ²⁴⁰ этти бийиктин²⁴¹ ҳиммат ойи,
Тузалди базм аро ишрат саройи.

Чиқарди бахт гултек пардадин юз,
Қоронғу кечада кўрунди кундуз.

Саодат саҳмидин²⁴² солди сипар²⁴³ ғам,
Мазаллат²⁴⁴ рўзгорин урди барҳам.

Башорат манзилина етти Билқис,
Малоли²⁴⁵ қабз²⁴⁶ евидин қўбти илкис.

²³⁶ қосид — хабарчи, элчи, чопар; қасд қилувчи, интилувчи.

²³⁷ мақосид — мақсадлар, ниятлар.

²³⁸ таваққуъ — бирор ишнинг воқеъ бўлишига умид билан қараш.

²³⁹ маншур — ёрлиқ, фармон.

²⁴⁰ тулуъ — чиқиш, кўриниш, болқиш

²⁴¹ бийик — буюк, баланд, юксакюб юқори.

²⁴² саҳм — ёй ўқи; ҳисса, улуш, бўлак.

²⁴³ сипар — қалқон.

²⁴⁴ мазаллат — хўрлик, очлик.

²⁴⁵ малол — соғиниш, зерикиш, қийналиш.

²⁴⁶ қабз — олиш, тутиш, тутамлаш.

Тузатти муштарий иқбол болин²⁴⁷,
Чиқарди бўйнидин гардун ваболин²⁴⁸.

Нашот этти тараб созини тортиб,
Ҳавас кўргузди оҳангида таркиб.

Исиниб етти анинг васл хони,
Совулуб бутради ҳижрон хазони.

Тилагантек санго юз қўйди мақсуд,
Тилакларингни бир—бир берди маъбуд.

Букун худде²⁴⁹ ясо. саъй эт юз алвон.
Ки тонгла келтурур ҳурини ризвон.

Дедим: “Эй қутлуг оғизлиқ қариним,
Тили ширин яроғлиғ ҳамнишиним.

Карам қилгин яна, бир қатла боргин,
Кўнгилни ғам ғуборидин чиқоргин“.

Битидим номае боглаб хаёли,
Жавобида этиб андин саволи.

Кўнгул чун арз берди жон талошин.
Битимактин қалам кўтарди бошин.

Илигини узатти ул ҳамовоз,
Ошуғуб олди у, кўргузди парвоз.

Ҳаминким етти анда қолмайин кеч,
Алина берди у, дам урмади ҳеч.

Номаи нўҳум аз забони ошиқ ба маъшук

Ало, эй дийданинг рахшонда²⁵⁰ нури,
Раёҳин жашнининг фархунда сури²⁵¹.

Бўйи шамшоду рангин орази гул,
Лаби унноб²⁵², мушкин сочи сунбул.

²⁴⁷ бол — қанот; елкадан қўл учигача.

²⁴⁸ вабол — айб, камчилик; оғирлик, қийинчилик, увол.

²⁴⁹ худд — абадийлик; жаннат.

²⁵⁰ рахшон(да) — ялтироқ, порлоқ, товланувчи.

²⁵¹ сур — тўй, базм; шохдан ишланган карнай.

Ўзунгни то йироқ солдинг назартек,
Кўзумдур су ичинда нилуфартек.

Юзунг хуршид хуснининг закоти,
Қамарға берибон ойлиг бароти.

Йибор фаттон кўзунгдин элга боқмоқ,
Не ҳожат фитналар ўтина чақмоқ.

Жамолинг шухрати ҳар ёна кетиб,
Паритек хурлар учмоққа етиб.

Тиниб тубо буйингнинг соясинда,
Ўзин тортиб муҳаббат поясинда.

Юзунгнинг шармидин чиқмай суманлар²⁵³,
Арусин²⁵⁴ пардада асраб чаманлар.

Кўзунг сеҳри улусқа жон балоси,
Эвуруб бошларин зулфунг ҳавоси.

Солиб юзунг сочингдин ўтқа анбар,
Саросима қилиб элни саросар.

Шакартек эрнинггу йўқ анда қили,
Жибинтек ҳар сори юз минг қатили²⁵⁵.

Хирад этиб ўзин оғзинга мойил,
Бўлубон ғайб²⁵⁶ асрорина мойил.

Кўнгул сачраб қаро зулфунгда қонтек,
Ани сончиб чу анбарсар йилонтек.

Тегиб жон захмидин кўнглунгга роҳат,
Агарчи бор ул санги жароҳат.

Санго йўқтур вуқуфе мушкилимдин,
Лабинг қўлғай магар узре тилимдин.

²⁵² унноб — чилонжийда.

²⁵³ суман/саман — оқ сариқ рангли хуш ис гул.

²⁵⁴ арус — келин; *маж.* ўзига торувчи, алдоқчи.

²⁵⁵ қатил — ўлдирилган.

²⁵⁶ ғайб — сир, яширин.

Фироқинг ёзисида эй дилорой,
Сочинг тундур, мен аъробию²⁵⁷ сен ой.

Неким десам юзунгдур андин ортуқ,
Кўнгул оллида лаълин жондин ортуқ.

Гаҳе ким берса ой шамъи зиёдин,
Таваққуъ тутмағай таҳсин суҳодин²⁵⁸.

Қачонким кун чиқарса шуълалиф юз,
Севинмағай ситойиш²⁵⁹ қилса юлдуз.

Дамеким бўлса дарё парниён²⁶⁰ пўш,
Тамаддуҳ қилса хошок этмағай жўш.

Хиромон келурунгни то эшиттим,
Ўзумдин сабртек бехост йиттим.

Кўзумдур боғ кўнглум бир ариғ ев,
Сўзум бирдур, бу икки ерда йўқ рав.

Қаёндур майл то фикринг қилойин,
Йибор елдин хабар то очилойин.

Агар боғ ичра ўлтурсанг чолиб чанг,
Бийикларда тузуб бўюнгтек оҳанг.

Умидимнинг ниҳоли бор бергай,
Юзум оби сиришки²⁶¹ нор бергай.

Кўзумнинг мардуми қилгай мароъат,
Кўруб шўробасин қилсанг қаноат.

Ва гар уй ичра солсанг маснади ноз,
Бўлубон айш аро най бирла дамсоз.

257 аъроб — араблар, бадавийлар, саҳройи араблар.

258 суҳо — ҳулкар тўпламидаги юлдузларнинг энг хираси; жуда кичик, арзимас.

259 ситойиш — мақтов.

260 парниён — ипакдан тўқилган гулли юпқа мато.

261 сиришк — кўз ёши.

Кўнгул тутқай шароби кўз қониндин,
Бағир бергай кабоби ўз ёниндин.

Ичимдин ўтру чиққай нолаю оҳ,
Юзунг хуршидина бўлуб ҳавохоҳ.

Мени эмди ҳалок этти фироқинг,
Шикиб²⁶² озу фаровон иштиёқинг.

Юзунгнунг ишқидин то лоф урубмен,
Кўпуб жону жаҳондин ўлтурубмен.

Ғамингда очибон савсан²⁶³ бикин сўз,
Бўюнгда қўюбон нарғис бикин кўз.

Ғазал

Теку(р) кўзумга васлинг марҳабосен,
Аликтин бермагил ориғ яқосин.

Равон бўлғил бери, эй оби ҳайвон,
Кўзум кўрсун доғи бир ошносин.

Висолингдин дам урғил субҳ янглиғ,
Ёрутуб меҳр аро нуру сафосин.

Кўнгулким тортадур ғам мотамини,
Қаламтек бошидин олғил қаросин.

Ямонлиғни билур яхши рақибинг,
Нетай берсун анинг Тангри жазосин.

Хаёлинг келса кўргузгай сирешким,
Тўкуб оллида бир–бир можаросин.

Амирийким ғаминг жон ичра асрар,
Кўнгул ичида асрағил вафосин.

Фард

Вафосин соғиниб журмин унутқин,
Иноят кўзин онинг сори тутқин.

²⁶² шикиб — сабр, чидам, тўзим.

²⁶³ савсан — гулсапсар.

**Мутолаа намудани маъшуқ номаи ошиқро ва
жавоб фиристодан**

Чу очти номани ул зулфи занжир,
Сифиштирди алиги қор аро қир.

Назар солди солибон сўз ароға,
Нетукким кўз берур нурин қароға.

Ўқур ҳолатда мими кўргузуб син,
Севиниб бетакаллуф қилди таҳсин.

Машаққат тунида ул кўзи фаттон,
Юзини қилди ою ғамни каттон.

Чиқарди ўзини ғам хилватидин,
Сарандоз²⁶⁴ этти улфат шарбатидин.

Эсиб вуслат баҳоридин насими,
Очилик сибсириққа шавқ яtimi²⁶⁵.

Исиниб меҳр хашхошина²⁶⁶ бозор,
Сотиб мисқолини жон нақдина ёр.

Анингким хотири бир ёни тортар,
Ичида ишқ тарҳи ҳар дам ортар.

Тараб жинсин чу вола кўрди ул ой,
Кетарди али қайғу тўнидин лой.

Деди: “Усру исиндим васл ишидин,
Нетайинки:м уёлурмен кишидин.

Очун раҳти тилармен тила киргай,
Жаҳон сўфи бори тафсила киргай²⁶⁷.

Вафо боғида эмасмен ҳавойи,
Юзумдур лолаю аммо хитойи.

²⁶⁴ сарандоз — букилган, энкайган, ғамгин.

²⁶⁵ ятим — хизматкор; безори; катта, йирик.

²⁶⁶ хашхош — кукнори, кукнор уруғи.

²⁶⁷ тафсил — бирон нарсани атрофлича, очиқ ва аниқ баён қилиш.

Бу кун эви етгай чун келди чинлик,
Ки семург ичида қилсун чибинлик.

Қуёштек ер юзин тутсун қаноти,
Узукин ташласун гардун баноти.

Ичида пардадори Зухра бўлсун,
Мухолифни чиқориб узр қулсун”.

Ошуғуб қилди отланур ярогин,
Замони жилва берди ҳусн богин.

Тилади кўзгуни у тутти ўтру,
Юзининг ичида кўринди кўзгу.

Тутунтек эгма қоши вусма қилгай,
Кўзи худ сурмани кўзига илмай.

Юзи гулгунасиж жонларга офат,
Аёқтин бош бору ҳусну латофат.

Ясамади юзин ул меҳр моҳи,
Ки гултек энглиги эрди илоҳи.

Ўзин чун сайрға қилди мураттаб,
Йиғилди гирдина бир неча кавкаб.

Қалам урди қароға ул сўзи чин,
Қалам тилин йилонтек қилди мушкин.

Чу кўргузди кўнгул розин билиги,
Битимак соридин тинди алиги.

Анга топшурдиким бир ерда турмас,
Юрур кун йўгра армақтин дам урмас.

Деди: “Еткур ангаким йўқ қарори,
Йўлумда боз беҳад интизори”.

Номаи даҳум аз забони ошиқ ба маъшук
Ало, эй сабр элидин тортқон жом,
Вафо Мисрида кўрган кўзлари шом.

Ғамидин оҳи ноқил нола рови,
Бўлуб умрида меҳнату ғам рови.

Қилиб ғам хильатини ошкора,
Қизил атлас ичию тоши хора.

Чиқариб кўкка ҳар кун нолаларни,
Сочиб хайри юзина лолаларни.

Осиғсиз умри савдо кечаситек,
Қаро кунлар не ялдо кечаситек.

Тилаб уйқуни топмай кўзин очиб,
Юмуб очқунча кўзин уйқу қочиб.

Иситиб кечалар ўтлуғ дамидин,
Табиб оллида дам урмай ғамидин.

Аламдин то юзина ўлтуруб хўй,
Фараҳдин секириб набзи²⁶⁸ паёпай.

Оғизланмай лаби ишида тадбир,
Бурун чоқтин фиғон бирлан тили бир.

Чиқиб хокитек оҳи ҳардам андин,
Йироқ ташлаб ани яхши—ёмондин.

Бало зиндонида кўзин яшартиб,
Кўюб ўзинию оҳини тортиб.

Юзум зулфумга кўргузуб ниёзин,
Узотиб кечалар ҳожат намозин.

Тегуруб васл этокина ўзини,
Кўюб миқрозтек²⁶⁹ икки кўзини.

Келиб сар—сар бикин ўтти ситамлар,
Биҳамдуллоҳки кечти барча ғамлар.

Бу кундин сўнгра очилди жаҳонинг,
Совуқ дай²⁷⁰ чилласидин чиқти жонинг.

²⁶⁸ набз — қон томири.

²⁶⁹ миқроз — қайчи.

²⁷⁰ дай — қиш мавсуми, қаттиқ совуқ.

Булуттек кўзларингдин тўкмагин ёш,
Чиқар чимган бикин туфроқтин бош.

Ки кўргузди чаман тўти қанотин,
Битиди булбула ишрат баротин.

Ғазалхон бўлди бўстон ичра дуррож,
Кўнгултин сабрларни қилди тарош.

Чиқарди сарв аро қумри сафирин,
Самандартек тузуб ўтлуқ нафирин.

Раёҳин ранги бир—бир бўлди маҳбус,
Чамантек жилвасин кўргузди товус.

Ёвуқтурким кесаклар қилғай овоз,
Қилиб Исо қушитек кўкта парвоз.

Қуруқ қолди бу лаззатлардин ағёр,
Ошиқ қилмас зағизғонға бутимор.

Бориб булбулни қилгин мажлисафруз,
Дегин, оҳанг тузким бўлди наврўз.

Равон шамшодқа сунни юборгин,
Ки Монитек безасун шоҳу баргин.

Хабар қил сарвғаким бўлсун огоҳ,
Узатмасун ўзига ғамни ногоҳ.

Йиғочтин ваҳм бергил нарвонға,
Ки кунда соясин солсун чаманға.

Ишорат қил суманға ким очулсун,
Нисор учун дирам янглиғ сочилсун.

Чиқорғил гулни хилват хонасидин,
Ёрутқил шамънинг парвонасидин.

Тегур савсанғаким очсун тилини,
Чиқарсун ичидин дарди дилини.

Тилагин долани, сол сўз ароға,
Башорат бергил ул кўнгли қароға.

Дегин, наргисгаким билсун ўзини,
Хумор уйқусидин очсун кўзини.

Буюргил елгаким фаррош бўлсун,
Кўзунг суйи билан йўлдош бўлсун.

Ғазал

Тузатгин мажлиси бўстон ичинда,
Бўюмни элт алифтек жон ичинда.

Юзумдин боғни қил тозаким ёр,
Ярошур ёсамин райҳон ичинда.

Лабим полудасиндин²⁷¹ чошни ол,
Аликингни узатқил хон²⁷² ичинда.

Висолим ойидин кўзумни ёрут,
Шафақтек қўйма они қон ичинда.

Шакар эрнимдин эт кўнглунгни холи,
Тузалмай най бикин афғон ичинда.

Алик бергинча сургил май кумайтин²⁷³,
Мудом асра ани жавлон ичинда.

Қадаҳтин тортқил розини андоқ,
Ки қолсун шуҳрати даврон ичинда.

Фард

Ичинда ул кишининг ким ғами бор,
Не ғам ер чун менингтек ҳамдами бор.

***Мутолаа намудан ошиқ номаи маъшукро ва
батаҳийа-л-асбоби сиҳат машғул шудан***

Чиқарди субҳ чун гулгун амори,
Насими куйдуруб уди урмори.

Кўнгулдин учди ғам тун қузғунитек,
Қарориб тебради ҳижрон кунитек.

²⁷¹ полуда – соф, тоза.

²⁷² хон – дастурхон(?); ризқ, таом; планета.

²⁷³ кумайт – тўриқ от, чавандоз от; қорамтир–қизил май.

Қанотин ёйди кўк узра ҳавосил,
Фароғбол улусқа бўлди ҳосил.

Қатимға етти ул мурғи хумоюн,
Ким они соя янглиғ асради кун.

Бошина қўюбон худхуд бикин тож,
Шараф ичра олиб семурғдин бож.

Қаноти ичида хатни ёшуруб,
Ичимда жаҳдини ҳаддин ошуруб.

Ҳаминким тиндию олди даммини,
Чиқориб берди ул жон марҳамини.

Қўнгулга ёқти у, келдим ўзумга,
Губорин тўтиё қилдим кўзумга.

Битикидин саводи олди дида,
Ким эрди васл тарихи гузида.

Кўзумнинг мардуми чун бўлди қори,
Юзидин пардасин олди юқори.

Бу эрди сўз чу қилдим эҳтиётин,
Ки ёзлиғ ерда ёй суҳбат бисотин.

Анингтек ерга топсун айши равнақ,
Фалак Бахроми ўт қўйсун Ҳаварнақ.

Зиёфат фикри чун тушти бошимға,
Тобуқчиларни ундадим қошимға.

Буюрдимким: “Қилинг меҳмон яроғин,
Иситинг мажлис ичра хон аёғин.

Арода келтурунг кофурдин шамъ,
Йироқ тутманг замоне нурдин шамъ.

Ёрутунг ўт ичин товуқ унидин,
Ки то эрикмасун суҳбат тунидин.

Тиланг ўрукни, қўйманг бор ичинда,
Ки солсун олма бошин нор ичинда.

Чаман саҳнида тўқунг меваларни,
Тўқинг соқий кўзидин шеваларни.

Олинг куб оғзидин балчиқни филҳол,
Лабиндин сўрунгуз сарбаста аҳвол.

Чағир суйидин этинг шира гардун,
Қуюнғ ўртада, қўйманг тира гардин.

Қўбузчи бошина солинг ҳавони,
Ки тутсун бўзтўрғайтек навони.

Жиравчиға денгиз яхши ясолсун,
Оғирлаб унини оқори олсун”.

Мураттаб бўлди чун суҳбат яроғи,
Кўнгул тиндию юз берди фароғи.

Хабар қилди етиб бир Хожа отлиғ,
Алиги моя соридин уётлиғ.

Ки лаззат неъматин етти укулуб,
Машаққат захмати чиқти тўкулуб.

***Расидани маъшуқ ба кулбаи ошиқ
ва даст додани висол***

Жаҳон чун қирдин, ёйди қаранфул²⁷⁴,
Ҳаво экти суман устина сунбул.

Фалак қўйди энгина анбарин хол,
Аёғи ой бошидин қилди халхол²⁷⁵.

Тегурди тун ели зулфина шона,
Кавокиб ёши бўлди дона—дона.

Кириб келди қошимға ул дилорой,
Юзи андоққи мушкин пардада ой.

Сочи умру лаби жон чашмаситек,
Қаронғулукда ҳайвон чашмаситек.

²⁷⁴ қаранфул — қалампирмунчоқ.

²⁷⁵ халхол — оёққа тақиладиган олтин ёки кумуш халқа.

Юзи хуршид янглиғ нур этиб фош,
Юзи оллида бўлуб кеча хаф²⁷⁶ фош.

Салом этмакка чун эгилди бошим,
Аёгига югуруб тушди ёшим.

Юзини очти ул давлат аруси,
Алик берди саодат пойбуси.

Кўнгул тахтина андин сўнгра ошти,
Ки ўлтурмақ анга андо ярошти,

Тузалди оллида руди маю жом,
Улашти суҳбату топти саранжом.

Муғанний сеҳр аро бўлди фусунсоз,
Чиқарди ҳар иликидин бир овоз.

Йиғочдин барг олиб тебратти бошин,
Боришим важҳидин тузди маошин.

Масихо соридин мутриб дам урди,
Унини кўтариб кўкка ошурди.

Уни ҳар кўккаким юзланди беҳост,
Ўзин еткурди, қилди қўлини рост.

Бўлуб булбул чаман ичинда шабхон,
Унидин очилиб гуллар юз алвон.

Аёғтек тезгиниб соқий паёпай,
Огиздин ўтубу бошқа чиқиб май.

Ародин чун такаллуф расми етти,
Май ўти эл димоғини иситти.

Деди: “Лутф илан ул сарви гуландом
Ким оғзи писта эрди, кўзи бодом.

Амирий, туз бир оҳанге ўзунгдин,
Ўқи бир неча сўзи ўз—ўзингдин”.

²⁷⁶ хаф(о) — яширинлик, махфийлик.

Ишорат қилди чун ул хусни зайни,
Ироқийвор мен туттим Хусайни*.

Ўқудум лаълитек бир шеъри рангин,
Латифу обдору²⁷⁷ нархи сангин.

Ҳаминким зеҳни кўргузди тааммул,
Хаёлин белитек қилди тахайюл.

Аёғ олиб ичиб туркона тилни,
Кўтарди қизлар илан муътадилни²⁷⁸.

Тута берди манга ул хусн боғи,
Юқунуб тўра бирлан меҳр аёғи.

Алидин оллимун ичтим тўқуб ёш,
Аёғитек алин ўптум қўюб бош.

Газак берди манга оғзи лабиндин,
Дам урди ичгучилар машрабиндин.

Юзидин шавқ бозори бўлуб тез,
Ароға кирди ҳар соат юз ангиз.

Гаҳе шавқ ила шафтолуни узмак,
Гаҳе обини нор устина тузмак.

Гаҳе қанду ҳарир ичинда мумтоз,
Гаҳе аттор ул ишдин, гоҳ баззоз.

Гаҳе гул хирманидин хўша²⁷⁹ термак,
Гаҳе ўйнамоқу гоҳ айта бермак.

Гаҳе олмоқ назарга гавҳари пок,
Гаҳе сарроф бўлмоқ, гоҳи ҳаккок²⁸⁰.

Тонг откунча бу иш бўлди саросар,
Ки то муқри(й)²⁸¹ деди: “Оллоҳу ақбар”.

277 обдор — тиниқ, мусаффо, ялтироқ; серсув.

278 муътадил — келишган, ёқимли.

279 хўша — бошоқ.

280 ҳаккок — қимматбаҳо тошларни йўниб, тарошлаб пардозловчи.

281 муқри(й) — қироат қилувчи, қори.

Равон қўбти еридин ул сумансоқ²⁸²,
Азимат нақшини кўргузди офоқ.

Тилади ошуғуб оллида шабранг,
Видои кўргузуб отланди дилтанг.

Равон бўлди олиб гул баргини ел,
Алик ташлаб анинг бармоғидин эл.

Кел, эй соқий, ки борди жон чироги,
Тута бергил манго боштанг аёғи.

Ачиқ су бер қилиб девонаю мает,
Ки берибтур манго шўробаи даст.

Дар арзи хол худ

Замонеким тузалса айш асоси
Эрур вожиб валинеъмат сипоси.

Нечук мен қилмайин эмди дуо арз,
Ким ўзга элга вожибтур манга фарз.

Бу султон саъй еткурди қанотим,
Ки парвоз эттиму билгурди отим.

Бу хуршид олди эҳсон соясинда,
Ким элим етти Салмон* поясинда.

Бу дарё парвариш қилди баса йил,
Ки кўргуздум ариғ гавҳар очиб тил.

Бу давлат нури кўрунди кўзумга,
Ки гардун муштари бўлди сўзумга.

Бу Жамшид ўлди жоним дастгири,
Ки бўлдум шеър мулкининг амири.

Худоё, то ёрутур чархини меҳр,
Ўзин Заҳҳок кўргузур Манучеҳр.

Ёрутсун ер юзини бетағайюр,
Юругуб ҳукм Султони Бойсунғур.

²⁸² сумансоқ – ёсминга ўхшаган, гўзал.

Дар хатми китоб

Чу ногоҳ пардадин чиқти бу тимсол,
Эшикимдин севинуб кирди иқбол.

Деди: “Эй сўзи рангинларга арганг,
Қаламдин кўргузубон сеҳру найранг.

Санго сўз файзи бўлмай бир замон банд,
Сўзунг сеҳри қилиб элни забонбанд.

Сочиб хома тилидин мушку анбар,
Қилиб олам димоғини муаттар.

Туман минг ранг бердинг бир қародин,
Кўтардинг Чин мисолини ародин.

Қаламға берди зеҳнинг тезлигини,
Анга ўғратти ранг омизлигини.

Бу нозик тарҳлар келмас кишидин,
Нетук мен нақл этай Моний ишидин”.

Ким ул сурате қилди падидор,
Бу ишда сурату маъни бори ёр.

Дедим: “Эй туфроқинг кўз тўғиёси,
Не туфроқ ким саодат кимиёси.

Эрур бу ранглик гуфтор мушқил,
Эмас осон хаёли бор мушқил.

Тасарруф кучидин сўзни узатмоқ,
Бир ўқ йўлида юз минг қатла отмоқ.

Алина улки сўздин олди чавгон,
Агар рад қилса инак гўю майдон.

Солиғлиқтур бу хон отини суртик,
Илигин тўзга бисмиллоҳ тегуртик.

Бу ишнинг ўзгача варзишлари бор,
Демактин бошқа анинг ишлари бор.

Аларким кўргузурлар зеҳнидин жўш,
Нечук қилғайлар охир гулни хаспўш.

Бу кун туттум Уторуддек аламдин,
Дам урғайлар бири лавху қаламдин.

Инод этиб анга булғашмағайлар,
Вале инсофтин худ ошмағайлар.

Биҳамдуллоҳки фурсат берди даврон,
Ёзилди номалар бошина унвон.

Бититек эмди тарихини котиб,
Эрур тарихи учун забти вожиб.

Илоҳи сендин ўзга йўқ паноҳим,
Исиниб ҳазратингда чиқти оҳим.

Гаҳеким берсанг егулук баротим,
Амирийга нишон бер анда отин.

Анга бердинг чу девон дафтарини,
Ато қилдинг маони кишварини.

Низомийтек ишин бедарду ранж эт,
Анинг “Даҳнома”сини “Панж ганж” эт.

Иноят элини ул гулдин олма,
Кўтаргил они нори—бери солма.

Ким ул жон равзасидин чиқти ногоҳ,
Анго сен бер кўнгуллар очуна роҳ.

Ўқуғонга мазид²⁸³ этгил билигин,
Битигонга равон қилгил алигин.

Янги ойтек они кўргуз жаҳонга,
Тегургил қирвондан қирвонга²⁸⁴.

Фазалларидан

Эй кўзда юзунг ҳайрати осори²⁸⁵ тамошо,
Наззораи ҳуснинг гули бехори тамошо.

²⁸³ мазид/мазийят — ортиқлик, зиёдалиқ, фазилат.

²⁸⁴ қирвондан қирвон — кўпдан — кўп, ер юзининг бошидан охиригача.

²⁸⁵ осор — асарлар, нишонлар, белгилар.

Кўнглум табиси²⁸⁶ айлади савдо элини хуш,
Девона эрур равнақи бозори тамошо.

Муфт²⁸⁷ ўлди ҳавас аҳлина савдойи висолинг,
Бемоя топар суд²⁸⁸ харидори тамошо.

Кўнглум қушини зогларинг қилди музайян,
Шавқ этти бу товусни гулзори тамошо.

Моҳияти хуршедни хуффош на билсун,
Ҳар дила эмас маҳрами асрори тамошо.

Дил дийдаси бирла кўрайин ёр юзини,
То ўлмаё ағёр хабардори тамошо.

Кўнглумни қилиб қасри вафо ишқ, Амирий,
Кўз манзарасин айлади анвори тамошо.

* * *

Вафо то бўлди жононимға махсус,
Жафову жавр эрур жонимға махсус.

Ҳирому жилвау нозу малоҳат,
Эрур сарви хиромонимға махсус.

Гулистон бўлди кўнглум лола янглиғ,
Вафо доғи гулистонимға махсус.

Кеча тонг отқуча кўнглум чекар оҳ,
Эрур бу шамъ вайронимға махсус.

Кўнгул қонидадур лаълинг хаёли,
Бу гавҳардур Бадахшонимға махсус.

Фамингда ишқ ранжи роҳатимдур,
Бу дардинг ўлди дармонимға махсус.

Губори тўтиёйи хоки пойинг
Бўлурму чашми гирёнимға махсус.

²⁸⁶ таб — табиат, феъл—атвор, хулқ.

²⁸⁷ муфт — текин.

²⁸⁸ суд — фойда, баҳра, наф.

Керак шоҳдин гадо ҳолини сўрмоқ,
Бу давлат келди султонимға махсус.

Кўнгул хуштур висол уммиди бирла,
Бу марҳам доғи ҳижронимға махсус.

Шоҳиди нози мужгонинг эрурман,
Бу ханжардур менинг қонимға махсус.

Эрурман ишқ мулкининг Амири,
Жунун авбоши дарбонимға махсус.

МУНОЗАРА

Мунозара жанри ўзбек адабиётида узоқ тарихга эга. Дастлаб бу жанрнинг илдиларини туркий халқлар мифларида кўрамиз. Туркий қавмларнинг пайдо бўлишига оид мифда айтилишича, Ёз қизи билан Қиш қизи ўртасида, ким қудратли деган баҳс бўлиб, пккови беллашади, мусобақада Ёз қизи ғалаба қилади.

Мунозара жанрининг асосий белгиларидан бири — баҳсга киришган томонлардан бири ғолиб, бири эса албатта мағлуб бўлади. Юқоридаги мифда бошланган мунозаранинг ана шу хусусияти Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону лугатит—турк” асарида Ёз ва Қиш ўртасидаги мунозарада янада аниқ кўринади. Ҳар икки тимсол ўртасидаги мунозара ижтимоий мазмун касб этади.

Ёз ва Қиш мунозараси Германия, Англия ва Скандинавия мамлакатларида XIV — XVI асрлардан буён бор. Мунозара бу мамлакатлар халқлари орасида маросимлар билан боғлиқ бўлиб, баҳор пайтидаги турли саналарга тўғрилланган. Фарбий Германияда мунозара яқин вақтларгача баҳорги маросим ўйинлари сифатида сақланган эди.

Қиш ва Ёз олмон халқи маросим ўйинларида оломон ўртасида ўтказилган. Иккаласи бир-бирига қарама-қарши кучлар сифатида чиқади. Ёз ўз мулозимлари билан қуёш чиқадиган шарқдан келган. У Қишга “Бу ердан жўнаб қол”, деб буюради. Қиш қўпол деҳқон тимсолида бўлиб, бошига телпак кийган, у тоғдан келган ўзи билан бирга шамол, совуқни, қорни олиб келган. Аммо у даф бўлишни асло истамайди. Қиш оппоқ қорли далалари билан, Ёз эса яшил водийлари билан мақтанади. Ёзда ўт-ўланлар, кўкаради. Қиш ҳам турли-туман ичимликлар кашф қилган. Ёз ем-хашак, шароб, ғалла етиштиради, буларнинг ҳаммаси қишда йўқ бўлади. Табиийки, булар Ёз ва Қиш ўртасида савол-жавоб тарзида ўтади, икковининг орқасида эса хор айтиб, мулозимлари туради. Охири Ёз ғалаба қилади. Қиш ўзини Ёзнинг хизматкори деб атайди ва “Икковимиз бошқа мамлакатларга борайлик, менга ёрдам бергин”, деб илтимос қилади. Шундан кейин Ёз “Жанг тамом бўлди, хайрли тун”, деб эълон қилади.

Мунозаранинг бундай кўринишлари VII-IX асрлардан “Баҳор ва Қиш” номли лотинча шеър ҳам етиб келган (қаранг: Жирмунский, Сравнительное литературоведение., 53-бет). Ёз ва Қиш мунозарасининг маросимга айланган кўриниши ёқутларда ҳам сақланган. Уларнинг маросими баҳор ва кузга оид бўлиб, баҳорнинг илк кунларида олийжаноб Тангрига қурбонлик қилиш билан бошланган (Жирмунский. Шу асар. 53-бет).

Кўпинча мунозарада кичикроқ ҳажмдаги ҳамд қисми ҳам мавжуд бўлади. Ҳамд — шу мунозарани ёзишга ундаган шахсга қаратилади.

Баъзи тадқиқотчилар мунозара жанрини ўрганиб, бу жанр шарқ мумтоз адабиётидаги қасида жанрининг бир кўринишидир, деган фикрни билдирдилар. Бундай хулосага келишда улар асарнинг ҳамд қисмига таянадилар (Бу ҳақда қаранг: Чайкин К. И. Асади старший и Асади младший. — сб.: “Фердовси”, Л.: 1934, стр. 133). Аммо бу фикр унчалик ўзини оқламайди. Мунозарада ҳамд шарт эмас, шунинг учун қасида билан бу жанр ўртасидаги алоқадорлик тўғрисида гапириш ҳам ортиқча.

Мунозара форс ва туркий халқлар адабиётида энг кўҳна жанрлардан. Ўрта аср форс адабиётидан бизгача бу жанрнинг эътиборли бир намунаси етиб келган. Бу мунозара “Дарахт ва хурмо” деб номланиб, асарнинг паҳлавийча матни, транскрипцияси, тожик ва рус тилларига таржимаси И. С. Брагинскийнинг “Из истории таджикской народной поэзии” (М.: 1956, 223-226-бетлар) асарида келтирилган. Асарда ҳикоя қилинишича, хурмо билан эчки баҳсга киришиб, қайси бири инсонга кўпроқ фойда келтиришини исботлашга ҳаракат қиладилар.

XI асрда бу жанрга машҳур форс-тожик шоири Асади Тусий эътибор қаратди. Унинг бешта мунозараси бизга маълум: 1) “Тун ва кун мунозараси” (Мунозараи шаб ва руз), 2) “Найза ва ёй мунозараси” (Мунозараи рамеҳ ва қавс), 3) “Осмон ва ер мунозараси” (Мунозараи осмон ва замин), 4) “Оташпараст ва мусулмон мунозараси” (Мунозараи габр ва мусулмон), 5) “Араб ва форс мунозараси” (Мунозараи араб ва ажам). Мазкур мунозараларнинг дастлабки учтасини немис тилига Г. Эте таржима қилган. Тўртинчи мунозара Ризо Қулихоннинг “Мажма ул-фусаҳо” тазкирасида бор. Бешинчи мунозарани Е.Э.Бертельс СССР ФА Шарқшунослик институтининг Илмий тўпламида (19-жилд, 1958 йил) нашр қилган.

Туркий халқларда мунозара жанри қадимдан мавжуд. Жумладан, Маҳмуд Кошгарийнинг “Девону луғатит-турк” асарида 20 дан ортиқ тўртлик Ёз ва Қиш ўртасидаги мунозарадан иборат. Абдурауф Фитрат “Девон”даги 23 тўртликни мунозара жанри сифатида тиклаган.

XV асрнинг биринчи ярмида яратилган ҳар учала мунозара, хусусан, Асади Тусий ва Саъдий ижодидаги мунозарага нисбатан мазмун ва шакл томондан кескин ўзгарганини кўрсатади. Мазкур мунозараларга биринчи марта XIX асрнинг охирида инглиз олими Ч. Рьё ўзи тузган машҳур каталогда эътибор қаратган эди (Ch. Rieu. Catalogue of the turkish manuscripts in the British museum, vol. 111. London. 1888, стр. 284-288). Турк олими Фуод Кўпрулзода ҳам мазкур мунозараларни бир мақоласида эслаб ўтади (Қаранг: М. Koprulu. Sagatay edebiyati — “Islam ansiklopedisi”, 3 cild, 24 cuz. Istanbul. Kanaat kitabevi, 1934, 322-323-бетлар). Аҳмадий, Яқиний ва Юсуф Амирийнинг

мунозараларига италян олимни Алессанно Бомбаччи ҳам қисқача тўхталган (А. Bombaci. Storia della letteratura turca. Milani. 1956, 127-бет).

ЮСУФ АМИРИЙ

“Чоғир ва Банг”

Сипору сойиш¹ Тангри таборак ва таолига жалл жумла² балову ғам тулаким, марҳамати одамга ақл чирогин берди. То залолат³ қоронғулигинин омин бўлгай. Наъти наби: дуруд⁴ сано сайинди коинот ва муфаххар⁵ мавжудот, хотами анбиё Мухаммад Мустафоғаким маҳшар кунни аёқ тугғучи, хароботларига⁶ илик тутувчидир. Саллолоҳ алайҳи ва ала алиҳи ва ашҳаби ажмаин*: Оғоз⁷ суҳан: бир кун манга азизеким, балоғат Мисрида Юсуф мисоллиғ эрди ва зеҳни нъжози⁸ изҳоринда Мусо сифатлиқ мутойнба бобинда таклиф билан тарғиб қилдиким, ва наср^{*} услуби билан турк алфозини тартиб этиб. Банг ва Чоғир орасинда мунозара тартиб қилғилким, бу чоққа тегру ҳеч эрса бу таврнинг уҳдасидан чиқмайтур. Бу хаёл ажиб курунди манга, аммо ночор бўлди яхши бўлгай, дедим — алмаъмуру маъзурун *. Бу тарҳнинг меъмори, бу шаклнинг мухтариий⁹, бу расмнинг мабдаъи¹⁰, бу ҳарфнинг мураккаби¹¹, бу лафзнинг мурагтаби¹², бу сирнинг соҳиб замири¹³, яъни Юсуф Амирий аҳсаноялоҳ авоқибаху*. Аннингтек кўргузурким, бир кун асҳоб^{*14} фурқатидин ва аҳбоб ҳасратидин мутафаккир ва мутаҳаййир ўлтурур эрдим. Ичим бўшти, ногаҳ бошимда боғ ҳавоси тушти, сайр эта чиқтим

*Бог ичра гашт этиб юрур эрдим сабо бикин,
Дедимки: “Учрагай менга бир сарвқомате”.*

¹ сипору сойиш — қурувчи

² жалл жумла — жамики, бор нарса, жамики мавжудот.

³ залолат — адашишга бошловчи.

⁴ дуруд — ҳамду сано, мақтов, салом.

⁵ муфаххар — фахр соҳиби, улуғликка эга бўлган.

⁶ харобот — *маж.* майхона, майкада.

⁷ оғоз — бошланиш, киришиш, ибтидо.

⁸ нъжоз — муъжиза кўрсатиш.

⁹ мухтариъ — янгидан яратувчи, ихтиро этувчи.

¹⁰ мабдаъ — келиб чиқиш жойи, бошланиш жойи.

¹¹ мураккаб — таркиб топган; сиёҳ.

¹² мурагтаб — тартиб берилган, тизилган.

¹³ замир — ич. юрак; яширин фикр. мазмун.

¹⁴ асҳоб — эгалар, аҳдлар; суҳбатдошлар.

Ногаҳ бир неча мувофиқи ҳамсухбатни кўрдумки, бир гўшада ўлтуруб эрдиларким, аларнинг орасида муҳолиф¹⁵ рост келмас эди. Назм:

*Арода чанг эди эгрию хардам,
Ани ҳам эгри деб урурлар эрди.*

Барчалари, назм:

*Ширу шакартек бири бирлан қарин¹⁶,
Ҳамсабақу ҳамнафасу ҳамнишин.
Завқу томоша била мажлис қуруб,
Ичкуга машғул эдилар ўлтуруб.*

Ўзум бирла дедим: “Бу жамоатқаким файз¹⁷ алардин хориждур¹⁸, агар ўзумни дохил қилсам тарёқ* тутқайлар, ёвуқроқ бордим эрса”.

Байт:

*Ўтру келиб барча аёқ туттилар,
Бош қўюб барча қулоқ туттилар.*

Узру қулуб дархост¹⁹ қилдимким: “Мени маоф тутунг, муддати бўлдики, чоғирин кўюбтурмен”. Бориб бир кесак маъжун²⁰ келтурдилар. Олдим, ташладим, бир дам ўлтуруб буларни синчиладим эрса, назм:

*Баъзи шукуфта²¹ хотиру хушвақт гул бикин,
Баъзи бинафшатек солибон бошларин қуйи,
Баъзи қўл оча бирла овуниб очуқ, ёруқ,
Баъзи котиб, томоғи қуруб оғзида суйи,
Дедим: “Субҳон Оллоҳ не холдур”. **

Назм:

*Бу кайфиятни эмди сўрса бўлмас,
Тааммул²² кўзи бирла кўрса бўлмас.*

Ногоҳ бир яхши хирқалиқ сўфи ва бир гулгун тўнлуқ йигит мунозара ва мубоҳасаға машғул бўлдилар. Мажлис ичинда иккаласи яшил, қизил қавси қузах²³ бикин бир—бирига қотилиб эрдилар. Ул сўфи сувол қилди йигиттинким: “Сен не нимасен ва отинг недур ва хосиятинг не?”

¹⁵ муҳолиф — тесқари, қарама—қарши.

¹⁶ қарин — яқин, қалин дўст.

¹⁷ файз — барақа, мўллик; лутф—қарам, инъом—эҳсон; қувонч.

¹⁸ хориж — ташқари.

¹⁹ дархост — илтимос, сўров, ўтинч.

²⁰ маъжун — бир қанча дориворни янчиб, асалға қориштириб ясалган, кайф берувчи қуюқ дори; аралашма.

²¹ шукуфт(а) — очилган.

²² тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан фикрлаш.

²³ қавси қузах — ўқ—ёй, ёйкамалак (баҳор чоғларида осмонда ранг—баранг бўлиб, ўқ—ёй шаклида кўринадиган қуёш шуъласи).

Йигит жавоб бердиким: “Мен узум наслидурмен. Узумнинг фахри менинг биландур ва манга сармасглар май от қуюбтурлар. Ҳар қачон отимни эвурсам “йам” бўлурмен”²⁴.

Зоҳиран бу позуклукни* кўруб айтибтурлар. Назм:

*Бода дарёу эл андин кеча олмас кематек,
Айб қилмасменки, йўқтур элга дарёдин гузор.*

Ва баъзи мункирлар²⁴ мени* муттаҳам қилурларким, ақл жавҳарин зойил²⁵ қилур ҳол* улким, қазия*²⁶ актур ва Салмони Порсида бу вақтни* кўруб, мамдух*²⁷ сифатида айтибтур.

Мисраъ:

Дил пок ту дурри ақл рўёнад зи қалби йам.*

Дунё* сўз жавҳарининг саррофлари²⁸ ва лафз ақиқининг ёмон ва яхшисин танигучилари менинг васфимда айтибтурлар.

Байт:

*Кабо лаълу, камар лаълу, гулу лаъл,
Лабаш ҳам лаълу, бини лаълу, бў лаъл*.*

Ва риндлар мазҳабида мен ул маҳбубедурменким, менинг учун чиндин қонлар оқибтур ва чиндин жонлар* чиқибдур. Менинг мажлисимда гоҳ аёқ бошқа кўё(р)лар* ва гоҳ бош аёққа. Назм:

*Турубтурлар аёқим ўпмак учун,
Суроҳитек²⁹ бори бўйини узотиб.*

Ва мени ҳар кўйдаким* тиласалар, тобарлар ва ошиқлар бу маҳалда айтибтурлар. Назм:

*Эй валвалайи ишқи ту бор сари кўе,
Риндони сари кўйи ту маст аз ту ба бўе*.*

Ва зеҳни югурук ва* ширин сўзлуклар манга гулгун от қуюбтурлар. Ҳар кимнинг паймонаси тўлубтур менинг билан учашур. Учашгач, шаксиз чопармен. Тангри манга бу дурда*³⁰ онча куч ва таҳаввур³¹ берибтурким, агар баҳодирлар бир—бирига чиқсалар, мен юзга чиқарман ва жигардори эранлар иш* куни менинг ҳақимда* ўқубтурлар.

Байт:

*Юраксизни юракликларга қотғон,
Сариқ юзни қизил қилғон чоғирдур.*

Ва билмон* тағи менинг зўрумни* кўруб айтибтур. Назм:

²⁴ мункир — инкор этувчи, тонувчи, рад этувчи.

²⁵ зойил\зонл — йуқоладиган, ўчадиган.

²⁶ қазия — ҳукм, даъво, масала, гап—сўз.

²⁷ мамдуҳ — мақталган, мадҳ қилинган.

²⁸ сарроф — пул айирбошловчи; қимматбаҳо тошларни баҳоловчи.

²⁹ суроҳий — узун бўйинли сув ва май идиши, шишаси.

³⁰ дурд — суяқ нарса (масалан, май) нинг қуйқаси, сирқинди.

³¹ таҳаввур — газаб ва шиддат билан ҳужум этиш, масалага тушунмай туриб, бирданига қизишиб, ҳовуллаб кетиш, ҳовликиш.

*Зи оби сурхи май уфтодааст Золи хирад,
Чи жойи Зол, ки Рустам биёфтад аз сурх об*.*

Ва манфаат оламинда ул хизматкоридурмен то жоним бор, элга куч берурмен ва Хақ таоло мени Курьонда зикр қилубтурким, наф бобинда оятедурмен³² ва ҳар нечукким, зикр қилибтур ул ҳурмат менга етар. Байт:

*Ҳайҳотки номаи ба забони ту барояд,
Ё ҳамчу те туеро чу мане дар назар ояд*.*

Ва менинг хосиятимни ул киши билурким, ўзини ҳикмат қонунинда бу ало^{33*} тутар. Анинг учунким, муддатлар куб³⁴ ичинда Афлотун бикин риёзат тортибтурмен ва ҳаким муни кўруб айтибтур. Назм:

*Эй давои нахвату номуси мо,
Эй ту Афлотуну Жолуиси мо*.*

Ва мен авбош³⁵ ислоҳи^{36*} билан ул аллома дурменким, хароботилар³⁷ менинг қошимда тажрид³⁸ шарҳин уқурлар”.

Чун муҳас бу ерга етти, йигит ҳам сўрди сўфидинким: “Сен таги кайфиятингдин шаммае³⁹ баён қилгин ва асрорингин ороға келтур”. Сўфи теди: “Менинг турур ерим дарвешлар тақясидурур. Вале ҳирка ул пири сабзпўшким⁴⁰, хиёвон⁴¹ кўчасида ўлтурур. анинг илгиндин кийибтурмен ва мени дардмандлар дору дерлар ва бедардлар банг. Ва менинг ҳақимда айтибтурлар. Назм:

*Сабзеки шифойи мардуми дилтангааст,
З-ў маънавийро адабу фарҳангааст.
Харчанд назар ҳаме кунам дар кораш,
Айбаш ба жуз ин нестки номаш бангааст*.*

Ажаб ҳолаттурким. бадномдурмен, бовужуди улки, банг нек⁴² тасҳифидур. Яна менинг асли отим канабтурким, эл ани эврубтурлар, “банг” бўлубтурмен*. Баъзи орифлар асрор дерлар, ул сабабтинким, ҳар кимни тутсам берк тутармен. Мардона киши керакким, менинг билан турушқай. Мисра:

32 оят — нишон, белги; Курьон жумласи.

33 ало — ... устига, ... га, ... дан.

34 куб — қув: май қуйиладиган идиш. хум.

35 авбош — бевош, дайди, саёқ.

36 ислох — тузатиш, яхши ҳолга келтириш.

37 харобот — вайрона жой; *маж.* майхона, майкади.

38 тажрид — ортиқча нарсалардан холи қилиш; четлашиш, ажратиш, яққалаш.

39 шамма — бир оз, бир қадар.

40 сабзпўш — яшил кийган, яшилга бурканган.

41 хиёвон\хиёвон — бог, гулзорлар орасига яолинган йўлак.

42 нек — яхши.

Масалдур эл аро “турдию марди”*

Не мубошарат бобинда текма киши менинг ёйимни торта олмаским, қаттиқ тортқичидурман ва маҳкам ургучи ва суҳбат майдонида ул қадар андозурменким⁴³, баднафслар менинг сифатимда айтибтурлар. Назм:

***Ҳар нечаким, бўлса узук айи аро,
Тушмас анинг ҳеч газ ўқи хато.***

Ва машҳурдиким, Убайд Зоконий* айтибтур: “Ҳар хотун ва отунеким, эллик ўғул, қиз онаси бўлуб юз яшаб, дунёдин нақл қилса, агар банги суҳбатига мушарраф бўлмайду, таҳқиқ билингким, дунёдин бикр борибтур. Лўттудек полон уруштирмоқликда худ не дерсан, тасби тошлоғондин сўнгра, агар қовундин тоғ—тоғ бўлса ва узумдин боғ—боғким, юз эвурмон, андоқим, бангилар айтибтурлар. Назм:

***Мо кўхи куличаро палангем,
Мо баҳри муҳичаро наҳангем”****

Ва менинг хосиятим кўптур. Баъзи худ мени санг, таржиҳ⁴⁴ қилибтурлар андоқким, айтибтурлар:

***Ақлеки, эй кавнайи фузун меояд,
Дар дасти майи ноб забун меояд.
Ҳам банг ки, ранги зиндагони дорад,
Кал ранги шароб бўйи хун меояд”****

Чоғир эшитгач, аччиқ устиндин тедиким: “Сенга тегар-муким, бу сўзни огиз тўла менинг юзумга айтқойсен? Мен сени сахт⁴⁵ соғинур эрдим. Эмди бу хомхаёлни бошингдин чиқорғил, йўқ эрса, онча янчайин сениким, дудинг бошингдин чиқсун”.

Банг эшитгач, калла хушлуқ бунёд қилди — теди: “Не бўлбтур санга, мени ямлаб ютқали турурсен? Бу охсумлукни⁴⁶ ўзга ерга элтким, агар букундин сўнгра ўз иззатингни асрамай, ҳаддин ошурсанг онча тептурайин сениким, шيرانг остингдан оқсун. Сенинг орта—тоша ортуқлигинг йўқтурур, ҳар қайдаким сенинг зикринг қилсала, менинг фикримни қилурлар ва ҳар қачонким сенинг ҳикоятингни қилсалар, менинг ривоятимни қилурлар, бо вужуди улки, Ҳофизи Шерозий* сенинг маддоҳингдур, менинг риъоятимни⁴⁷ қилибтур. Назм:

***Бошад эй дилки, дари майкадаҳо бикишоянд,
Гиреҳи кори фурубастайи мо бикишоянд*.
Хусрав Деҳлавий худ сариҳ⁴⁸ қилибтурур:***

⁴³ қадар андоз — куч—қудрат солувчи.

⁴⁴ таржиҳ — бир нарсани иккинчи нарсадан ортиқ кўриш.

⁴⁵ сахт — қаттиқ, мустаҳкам.

⁴⁶ охсумлук — маст, бадмаст; пушаймон; кек; ҳамла; қултур.

⁴⁷ риъоят — риязат, эътиборга олиш; *риъоят қилмоқ* — ҳурматламоқ.

⁴⁸ сариҳ — очиқ, аниқ, равшан, ойдин.

*Бе лаълу зумуррад нотавон хуррам буд,
Чун лаъл набошад, ба зумуррад созем*.*

Муқаррардур ва маҳфил⁴⁹ улки* сен лаъл отасалар, мени зумрад ўқурлар ва ҳар ерлаки, сени сув десалар, мени ўт дерлар ва ҳар мажлислаки, сени Илёсқа нисбат қилсалар, мени Хизрга ташбиҳ қилурлар ва ҳар мақомдаким, ошиқлар сенинг шаклингни маъшуқ лабига менгзатурлар, менинг рангимни маҳуб хаттига ўхшатурлар, сенинг мендин орланмоғинг бағоят бемаънидур. Мен сени агарчи яхши билмон, зале яхши билурмен— андоқким айтибтурлар. Назм:

*Эй духтари роз, ту порсойи мафуруш!
Кас нист ба олам ки, туро наниҳодаст*.*

Албатта то сенинг аёғингни кўтармагунча ёронлар лаззат қилмаслар”.

Чоғир эшитгач, қони қайнаб инфиолдин⁵⁰ қизориб деди: “Бу не дандонзанликдур?⁵¹ Пўст—пўшлар кўйнида улгайгон, кўп занах⁵² урма ва тек турким, журъадондин⁵³ чиққинча, сени абнон қилурмен. Сен бир ўтсенки, мажмуъ эл сенинг илгингдин куубтурлар. Ҳар кимки, санга ўгранди — ўртанди. Бу фанда сеҳр қилурсенки, олабийни бир дамда эшак этарсен. Фаҳмнинг оғир қилгучиси ва ваҳмнинг зоҳир қилгучиси. Мисраъ:

Кимки кўбрак ер сени, бўлур эшак.

Андоқки*айтибтурлар. Назм:

Ҳар каски алафвар хўрад хар гардад“.*

Ва шаклнинг тағи эшак тезакига ўхшар борчадин нозуқроқ буким букун ва бардам* била тиларсенким, байт:

*Тезак янглиғ қуюшқонға қисилиб,
Қуш отлиғлар била йўл тенг юрусанг.
Ва сен бағоят шум гиёҳдурсен. Назм:
Кишиким, бир сенинг юзунгни кўрди,
Ул ўзга яхшилик юзини кўрмас.*

Эй лавандлар⁵⁴ сармояс⁵⁵ ва эй танандлар⁵⁶ пирояси⁵⁷, эй бад шакл дегдони ва эй бадбахт оташдони, чусту чолок^{58*}

49 маҳфил — жой, манзил; тўпланиш; мажлис, базм.

50 инфиол — хижолат, уялиш.

51 дандонзанлик — оғир сўз айтмоқ, сўзни очиқ сўзламаслик.

52 занах — беҳуда гаплар гапирмоқ, лақилламоқ; маж. лоф урмоқ.

53 журъадон — май ичиладиган қадаҳчанинг гилофи (қини); ёнда олиб юриладиган сув идиш.

54 лаванд — бўш, ялқов, бекорчи; бевош киши.

55 сармоя — манба, асос.

56 тананд — ялқов. танбал.

57 пироя — безак, зийнат.

58 чусту чолок — чаққон, илдам.

йигитларни коҳил⁵⁹ ва танбал қилғон сен. Чандин одами ва одамизодларни қаро ерга ёндурғон сен.

Мисраъ:

Илоҳики тухмунг қуруғай сенинг.

Банг эшитгача теди. Мисраъ:

Жоно, зи жамоли хеш огоҳ найи.*

Ғолибон ул бир неча байтни эшитмайтурсенки, сенинг ҳаққингда айтибтурлар.

Қитъа:

*Сармойи фасоду калиди дари ситам,
Беҳи дарахти фитнау тухми ниҳоли ғам.*

*Бунёди ҳар палидию қонуни ҳар бади,
Анжоми ҳар шақовату оғози ҳар надам.*

*Асли фасоду. Арбадву хасми мулку мол,
Нуқсони ақлу дину балойи зару дирам.*

*Дар зарфи шаръ оташу дар чашми ақл хос,
Боди димоғи нахвату оби руҳи ситам.*

*Хамри палид донки, бувад охираш фасод,
Жоме азу чу хурди, агар ҳаст жоми Жам*.*

Мени таъриз⁶⁰ билан ташниъ⁶¹ қилурсенким, элни эшак этарсен. Элни билмон, боре сени эшак эта билурмен. Анинг учунким, сени хамр дерлар, ҳаминки ўртанг ёриб, замири мимини ичингдин чиқорсам, “хар“ бўлурсен ва мундин ортуқроқ оюрушсам, “тар“ бўлурсен“*.

Чоғир эшитгач жўш ва хуруш⁶² этиб, теди: “Эй кўки* кесилгур, сен ёзиларда ўз бошинг билан ўлғайғонсен. Кўп кўрмаган ва ҳам одаме сенинг сарвақтингга⁶³ тушмайдурким, сени хабардор қилса. бу шохи ношикасталигингдиндурки, ҳар ким тепар сени чидағинча янчар ва сенинг учун айтибтурлар. Байт:

*Энг банги фуруру ба худат фикре кун,
Бо ҳарки расну калла хушки нанамойи“*.*

Банг эшитгач, бу сўзга кўнглинда тугулуб, ўзидан тўнгулуб, деди: “Сен доим менинг мазамматимга⁶⁴ машгулсен ва мазаллатимга⁶⁵ машъуф⁶⁶ жамоатики сени ҳалол дерлар — ҳаром.

⁵⁹ коҳил — сушт, ялқов, танбал.

⁶⁰ таъриз — киноя билан сўзлаш; эътироз билдириш.

⁶¹ ташниъ — маломат қилиш, айблаш.

⁶² хуруш — қичқириш, ҳайқириш, фарёд чекиш.

⁶³ сарвақт — йўқлов, йўқлаб келиш.

⁶⁴ мазаммат — ёмонлик, ёмонлаш, тубанлик, хўрлаш.

⁶⁵ мазаллат — хўрлик, хорлик, пастлик.

Агар диёнатдин аларға буйи бұлғай ва тонфаеки, сени мубоҳ дерлар. Ажаб, агар амонатдин аларға ранге бұлғай, сени ичған киши мудом бало ва дом остида ва мухтасиб дастида. Мени егон кишига ҳеч нима йуқ, ҳазл варақни очиб қарни тўқ, кула—кула, сенинг бобингда ўкур. Мисраъ:

Ки кас мабод зикирдори носавоб хижил*.

Ҳол бу турур, сен ўзингни мендин ортуқ тутарсен. Назм:

**Сен эмди рози бұлғил сар басарға,
Тарозитек бош эндур тек турарға.
Тулин ойким камолин қилса изҳор,
Бўлур нуқсон илигига гирифтор“.**

Чоғир эшитгач, мутағаййир бўлиб теди: “Агарчи зоҳирда ҳайъатимиз муҳолифтур, аммо ботинда ҳолатимиз мувофиқтур. Вале сен қайда мен қайда?! Менинг хосиятим юзни қизартмоқтуру сенинг одатинг сарғайтмоқ. Назм:

**Кимиё хонанд ошон қаз хирад бегонаанд,
Рост мегўянд оре, чехраҳошон чун зараст“*.**

Банг эшитгач, мутафаккир⁶⁷ бўлиб, теди: “Сен менинг хосиятимдин ғофилсен ва моҳиятимдин қосир; не қилиб тониғайсен ва не билиб тониғайсен. Шеър:

**Рўйи зардам рақиб нашиносад,
Ҳар чи, донанд ки, заъфарон чи бувад“*.**

Бу ҳолатда Бол Чоғирни сўр келдики, ҳаммашраб эди ва ҳамдамлик даъвосин қилур эрди. Назм:

**Чоғир теди: мени сен сўрма, эй Бол,
Ки, эл оғзида туштум Банг элиндин.**

**Менга бу Банг доим тил тегурур,
Ўлубтурмен маҳолу нанг элиндин.**

Болға кайфият маълум бўлди, ширинкорлиғ билан ораға кириб, аларни бир—биридан айирди. Чоғир хуш бўлиб, дуо қилдиким: “Эй Бол, Тангри сенга учмоқ рўзи қилсун ва ҳурни бекусур кучмоққим, мени бу хамри илкидин қутқардинг”. Чун сўз бу ерга етти, барчалари суҳбат бисотин бузуб, ҳар тарафға силотин уруб тарқалдилар. Назм:

**Ул ёри парвин бикин жаъм эрдилар бир гўшада,
Охир набоат ул нақштек бир—бир паришон бўдилар“.**

Илоҳе мажмуъни залолат⁶⁸ паришонлиғидин ва жаҳолат вайронлиғидин асрағайсен. Омин ё Раб ул—оламин!*

⁶⁶ машъуф — ақлдан озар даражада севган, берилган.

⁶⁷ мутафаккир — фикрловчи, чикрга чўмувчи, узоқ ўйловчи.

⁶⁸ залолат — адашиш, гумроҳлик.

ЯҚИНИЙ

Яқиний тўғрисидаги дастлабки маълумот Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асарида бор.* Яқиний тўғрисидаги асосий маълумот Навоийнинг шу асаридадир. Яна Навоий “Муҳокамат ул-луғатайн”да ҳам ХУ асрнинг биринчи ярмидаги машҳур шоирлар қаторида Яқинийни ҳам айтиб ўтади.

Навоий “Муҳокамат ул-луғатайн”да берган маълумотдан маълум бўлишича, Яқинийнинг эътиборга лойиқ шеърлари бор. Аммо бизга Яқинийдан “Ўқ ва Ёй” мунозарасигина етиб келган. холос.

Мазкур мунозарадаги Ўқ ва Ёй рамзий маъно касб этади. Ёй — ёлгончилик, эгрилик, Ўқ — тўғрилиқ рамзи. Гириш (камалак ипи) — барлос уруғини ифода этиб, тобелик, Зиҳгир — туркий уруғлардан тархон уруғига ишора этиб, ҳукмронлик рамзини ифодалайди.

Яқинийнинг мунозараси ўзбек адабиётида Ахмадий ва Амирийнинг мунозараси каби, ифоданинг соддалиги, тилининг таъсирчанлиги билан ажралиб туради. Яқинийнинг мунозараси ўзбек адабиётида илк бор ўқ ва ёй рамзини ифода этган асар сифатида машҳур бўлди. Аммо ўқ ва ёй рамзи “Ўғузнома” достонида ҳам бор. Шунингдек, ўқ ва ёй тўғрисидаги афсона Мирхонднинг “Равзат ус-сафо” ва Хондамирнинг “Ҳабиб ус-сияр” асарларида учрайди. Мирхонд ҳам, Хондамир ҳам Рашидиддин Фазлulloҳ Ҳамадонийнинг “Жомеъут-таворих” асарида берилган Ўғуз хоқон достонидаги ўқ ва ёйни такрорлайлилар. Мирхонд ёзади: “Туркларда бузукларнинг даражаси, учуқларникига қараганда юқоридир, чунки уларда ўқ — элчини, ёй — шоҳни гавдалантиради”.* Хондамир ҳам ўқ ва ёйни Мирхонд сингари талқин қилади. Яна Хондамир ва Мирхонднинг ёзишларида, Ўғузхон бузукларга қўшиннинг ўнг қаноти (баронгор)ни, учуқларга чап қанот (жавонгор)ни бошқаришни топширган.

“Шажари турк” да ўқ ва ёй тарихи бошқачароқ талқин қилинади. Абул Ҳозининг ёзишича, ўқ ва ёй осмондан Тангрининг амри билан Ўғузга ва унинг наслига рамзий аломат сифатида юборилган

Ўқ ва ёй тимсолига Фирдавсий “Шоҳнома”сида, Юсуф Амирий “Даҳнома”сида, Навоий “Ҳазойин ул-маоний”да мурожаат этган. ХУ асрда Яқинийдан сўнг ўқ ва ёй мунозарасини Бадриддин Ҳилолий давом эттирди. Ҳилолий “Шоҳу дарвеш”

(1499–1508 йиллар орасида ёзилган) достонининг ХУ–ХУII бобларида ёй ва ўқ тавсифига эътибор қаратиб, ҳар иккаласининг мунозарасини тасвирлайди. Қузатишлардан маълум бўлишича, Ҳилолийнинг мунозарасига Яқинийнинг ижоди кучли таъсир этган. Яқинийнинг мунозарасига эса “Ўғузнома”нинг таъсири сезилиб туради.

“Ўқ ва Ёй“

Ногоҳ хублар черкасиндин от чиқоргон бир яхши отлиқ йигит жавлон қилиб, илкина ўқ олиб, эгнига ё солиб, қабақ¹ отқоли майдон бошига азм қилди. Назм:

*Бўз отлиқ йигитки, жаҳоннинг сафосидур,
Ошиқ кишининг отлиғу човули² балосидур.*

Банда шафақтек қон йиглаб дедиким: “Оё! Бу не хуршедурки, қавс буржунда³ тулу⁴ қилибтур ва ё не кавкабтурким, чархнинг ўқидек пояси кўкка етибтур”. Отининг юрушига боқтим эрса дедиким: “Агар бу от мунгингдек ҳаддин оша чолиғ⁵ бўлмаса, ер–кўкта мунинг ҳамтоси йўқ эрди”. Бу сўзни жилавдоре эшигиб, чилбурилик пайдо қилди. Айттимки: “Бу майдонда боре санга не қуюшқонга газаб қилиб човуши⁶ чайнарсен!” Охир сўзумга жавоб топа олмай дами тутулди. Алқисса, бу хаёлда мутафаккир ва бу аҳволда мутаҳаййир эрдим, чун ул йигитнинг ёсининг сўзи тилимда ва ўқининг хаёли бошимда экан, кўнглумда кечтиким: “Бу кўнга дегур ҳеч кимарса турки тилининг жавҳарин ва форси алфозининг гавҳарин таркиб қилиб, ўқ ёйнинг орасинда мунозара тартиб қилмайдурким, бу ваҳҳдин оламда андин нишона қолгай деб”. Чун ушбу сўз марғуб ва бу боис маҳбуб кўрунди, бу мунозара таснифина шуру⁷ қилдим ва умид улким, хуш таъьлар тобуғида⁸ мақбул матбу⁹ бўлгай...

¹ қабақ — ёй билан нишонга олиб машқ қилиш учун узун ходанинг учига урнатилган нишона қовоғи.

² чов — овоза.

³ қавс — ёй: қавс буржи — тўққизинчи ой — ноябрь ойига тўғри келади.

⁴ тулу — чиқиш, кўриниш:

⁵ чолиғ — югурик: ўткир.

⁶ човуш — эшик оғаси. элчи.

⁷ шуру — киришиш.

⁸ табуғ — ҳузур—ҳаловат.

⁹ матбу — таъьга мувофиқ, лойиқ келадиган.

Бир кун бир неча соҳиб тарийқ¹⁰, аҳли қабза¹¹ отимчи¹² баҳодир йигитлар ёдек мажлис асбобин қуруб ва ўқтек махфилин тузуб, бир гўшада гаштга чиқиб эрдилар. Ногоҳ Туркистон тарафинин бир эғни букилган қари бирлан бир сара буйлиг йигит етиштилар. Қариға иззат йўлидин ўнг қўл сори. йигитга сўл қўл сори юрт бердилар.

Йигит туз йўлидин келиб, садоқ бирла баронғорға чиқти ва қари чап тушуб, сўл қўлдин жавонғорға тушти ва қари номусин соғиниб, таарруз¹³ била йигитни савол қилдиким: “Сен не жиҳатин қарини иззат тутмай, ўнг қўлга чиқтинг?”

Йигит жавоб бердиким: “Мен Чингизхон чоғида садоққа черка тузуб, ёғийға тегишкали илгари юруган учун севурғаб боронғорға чиқорди ва қари пасткашлик қилиб, кейин тортилгон учун ани ёзғуруб жавонғорға юборди ва Ё(й)нинг қариган чоғинда бир сўзлар қулоғига етгач, оғзи елимдек йилмошиб, ўзига сингура олмай айттиким: “Сен мени қари кўруб, кучсиз соғиниб, йигитликинга мағрур бўлуб, юз кўрмай, мунунгтек юзсиз сўз айтгинг ва ўзунг билмасмусенким, бу даврда ҳеч кимарса менинг гашимни¹⁴ торта олмас ва агар гижаким қотса йигитларни маракада бўйнин юмшатиб инфиол¹⁵ берурмен. Яна таҳаммул¹⁶ бобинда анингтектурменким, ёйчилар қарнлар¹⁷ сингиримни¹⁸ тортадилар — ичимда асраб кишига дарди дил қилмадим”.

Басе мен ул соҳибни сарменким, тенгри габорак ва гаоло жалла жалолоаҳу ва хабиби орасинда — алайҳиссалом — мендин ўзга киши маҳрам эрмас эди. Андоққи, “қоба ва қавсайн”¹⁹ ояти Қуръонда мендин хабар берур ва ҳазрати саййидул-аҳрор²⁰ амир Қосим Анвор қаддаса аллоҳу сирраҳу* — мени сендин муқаддам²¹ тутуб қобил толибларға кўргузуб айтур. Назм:

¹⁰ тарийқ — йўл, из; усул, қонда: сўфийликда: маълум маслакка эга киши.

¹¹ қабза — тутам, бир тутам.

¹² отимчи — мерган.

¹³ таарруз — қаршилиқ.

¹⁴ гаш — кунгилсизлик; дард.

¹⁵ инфиол — хижолат, бирон нарсадан асарланиш.

¹⁶ таҳаммул — сабр, чндам.

¹⁷ қарн — узоқ муддат, аср.

¹⁸ сингир — пай (ёй учига боғланадиган).

¹⁹ қоба ва қавсайн — икки ёй оралиғи(ча).

²⁰ саййидул-аҳрор — ҳимматлилар бошлиғи.

²¹ муқаддам — биринчи ўринга қўйилган, илгари.

***Камон абру батирам зад зи завқи тири мижгонаш,
Ба сар галтидаму гуфтам фидоят бод жонам раҳ!****

Яна мавлоно Муҳаммад Мағрибийким*, маърифат машриқни қуёштек ёрутти, менинг васфимда “Жоми жаҳоннамой²²” отлиқ доира тартиб қилди ва тавҳид сирини аҳли гаҳқиқ учун ишорат ўқи бирла аҳолис ва воҳидийят қавсида кезлай ва номаҳрамлардин буларни менинг отимға отаб яқин қилди. Яна ибодат тариқинда малойикадек аввали умрумдин охирга дегру рукуъдадурмен²³ ва тақво таврида аксари авқот чилладурмен. Яна ниёзмандлиқта²⁴ яхши-ямонға қулоқ тутармен, ҳар неча манга қулоқ тутмаслар ва ҳар қачон иззати билан хитоб қилсалар ё дерлар ва агар зарофат бирла отимни айурсалар, маҳбуб қошиға менгзатиб ой дерлар.

Байт:

***Янги ой ўхшар нигорим қошина,
Балки ул ҳам кам кўрунур қошина.***

Яна баҳодурлуқ майдонида ҳар кимнинг қурумсоғида бўлсам ўзумни қурбон қилайин дерман. Басе ҳар ким менинг бирла саҳархезлик варзиш²⁵ қилса, дан ва дунёда бархурдор²⁶ бўлур. Яна Паҳлавон Маҳмуд Сабза(во)рнийдек қадар андоздурмен²⁷. Сенга тегармуким, ўзунгни илгару ташлаб ўнг ённи талашурсен”.

Ўқ бу сўзларни эшитгач, газ-газ сакира бошлади ва аччиқтин айтиким: “Сенинг икки бошинг бордурким, менинг юзумда мунунгдек даъволар қилурсен. Андоқим, мавлоно Юсуф Амирий айтур:

***Чу абруйи ту камон хешро агар дорад,
Зиҳи тасавури кажи у магар ду сар дорад*.***

Ва ҳар қачон Яздонбахши²⁸ чангина тушсанг, эгрилигингни куруб удтек²⁹ ўтқа тутуб, рубобдек қулоғингни тулғар ва агар гурур жомидин эсруб бошинг бир ён борса, гушағир қулоғингга уруб, бўғачи бирла бўғзунгни бўғар ва агар хато қилсанг, ўлдурур, кишилардек бўйунунгга чириш солурлар. Уёлмай баҳодурлуқ талошурсен. Басе ул эмасмусенким, газо куни санчишқали

²² Жоми Жаҳонномай – жаҳонни кўрсатувчи тўплам, гуруҳ.

²³ рукуъ – бошни эгиш; икки бузулиш.

²⁴ ниёзмандлик – муҳтожлик, ёлвориш.

²⁵ варзиш – одат, машқ.

²⁶ бархурдор – фойдаланувчи, баҳраманд.

²⁷ қадар андоз – куч-қудрат солувчи.

²⁸ Яздонбахши – Худо гуноҳни кечирувчи.

²⁹ уд – оловга солғанда хуш ис берадиган ёғоч.

баҳодирлар олинда манглай чиқсам, сен қўркунчтин сарғариб тўс³⁰ орасинда ёшунурсен ва мен ҳар қайда етсам. қолғоннинг ал қонин оқизиб, юзига ўта чиқармен. Яна ҳар кимнинг савоб назари бўлса, хатосиз бўлурким, мен қил ёрармен. Яна мен ул қуштурменким, ошиқларнинг кўнглин овлаб, рақибларни қувларман ва менинг тилимдин муаллиф айтур. Назм:

*Сар дар пайи ҳар кас, ки ниҳам, то ба қиёмат,
Бигуризаду як чашим задан на нгарад аз пас*.
Басе отим кайбурдур³¹, андоқки шоир айтур.*

Назм:

*Доғеки, ҳаст бар дили душман кунад ду ним,
Он тири тез парри тукаш ном кайбураст*.*

Басе ҳар қайда сеvirтек қанотимни ёйсам, менинг саҳмимдин³² қочарнинг арвоҳи учар ва агар туғдориға³³ тузларда йўлуқсам, менинг ваҳмимдин ёзиларни булғар ва агар гоғлар орасида жайрон кўзлук мўгулчину хитойларнинг новакидек ирғолининг қўлиға тикилсам қониға кирармен. Андоқки. муаллиф айтур. Байт:

*Новакинғ кирса кийикнинг қониға,
Ҳеч ҳайи(қ)мас этибон гуна ёзуқ.*

Басе гоҳи инояттин алифтек ошиқларнинг жони орасиға кирармен ва гоҳи ўқ била найдек ҳар кимға қадалсам, менинг заҳримдин жони элтмас. Яна мен ул қуштурменким, ошиқлар мени ҳаводин тутарлар. Андоқки муаллиф айтур. Байт:

*Ҳаво қилса ўқунғ жон саиди учуп,
Ани кўнглум қуши тутқай ҳаводин.*

*Гар ҳаво қилса юрактин ўтғали новакларинғ,
Жон била кўнглум қуши тутқай ҳаводин, эй бегим.*

Яна жаросундек йнгитлар майдонда менинг қанотим бирла учарлар. Яна мен ул ҳумойи авжи³⁴ изаттурменким, агар парвоз қилсам фориғбол³⁵ озодалар³⁶ менинг юнғумни жон қушининг қаноти деб қувонурлар. Андоқки, Хожаги Атойи айтур:

³⁰ тўс — қанин дарахти.

³¹ кайбур — камон ўқининг эни энлик тури.

³² саҳм — қўрқув, хавф.

³³ туғдори — тувадоқ номли йирик қуш.

³⁴ ҳумойи авжи — юқоридаги ҳумо қуши.

³⁵ фориғбол — хотиржам.

³⁶ озодалар — тўғри, айбсиз; ғамсиз.

**Уло шахсувор тиркашининг ўқининг юнги
Жон қушининг тириклата юлғон қанотидур.**

Яна агар карвонларга бадрақа³⁷ бўлмаса йўлни озиқурлар ва мен бардақасиз йўлни туз борурман. Басе ҳар қайда тарозу бўлсам, мени тортай деган кишилар жон тортарлар. Андоққи, Хожа Хисрав Дехлавий* маҳбуб энгиндин жонга тегиб, айтур:

**Дар дилам тират тарозу мешавад,
К-аз даруни сина жонро бар кашад*.**

Яна найшакарким, имон ҳаловатининг тотлиқ сўзиндиндур, менинг бирла бир ерда бутуб улғайибтур. Эй уётсиз ё, сен мени кўргач, кўрқув саҳмимдин³⁸ ўзунгга тўлдуурсен”.

Эй бу йўлўки сўзларни эшитгач, бағри қотгунча кулди. Аммо бир зарра юмшамади. Қаттиқ сўз бошлаб айтитти: “Андоққим, жунуний шоир айтибтур. Байт:

**Ман он наямки, зи тири маломат андешам,
Ғуломи рўйи камон абрўвони бадкешам*.**

Яна сени ўқчилар банд-банд қилиб, ўртангдин ёрмоғунча менинг бирла қовуша олмадинг. Басе, ўғрилар бирлан ҳамсуҳбатлиқ қилғон учун барги най тўнунгни сўюб ичингни ёрдилар.

Эй хокийи хоксор, неча ўзунгни ранж тутарсен, эй гайратсиз, бир бошоқ учун ҳар бутанинг тубинда хўшачинлартек³⁹ туфроққа ботиб, хирмонингни елга берурсен. Басе, паҳлавонлар қошида менинг эвимдин қочиб, ёзиёбонда бошингга туфроқ совуурсен. Эмди санга бу журъат қайдин пайдо бўлдимки, менинг олимда туз туруб ўқ учидин сўзлашурсен ва мени пайваста соҳиб ҳуснлар қошина менгзатиб айтурлар. Назм:

**Он ду абрўйи муқаввас ду камонанд баланд,
Ки ба сад қарн чунни турфа камон нотавон сохт*.**

Яна ошиқлар маъшуқ қошина пайваста ташбиҳ учун ўқурлар.

Байт:

**Ҳар кужо мурғи диле бол кушояд, филҳол,
Ба камон гушаи абру з ҳавош андозад*.**

Басе, ўқ бу сўзларни эшитгач, айттиким: “Зиҳи⁴⁰, нодонки, сен-сен! Магар қариган жиҳаттин ҳариф⁴¹ бўлубсенки,

³⁷ бадрақа — раҳбар, йўлловчи.

³⁸ саҳм — ёй ўқи; ҳисса, улуш.

³⁹ хўшачин — бошоқчи, машоқ терувчи.

⁴⁰ зиҳи — офарин, яхши.

⁴¹ ҳариф — қарши, ўртоқ, улфат.

узунгни тия тугмайсен!” Басе, шайхи фасоҳатки⁴², гулистонда булбултек ҳазор достони бордур, мен, гулузор қоматина, ташбиҳ қилиб айтур. Назм:

*Бирабуд дилам дар чамане сарви равоне,
Заррин камаре, тир қаде мўр миёне*.*

Басе Хожа Ҳофиз Шерозий мени мустажабу⁴³ даъватларнинг дуоси деб айтур. Назм:

*Аз ҳар гарона тири дуо кардаам равон,
Бошад қазон миёна яке коргар шавад*.*

Басе Хожа Камолки* латофат ва зарофат бобинда соҳиб камол эрдиг, мени норван⁴⁴ қоматлиқ, сийм⁴⁵ андомлар⁴⁶ қаддина ташбиҳ қилиб айтур. Назм:

*Ҳарки бар тири кадаш чашме намедузад, Камол,
Ростиро рост бояд духтаи чашмаш ба тир*.*

Яна Хожа Салмон* шамшоддек ростлигимни куруб, мени дилшод ғамзасина менгзатиб айтур. Байт:

*Тири хаданги ғамзаат аз жони мо гузашт,
Бар мо зи ғамзайи ту чи гўям, чиҳо гузашт?**

Яна Саккокийким, турк шоирларининг мужтаҳидидур, менинг муносиб ҳолимға айтур. Назм:

*Жоним фидо бўлсун сенинг ғамзанг ўқина печаким,
Ҳар неча қошинг эгмаси ўқтек буйумни ё қилур.*

Яна Мавлоно Лутфийки, лутфи таб бирла зурафо орасинда машҳур эрур. Мен жафочи бевафо маҳбубларнинг ғамзаси деб айтур:

*Хаданги ғамзасини кўргач айттим:
“Манинг жонимға ўт солғон сен ўқсен!”*

Яна муаллифки, ушшоқ⁴⁷ аро муҳаббаг ўқина нишона бўлди, мени оҳға нисбат қилиб айтур. Байт:

*Зи дил бар мекашам сад новаки оҳ
Ки, аз жон бигузарад тири ту ногоҳ*.*

⁴² фасоҳат — сўзнинг очиқ, равшан, ёқимли бўлиши; услубнинг чиройлилиги.

⁴³ мустажаб — талаби қабул этилган.

⁴⁴ норван — хушқомат ва сербарг бир дарахт.

⁴⁵ сийм — қумуш, ақча, танга, маж. оқ.

⁴⁶ андом — жисм, гавда, таносиб, ўхшов.

⁴⁷ ушшоқ — ошиқлар.

Яна сен зиёда сарлиқ қилиб узунгни хўблар қошина менг-
затқон учун. мувофиқи ҳолинга бияйниҳи⁴⁸ муаллиф айтур. Назм:

*Ба абруйи ту ки, дар айни дилбари тоқаст,
Гумони (каж)ки, камонрост аз зиёда сараст*.*

Яна айттингким, маининг эвимдин қочиб туз талошурсен
деб. Бу сўзни худ рост айттинг, агарчи эгри сену мен рост.
Аммо бизнинг орамизда ҳеч навъ жинсият йўқтурки, мудом ва
аслият бўлғай” деб бу рубойини ўқуди:

*Бо бад манишини ҳам мараб хонайи у,
Дар дом бияфти чу хўри донайи у.
Тир аз сари рости камонро каж дид,
Диди ки, чи гуна жаст аз хонайи у*.*

Басе, Ёй Ўқнинг утқун сўзларин эшитиб, таҳаммул қила
билмай, ҳимоят учун ўзини Гиришга боғлади ва кечган мунозара
ва мубоҳасани тақрир⁴⁹ қилиб айттиким: “Ўқ саҳмидин
мунунгдек икки буқулубтурмен ва йиллардурким, Зиҳгир (ила)
бирга бош қушуб, сени барлос деб хизматингга турубтурбиз.

Эмди Тенгри учун бизнинг орамизда ҳакам булуб
ҳакамлардек бу баҳсни айрит қил”.

Гириш бу сўзни эшитгач, хомлиғидин печу тоб⁵⁰ уруб,
суман бўйлар сунбулидек ўзига тўлғониб, тоб келтура олмай,
Зиҳгирга айттики: “Агар мен барлос бўлсам, сен тархонидурсен.
Раво бўлғаймуким, ё куч қилмай, ўқ ёга куч қилғой. Эмди
маслаҳат улдурким, ани андоқ ироқ ташладиким, Ё(й)нинг
тўрини тўтнё қилиб топмағай”.

Зиҳгир эшитгач: “Хуш бўлғай!” деб ятимона гиру баст
кўрсатиб бармоғ кўзига қўйди. Гириш бирла иттифоқ қилиб,
ўқни ўзига яқин торттилар. Ўқ аларни ўзидек рост соғиниб
илгари борғоч, Гириш оғзиға андоқ таптиким, ўқнунг оғзи тўла
қон бўлуб, торундек тубан қаро ерга кирди ва бу мунозаралин
мақсад улким, бу даврунунг каж табларининг⁵¹ қошинда ҳар ким
ё(й)дек эгри бўлса, ёнларидир йироқ бўлмас ва ҳар ким ўқтек
рост бўлуб, туз юрусса, Яқини(й)тек йироқ тушар андоқки, Асий
шоирнинг қитъаси бу сўзнунг ростлигина гўёдур:

*Ҳар ки шуд рост андарин майдон,
Ҳар кужо рафт беҳузур уфтод.
Аз кажги шуд камон ба паҳлуйи шоҳ,
Тир аз рости ба дур уфтод*.*

⁴⁸ бияйниҳ — худди ўзи, яққол.

⁴⁹ тақрир — қарор бериш, мақсадни оғзаки англатиш.

⁵⁰ печу тоб — изтироб; маж: сиқилиш, қийналиш.

⁵¹ каж таб — қинғир феъл—атворли.

Агарчи бу сўзнунг соҳати⁵² васиъ⁵³ эрди, шаниъ⁵⁴ кўрунгай, деб сўз иқтисор⁵⁵ бўлди. Умид улким, рост табиат, мустақим⁵⁶ зеҳнларнинг маҳакида⁵⁷ бу нақд тамом иёр⁵⁸ бўлғай ва бу сафҳани мутолиа қилиб, бу номанинг силаси⁵⁹ ўрнига азизлардан таваққуъ⁶⁰ улким. Назм:

*Яқинийнинг равони шод қилғай,
Дуойи хайр билан ёд қилғай.*

Туганд ўқ-ёйнинг мунозараси. Валлоху аълам.

АҲМАДИЙ

Созлар мунозараси

Бир кеча ғам бирла хиромон эдим,
Меҳнати даврон билан шодон эдим.

Қулбаи ихзон¹ ичида хору зор,
Ўлтурубон дийдаи жон интизор.

Мунисим ул ёр хаёлию бас,
Ул эди фарёдима фарёдрас.

Нуқл² ғаму бода юрак қонидин,
Ул хижил нолишим афғонидин.

Ҳардам оқиб кўз ёшидин сели хун,
Жонда алам, бошта ҳавои жунун.

Чиқти фиғон ул дили ғамноктин,
Ўтти бу нўҳ пардаи афлоктин.

⁵² соҳат — майдон, кенг жой.

⁵³ васиъ — кенг.

⁵⁴ шаниъ — ёмон, хунук, ярамас.

⁵⁵ иқтисор — қисқартириш, чегаралаш.

⁵⁶ мустақим — тўғри, ҳалол, бир жойда турувчи.

⁵⁷ маҳак — кумуш, олтинларга суртиб, уларнинг сифатини ажратадиган тош.

⁵⁸ иёр — олтин, кумуш каби ашёнинг бошқа моддалардан ажратиб саралангани; ўлчов.

⁵⁹ сила — инъом, бахшиш, эваз.

⁶⁰ таваққуъ — бирон ишнинг воқеъ бўлишига кўз тутиш, умид билан қараш.

¹ ихзон — хазон бўлган, вайрона.

² нуқл — май ичганда ейиладиган ширинлик, мева ва бошқа хил емак.

Ақл ҳувайдо бўлуб айлади бок,
Пироҳани³ сабр яқосин чок.

Энтикибон ташқари чиқтим равон,
Тун ярими ўтуб эди ул замон.

Халқи жаҳон барчаси ором эди,
Тийрау⁴ торик ажаб шом эди.

Юлдузу ой кўкта падидор⁵ йўқ,
Тундин уза партави⁶ анвор йўқ.

Кўрди хирад, қолди бу ҳолатга лол,
Борди замириндин ўшал қийлу қол.

Келдим ўшал ҳолда жондин батанг,
Чиғди харобатта ғавгойи жанг.

Тингладим ул ҳолни ҳайрат туни,
Етти фалак бомида⁷ ғавғо уни.

Дедим: “Эй Раб, бу не овоз эрур?
Ҳар нафаси ўзга сазовор эрур.

Бўлдум ўшал лаҳза баяк ногаҳон⁸.
Суйи харобот⁹ ошуқуб равон —

Еттим эса, пири харобот маст,
Жому қадаҳни қуюб ул дам зидаст.

Қолибидин руҳ бориб эрди пок,
Ўтуб ўлуклар киби баррўйи хок.

Мажлисида ҳозир эди жамъи соз,
Ҳар бири бир пардада гўёйи роз.

Ҳар бири ўзини ситойиш қилиб,

³ пироҳан — кўйлак.

⁴ тийра — қора, қоронғу; булғонч; ғам—ғуссали.

⁵ падидор — пайдо бўлган, ошкор, кўринган.

⁶ партав — ёруғлик асари, нур, шуъла, порлоқлик.

⁷ бом — том, уй томи.

⁸ баяк ногаҳон — тўсатдан, бирданига.

⁹ харобот — вайрона жой; *маж.* майхона.

Савту амал нақши намойиш қилиб,

Барчаси бир-бирини қилиб имтиҳон,
Ўртада баҳс эрдию жангу фиғон.

МАБҲАС ИБТИДОСИ. АВВАЛ ТАНБУРА СЎЗИ

Танбураи ғамзагари¹⁰ фитна жўй¹¹,
Мажмаи ул созға келтурди рўй.

Деди: “Бу не фитнау ғавғо эрур?
Бошингиза беҳуда савдо эрур?”

Арбадау¹² жанг недур аз газоф¹³?
Парда била сўзлалди, токай бу лоф?

Пардае мендек тузук оҳанг не?
Нолаи зорим эритур санғни.

Пардада ул мурғи сухансоз мен,
Фитна эшикин қилойин боз мен.

Барчаға айтай зитарикди савоб,
Жумла мақоматта¹⁴ бир-бир жавоб.

УД ЎЗИН ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ¹⁵ ҚИЛҒОНИ

Уд эшитиб кўйди анинг сўзидин,
Ўртанибон бошлади сўз ўзидин.

Дедикди: “Мен барчангиза шоҳмен,
Жумла мақоматтин огоҳмен.

Нолаларим уд бикин сўзнок¹⁶,
Қайси қилур мен киби оҳанги пок?”

¹⁰ ғамзагар — ноз—карашма қилувчи.

¹¹ фитна жўй(й) — фитна истовчи, жанжал қидирувчи.

¹² арбада — шовқин—сурон, қичқирик, бадмастлик.

¹³ газоф — асоссиз, бемаъни; беҳад, беҳисоб.

¹⁴ мақомат — жой, ўрин, тураржой; даража, босқич, мусиқада асосий куй.

¹⁵ таъриз — киноя билан сўзлаш; бирон нарсага тўқиниш.

¹⁶ сўзнок\сўзлуғ — ўтли, алангали; дардли.

Соз ичида барчадин отим улук,
Васф ичида барча сифотим улук.

Бўлди халойиқ аро машхур отим,
Лойиқ эрур шоҳға хосиятим.

Танбураи бе хиради носавоб,
Қайси хунар бирла манго дер жавоб?”

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА АЙТҚОНИ

Танбура ул сўзни эшитиб равон,
Деди: “Ҳало хожаи ишкам калон.

Қуйгин ўшал даъвийи бераҳни,
Мот қилай сен киби юз шоҳни.

Қуйма бу сўзга чу билурсен билик,
Бос юракинг, қорнингға қўйқин илик.

Барча мақоматларингдин қолиб,
Ҳомила хотун киби қорнинг солиб.

Эгри бўлиб бўйингу бошинг сенинг,
Қолмади беҳуда талошинг сенинг”.

ЧАНГ ЎЗИН ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛҒОНИ

Чанг орадин бўйини узотиб равон,
Тузди ўшал лаҳза туман минг фиғон.

Деди: “Билинг, барчанинг устоди мен,
Айшу тарабнинг¹⁷ тақи бунёди мен.

Шаъбада таркибу амал, нақшу савт¹⁸,
Қилмадим ул жумлани бир лаҳза фавт¹⁹.

Ғамзаларим барчадин афзун эрур,
Лайли менинг ғамзам мажнун эрур.

¹⁷ тараб — шодлик, хурсандчилик.

¹⁸ савт — қамчи; товуш, овоз, шовқин, оҳанг.

¹⁹ фавт — йўқолиш, ўтиб кетиш, ўлим.

Халқнинг эгинда мақомим мудом,
Мен киби йўқ тўтийи ширин калом.

Дойим эрур шоҳ билан суҳбатим,
Аҳли табиат биладур улфатим.

Танбурадек юзини қилай поймол,
Айлади ўғлонлар ани дастмол”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙФОНИ

Танбура деди: “Халотек²⁰, эй фузул²¹,
Бошитин аёқ эгрисен беусул.

Мен сени қўймон бу урушмоқ била,
Ўйнатайин мен сени бармоқ била.

Бир неча бармоқни есанг русту²² бок²³,
Нолаларинг, баски келур дардинок.

Эй аёғингни кўтариб, э дани²⁴,
Энингга солиб хуш урарлар сени.

Мунча доларом санга гўшатоб²⁵,
Берди тузолмадинг, аё, ҳеч боб.

Ақлинг эрур қисқаю бўйнинг узун,
Лоф уруб юрмагин кундузун”.

ҚЎБУЗ ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛФОНИ

Ўртада келди қўбузи беқарор,
Деди: “Менингтеқ қани бир пири кор?”

Ишқ гулистонида мен андалиб,
Нолаи зоримга муҳибтур²⁶ ҳабиб.

²⁰ хало — холи жой, бўшлиқ.

²¹ фузул — телба, ўзбошимча, саркаш; ҳар нарсага аралашувчи.

²² руст — маҳкам, қаттиқ.

²³ бок — қўрқув, хавф, зарар.

²⁴ дани(й) — паст. тубан, разил, ярамас.

²⁵ гўшатоб — чолғу қулоғи.

Мен киби йўқ мурғи сухансози ишқ,
Жумла мақом ичра деган рози ишқ.

Мамлақати хуснда шаҳзодалар,
Машғала²⁷ даҳрдин озодалар.

Барча мусоҳиб²⁸ менга шому сахар,
Йўқ зурафо²⁹ аҳлина мендин гузар.

Жумла йигит яхшисидур чокарим,
Хожа Сафаршоҳ камин³⁰ навкарим.

Танбурадек жумрайи бозорини,
Синдурайин нархи харидорини”.

ЁТУҒОН³¹ ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛФОНИ

Келди такаллумда тотиб Ётуғон,
Деди: “Менингтеқ қани бир турфа жон?”

Поли қадрим боридиндур фузун³²,
Мен киби йўқ дунёда соҳиб фунун”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙФОНИ

Танбурадинг феъли ошиб ул замон,
Деди: “Надерсан ётиб, эй Ётуғон?”

Даъвий донишму қилурсен ётиб,
Лоф уруб, элга ўзунгни сотиб.

Маракада ётқуруб урғон сени,
Хушлар урар улки чидоғон сени.

²⁶ муҳиб — севувчи, дўст тутувчи.

²⁷ машғала — машғулот, юмуш.

²⁸ мусоҳиб — ҳамсуҳбат, дўст, улфат.

²⁹ зариф — зийрак, хуштаб; хушчақчақ.

³⁰ камин — пана жой, хилват жой; кичкина, арзимайдиган, ҳақир.

³¹ ётуғон — бир турли чолғу асбоби.

³² фузун — ортиқ, зиёда, кўп.

Муттасил осгин етиб, эй нотамом,
Нолау фарёд қилурсен мудом.

Йуқ юзингга зарра уётинг сенинг,
Фароги* йуқ. Ётугон отинг сенинг.

Шаклинг эрур наҳсу ҳаромлиқ ҳадеб,
Сақла тилинг, журагил, эй беадаб.

Ҳар нафаси шаъбада ангезман,
Мажлиси султонда шакаррезман.

Дарду алам баҳрида мен фарқи ишқ,
Шуъла вужудимдин урур барқи ишқ...

Танбуранинг ботили³³ парвардасин³⁴,
Йиртайин ул боштин—аёқ пардасин.

Саҳл³⁵ баҳо бирла сотарлар они,
Яхши-ямон барча урарлар они”.

РУБОБ ЁЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛҒОНИ

Ҳирқасидин бош чиқариб рубоб,
Деди: “Манам фарқ ила олижаноб.

Гарчи шариатта чу бегонамен,
Аҳли гарикат била ҳамхонамен.

Балки ҳақиқат (дин) аюрман хабар,
Аҳли дил топсаму соҳиб назар.

Хуш ичарам фақр элидин жоми захр,
Йуқ манга парвойи салотини даҳр.

Барчадин озодамену мунфарид³⁶,
Жумла фунун бобида мен мустаид³⁷.

³³ ботил(а) — бузилган, бузуқ, бекор қилинган.

³⁴ парварда — тарбия топган, парваришланган.

³⁵ саҳл — осон, енгил, қулай, арзимас.

³⁶ мунфарид — якка, ёлғиз.

³⁷ мустаид — истеъдодли, қобил.

Бўлмади ҳаргиз фуқаро ҳамдами,
Танбуранинг нокасу ноодами.

Боштин-оёқ қомати талбис³⁸ эрур,
Балки ўзи модари иблис эрур.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙФОНИ

Танбура деди: “Ҳало, қилма шааф³⁹,
Муртадики, дарбадари бад алаф.

Аҳли тариқатму сен, эй бе хирад,
Бошдин аёғинг тўла нафсу ҳасад.

Лек ҳақиқатда сенингдек лаванд,
Қоида етар, тек тур, аё, худписанд⁴⁰.

Сени Абубакр раббони уруб,
Қўйди мулинглар элига топшириб.

Банги бўлиб жами мулинглар сени,
Навбат ила хушлар, урарлар сени”.

ҒИЖЖАК ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛФОНИ

Деди Ғижжак: “Ҳардаки айёрмен,
Соз ичида ринд⁴¹ камондормен.

Ғамзам ўқи новаки жондўз эрур,
Нолаларим барча жигар сўз эрур.

Қайдаки, мен тузсам сҳанги зер⁴²,
Халқи жаҳондин кўпар уд жам нафир⁴³.

Жамъи бўлур шоҳи пари лашкари,
Ҳар бириси ҳуснда ойдин бари.

³⁸ талбис — ҳийла, макр, найранг.

³⁹ шааф — ҳалдан ортиқ берилиш, қаттиқ севиш.

⁴⁰ худписанд — мутақаббир, манман, ўзинигина севувчи.

⁴¹ ринд — беғам, айш—ишратдан ўзини тортмайдиган.

⁴² зер — мусиқада энг ингичка овоз, нозик товуш.

⁴³ нафир — нафратланувчи.

Шоҳи паридек кишидек ҳамдамим,
Йўқ сари мў жумла жаҳондин ғамим.

Бошдин-аёгин бори тадбир эрур,
Жумла парилар манго тасхир⁴⁴ эрур.

Танбурадек, ноқасу расвони кўр,
Бошда ул беҳуда савдони кўр”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙФОНИ

Танбура деди: “Ҳало тек, эй хасис,
Кўрмади даврон кўзи сендек хасис.

Ул кишиким, сени чолар билгуча,
Қолди бало дастида ул ўлгуча.

Жамъи бўлурлар санго деву пари,
Жумла пари лашкарининг кофари⁴⁵.

Гоҳ қилич бирла суюрлар они,
Гоҳ пичоқ бирла урурлар они.

Кон ичар ул мардак⁴⁶ ўшал ғус(с)адин,
Ҳеч кишига демас ул қиссадин.

Сен киби расвони фақир ўройиб,
Қолди бу ўт ичра мудом ўртониб”.

КУНГУРА ЎЗИНИ ТАЪРИФ ҚИЛИБ, ТАНБУРАНИ ТАЪРИЗ ҚИЛФОНИ

Бўсағадин Кўнгура кўпти равон,
Деди: “Манам фитнаи охирзамон.

Соз ичида фитнаи айёрман,
Жумладин озодаю⁴⁷ якторамен⁴⁸.

⁴⁴ тасхир — забт этиш; илинтириш, қўлга олиш.

⁴⁵ кофар — танимайдиган, инкор қиладиган, ғайри дин; *маж.* раҳмсиз.

⁴⁶ мардак — энгилтабиат, пасткаш эркак.

⁴⁷ озода — ғамсиз, ташвишсиз; туғри, айбсиз.

⁴⁸ яктора — бир торли.

Ҳар нечаким ноқису⁴⁹ худроямен⁵⁰,
Танбуратеклар била ҳампоямен⁵¹.

Танбура кўп сўзламасун аз газоф⁵²,
Ҳаддидан ортиқ анга тегмас бу лоф”.

ТАНБУРА ТАЪРИЗ БИЛА ЖАВОБ АЙФОНИ

Танбура деди: “Ҳало, эй Кўнгура,
Онча осай мен сениким ингура.

Бошинг-аёгинг сенинг икки каду⁵³,
Сен киби расво манга бўлгай аду⁵⁴.

Сен фалакдин қилойин нопадид⁵⁵,
Жумлаи шайхингни қилибмен мурид.

Барчасини таъна билан ўлдуруб,
Санга етиштим борини куйдуруб”.

КИТОБ ХОТИМАСИ

Оқибат ул қисса ўшал жамъи соз,
Деди: “Яминдин қилади ихтироз”⁵⁶.

Барчаси гайрат ўти бирла куюб,
Баҳсу мақомотга жондин туюб.

Ушбу муҳол⁵⁷ узра фиғон туздилар,
Муסיқонинг мажлисини буздилар.

Чиқти баякноғоҳ⁵⁸ ародин фиғон,
Пири харобот уёнди, равон.

⁴⁹ ноқис — нуқсонли, камчилиги бор.

⁵⁰ худрой — ўжар, ўзбошимча.

⁵¹ ҳампой — ҳамроҳ, йўлдош.

⁵² газоф — бемаъни, беҳуда, асоссиз; беҳад.

⁵³ каду — қовоқ; сув қовоқ.

⁵⁴ аду — душман.

⁵⁵ нопадид — кўринмайдиган, махфий; аниқсиз, тайинсиз.

⁵⁶ ихтироз — сақланиш, эҳтиётланиш.

⁵⁷ муҳол — мумкин бўлмайдиган иш.

⁵⁸ баякноғоҳ — бирданига, тўсатдан.

Дедики: “Ҳай-ҳай! Бу недур моуман,
Келди магар муҳтасиби⁵⁹ хум шикан⁶⁰?”

Онинг учунми қиладурсиз фигон?
Борди менинг заҳраму⁶¹ кўчти жаҳон”.

Барча қулогин тутубон зор-зор,
Дедилар: “Эй сарваримиз пирикор.

Давлату нусрат била бўлғил зиёд,
Танбуранинг дастидин, эй пир, дод!

Ушбу кеча танбура боғлаб хаёл,
Барчамиза берди базе инфиол⁶².

Танбуратекнинг сўзи устодкор,
Бизга ўлумдур дағи, бас нангу ор”.

Танбура ҳам ҳозир эди, ул замон,
Еттию филҳол юкунди равон.

Деди: “Аё муршидимиз пирироҳ,
Бир мени бечорада йўқтур гуноҳ.

Ушбу жамоат бари ковокбиз,
Маъниси йўқ ботилу бебокбиз.

Барча бўлиб мени қилурға изо,
Кўрки нечук топтилар охир жазо”.

Пир билиб кайфияти ҳолни
Деди: “Кўюнг беҳуда афъолни!”

Пир деди танбурага: “Гўш тут,
Ҳар бирига бошқа бирор қўш тут⁶³.”

⁵⁹ муҳтасиб — ҳисоб этувчи, шариатга ҳилоф ишларни текширувчи. бозордаги тош—тарози ва нархларни назорат этувчи.

⁶⁰ шикан — синиқлик, буқуқлик; сўз бирикмасида — синдирувчи маъносида келади.

⁶¹ заҳра — маж. журъат, шижоат.

⁶² инфиол — хижолат, уялиш, бирор нарсадан асарланиш.

⁶³ қўш тут— — қўшалоқ тутмоқ, сунмоқ.

Кўнглини ол барчанинг, эй фитнагар,
Чунки санга йўқтур худ алардин гузар”.

Танбура ҳам чуст кўпуб ул замон
Тутти кулогин деди: ”Хурду⁶⁴ калон,

Афв қилинг ҳар неча бериҳмен,
Барчангиза чокари даргоҳмен”.

Оқибати кор ўшал жамъи соз,
Қилдилар оҳанги ярашмоқни соз.

Келди сафо лашкарию тузди саф,
Қилди адоват черикин бартараф.

Субҳи саҳар ошти сабо елини,
Сурди Хўтан хони Ҳабаш элини.

⁶⁴ хурд(а) – майда, зарра.

Олтин Ўрда адабиёти

*Бу ҳақда батафсил маълумот олиш учун қаранг: Б.Д. Греков, А.Ю. Якубовский. Олтин Ўрда ва унинг қулаши. — Тошкент. 1956. 32–49–бетлар.

*Олтин Ўрдадаги маданий ҳаёт, хусусан, яшаш тарзида, диний эътиқодда, архитектурада ўтроқлашган туркий қавмларнинг таъсири каттадир. Ўзбекхон даврида Олтин Ўрда жамиятининг юқори табақаси ислом динини расмий қабул қилди. Юқори табақанинг кўзга кўринган вакиллари ислом динига жалб қилиш ишларига Олтин Ўрда хонларидан Беркахон биринчи бўлиб асос солди. Беркахон томонидан ислом динининг қабул қилинишини XIV асрда яшаган машҳур араб тарихчиси ибн Халдун қуйидагича тасвирлайди: “У (Берка) ислом динини Шамсиддин Элбахарзийдан қабул қилди. Элбахарзий эса Нажмиддин Кубронинг мухлисларидан бўлган шоғирд эди... Бухорода истиқомат қилиб турган Элбахарзий ислом динини қабул қилиш тўғрисида Беркага таклифнома юборди. У (Берка) ислом динини қабул қилди ва, менинг қўл остимдаги бошқа ерларда ҳам диний тарғибот ишларини бемалол олиб боршингизга тўла ҳуқуқ бераман, деб Элбахарзий номига ёрлиқ жўнатди. Аммо у (Элбахарзий) бундан бош тортди. Берка Элбахарзий билан учрашиш учун йўлга чиқди, лекин (Элбахарзий) ўзининг яқин одамлари илтимос қилмагунларигача Берканинг ўз ҳузурига киришига рухсат этмади. Элбахарзийнинг яқин одамлари Берканинг киришига рухсат олиб бердилар. У киргач, ислом динига келтирган иймонни яна такрорлади ва шундан кейин шайх (ислом динини) ошқора тарғиб қилишни унга юкледи. У (Берка) ўзининг бутун халқи орасида ислом динини тарқатди, ўз қўл остидаги барча ерларда масжид ва мадрасалар қурдирди, олимлар ва фақиҳлар (қонуншунослар)ни ўз агрофига тўплаб, улар билан иноқлашди” (Б.Д. Греков, А.Ю. Якубовский. Олтин Ўрда ва унинг қулаши... 139–140–бетлар). Олтин Ўрда архитектурасида Хоразм хунармандларининг меҳнатлари самараси яққол кўринади. Хоразмлик усталар ўзига хос ранг–баранг нақш безакларини жило бериб ишлаш санъатини Олтин Ўрда бинокорлик ишларида қўллаганлар. Шунингдек, сопол идишларни сирлашни ҳам Олтин Ўрдада хоразмлик усталар жорий қилганлар. Россия давлат эрмитажидида сақланаётган кўплаб буюмларда буни кўриш мумкин.

*Олтин Ўрда давлатининг қисқача тарихи ва бу давлатнинг ҳукмдорлари тўғрисида Лен–Пуль Стенлининг “Мусульманские династии” (Москва–Ташкент–Бишкек, 1996) китобида изчил маълумот берилган. Биз ҳам Олтин Ўрда тарихини ёритишда ушбу китобдан маълум даражада фойдаландик.

Қутб

*“Хусрав ва Ширин”дан парчалар “Уч булбул гулшани” (Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986, 457–459, 472–478, 494–496, 575–580—саҳифалар) дан олинди. Достоннинг Миср нусхаси фанга маълум бўлгач (Париж миллий кутубхонасида сақланади), асар мажмуалардан урин ола бошлади. 1948 йили Низомий Ганжавий таваллудининг 800 йиллиги муносабати билан Тошкентда “Гулдаста” номли тўпلامда асардан парча чоп этилди. Машҳур поляк шарқшуноси А. Зайончковский 1958 йили “Хусрав ва Ширин”нинг факсимиле ва транскрипциясини турик эълон қилди. Париж нусхаси асосида Тошкентда ҳам 1973 йили мазкур достоннинг нашри амалга оширилди (XIV аср Хоразм ёдномалари, Тошкент, “Фан” нашриёти, 1973).

Қутбнинг “Хусрав ва Ширин”и ёзилган сана тўғрисида бошқача фикрлар ҳам бор. Шарқшунос олим А. Тагиржанов “Хусрав ва Ширин”ни 1330— 1336 йиллар орасида ёзилган деб таъкидлайди (А. Тагиржанов. Хосрав ва Ширин Қутба. ҚД, Ленинград, 1948, 169—саҳифа). “Хусрав ва Ширин” тўғрисида дастлабки йирик тадқиқот яратган, Низомий “Хусрав ва Ширин”ининг Қутб таржимасидаги ўзига хослигини илк бор таҳлил қилган олим А. Тагиржановдир. Айни пайтда бу олим Қутбнинг нафақат моҳир таржимон, балки ўз даврининг йирик шоири бўлганини ҳам мазкур асар орқали далиллаб беради. Айни пайтда Низомий “Хисрав ва Ширин”ини таржима қилиш жараёнида Қутб асар таркибида ҳам анча ўзгаришлар қилгани, хусусан, қисқартиш, бобларни бирлаштириш каби жараёнларни амалга оширгани кузатилади (батафсил маълумот олиш учун қаранг: Ўзбек адабиёти тарихи, беш томлик, 1 том, Тошкент, “Фан” нашриёти, 1977, 207–209—бетлар).

**Риёзатдин сизиб йинч келса ўзум* — “жоним азобдан эзилса” маъносида; бизнингча, мазкур мисрада маломатийлик маслаги шиорини кўриш мумкин. Бундан олдинги байт мазмуни ҳам шунга ишора қилади.

**юк боғлади ул* — “у қанот боғлаб учиб кетди” маъносида.

**ири Хуросон* — бизнингча, бу ибора тасаввуф йўлини тутиб, шоҳликдан воз кечган Иброҳим Адҳамга ишора қилади.

**Уторид\Аторуд* — Меркурий сайёраси, бу сайёрани эски манбаларда фалак котиби, ёзувчи ва шоирларнинг ҳомийси деб айтганлар.

**Муштарий* — Юпитер сайёраси.

**Тутуб тун занги қочти занги издин* — яъни туннинг қоралиги занги — қора танли эгасини тарк этди. Бу мисрадаги *занги* сўзлари тажниси томни ҳосил қилган. Чунки ҳар иккаласи ҳам от туркумига мансубдир.

*...бу ерга текру қазғал — бу ергача қазигин; текру — гача кўшимчасини ифодалайди, қазғал феъли аслида қазған тарзида қадимги туркий тилда қўлланган, чамаси, қазғал қофия сабабидан қўлланган.

Сайфи Саройи

“Шеърий ҳикоятларидан”, “Сайфи Саройи замондошларининг газаллари ва шоирнинг уларга жавобларидан намуналар” Амир Нажибнинг “Култура и тюркоязычная литература мамлюкского Египта XIV века” китобидан (Международный Казахско—турецкий университет им. Яссуи. Институт тюркологии, Туркестан 2004. Подготовил к изданию С. Ж. Дуйсен) тузатишлар билан олинди.

* Сайфи Саройининг мазкур шеъридан, шунингдек, замондош шоирларга шеърий жавобларидан Сайфи Саройи Мисрда мамлуқлар саройида катта лавозимда бўлган, деган фикрга келиш мумкин. Қолаверса, Сайфи Саройи ва унинг ижодкор замондошлари Ватандан узоқда бўлсалар ҳам, XIV асрнинг икки ярмида туркий адабиётни юқори даражага кўтариб, жамики туркий ҳудудлардаги аҳолига тушунарли тилда ижод қилганлар. XIV асрнинг иккинчи ярми — XV асрда Мисрдаги маданий муҳитни мамлуқлар тамомла ўзгартириб юбордилар. XV асрда яшаган араб муаррихлари қипчоқ адабий тилида ва араб тилида ижод қилган кўплаб олимлар, ёзувчилар ва шоирларнинг номларини келтирадилар. Улар Мисрдаги мадрасаларда турли фанлардан дарс берганлар. Олтин Ўрдадаги ўзаро жангу жадаллар оқибатида XIV асрнинг иккинчи ярмида кўплаб маданият арбоблари Мисрда кўчиб бориб, янги—янги туркий маданий марказларни пайдо қилдилар. Бу даврда қипчоқ-ўғуз тилида турли мазмундаги ва жанрдаги адабиёт шаклланди. Араб ва форс тилларидан бу тилга бир қатор асарлар таржима қилинди. Мамлуқлар 150 йилга яқин Мисрда ҳукмронлик қилиб, Олтин Ўрдадаги маданий ҳаётни ва туркий тилни давом эттирдилар. Саккиз шоирнинг биттадан шеъри ва Сайфи Саройининг уларга жавоблари “Гулистони бит—туркий”нинг қўлёзмаси охирида илова қилинган.

Шеърий ҳикоятларидан

Тош. — Тошкентда нашр қилинган “Уч булбул гулшани”, **Тур.** — Туркистонда чоп этилган “Култура и тюркоязычная литература мамлюкского Египта XIV века” китоби назарда тутилади.

*ногаҳ — Тур. нусхада *токи*.

*қисмин — Тур. нусхада *юмойин*.

*бобин — Тур. нусхада шу сўз ўрнида уч нуқта қўйилган.

*айшу — Тур. нусхада — *ишқ*.

*эшидур — Тош. нусхада — *ишидур*.

**эса — Тур. нусхада эҳсон.*

**ёнинда буйла — Тур. нусхада — қатинда уйла.*

**Анинг зикрин қилибман қутлу пеша — Тур. нусхада Отинг зикрин қилиб ҳар дам қутлу беш.*

***Мавлоно Қози Муҳсин** — Агар “Мавлоно” унвони машҳур шоирларга нисбатан қўлланишини инобатга олсак, Мавлоно Қози Муҳсин ҳам ўз даврида машҳур шоирлардан бўлгани ойдинлашади.

***Мавлоно Исҳоқ** — Саъдий “Гулистон”нинг форсча асл нусхаси III боби 22—ҳикояси охирида “Мен айтдим” деган ибора бор. Сайфи Саройи таржимасида: “Хаёлга Хожа Исҳоқ Хоразмийнинг қуйидаги ҳикмати келур” деган жумладан кейин қуйидаги тўртлик келтирилган:

Тушиб бир кун отиндан, бу масални

Бадиҳа назм этти Хожа Исҳоқ;

“Жаҳон севган кишининг кўзларини

Қаноат тўлдирур ё ўлса тупроқ”.

***Мавлоно Имом Мавлавий** — “Мавлавий” тахаллуси шуни кўрсатадики, бу шоир Жалолидин Румий асос солган тариқатга мансуб бўлган. Шунингдек, шоир тахаллусида “қул” сўзини ҳам қўллайди. Чамаси, бу сўз Аҳмад Яссавийга таассуб қилиниши самараси бўлса керак.

***Ҳасан ўғли** — бу шоирни Кўпрулизода озарбойжон шоирни деб ҳисоблайди. Озарбойжон адабиётшунослари ҳам Ҳасан ўғлини озар дунёвий шеърятининг асосчиси деб билдилар. Бу шоирнинг бошқа шеърлари билан бир қаторда, мазкур шеъри озарбойжон адабиёти хрестоматиясига киритилган. “Абу Ҳасан” тахаллусли шоирлар Шарқ адабиётида ўтган. Жумладан, П.Д.Қаюмовнинг “Тазкирут уш—шуаро” асарида “Абул Ҳасан” тахаллусли учта форсийзабон шоир тўғрисида маълумот берилади (қаранг: П.Д.Қаюмов. Тазкират уш—шуаро, I китоб, Тошкент, 2006, 75–76—бетлар).

***Хоразмий** — Сайфи Саройининг Хоразмийга берган жавобдаги “*Сен ул ягона форс чобуксуворисан*”, мисрасида сўз ўйини бор. Мазкур мисрадаги “форс” сўзи орқали Сайфи Саройи, чамаси, “Муҳаббатнома”нинг муаллифи Хоразмийга ишора қилаётгандай туюлади. Чунки “Муҳаббатнома”да учта форсча нома мавжуд. Қолаверса, номалар таркибида ғазал бериш илк бор “Муҳаббатнома”да учрайди ва “Даҳнома”да давом этади. Бунинг устига, “Муҳаббатнома” Олтин Ўрда адабий муҳитида яратилган. Муҳаммад Хўжабек Хоразмийга “*Очунда кўп форсий дафтарларинг бор*” деб, шоирнинг форсча мероси машҳурлиги тўғрисида айтади ва “Муҳаббатнома”ни туркий тилда яратишни тавсия этади. Муҳаммад Хўжабекнинг “Муҳаббатнома”да Хоразмийга берган таърифи билан Сайфи Саройининг юқоридаги таърифи ўртасида уйғунлик бор.

Бизнингча, мажмуада келтирилган ғазал муаллифи билан “Муҳаббатнома” муаллифи бирдир.

* *Отин тири тутар жаҳон ичра сўзлари* — мазкур мисра ҳам Хоразмийнинг ижоди ўз даврида машҳур эканига ишора қилади.

* *ништар* — нашрда *ишиштар*; чамаси, қўлзмада сакталиқ бор.

“**Гулистони бит—туркий**”дан намуналар “Уч булбул гулшани”дан (Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1987, нашрга тайёрловчи филология фанлари номзоди Насрулло Даврон) баъзи тузатишлар билан олинди.

“Гулистони бит—туркий” асарининг таржимаси ва қўлзмасининг тарихи бор. 1915 йили Туркияда нашр қилинадиган “Миллий татабулар мажмуаси”да венгер олими Тори Ёзеф Саъдий “Гулистон”ининг туркий тилга эски бир таржимаси Голландиядан топилгани тўғрисида хабар беради. 1950 йили Амстердамда тиббиёт тарихига оид халқаро анжуманда иштирок этган профессор Фаридун Нафиз Узлук Лейден университети кутубхонасида мазкур қўлзма билан танишиб, фотонусхасини олди ва 1954 йили Анқарада кичик кириш сўз билан қўлзманинг факсимилесини нашр эттиради. Қўлзма яхши сақланган, аммо хатолари кўп. Фаридун Нафиз Узлукнинг айтишича, қўлзма Сайфи Саройининг дастхатидир. Қўлзманинг биринчи саҳифасида форсча ва туркийча етти шеър бор, шеърларнинг муаллифлари ҳам, дастхатлар ҳам ҳар хил. Биринчи тўртлик Маҳмуд Гулистоний қаламига мансуб бўлиб, Ироқдан мағлубиятга учраб қочиб келган шахзода Аҳмадга бағишланган. Қўлзманинг учинчи саҳифасида мазкур таржимани Сарой шаҳридан Сайфи отлиғ киши амир Тайхасга бағишлаганлиги тўғрисида айтилади. Тўртинчи саҳифадан бошлаб Саъдий “Гулистон”ининг таржимаси бошланади. Сўнг Сайфи Саройи таржимани тўхтатиб, ўз шеърларини қўлзмага киритади, мазкур асарни таржима қилиш сабабларини баён этади. Қўлзманинг 11–14– саҳифаларида Сайфи Саройи 87 байтдан иборат шеърини келтиради.

Мазкур парчадан маълум бўладики, шоир дўстларининг маслаҳати билан Миср саройининг ҳожибул— ҳужабоси Тайхасбекнинг номини абадийлаштириш мақсадида “Гулистон” таржимасига киришган. Қўлзманинг охириги саҳифасида шоирнинг 13 байтдан иборат шеъри келтирилган бўлиб, таржима тугалланган сана кўрсатилган. Бу шеърдан маълум бўлишича, “Гулистон” таржимаси тамомланган пайтда (ҳижрий 793 йилнинг шаввал ойи — миллидий 1391 йилнинг август ойи) Сайфи Саройи 70 ёшда бўлган. Шоир 1321 йили Олтин Ўрда гуллаган даврда туғилган, бу пайтда Ўзбек хон ҳукмронлик қиларди (1312–1342). Олтин Ўрдадаги исёнлар даврида эса шоир ватандан узоқда — Мисрда яшарди. У ҳаётининг охириги йилларини Мисрда ўтказди.

“Гулистон”нинг таржимаси тўғрисида 1955 йили яна бир турк олими Абдулла Баттол Таймас жиддий мақола эълон қилди ва бу мақоласида асарнинг тил хусусиятларини тадқиқ этди. Мақола муаллифининг ёзишича, “Гулистони бит—туркий”нинг тили қипчоқ тилидир. Араб—форс сўзларига имкон қадар кам ўрин берган, туркий сўзларни кўпроқ ишлатган. Баъзи сўзларни турли фонетик вариантда беради, бундан шу нарса маълум бўладики, Миср турк давлатида туркий қабила—уруғлар кўп бўлган, адабий тил мезонлари ишлаб чиқилмаган, шу боис маълум сўзларнинг талаффузида бекарорлик ҳукм суриб келган. Бу тил XIV асрда қипчоқ—ўғуз ёки худудий белгиларига кўра, Миср—Олтин Ўрда адабий тили сифатида тугал шакллантирилган.

**Абдулқодир Гилоний* — машҳур мутасаввуф, 1079 — 1166 йиллари Бағдодда яшаган авлиё. У тариқатда “Қодирия” сулукининг асосчиси, буюк мударрис бўлган, Ҳазрати Фавсул Аъзам Муҳйиддин Саййид Абдулқодир Гилоний деган ном билан машҳурдир. Эроннинг Гилон вилоятида туғилган. Ўн олти ёшида Бағдодга бориб, илм—таҳсилга киришади. Бағдодда мадраса барпо этиб, ўттиз уч йил толиби илмларга сабоқ беради. Фавсул Аъзам разияллоху анҳу кароматда, башоратда ва фаросатда тенгсиз зот эди ва ўз замондошлари орасида “Султон ул—авлиё” деб эътироф этилган эди. Унинг мақсади инсониятни яхшилик йўлида тарбиялаш, ожиз, йўлдан адашган бандаларга ёрдам бериб тўғри йўлга қайтариш, ҳалоллик ва эзгулик учун кураш бўлган эди. Қодирия силсиласининг рамзи яшил ранг эди. “Қодирия” сулукининг шиори шу эдики, инсон моддий неъматлар яратиши керак, бусиз ҳаёт тўхтаб қолади. Аммо инсон ўзи яратган мол—дунёга меҳр қўймасдан, мол—дунё ҳирсидан фориғ бўлиб, дунё ишига машғул бўлиши керак. Нақшбандия сулукида бевосита ва билвосита Қодирия сулукига суянган. X VIII асрда Шарқий Туркистоннинг Ёркент шаҳрида яшаб ўтган шоир ва таржимон, мутасаввуф олим ва тилшунос Муҳаммад Сиддиқ Рушдийнинг “Тазкират ул—авлиёи туркий” номли асарида Ҳазрати Фавсул Аъзамнинг ҳаёти ва таълимотига оид кўплаб ривоятлар бор (Қаранг: Авлиёлар султони. Туронлик валийлар. — Табдил этиб, нашрга тайёрловчи, изоҳлар муаллифи филология фанлари номзоди Икромиддин Остонақул ўғли Оққўрғоний, Тошкент, “Камалак” нашриёти, 1995).

**Ардашер Бобакон* — Сосонийлар сулоласининг асосчиси, милодий 226—242 йиллари ҳукмронлик қилган.

**жисм* — нашрда *жиср*, чамаси. қўлёзмада сакталик бор.

**Султон Маҳмуд* — Фазнавийлар давлатининг ҳукмдорларидан (998—1030 йиллари ҳукмронлик қилган). Султон Маҳмуд даврида Фазнавийлар давлати анча кучайган эди. Унинг ҳукмронлигининг охириги йилларига келиб Фазнавийлар давлатига ҳозирги Афғонистон, Эрон ва Ўрта Осиёнинг бир неча вилоятлари, Ҳиндистоннинг шимолий ҳамда шимоли—ғарбий вилоятлари қўшиб олинди. Маҳмуд

Ғазнавий вафотидан кейин (1030 йил) салтанат сусая бошлади, вилоятлар қўлдан кета бошлади. Масъуд I даврида (1030—41) Хоразм қўлдан кетди. Қорахонийлар ҳукмдорлари Амударёнинг юқори қисмидаги ерларни тортиб олдилар. Данданаконда Салжукийлар билан бўлган жанг (1040)дан сўнг Ғазнавийлар давлати таркибида бўлган Афғонистон ва Панжоб вилоятларининг бир қисмигина сақланиб қолди, холос. XII асрнинг 70—йилларида Ғурийлар Ғазнавийларни Шимолий Ҳиндистонга сиқиб чиқардилар. Лахор Ғазнавийларнинг пойтахти бўлиб қолди. 1186 йили Ғурийлар Лахорни босиб олгач, Ғазнавийлар давлати тугади.

Маҳмуд Ғазнавий истеъдодли шахс бўлгани тўғрисида П.Қаюмовнинг “Тазкират уш—шуаро”сида қуйидагича маълумот берилган: “Маҳмуд Ғазнавий — бу киши жаҳон тарихида Султон Маҳмуд Ғазнавий ёки (ибн) Сабуктегин деб шарқ тарихидан жой олган бу киши шул давлатнинг муассисидур. Шунинг билан бирга, олим, фозил, адибу шоир эди. Унинг саройида шоирлар, фозиллар тўпланар эди. Фирдавсий ўзининг “Шоҳнома” номли буюк асарини бунинг буюриши билан номига атаб ёзмишдур. Ғазна шаҳарида тахтга ўлтуруб 33 йил давом этиб ҳижрий ила 421 (мил.1030) нчи йилда Ғазнада вафот этмишдур. Тубанда бу киши ашъоридан намуналар кўрсатилади.

Ишқаш чунон гирифтки, ғуломаш ғулом шуд,

Маҳмуд Ғазнавийки, ҳазорон ғулом...” (П. Қаюмов. Тазкират уш—шуаро, 118—119—бетлар).

**Хожа Ҳасан Маймандий — Маҳмуд Ғазнавийнинг вазири.*

Нома жанри тўғрисида маълумот

*Геродот “Тарих” китобида келтиришича, Доро Скифияга бостириб кирди. Скифлар ҳам Дорони чалғитиб, ўзларини қочиб бараётгандай қилиб кўрсатиб, тобора мамлакат ичгарисига олиб киравердилар ва айни пайтда жанговар ҳолатда турдилар. Скифлар жанг бошлашлари учун қулай имкониятга эга бўлсалар ҳам, Доро томондан жанг бошланишини кутиб турдилар. Скифлар, беҳуда қон тўкилмасин, Доро яхшиликча бизнинг юртимиздан чиқиб кетсин, деган ниятда Дорога “совға” юборди. “Совға” — қуш, сичқон, бақа ва бешта ўқдан иборат эди. Доро дастлаб бу совғаларни ўз манфаатига мослаб шарҳлади: “Бу совғаларнинг маъноси шуки, скифлар ўз юртини, сувини, осмонини ҳам бизга топшириб, скифлар лашкари таслим бўлмоқчи экан”. Аммо Доронинг маслаҳатчиларидан бири, бу “совға”лар скифларнинг ҳаёт—мамот жангига тайёрлигига ишора қилади, деб шарҳлади. Ҳақиқатан ҳам, Доро жанг қилмай, чекиниб, Скифиядан чиқиб кетишга мажбур бўлди. Скифларнинг юборган “совға”си Дорога огоҳлантириш экани маълум бўлди.

****Филология** фанлари номзоди М. Жамолова ўзбек адабиётидаги нома жанри бўйича номзодлик диссертацияси ёзган. У ўзбек адабиётидаги номачиликнинг шаклланишига форс адабиётидаги номанинг таъсири тўғрисида батафсил сўз юритган (қаранг: М. Жамолова. Ўзбек адабиётида нома жанри. — “Фан” нашриёти, 1992).

Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” асари

Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987)дан тузатишлар билан олинди ва А. М. Шчербак нашрига (А.М. Щербак. Огузنامه. Муҳаббатнаме. Издательство восточной литературы. — М.: 1959) солиштирилган ҳолда тайёрланди. А.М. Шчербак нашридан киритиб тўлдирилган байтлар қора ҳарфлар билан ажратиб кўрсатилди.

“Муҳаббатнома”нинг эски уйғур-турк ёзувидаги нусхаси ҳижрий 835 (мил. 1432) йили Язд шаҳрида Мир Жалолиддиннинг буйруғи билан кўчирилган. Асар 14 вараққа жойлаштирилган. Асарнинг асл нусхаси 7914 рақами остида Британия музейида сақланади. Асарнинг фотонусхаси Санкт-Петербургдаги Шарқ-шунослик институтининг кутубхонасида 15 рақами остида ва Санкт-Петербургдаги Тилшунослик институтида Н-777 рақами остида сақланади. Инглиз олими Ч. Ръё бу қўлёзмани биринчи бор тавсиф қилган (Ch. Rieu. Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum, p.288a.). Ч. Ръё Муҳаммад Хўжабекни Андхуд, Шивиргон ва Балх шаҳарларининг ҳокими Муҳаммад Хўжабекнинг айнан ўзидир, деб айтган эди. Аммо В.В. Бартольд бу шаҳарлар ҳеч қачон Олтин Ўрда давлатига кирирмаганини таъкидлаб кўрсатади (В.В.Бартольд. Отчет о командировке в Лондон. — Известия Российской Академии наук, 1914, сер. У1, вып. 13, СПб., стр. 881). Қолаверса, асарда Муҳаммад Хўжабек Жонибек хоннинг таянчи деб кўрсатилади:

Ўза жонсиз тан эрди мулк сенсиз,

Шаҳаншоҳ Жонибекхонга етгансиз.

Эски уйғур-турк ёзувидаги нусхада эса шу байт бошқачароқ:

Ўза жонсиз тан эрди мулк сенсиз,

Шаҳиншоҳ Жонихон мулкин егансиз.

(яъни сиз Жонибекхоннинг қарамоғида эдингиз, деган маънода). Шубҳасиз, бу ўринда Ўзбекхоннинг ўғли Жонибек тўғрисида сўз кетяпти.

Мазкур қўлёзманинг қиммати шундаки, асарнинг бу нусхаси араб ёзувидаги нусхасидан олдин — аслият ёзилгандан сўнг 79 йил ўтгач кўчирилган.

“Муҳаббатнома”нинг араб ёзувидаги иккинчи нусхаси XVI аср бошларида (1508—1509 йилларда) кўчирилган. Асар 24 вараққа

жойлаштирилган. Бу нусха ҳам Британия музейида 7914 рақами остида сақланади. Мазкур нуханинг эски уйғур—турк ёзувидаги нухадан фарқи шундаки, биринчидан, бу нухага форсча матнлар жойлаштирилган. Айрим ўринларда байтлар ва шеърларнинг тартиби ўзгартирилган, баъзи грамматик шакллар, сўзлардаги фарқлар ҳам кўзга ташланади. (Бу ўзгаришларни ўз ўрнида кўрсатиб борамиз.)

“Муҳаббатнома”нинг учинчи қўлёзма нухаси Истамбул университети кутубхонасида (2753 рақами остида) сақланади. деган фикрлар бор эди. Аммо А.М.Шчербакнинг текширишича, бу нуханинг номигина мос келади, мазкур “Муҳаббатнома”га асло алоқаси йўқ. Асарнинг тўртинчи қўлёзма нухаси тўғрисида К.Г.Залеман, (К.Г. Залеман. Мусульманские рукописи, вновь поступившие в Азиатский музей в 1909—1910 гг. — Известия Императорской Академии наук, СПб., 1911, сер. VI, 4, стр. 260. номер 128), СССР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлимида сақланаётган бўлиши керак, деб хабар берган эди. Аммо бу қўлёзма нухаси ҳали топилмаган. Шунинг учун ҳозирги пайтда фақат иккала нуха тўғрисида гапириш ва шу нухаларга таяниш мақсадга мувофиқ.

Араб ёзувидаги нуха форсча матнларнинг мавжудлиги билан фарқланар экан, бир савол пайдо бўлади: мазкур форсча шеърлар аслиятга тегишлими ёки кейинчалик қўлёзмани кўчириш пайтида киритилганми? Афсуски, икки нухани солиштириш бир хулосага келиш учун асос бўла олмайди. Шундай тахмин қилиш мумкинки, Хоразмий қандайдир форсча асл нухадан фойдаланган ва ўз асарини ёзишда ўша форсча “Муҳаббатнома”га тақлид қилган бўлиши мумкин. Жумладан, Хоразмий асарининг вазни (ҳазаж), 11 бўғинли мисралар ва форсча метафоралардан фойдаланиш шундан гувоҳлик берадики, Хоразмий бирон форсча нухадан фойдаланган бўлиши мумкин.

Хоразмийнинг шахси тўғрисида бирон жиддий маълумот йўқ. П. Д. Қайюмовнинг “Тазкирани Қаюмий”сида бу шоир тўғрисида қуйидагича маълумот берилади: “Бу кишининг Нозим Хоразмий деб юритиладурки, ўзининг “Муҳаббатнома” номли йирик асари билан 14—асрнинг буюк классик ёдгори билан танилмишдур. Шоирнинг таржима ҳолигина эмас, ҳаттоки номи ҳам замонамизда маълум бўлмади. Лекин асари мўтабар китобдур. Бу асар ҳам Олтин (Ўрда) ҳукмдорлари даврида ёзилмиш қадимги асардур. Ўзи Хоразмий бўлган ва Олтин Ўрдада юрган ўзбек шоиридур”. Шундай кейин “Муҳаббатнома”даги Муҳаммад Хўжабек шахси тўғрисидаги П.Д.Қайюмовнинг мулоҳазалари ҳамда асардан парча берилган. (Пўлотжон Домулло Қаюмов. Тазкирани Қаюмий. Тошкент. 1998. 22—бет).

*Бунинг сабаби қуйидагича бўлиши мумкин: Олтин Ўрда адабий муҳити фақат ўзбек адабиёти ва ўзбек тилининг равнақи учун курашди. Форс тилидаги бадий асарларни ўзбекчалаштиришга кенг миқёсда ҳаракат бўлгани ҳам бежиз эмас. Чунки Олтин Ўрданинг

Ўрта Осиё қисмидан бошқа ҳудудларида форс тилидаги адабиёт унчалик тарқалмаган, шунинг учун кенг омма бу тилдаги адабиётни ўқишдан кўпам баҳраманд бўлмаган.

“Муҳаббатнома”нинг эски уйғур-турк ва араб ёзувидаги нусхаси солиштирилганда, нафақат сўз ва мисраларда, балки асарнинг мундарижасида ҳам фарқлар кўзга ташланади. Биринчидан, уйғур-турк ёзувидаги нусхада номаларга бўлинмаган, балки “нома” ўрнида “Сўз боши” ишлатилган. Иккинчидан, уйғур-турк ёзуви нусхасида дастлабки форсча ғазалдан тўрт байт берилади, қолган форсча номалар ва форсча шеърий ҳикоят бу нусхасида берилмаган*. Учинчидан, эски уйғур-турк ёзуви нусхаси таркибида жанрлар қайд этилмаган, балки матн узулуксиз берилаверган.

**Намруд* — Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган афсонавий подшоҳ.

**Озар* — бу сўз биринчидан, “ўт, олов” маъносини ифодалайди; иккинчидан, Қавс ойининг бошқа бир номи сифатида ҳам қўлланади.

**Аввал кўрушгонин айтур* — уйғур-турк ёзуви (бундан сўнг *биринчи нусха* деб юритамиз) нусхасида: “Сўз боши”.

**Хусайний* — чамаси, Хоразмий ўзидан олдинги бирон салафига ишора қилган.

*...*соз* — Биринчи нусхада ғазал шу байтдан бошланган.

* Араб ёзуви нусхасида (бундай сўнг *иккинчи нусха* деб юритамиз): *махруйе*.

* Иккинчи нусхада: *гулдаҳан боз*.

* *Ки гардад зухра бо хушид ҳамроз* — биринчи нусхада шу мисрадан кейин ғазал давом этмайди.

**Су* — иккинчи нусхада: *сарв*.

**Тулун ой таъбия су узра қилди* — биринчи нусха шу мисрадан бошланади; форсча ғазалнинг давомидан бошлаб шу мисрагача киритилмаган.

**Эшиттинг эрса* — биринчи нусхада: *Эшитмиш бўлғасан*.

* *хусн* — биринчи нусхада: *кўрк*.

* *Карим* — биринчи нусхада: *улуғ*.

* *қилса* — биринчи нусхада: *қилди*.

* *судин* — иккинчи нусхада: *сун*.

* *Тақи маҳбубини* — иккинчи нусхада: *Тоғи манзурини*.

* *Бисот узра салойи ғома қилдим* — иккинчи нусхада: *Бу хон узра салом ома қилдим*.

* сўзларимни — иккинчи нусхада: *сўнгера нома*

* *Муҳаммад Хўжабек сифати* — сарлавҳа иккинчи нусхада йўқ.

* *Зиҳи арслонюрак қўнғирот уруғи* — биринчи нусхада: *Аё, арслон юраклиг хон уруғи. Хон сўзини қўнғирот сўзига*

алмаштиришнинг сабабини А.М. Шчербак шундай изоҳлайди: “Иккинчи нусхада котибнинг Муҳаммад Хўжабекни қўнғирот уруғи билан боғлашга ҳаракат қилгани шуни кўрсатадики, Муҳаммад Хўжабек ё қўнғирот уруғидан бўлганини кўрсатмоқчи бўлган ёки котиб бошқа қўлёзмдан фойдаланган” (А.М.Шчербак. Кўрсатилган асар, 126—бет).

* *Муҳаммад Хўжабек олам кувончи,*

Саодат маъдани иқбол ганжи — байт биринчи нусхадан бўлиб, иккинчи нусхада бу байт қуйидагича берилган:

Саодат маъдани иқбол ганжи,

Муҳаммад Хўжабек олам кунжи.

* Биринчи нусхада иккинчи мисра: *Шаханшоҳ Жониҳон мулкин егансиз.*

* *Сипоҳинг* — биринчи нусхада: *забонинг*; бундан ташқари, иккинчи нусхада шу байт биринчи байтдан олдин берилган.

* Иккинчи нусхада: *Ошар елдин сенинг йилганда отинг*

* *отинг* — биринчи нусхада: *зотинг.*

* *давлатқа* — биринчи нусхада: *давлат бу.*

* *учиндин* — биринчи нусхада: *ичиндин.*

* *шижоат* — биринчи нусхада: *саховат.*

* *Шижоат бирла жудунгдин ҳамиша* — биринчи нусхада:

Шижоаттур сенинг ишинг ҳамиша.

* *муқобил* — биринчи нусхада: *байоволон.*

* *ўқ кўкраюр бил* — биринчи нусхада: *кўкраяр чу арслон.*

* *Кирар* — биринчи нусхада: *кирурлар.*

* *киру* — биринчи нусхада: *киргу.*

* *киру* — биринчи нусхада: *киргу.*

* *Агар десам сени Рустам ярарсен,*
Туганмас минг йил ичра мингда бири — биринчи нусхада:

Қиличинг бирла сафларни бузарсан,

Агар маҳди десам сени эурсан.

* *ичра* — биринчи нусхада: *узра.*

* *барбатчи Ноҳид* — Хусрав Парвизнинг машҳур мусиқачиси исми *Борбад* бўлиб, *Ноҳид* — ёруғ юлдуз Зуҳра (Венера) планетасини билдиради.

* *тобанда* — биринчи нусхада, *поянда.*

* *Эшикингда* — биринчи нусхада: *эшикда.*

* *кўк* — биринчи нусхада: *иқлим.*

* Биринчи нусхада мисралар ўрни алмашган.

* *дуолар* — биринчи нусхада: *санолар.*

* *ёз* — биринчи нусхада: *хуш.*

* *Бизинг бек ёдиға ишрат қилоли,*
Нечаким йўқтурур биз сон ичинда — биринчи нусхада:

Эшитгил, эй бегим, банданг сўзини,

Неча ким бўлмасак, биз сон ичинда.

*Биринчи нусхада шу байтдан сўнг: *Сўз баши.*

* ...ичкил, нуқл ошоғил — биринчи нусхада: *ич, кўнгул ёзғил.*

* юз эллик — биринчи нусхада: *юз йигирми.*

* ...бевафодур бу замона — биринчи нусхада: *бевафо эрур замона.*

*Шу байтдан сўнг: *Сўз баши.*

* *яноқингда* — биринчи нусхада: *яноқингга.*

* *Ақиқинг суҳбатиндин жон бўлур сўз* — биринчи нусхада: *Ақиқдаг ирнига жон бўлди бу сўз.*

* 1) Биринчи нусхада шу байт *Саройдин борди Чин Мочинга човинг...* байтидан кейин келган; 2) биринчи нусхада: *Қотингда ерлар ўпар жумла шаҳарлар.*

* *минг* — биринчи нусхада: *ҳеч.*

* *Хизра* — биринчи нусхада: *Мисра.*

* *ёвуз* — биринчи нусхада: *ёмон.*

* *Бу кун йўқтур сен ойтек кўкта асра* — биринчи нусхада: *Бугун йўқ дунёда сендаг нигор—о.*

* *сабр йўқ* — биринчи нусхада: *йўқ сабр.*

* *эса* — биринчи нусхада: *айса.*

* *дилситонга* — биринчи нусхада: *дилситона.*

* *жаҳонга* — биринчи нусхада: *жаҳона.*

* *Қамуғ бошдин—оёқ оби бақоға* — биринчи нусхада: *Ким урар чеҳраси минг таъна ойға.*

* *меҳринг* — биринчи нусхада: *меҳри.*

* *ишванг* — биринчи нусхада: *ҳуснунг.*

* *Нетар ул* — биринчи нусхада: *Недур ул теп.*

* ...*гадонинг уйини* — биринчи нусхада: *гадони бир ёна.*

* *Зиҳи* — биринчи нусхада: *Аё.*

* *ҳасратта* — биринчи нусхада: *ҳазратта.*

* *Юзунгдин билгурур* — биринчи нусха: *Юзунгда яшнайур.*

* *қилғил* — биринчи нусха: *бергил.*

* *подшоҳинг* — биринчи нусхада: *бир шоҳинг.*

* *Сенинг меҳринг била йўғрилди зотим* — биринчи нусхада: *Сенинг ҳажрингдин асрасун пайотим.*

* ...*май юр ғамни* — биринчи нусхада: *кўтар бу ғамни.*

* *сабур йўқ* — биринчи нусхада: *йўқ сабур.*

* *Ярар* — биринчи нусхада: *Эрур.*

* *фидоси* — биринчи нусхада: *гадоси.*

* *Рақибингдур тикан, сиз тоза гулсиз* — биринчи нусхада: *Рақибингиз тикансиз тоза гулсиз.*

* *чимган* — биринчи нусхада: *бўстон.*

* *онунга* — биринчи нусхада: *ҳуснунга.*

* *оширма бу* — биринчи нусхада: *ошурмағил.*

* *бу* — биринчи нусхада: *мен.*

* *бу ғазалда* — биринчи нусхада: *бир ғазал ер...*

* ...*сентек эй* — биринчи нусхада: *сен кибин...*

* ...*қўл сунди иликким* — биринчи нусхада: *ал сунди кўнгул ким.*

- **кимки* — биринчи нусхада: *кимким*.
- **тоғи* — биринчи нусхада: *тақи (яна)*.
- **сайрарға* — биринчи нусхада: *сайрайур*.
- **Бу кун оламда бир бұстон йўқ...* — биринчи нусхада: *Анингтект булбули бұстон йўқ...*
- **хайрат* — биринчи нусхада: *хайрон*;
- **нақшидин* — биринчи нусхада: *нақшида*.
- **Тахайюрда* — биринчи нусхада: *тасаввурда; тахайюр* — хайратда қолиш.
- **сабр йўқ* — биринчи нусхада: *йўқ сабур*.
- **оздуур* — биринчи нусхада: *осрутур*.
- **Париу хурдин* — биринчи нусхада: *Паридин, хурдин*
- **Сизингдек кимда бор* — биринчи нусхада: *Табалалло зехи*
- **Саботек* — биринчи нусхада: *Сабо нек*.
- **ул ишидин* — биринчи нусхада: *улашиндин*.
- **Нечукким* — биринчи нусхада: *Надаг*.
- **ёшидин* — биринчи нусхада: *яшиндин*.
- **хуснунгга* — биринчи нусхада: *хусниға*.
- **лола кўнглитект* — бу мисрада *лола* қон маъносини ифода этади. “*холингиз*”
- **Манго умқоқ эрур* — биринчи нусхада: *Бахиттагдур сенинг*
- **Чечак дермен юзунгузга қамар ҳам* — биринчи нусхада: *Чечактаг юзунга банда камар ҳам*.
- **севганин* — биринчи нусхада: *таплайур*.
- **инсон* — биринчи нусхада: *осон*.
- **Сенинг ишқингда Хоразмий йўқолди* — биринчи нусхада: *Хоразмий ишқинг утиға ёқилди*.
- **Валекин* — биринчи нусхада: *Вале ҳам*.
- **Кел, эй ой юзлу дилбар* — биринчи нусхада; иккинчи нусхада: *Кел, эй юзли соқий*.
- **Ҳар икки мисрада шу сўз қуш тарзида берилган, бизнингча, кешқуш (одат, феъл—атвор, йўл, маслак, дин) маъноси тўғри келади ва шу боис кешга ўзгарттирдик*.
- **Бўлоли* — биринчи нусхада: *Қилоли*.
- **сабр йўқ* — биринчи нусхада: *йўқ сабур*.
- **бўйи* — биринчи нусхада: *қадди*.
- **чехрангда* — биринчи нусхада: *чехрангдин*.
- **Биринчи нусхада бу байт олдинги байтдан олдин қўлланган*.
- **Сақоқинг шуьласи* — биринчи нусхада: *Қароқинг шеваси*.
- **Юзунгузда* — биринчи нусхада: *Юзунгиздин*.
- **кисвати* — биринчи нусхада: *тунидур*.
- **билур* — биринчи нусхада: *билсун*.
- **орзусиндин* — биринчи нусхада: *орзусинда*.
- **Жаҳон тутти қаро зулфунг балоси* — биринчи нусхада: *Жаҳон тўлди сенинг зулфунг қароси*.
- **халқни* — биринчи нусхада: *кўнглуми*.
- **салтанатро қул* — биринчи нусхада: *салтанат қулар*.

- **шод эсанг* — биринчи нусхада: *шахсан*.
- **хаққо* — биринчи нусхада: *жона*.
- **булса мен* — биринчи нусхада: *топсаман*.
- **Севармен кўзни сизни кўрмак учун,*
Юрурмен ерда изни кўрмак учун — биринчи нусхада мисралар ўрни алмашган.
- * *ҳаддини* — биринчи нусхада: *аҳдини*.
- * *Неча боринча* — биринчи нусхада: *Яна боринча*.
- * *сабр йўқ* — биринчи нусхада: *йўқ сабур*.
- * *шоҳи қабойил* — биринчи нусхада: *жон сенга мойил*.
- * *танларда* — биринчи нусхада: *ул дамда*.
- * *ирнингиз* — биринчи нусхада: *лаълингиз*.
- * *Қаро* — биринчи нусхада: *Кушо*.
- * *ичра* — биринчи нусхада: *ила*.
- * *қундуз* — биринчи нусхада: *новак*.
- * *Сақоқингни ёқанг киши ўпар, бас* — биринчи нусхада: *Қароқинг шевасин ҳеч кимса билмас*.
- * *қадрининг* — биринчи нусхада: *неъматининг*.
- * *билсам* — биринчи нусхада: *айсам*.
- * *Пчим бағрим* — биринчи нусхада: *Кўнгул ичра*.
- * *йўлга* — биринчи нусхада: *йўлда*.
- * *киши* — биринчи нусхада: *ошиқ*.
- * *Қиёматлар қўпар* — биринчи нусхада: *Қиёматлик қилур*.
- * *мехрингни* — биринчи нусхада: *ишқингни*.
- * *иййойин* — биринчи нусхада; иккинчи нусхада: *бўййин*.
- * *эшикинг* — биринчи нусхада: *оёқинг*.
- * *умрининг* — биринчи нусхада: *бу умрим*.
- * *ашну* — биринчи нусхада; иккинчи нусхада: *ошуну*.
- * *сабр йўқ* — биринчи нусхада: *йўқ сабр*.
- * *ҳусн майдонининг* — биринчи нусхада: *Илтифот мулкининг*.
- * *Вагар* — биринчи нусхада: *Агар*.
- * *бағрим* — биринчи нусхада: *кўнгул*.
- * *Таним* — биринчи нусхада: *Жоним*.
- * *сендин* — биринчи нусхада: *сиздин*.
- * *қўтурман* — биринчи нусхада: *кўтарман*.
- * *Ғанимат ту(р) умур навқони бизга* — биринчи нусхада: *Ғаниматтур бу ҳусн навқони сизга*.
- * *мадҳидин* — биринчи нусхада: *сўзидин*.
- * *Санго олмақ кўнгулни хатм бўлди* — биринчи нусхада: *Кўнгул олмақ сенга да хатм бўлди*.
- * *Вужудқа* — биринчи нусхада: *Жаҳонда*.
- * *сентек* — биринчи нусхада: *сиздак*.
- * *аламдин* — биринчи нусхада: *одамдин*.
- * *ойнасинда* — биринчи нусхада: *о(ё)йина сенда*.
- * *булмади* — биринчи нусхада: *топмағай*; асли иккинчи нусхада ҳам бўлмади деб хато ўқилган.
- * *Ичолинг* — биринчи нусхада: *Ичоли*.

- **сочолинг* — биринчи нусхада: *сочоли*.
- **бақосиз* — биринчи нусхада: *вафосиз*.
- **вафосиз* — биринчи нусхада: *бақосиз*.
- **остонангдин ёр хайрбод* — биринчи нусхада: *эшикингдин ош хайрбод*.
- **Кўзум* — биринчи нусхада: *Кўзунг*.
- **Хуснунг ҳам* — биринчи нусхада: *Жамолингнинг*.
- **илгиндин* — биринчи нусхада: *элкинда*.
- **боғлағойин* — биринчи нусхада: *боғлайн ман*.
- **Боғишласанг қоним* — биринчи нусхада: *Бағишла қонуми*.
- **Кўзумга* — биринчи нусхада: *кўзумда*:
- * *танимга* — биринчи нусхада: *танимда*.
- **Қулунгузмен* — биринчи нусхада: *Қулунг мен та*.
- **сизингдек бўлмай* — биринчи нусхада: *санингтак табман*.
- * *жафога* — биринчи нусхада: *жафонгга*.
- **улардин* — биринчи нусхада: *ўларин*.
- **Улудмур* — биринчи нусхада: *Улудмур*.
- **Маҳол эрур* — биринчи нусхада: *Муҳалдур бу*.
- **Нигори* — биринчи нусхада: *Нигорин*.
- **то ҳувайдо* — биринчи нусхада: *то ки пайдо*.
- **Бу* — биринчи нусхада: *Чу*.
- **Аторид кўрди солди хомасини* — биринчи нусхада: *Жаҳонга ёйди бу афсонасини*.
- **кетурғил* — биринчи нусхада: *қилоли*.
- **Ичолинг* — биринчи нусхада: *Ичоли*.
- **соқлағил* — биринчи нусхада: *тут йироқ*.
- **ширин* — биринчи нусхада: *мискин*.
- **орзуси* — биринчи нусхада: *орзусидур*.
- *Биринчи нусхада шу байт *Шоҳиким қилди хисравларни ширин мисрасидан кейин келган*.
- **Тамаъ доминда қолур қуш эмас мен,*
Тилим айвон уза учқон Ҳумомен —
биринчи нусхада:
Очунқа андалибдек хушнавоман,
Телим айвон уза учқон Ҳумомен.
- **ичра* — биринчи нусхада: *бирла*.
- **Ким уш ҳам риндмен, ҳам подшомен* — биринчи нусхада: *Ким ўш мен ринду ҳам хуш порсомен*.
- **текин* — биринчи нусхада: *теги*.
- **Назар бирла агар жамсен гар Осаф* — биринчи нусхада: *Назар бирла боқибон сен мукаллаф*.
- **Ўқиғил* — биринчи нусхада: *Ўқубон*.
- **Суюнсун* — биринчи нусхада: *Севунсун*.
- **Суюнсун банда Ҳоразмий равони* — биринчи нусхада шу мисрадан кейин асарнинг тугагани тўғрисида қуйидагича маълумот берилади: “*Тамом бўлди “Муҳаббатнома” китоби. Қутлуғ бўлсун, тарих секиз юз ўтуз бешта, чичқан йил ражаб ойнинг олтисинда Язд*”

шаҳрида Мир Жалолиддин буюрғон учун бу фақир Мансур бахши бит(и)ди”.

*булғай — иккинчи нусхада бўлғай ёзилган, асли булғай (топмоқ) тўғри.

Хўжандийнинг “Латофатнома“ асари

*Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987)дан тузатишлар билан олинди.

Бу асарни илк бор тўлиқ ҳолда академик Э. Фозилов нашр эттирган (Ходжанди. Латафат—наме. Книга о красоте. Изд. “Фан”. Ташкент, 1976). Бизгача “Латофатнома”нинг тўртта нусхаси етиб келган бўлиб, бир нусхаси (эски уйғур—турк ёзувида) Кобул кутубхонасининг музейида, икки нусхаси (бири араб ёзувида, бир эски уйғур—турк ёзувида) Истанбулда ва бир нусхаси Лондонда сақланади. Мухтарам олим ҳар тўртала нусха асосида танқидий матн тайёрлаган. Биз “Муборак мактублар”дан олган матн билан Э. Фозилов нашри ўртасида фарқлар бор. Шу фарқларни кўрсатиш учун Э. Фозилов тайёрлаган нашрдан олинган байтларни қора харфлар билан ажратиб кўрсатдик.

Кобул нусхаси Язд ҳукмдори Амир Жалолиддин Чақмоқнинг топшириғи билан 893\1488 йили кўчирилган бўлиб, 313 байтдан иборат. Бу нусхани 1964 йили Т. Ганжай Италияда нашр қилдирган ва Усмон Сартқоя баъзи тузатишлар киритган. Тошкентда илк бор Ҳоди Зариф 1959 йили “Ўзбек адабиёти”нинг биринчи жилдида “Латофатнома”дан 5 ва 6—мактубларни чоп эттирди. Бу нусхалар орасида Лондон нусхаси диққатга сазовор. Бу нусха 914\1509 йили кўчирилган бўлиб, “Латофатнома” билан бир муқовада “Муҳаббатнома”, “Гул ва Наврўз”, Лutfий “Девон”и, “Даҳнома”, “Махзан ул—асрор”, Яқиний, Амирий, Амирийларнинг “Мунозара”си, “Баҳр ул—худо”, “Тухфат ул—салотин” каби асарлар бор.

* хати — нашрда хатинг; бизнингча, тўғриси хати.

Сўзбони Мусо — Мусо пайғамбарга ишора. У Исроил халқини Мисрдан бошлаб олиб чиққан. Бу воқеа Библиянинг “Чиқиш” китобида баён қилинган, Мусо пайғамбар шу тариқа Шарқ адабиётида чўпон рамзи бўлиб қолди.

Масиҳо — Исо Масиҳга ишора. Исо Масиҳ, Библиянинг Янги Аҳд қисмида баён қилинишича, кўп мўъжизалар кўрсатган — сувни шаробга айлантирган, кўр одамларнинг кўзларини очган, шол одамларга шифо берган ва ҳ. Исо кўрсатган мўъжизаларнинг энг буюғи — ўликни тирилтириш бўлган эди. Бу мисрада ёрнинг лаблари хаста кўнгилларга жон ато этадиган, Масиҳ сингари қудратга эга экани айтилмоқда.

**байрам ҳилоли* — “янги кўринган ой” маъносида, шунингдек, “севглининг янги ойга ўхшаш эгилма қоши” маъносида қўлланади; байрам эса рамазондан кейин келган шакар байрами ва ийди қурбондир. Шакар байрами уч кун давом этиб, рамазоннинг парҳезкорлиги ниҳоясига етади.

* *дами Исо* — Исо Масиҳнинг мўъжизаларига ишора.

**Тури Сино* — Тур тоғи, Арабистонда.

**жоми Жам* — Жамшид жоми, Жамшид деган подшоҳ ясагирган тилсимли жом. Навоий берган маълумотга кўра, Жамшид ҳакимларга буюриб, иккита жом ясагирган. битта жомнинг номи *жоми ширатфизой* бўлиб, бу жомдаги майни ичган билан тугамас, тўлиб тураверар ва қийшайтирилса ҳам тўкилмас экан. Иккинчи жомнинг номи *жоми гитийнамой* бўлиб, бу жомдан май ичган пайтда дунёда юз берган ҳодисалар кўриниб турар экан. Бу жомни *жоми жаҳонбин*, *жоми жаҳоннамо* ҳам дейдилар.

**барбат* — қўбизга ўхшатиб ўрдак шаклида ясалган қадимги чолғу асбобларидан бири.

**Қароба қони бирла жони қондур*,

Қароба туйди қоним қона қондур — мазкур байтда *тавзеъ* (қ товушлари такрори), *радд ус—садр ал—ибтидо* (байт бошидаги сўзнинг иккинчи мисра бошида келиши — *Қароба*). *тажниси том* (*қон—қона*) санъати берилган.

**ҳинду* — мажозий маънода “қора тусли” демакдир.

* *нуқрайишом*— матнда *нуқрай хом*; матнда сакталик бўлса керак, деган тахминдамиз.

* *Хорут* — афсонага кўра, осмондан ер юзига ҳайдалган икки фариштаннинг бири (бошқаси Морут).

* *Бобил қудуғи* — Куръонда айтилишича, Юсуф алайҳиссалом шу қудуққа ташланган.

* *Адам* — “йўқ, йўқлик” маъноларини билдиради.

Саид Аҳмаднинг “Таашшукнома” асари

Асар “Муборак мактублар” (Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987)дан тўлиғича олинди. А. М. Шчербак тайёрлаган нашр (Письменные памятники Востока, историко-филологические исследования. Ежегодник — 1973. Главная редакция восточной литературы. М.: 1979, 236–271–бетлар)га солиштирилди. Зарур ўринларда “Таашшукнома”нинг А. М. Шчербак илова қилган факсимил нусхасига мурожаат этдик. А. М. Шчербак нашрдан олиб тўлдирилган байтлар қора ҳарфлар билан ажратиб кўрсатилди.

*Алишер Навоий. Маҷолис ун—нафоис. — Тошкент, 1997, Мукамал асарлар тўплами, 13—том, 168—бет.

Асарнинг ягона қўлёзма нусхаси XVI асрнинг I ярмига мансуб бўлиб, Британия Музейида сақланади. А, М. Шчербакнинг хабар беришича, асар Хоразмийнинг “Муҳаббатнома”си, Лутфийнинг девони, “Гул ва Наврўз”. Мир Ҳайдар — Мажзубнинг “Махзан ул—асрор”и, Яқиний, Аҳмадий ва Амирийларнинг мунозараси, Хўжандийнинг “Латофатнома”си билан бир муқовададир. “Таашшукнома”дан битта номани 1927 йили А. Н. Самойлович илк бор чоп эттирган эди. У яна “Таашшукнома” билан “Муҳаббатнома”нинг тил хусусиятларини қиёслаб, бир мақола ҳам эълон қилган эди (“Маориф ва ўқитғучи” журнали, Самарқанд, 1927, 3—4—сонлар, 42—47—бетлар). “Ўзбек адабиёти” (Тошкент, 1959, 341—347—бетлар) мажмуасида ҳам “Таашшукнома”дан баъзи парчалар чоп этилган эди. Турколог Ч. Рёе ҳам Саид Аҳмаднинг “Латофатнома” асарини ўз каталогига киритган (Қаранг: Ch. Rieu. Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, p. 288). Аммо у Навоий берган маълумотларни инобатга олганми ёки Хўжандийнинг “Латофатнома”сини назарда тутганми — буниси маълум эмас. Асарнинг баъзи ўринлари, В. В. Бартольднинг кўрсатишича, мажозий маъно ифодалайди (қаранг: В. В. Бартольд. Улугбек и его время. — Сочинения, ч. 2, М.: 1964, стр. 96).

**муфиз* — нашрда Шчербак нашрида *мафози*; бизнингча, *муфиз* (файз етказувчи, файз берувчи) бўлиши керак.

**амининг* — факсимил нусхада *амининг*.

**муқаддам* — “Муборак мактублар”да *мақдам*.

**бан* — “Муборак мактублар”да *бинни*.

**Сочингдин* — матнда ва нашрларда *сакингдин*; бизнингча, *сочингдин* бўлиши керак.

**бечорани* — “Муборак мактублар”да *бечора не*.

**шўхи* — Шчербак *рухи (шўхи?)* деб беради, факсимил нусхада *шўхи*.

**дифуруз* — “Муборак мактублар”да *дилафруз*.

**Анинг* — “Муборак мактублар”да *Инак*.

**Қоф* — бутун ер юзини ўраб олган, деб хаёл қилинган афсонавий тоғ номи; афсонавий анқо қушини ҳам шу тоғда дейилади.

**Хайбар* — Арабистон ярим оролида Хижоз ўлкасининг шарқий чегарасида ва Мадинадан 170 километр шимолда жойлашган бир шаҳарча. Уйлар баланд қоянинг тепасига қурилган. Муҳаммад САВ яёв икки юзта лашкари билан Хайбарни фатҳ қилган. Хайбарнинг қадимги аҳолиси яҳудийлар бўлиб, фатҳдан сўнгра ватанларида қолдирилган бўлсалар ҳам, халифа Умар ҳамма яҳудийларни Шомга жўнатиб юборган.

**севинур* — “Муборак мактублар”да *суюнур*.

**тегур* — “Муборак мактублар”да *еткур*; факсимил нусхада ҳам *тегур*.

**Сочи валайлу юзи ваззўхога* — сочлари тунга ўхшаш қора ва юзлари гўзалга.

* *то ёнмай* — “Муборак мактублар”да *таянмай*.

* *тегур* — “Муборак мактублар”да *еткур*; факсимил нусхада ҳам *тегур*.

* *бўлғай* — “Муборак мактублар”да, Шчербак нашрида ва факсимил нусхада *бушғай*; бизнингча, қўлёзмада сакталиқ бор.

* *тортор* — “Муборак мактублар”да *тотор*; факсимил нусхада ҳам *тортор*.

* *Хад аро* — “Муборак мактублар”да *Худоро*.

* *хам* — “Муборак мактублар”да *ким*; факсимил нусхада *хам*.

* *севинур* — “Муборак мактублар”да *суюнур*.

* *аймас* — “Муборак мактублар”да *эмас*.

* *бир оз* — — “Муборак мактублар”да *пур аз*.

* *Чу* — А.М. Шчербак *жавшан* деб ўқиган; факсимилда *чу*.

* *ё* — “Муборак мактублар”да *эй*; факсимилда *ё*.

* *барчасиндин* — “Муборак мактублар”да *барча сендин*.

* *қўлуқчисидур* — “Муборак мактублар”да *қуллуқчасидур*; А.М.Шчербак нашрида *қуллуқ хашидур*; факсимилда *қўлуқчисидур*. Бу сўз “қул бўлувчи” маъносини билдиради.

* *хуршидон* — “Муборак мактублар”да *хуршиди оён*; факсимил нусхада *хуршидон*.

* *раҳови* — “Муборак мактублар”да *ҳовойи*.

* *Йалиник* — “Муборак мактублар”да *Мутнинг*; А.М.Шчербак нашрида *Муфинг*; биз *йалиник* деб ўқидик.

* Магар султони хубон беҳабардур — “Муборак мактублар”да — Машғуллардин бори маъзул бўл; аммо бу мисра фотонусхада ҳам Шчербакники сингари бўлиб нима сабабдан қўллангани бизга номаълум.

* *Тек турки* — “Муборак мактублар”да *Еткурки*; факсимил нусхада *тек турки*.

* *хумор ашкин* — “Муборак мактублар”да *хумор ишқин*; А.М.Шчербак нашрида *хумор ишкан*; биз ҳам факсимил нусхага асосландик.

* *Сухан кўтоҳ кунам кон таъби нозик*.

Надорад тоқати чандон гарони — Сўзни қисқа қилдим, токи нозик таъб одамлар оғир сабр—тоқат қилиб ўтирмасинлар.

* Юсуф Амирийнинг “Даҳнома” асари

Бу асардан парча “Муборак мактублар” (Тошкент. Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1987)даги матнни академик Э. Фозилов тайёрлаган нашр (Э.И. Фазылов. Лондонская рукопись “Дах–наме” и “Спора между опиумом и вином Юсуфа Амири”, Ташкент, 2007,) га қиёсланган ҳолда тузатишлар билан олинди. Э. Фозиловдан олиб тўлдирилган парчалар қора ҳарфлар билан ажратиб кўрсатилди. “Муборак мактублар” билан Э.Фозилов тайёрлаган нашрдаги фарқлар кўп бўлгани ҳамда Э. Фозилов нашри анча сифатли амалга оширилгани учун, ҳамма фарқларни беришни

лозим топмадик. Қолаверса, Эргаш Фозилов нашрида “Муборак мактублар”даги фарқлар батафсил кўрсатиб берилган.

Яқин вақтларгача Истамбул университети қўлёзмалар фондида сақланаётган 5452 рақамли туркий девонни Юсуф Амирийга нисбат бериб келардилар. Ана шу қўлёзмадан бир неча ғазал ва туюқларни 1926 йили А.Н.Самойлович нашр ҳам қилдирган. Бу туюқлар ва бир таржибанд Юсуф Амирийнинг ижодидан намуналар сифатида “Ўзбек адабиёти (биринчи том, ЎзССР давлат бадиий адабиёт нашриёти. Тошкент, 1959) га ҳам киритилган. Мана, ўша туюқлардан бири:

Телбаман шахло кўзунг олусидин,
Узмадим боғингда васл олусидин,
Ҳажр даштида югурмоғлиғ била,
Етмадим васлингга йўл олусидин.

Туркия Халқ Маорифи вазирлиги Истамбул университетидаги қўлёзмалар каталогини тузиш жараёнида шуни аниқладики, юқоридаги рақам остида сақланаётган қўлёзма Қўқон хони Амир Умархонники экан. Фуод Кўпрулузода Юсуф Амирийга нисбат берган қўлёзмани профессор И.Х.Эртайлон синчиклаб ўрганиб, Амир Умархонга тегишли эканини аниқлади. Юсуф Амирийнинг туркий тилдаги девони ҳали топилмаган, деб айтилади. Аммо машҳур адабиётшунос Абдуқодир Ҳайитметов Юсуф Амирийнинг

Вафо то бўлди жононимға махсус,
Жафову жавр эрур жононимға махсус.

Хирому жилвау нозу малоҳат,
Эрур сарви хиромонимға махсус
байтлари билан бошлунувчи ғазалига Навоий шу вазн ва радиф билан жавоб ёзганини айтади. У Навоийнинг

Рақиб ул навъ эрур жононға махсус
Ки, муҳлик дарди онинг жонға махсус...

Эрур ишқинг мени маҳзунға махсус
Ки Лайли дардидур Мажнунға махсус
матлали ғазаллари айнан Юсуф Амирийнинг юқоридаги ғазалларига жавоб тарзида ёзилганини таъкидлайди (А.Ҳайитметов. Темурийлар даври ўзбек адабиёти. – Тошкент, “Фан” нашриёти, 1996, 87–бет.). Бизнингча ҳам, Абдуқодир Ҳайитметовнинг гаплари ҳақиқатга яқин келади. Аммо қўлёзма Туркияда сақланаётгани учун бу ҳақда батафсил сўз юритиш имкони йўқ. Биз ҳам А. Ҳайитметовнинг фикрларига қўшилган ҳолда, мазкур ғазаллар Юсуф Амирийники, деган хулосага келдик ва икки ғазални юқоридаги мажмуадан олиб беришни лозим топдик.

Форсий девони (Аё София кутубхонасининг қўлёзмалар фондида 3883 рақами остида сақланади), “Даҳнома”си ва “Банг ва

Чоғир мунозараси” (ҳар иккаласи Британия музейида сақланади) маълум, холос. Иккала асарни ҳижр. 914 (мил.1508) йили Ҳиротда Муҳаммад бин Хофиз Жумъан Ансорий кучирган.

Шунингдек, “Дахнома”нинг фотонусхаси Россия Фанлар Академияси Шарқшунослик институтининг Санкт—Петербург бўлимида ва Ўзбекистон Фанлар Академияси Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтида сақланади.

“Дахнома”дан айрим парчалар “Ўзбек адабиёти” (ЎзССР давлат бадий адабиёт нашриёти, гурт томлик, Тошкент, 1959)нинг 1—жилдида чоп этилган.

*Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами, Ўн олтинчи том. Муҳокамат ул— дугатайн. — Тошкент, “Фан” нашриёти, 2000, 36—бет.

*E.G.Browe. The Tadhkiratu'sh-shu'aru of Dawlatshah. London. 1931, p.398 (ушбу иқтибос Э. Фозиловнинг оқоридаги асаридан олинди).

**Колим* — Мусо пайғамбар.

**Меҳр* — Қуёш, пайғамбарнинг бир сифати; байтнинг мазмуни куйидагича: фалакдаги Қуёш иккига бўлинди, ушандан буен ой танҳо кезади.

* *ваҳй* — Афсонага кура, пайғамбарга Жаброил фаришта орқали Худодан юборилиб турган хабар.

**Уммуҳон* — Муҳаммад САВнинг холаси?

**ҳужра* — гўққиз қават осмон маъносида қўлланган.

**қабо қавсайни* — икки ёй оралигида ёки ундан яқинроқ” (Қуръон, 53—сура, 9—оят)

**фақр ичида асраб мақомин* — йўқсиллик билан, дунёдан кечиб, ўз ўрнига эга бўлиш.

**жаҳри хуруф иқлими* — очиқ ва баланд овоз билан сўзламоқ ёки ўқимоқ; тажвидда: ҳарф ҳаракатлар билан ўқиганда, махражда оралиқ қолмайди; тасаввуфда: вужуди мутлақ сабаби билан ўзини кўрмоқ ва кўрсатмоқ истаги билан аввало, калом суратида кўринган ва ҳарфлар билан белгиланган. Бу ҳарфлар фақат каломнинг эмас, балки жамики мавжудотнинг таянчидир. Бутун нарсаларнинг жавҳари ҳарфдир. Ҳамма нарса бир калом ҳукмидадир. Хуруфийлик ҳақида батафсил маълумот олиш учун қаранг: Agah Sirri Levend. Divan edebiyati. — Istanbul, 1964, 56-62- бетлар.

Юсуф Амирий

“Чоғир ва банг”

Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987) китобидаги транслитерация билан Э. Рустамовнинг “Узбекская поэзия в первой половине XV века” (М.: изд. Восточной литературы, 1963) китобида берилган “Чоғир ва банг” қўлёзмасининг фотонусхаси билан солиштирган ҳолда тайёрланди.

* Мазкур иқтибос Э. Рустамовнинг юқоридаги асаридан олинди, 32–бет.

Зотан, Юсуф Амирий Шоҳруҳ ва Бойсунғур Мирзо ҳукмронлиги даврида яшаб ижод қилган. Давлатшоҳ Самарқандий Юсуф Амирий тўғрисида тўхталиб, Шоҳруҳ мирзога ва Бойсунғур мирзога бағишлаган қасидалари, яна ғазаллари тўғрисида тўхталлади, аммо Амирий мунозара жанрида асар ёзгани тўғрисида хабар бермайди (гарчи мазкур тазкирада мунозара жанри шоир Асади Тусий номи муносабати билан эсланса ҳам). Давлатшоҳнинг айтишича, “Дар ин рузгор ашъори мунозара камтар мигўянд — бу даврда (яъни XV асрда — Н.Р.) мунозара ёзиш билан кам шуғулланадилар”. Эҳтимол, Давлатшоҳ Амирийнинг мунозарасини қайд этишни кераксиз деб билган бўлса керак. Чунки бу жанр ўша пайтда кенг тарқалмаган эди. Яна шундай тахминлар борки, Давлатшоҳ Самарқандий шоир Амирий тўғрисидаги маълумотларни Навоийнинг “Мажолис—ун—нафоис”идан олган бўлиши мумкин. Номалум сабабларга кўра, Навоий ҳам Амирийнинг мунозарасини эсламайди. Бунга сабаб ҳам бу даврда мунозаранинг кам ёзилгани бўлса, эҳтимол.

* *Саллолоҳ алайҳи ва ала алиҳи ва ашҳаби ажмаин*— матннинг бошланишидан шу жойгача транслитерацияда тушириб қолдирилган.

*қўлёзмада: *наsr* — транслитерацияда *форс* деб ўқилган.

*. .. *Бу хаёл ажиб кўрунди манга, аммо ночор бўлди яхши бўлгай, дедим, алмаъмуру маъзурун*— бу жумла транслитерацияда тушириб қолдирилган.

**Юсуф Амирий аҳсаналлоҳ авоқибаху* — бу жумла транслитерацияда тушириб қолдирилган.

**асҳоб* — нашрда *асҳод*; қўлёзмада *асҳоб*.

* қўлёзмада *тарсқ* — нашрда *тариқ* деб ўқилган.

* *Дедим: “Субҳон Оллоҳ не холдур”* — транслитерацияда тушириб қолдирилган.

**йам* —бунда сўз ўйини бор: 1) *йам* сўзи тескари ўқилса *май* бўлади; 2) ем бўлиш, яъни тановул қилиш маъноси ҳам бор.

*қўлёзмада *нозуклук* — нашрда *нохушлик* деб ўқилган.

*қўлёзмада *мени* — нашрда *сени* деб ўқилган.

**қилур ҳол* — нашрда *қилур. Хол*

* қўлёзмада *қазия* — нашрда *қазийн* деб ўқилган.

* қўлёзмада *вақтни* — нашрда *диққатни* деб ўқилган.

*қўлёзмада *мамдуҳ* — нашрда *мамлуҳ* деб ўқилган.

**Дил пок ту дурри ақл рўёнад зи қалби йам* — Сенинг соф мусаффо дилинг денгиз қалбида ақл дуррини ўстиради.

*күлөзмада *дунё* — нашрда *дунёда* деб ўқилган.

**Кабо лаълу, камар лаълу, гулу лаъл,*

Лабаш ҳам лаълу, бини лаълу, бў лаъл — Кийими лаъл (қизил рангда), камари лаъл, бурни лаъл, (гузал танидан тарқалган ҳид ҳам) лаъл.

*күлөзмада *жонлар* — нашрда *қонлар* деб ўқилган.

*күлөзмада *қуё(р)лар* — нашрда *қўллар* деб ўқилган.

*күлөзмада *ҳар кўйдаким* — нашрда *қайдаким* деб ўқилган.

**Эй валвалии ишқи ту бор сари кўе,*

Риндони сари куйи ту маст аз ту ба бўе — Эй ишқинг ҳамма ерга овоза бўлган. Кўйнингда юрган риндлар фақат сендан келган ҳиднинг ўзидан маст бўлмиш.

* *ва* — нашрда шу сўз тушиб қолган.

*күлөзмада *дурда* — нашрда *даврда* деб ўқилган.

*күлөзмада *айш* — нашрда *иш* деб ўқилган.

*күлөзмада *ҳақимда* — нашрда *сифатида* деб ўқилган.

* күлөзмада *билмон* — нашрда *Солмон* деб ўқилган.

*күлөзмада *зўрумни* — нашрда *сўзумни* деб ўқилган.

**Зи оби сурхи май уфтодааст Золи хирад,*

Чи жойи Зол, ки Рустам биёфтад аз сурх об — Майнинг қизил суви ал Золини йиқитмиш, Золнинг холи не бўлғайки. қизил сув Рустамни ҳам йиқитади.

**Ҳайҳотки номаи ба забони ту барояд,*

Е ҳамчу те туеро чу мане дар назар ояд — Сен қаердаю мени тилга олишинг қаерда. Ёки “Сен киму мен ким”.

**бу ало* — нашрда: *Бу Аш.*

**Эй давоийи нахвату номуси мо,*

Эй ту Афлотуну Жолинуси мо — Эй бизнинг виждонимиз, номусимиз даво! Эй бизнинг Афлотунимиз, Жолисунимиз! *Жолинус* — қадимги юнон олими Гален. Мелодий 130–200 йилларда яшаган.

**ислоҳ* — нашрда *истилоҳ*.

**Сабзеки ишфойи мардуми дилтангаст, Тисолаи дилкушо*” (Кўнгилни очувчи рисола), “Ушшоқнома” (Ошиқлар ҳақида китоб) “Муш ва гурба” (Сичқон ва мушук) каби асарлари ва дostonлари билан машҳурдир. Ҳазил-мутойиба ва ҳажвийёллари рисолаларда учрайди. Айниқса, Салмон Соважий билан биринчи марта учрашувда бу улуғ шоирга нисбат бериб айтган байти машҳурдир. Ана шу ҳажвий байтдан кейин иккала шоир танишади ва Убайд Зоконий Салмон Соважий марҳаматига сазовор бўлади. Бу

тўғрисида Давлатшоҳ Самарқандий “Газкират уш-шуаро” (Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981, 121-бет) асарига шу байт билан боғлиқ ҳикоят келтиради. Давлатшоҳ Самарқандий Убайд Зоконийнинг ўз даврида катта ҳурмат-эҳтиромга сазовор шоир бўлганини кўрсатади.

** Мо кӯҳи куличаро налангем,*

Мо баҳри муҳичаро наҳангем” — Биз кулчалар тоғининг қоплонимиз,

Биз балиқчалар денгизда энг катта балиқмиз.

** Ақлеки, эй кавнайи фузун меояд,*

Дар дасти майи ноб забун меояд.

Ҳам банг ки, ранги зиндагони дорад,

Кал ранги шароб бўйи хун меояд” — Икки дунёда зиёда бўлган ақл узумдан қилинган май олдида ҳеч нарсага арзимамай қолади. Агар бангда тириклик ранги бўлса, шароб рангидан қон ҳиди келади.

** Кўлёмзада сахт — нашрда пухта деб ўқилган.*

** Охсумлуқ — оқжумлуқ деб хато ўқилган.*

** Ҳофиз Шерозий* — асли номи Шамсиддин Муҳаммад ибн Муҳаммад (тахминан 1325 йили Шерозда туғилиб, 1389/ 90 йили вафот этган), буюк форс шоири. Болалигиданоқ Куръонни қироат билан ёд ўқигани учун Ҳофиз номини олган. Яхши хаттот бўлган. Хусрав Деҳлавийнинг “Ҳамса”сидан Ҳофиз кўчирган 2–4–достоннинг нусхалари ЎзФА Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланади. Ҳофизнинг шуҳратини оширган асарлари унинг ғазаллариридир. У Саъдий ва Хусрав Деҳлавий шакллантирган ғазал жанрини юксак поғонага кўтарди. Гёте Ҳофиз ғазалларига баҳо берар экан, “шодлик ва қувноқлик чашмаси” деб таърифлаган. Ҳофиз ғазалларида тасаввуфий тимсоллар тўлақонли ифодасини топган. Ҳофизнинг адабий мероси битта “Девон”ида жамланган. “Девон” шоир вафотидан 35 йил кейин шерозлик адабиётшунос Муҳаммад Гуландом (XIV аср охири – XV аср бошлари) томонидан тузилган ва у Европада XIX асрда нашр этилган бошқа нусхалар учун асос бўлган. Ҳофиз “Девон” матнини XVI асрда биринчи марта турк олими Судий тиклашга уринган. Сўнг Муҳаммад Қазвиний, Қосим Ғаний, Қосим Анжавий ва бошқалар “Девон” матнига бирмунча аниқликлар киритганлар. Қ. Анжавий нашри (Техрон, 1967) га асосланган ҳолда “Девон”да 418 ғазал, 5 қасида, 29 қитъа, 41 рубой ва 3 маснавий (“Ёввойи оҳу”, “Соқийнома”, “Муғаннийнома”) мавжуд, деб айтиш мумкин. Тошкентда Ҳофизнинг “Девон”и 1892–1911 йилларда форс тилида деярли ҳар йили нашр этилган ва Ўрта Осиё, Эрон мактабларида дарслик сифатида ўқитилган.

** Бошад эй дилки, дари майкадаҳо бикуюшоянд,*

Гиреҳи кори фурубастайи мо бикуюшоянд — Эй кўнгил, қошки майхоналар эшигини очсалар эди, юришмай қолган ишимиз туғунини майхоналарда ечсалар эди.

** Бе лаълу зумуррад нотаваон хуррам буд,*

Чун лаъл набошад, ба зумуррад созем — Лаълсиз, зумрадсиз хурсанд бўлиш мумкин эмас. Агар лаъл бўлмаса, зумрад билан кўнгил очайлик.

**Қўлэзмада махфил улки — нашрда махфилдаки деб ўқилган.*

**Эй духтари роз, ту порсойи мафуруш!*

Кас нист ба олам ки, туро наниҳодаст — Эй узум қизи, сен художўйлик тўғрисида сафсата сотма. Оламда ҳеч бир инсон йўқки. сени кўрмаган бўлса.

**Андоқки — нашрда Андоқни деб хато ўқилган.*

**Ҳар каски алафвар хўрад хар гардад — Кимки ўт еса, у эшак бўлади.*

**Қўлэзмада букун ва бардам — нашрда тўқум ва бардам деб ўқилган.*

**қўлэзмада чолок — нашрда чолук деб ўқилган.*

**Жоно, зи жамоли ҳеи огоҳ найи — Жоно, ўз жамолингдан огоҳ этмассан.*

**Сармоияи фасоду калиди дари ситам,
Беҳи дарахти фитнау тухми ниҳоли ғам.*

*Бунёди ҳар палидию қонуни ҳар бади,
Анжоми ҳар шақовату оғози ҳар надам.*

*Асли фасоду. Арбадву хасми мулку мол,
Нуқсони ақлу дину балойи зару дирам.*

*Дар зарби шаръ оташу дар чашми ақл хос,
Боди димоғи нахвату оби руҳи ситам.*

*Хамри палид донки, бувад охираш фасод,
Жоме азу чу хурди, агар ҳаст жоми Жам — Фасод сармояси, ситам эшигининг қалити, фитна дарахтининг илдизи, ғам ниҳолининг уруғи. Ҳар қандай палиднинг бунёди, ҳар қандай ёмонликнинг қонуни, Ҳар қандай бахтсизликни зоҳир қилувчи, ҳар қандай афсусланишларни бошлаб берувчи. Асли фасод, уруш ва жанжалларни уюштирувчи, молу мулк хасми. Ақл ва дин нуқсони, пул ва олтин балоси шариаат олдида оташ, ақл кўзи олдида хок, гурурлик димоғининг ели, ситам руҳининг аччиқ сўзи. Май бир палидурки, охири фасоддур. Ичсанг ҳамки, сен бир пиёла ҳатто Жамшид жомидан.*

**...хамр дерлар, ҳаминки ўртанг ёриб, замири “мим”ини ичингдин чиқорсам, “хар” бўлурсен ва мундин ортуқроқ оюрушсам, “тар” бўлурсен — арабча “хамр” сўздан “мим” ҳарфи тушириб қолдирилса, “хар” сўзи ҳосил бўлади ва “эшак” маъносини. “тар” форс тилида “ругубат” маъносини ифодалайди.*

**қўлэзмада кўки — нашрда кўкайи деб ўқилган.*

**Энг банги фуруру ба худат фикре кун,*

Бо ҳарки расну калла хуики нанамойи — Эй юзсиз банг, ўзинг бир уйлаб кўр, Охир сен кимга яқинлашмагин, уни ақлдан оздирасан.

**Ки кас мабод зикирдори носавоб хижил* — Киши носавоб қилмишидан хижолат бўлмасин.

**Кимий хонанд онон каз хирад бегонаанд,*

Рост мегўянд оре, чеҳраҳошон чун зараст — Ақлдан бегоналар кимё деб атайдилар. Рост айтмишлар албаттаки, уларнинг юзлари зардур (сарикдур).

**Рўйи зардам рақиб нашиносад,*

Ҳар чи, донанд ки, заъфарон чи бувад — Саргайган юзимни рақиб билмайди, заъфароннинг нима эканлигини эшак қандай билсин?!

**Омин ё Раб ул-оламин!* — транслитерацияда тушириб қолдирилган.

Яқиний

“Ўқ ва Ёй”

Бу асар “Муборак мактублар” (Тошкент. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987) китобидан тuzатишлар билан олинди.

*Э. Рустамовнинг юқоридаги китобидан таржима қилиб олинди (233–бет).

* *амир Қосим Анвор қаддаса аллоҳу сирраҳу* — бу ном “Мажолис–ун–нафоис”да ҳам эсланади. Навоийнинг айтишича, Қосим Анвор 835\1431–32 йилларда вафот этган. Яқиний ҳам Қосим Анвор тўғрисида гапирганда, *қаддаса аллоҳу сирраҳу* калимасини ишлатади. Демак, Яқинийнинг мазкур мунозараси амир Қосим Анвор вафотидан — 835\1431–32 йиллардан кейин ёзилган. Агар бу мунозара ХУ асрнинг иккинчи ярмида, яъни Навоий ҳаётлигида ёзилганда эди, у албатта тазкирасида Яқинийнинг исмини қайд этмаслиги эҳтимолдан узоқдир. “Мажолис”да Яқиний тахаллусли икки шоир тўғрисида сўз кетади. Улардан бири, Навоийнинг айтишича, яхши шоир эди, Султон Ҳусайн Бойқаро саройида хизмат қилган, ҳарбий юришлардан бирида ярадор бўлиб оламдан ўтган. Иккинчи Яқиний тўғрисида Навоий шундай ёзади: ““Мавлоно Яқиний — тундроқ машраблиқ киши эрди. Туркий ва форсий шеър айтур эрди. Туркчасидин бу матлани кўп мубоҳотлар била ўқур эрдиким:

Оҳким жонимға еттим ёри нодон илгидин,

Доду фарёд ул жафочи офати жон илгидин.

Аммо форсийсидин бу матлаи ёмон воқеъ бўлмайдураким:

Субҳеки, дам ба меҳр назад як нафас туи,

Нахлаки, бор нахўрад аз у ҳеч кас туи

(Бир нафас бўлса ҳам қуёшга дам урмаган тонг сенсан, мевасидан ҳеч ким ея олмайдиган дарахт сенсан).

Охир дамида бедабона сўзларидин тавба қилиб, аҳли салоҳ тарйиқи билан кечти. Умедким, маъфу бўлмиш бўлгай. Қабри Дараи Дубародарондадур” (62–бет). Кўринадики, бу Яқинийнинг саройга яқинлиги тўғрисида Навоий бирон сўз айтмайди. Ч. Ръё “Ўқ ва Ёй” мунозарасининг муаллифи иккинчи Яқинийдир, деб айтади. Э. Рустамов эса, мунозара ҳарбий ҳаётдан ва сарой муҳитидан олинганини назарда тутиб, “Ўқ ва Ёй” мунозарасининг муаллифи биринчи Яқинийдир, “Муҳокамат ул–луғатайн” да Навоий айтган Яқиний ҳам шудир, деган тўхтамга келади.

** Камон абру батирам зад завқи тири мижгонаш,*

Басар ғалтидаму гуфтам фидоят бод жонам раҳ! – Қоши камон менга ўқ отди, унинг киприк ўқи завқидан бошим билан йиқилдиму “жоним йўлингга фидо бўлсин”, дедим.

** Муҳаммад Мағрибий* — Алишер Навоий “Насойим ул–муҳаббат” асарида Абу Муҳаммад Абдуллоҳ Маржоний Мағрибий қ.с. тўғрисида шундай маълумот беради: “Машойих бузургларидин ва сўфия ақобириндур. Улуми илоҳи ва маорифи раббоний (жаноби Ҳаққа оид) абвоби (эшиклар) юзига очилгандур. Анга дедиларки, фалон дедики, шайх сўз айтур эрди, кўрдумки, осмондин бир нури амудий шайхнинг оғзиға муттасил (туташ, кетма–кет) эрди. Чун шайх сўзни бас қилди, ул нур мунқатиъ (ажралган) бўлди. Шайх табассум қилди ва дедики, ул билмайдур, нур мунқатиъ бўлгондин сўнгра мен сўзни бас қилдим, яъни ул нурдин амуд осмондин илоҳий мададининг сурати эрди. Чун ул мадад мунқатиъ бўлди, сўз қатиъ топти. Етти юз тўқсон тўққузда Тунисда дунёдин ўтти” (Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Ўн еттинчи том. Насойим ул–муҳаббат. “Фан” нашриёти. Тошкент, 2001. 411–бет). Бизнингча, мунозарада зикр этилган Муҳаммад Муғанний шудир.

** Чу абруйи ту камон хешро агар дорад,*

Зиҳи тасаввури кажги у магар ду сар дорад – Камон ўзини сенинг қошинга тенг тутар экан, унинг боши иккитамики бундай эгри тасавурда бўлди?!

** Сар дар пайи ҳар кас, ки ниҳам, то ба қиёмат*

Беғуризаду як чашм задан назарад аз нист: – Мен кимнинг оёғига бош қўйсам, қиёматгача мендан қочадию бир кўз очиб юмгунча ҳам қайрилиб боқмайди.

** Доғеки, ҳаст бар дили кушман кунад ду ним,*

Он тири тез парри тукаш ном кайбураст – Кайбур аталувчи у ўтқир ўқ душман дилидаги қора доғни иккига бўлиб ташлайди.

** Хожя Хисрав Дехлавий* — асли исми Яминиддин бўлиб, 1253 йили Ганг дарёси бўйида жойлашган Патёли қишлоғида (Ҳиндистон) йирик давлат арбоби оиласида дунёга келди. Бу буюк мутафаккир тўғрисида батафсил ва ишончли маълумот Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкиратуш–шуаро” асарида бор. Давлатшоҳ, бир томондан, Хусрав Дехлавийнинг шоир сифатидаги иқтидорини, иккинчи томондан, унинг қомусий илм эгаси эканини батафсил таърифлайди. Давлатшоҳнинг Хусрав Дехлавий тўғрисидаги

маълумоти қуйидагилардан иборат: “Унинг (Яминиддиннинг – Н.Р.) камолоти (ортиқча) шарҳ ва баёнга муҳтож эмас. Фариштасифат зоти олам маънилари ганимати билан бой, ийқон (яъни имон) конининг гавҳари ва ирфон дарёсининг бебаҳо дуридир. Ҳақиқат ишқибозлигини мажоз шеvasида безаган, балки ҳақиқатнинг зебо келинига ишқибозлик қилган, гўзал ашъори билан телба ошиқлар ярасига туз сепган, хасталарнинг шикаста дилларини хусравона замзамаси ила мадхуш этган (зотдир). Ошиқлар подшосидурким, номи ҳам Хусравдир. Сўзамоллик мулкида бу ном бенуқсондир. Амир Хусравнинг асли туркдир. Айтишларича, у сабзалар қуббаси аталмиш Кеш шаҳридандир. Бошқа гапларга қараганда, у Пой мурғ ва Қарши атрофида истиқомат қилган лочин ҳазорасидан бўлиб, у тоифа Чингизхон хуружи пайтида Мовароуннаҳрдан қочиб, Ҳиндистонга келган ва Деҳлида ўрнашиб қолган. Амир Хусравнинг ота-боболари Султон Шамсиддин Муҳаммад (Шимолий Ҳиндистонда 1206 –1555 йиллари ҳукмронлик қилган муиззийлар сулоласидан учинчи ҳукмдор Шамсиддин Элтутмиш, 1211–1236 йиллар ҳукмронлик қилган) замонида амирлик мартабасига эришганлар. Амир Хусравнинг отаси Амир Маҳмуд ўша тоифанинг меҳтари ва амирзодаси бўлмиш Деҳли ҳукмдори Султон Муҳаммад Тўғлуқшоҳ (яъни Шамсуддин Элутмиш) даврида Ҳиндга амир бўлди. У Султон Муҳаммад Тўғлуқшоҳнинг турли иноятларига эришди ва олий даражага сазовор бўлди. (Амир Маҳмуд) кофирлар билан урушда шаҳид кетди. Амир Хусрав отасининг ўрнига ўтирди. Ҳиндистон подшоси Султон Алауддин Муҳаммад (у ҳам мунзийлар сулоласидан бўлиб, еттинчи ҳукмдор Алауддин Масъудшоҳ, 1242–1246 йиллар ҳукмронлик қилган) Амир Хусравга кўп иноятлар кўрсатди ва у амирлик мартабасига кўтарилди. Хизмату мулозамат вақтида турли фазилатлар касб этди ҳамда ота-боболарининг йўл-йўриқларини янада пок қилди. Амир Хусравнинг Султон Алауддин Муҳаммад ҳамда унинг карамли авлоди мадҳида айтган қасида ва китоблари бор. Лекин таҳқиқ оламининг насими унинг умид боғига қараб эсгач, тубан оламини ўзининг ҳиммат назаридан паст деб билди. Кўп бор султоннинг хизматидан истеъфога чиқмоқчи бўлди, лекин Султон Алауддин рухсат этмади. Охири, эвини қилиб, ул махлуқ хизматидан қутулди, ҳақиқат аҳлининг хизматига тутунди. Иродат қўлини маърифатли, диёнатли шайх, восиллар йўлбошчиси, ҳақиқат ва дин низоми Низомиддин Авлиёнинг этагига урди, кўп йили сулук билан машғул бўлди, сулук давомида подшолар мадҳини шеърлар девонидан маҳв этди. Шайхлар шайхи, ҳақиқат ва диннинг низоми Низомиддин Авлиё кўп бор муборақ тили билан айтар эди: “Умид қиламанки, маҳшар куни шу турк бача сўзларининг сийнаси билан мени афв этурлар”. Хожа Хусрав кўп молу дунёсини шайхнинг қадамига нисор этди. “Хамса”ни унинг кўрсатмаси билан ёзди. Мана бу икки байтни шайхнинг таъзимиде айтди:

Хонақоҳиға мен то танда қўйдим,
Ўзимни Каъбаға таъзимдан тийдим

Ки, ошён айлабон фаришта шифтин.

Бир чумчуқ мисоли куймиш анга ин.

Шайх Низомиддин Авлиё Ҳиндистоннинг етук машойхларидан бўлиб, ўз қариндоши шайхулислом Фаридиддин Шакарғанжнинг муридидир. Шайх Фаридиддиннинг тариқатдаги сўлчиласи, инсоф тоифасининг шайхулисломи шайх Маъдуд Чишти (чиштия тариқатининг етук намояндаларидан бири, 1038–1133 йилларда яшаган)га уланади.

Донишманд шайх Озарийнинг “Жавоҳир ул-асрор” (Сирлар дурдонаси) кигобида айтилишича, шайх Муслиҳиддин Саъдий Шерозий умрининг охирида Амир Хусрав билан кўришиш ва суҳбатлашиш мақсадида Форсдан Ҳиндистонга келган. Амир Хусравнинг шайх Саъдийга эътиқоди ҳайратланарли даражада орлиқдурким, (унга бўлган) ихлоси хусусида бундай деган:

Куйли кайф устида Хусрав маъни майидин жомға

Ки, шираси Шероздаги майхонадандир аслида

Фозиллар Амир Хусрав девонини жам қила олган эмаслар. Зеро, инсоф юзасидан фикр қилиб кўриб, билганларки, дарё зарфга, илоҳиёт илми ҳарф қайдиға сифмас экан. Бахтиёр Султон Бойсунқур баҳодир (Шоҳруҳнинг ўртанча ўғли, 1433 йили вафот этган) Амир Хусрав шеърларини жамлашда кўп саъй-ҳаракатлар қилди ва ўша пайтда 120 минг байтдан зиёдроқ шеърни тўпланди. Кейинчалик Амир Хусрав ғазалларидан девонига кирмаган яна икки минг байтни топдилар. Таҳқиқ қилиб кўрдиларки, Амир Хусравнинг барча шеърларини тўплаш амримаҳолдир. Шу сабабдан бу ишни тўхтатган эканлар. Лекин Амир Хусрав рисолаларидан бирида ёзганки, менинг шеърларим 500 минг байтдан камроқ, 400 мингдан ортиқроқ, деб. Айтишларича, Амир Хусрав “Хамса”си 18 минг байтдан иборат. Шайх Низомий Ганжавийнинг... “Хамса”си 28 минг байт экан. .. Бойсунқур Амир Хусрав “Хамса”сини Низомий “Хамса”сидан ортиқ кўрар эди...Улуғбек кўрагон буни қабул этмас ва шайх Низомийга эргашар эди. Шу даъво туфайли ҳар иккала фозил подшо ўртасида кўп тортишувлар бўлиб, ҳар бирлари бир шонрга хомийлик этар эдилар...

Умрининг охирида Амир Хусрав ўз шеърларини тўрт қисмга, бошқаларнинг гапларига қараганда, уч қисмга бўлган. Ҳар бир қисмни алоҳида ном билан атаган. Улар куйидагича:

1. “Тухфат ус-сиғар” (Ёшлик тухфаси). Уни йнгитлик чоғида ёзган.

2. “Васат ул-ҳаёт” (Умр ўртаси). Уни сулук аввалида ва етук вақтларида жам этган.

3. “Фуррат ул-камол” (Камолотнинг бошланиши). (Сулукда) камолотга эришган ва шайхлиги аввалида жам этган.

4. “Бақийя ан-нақийя” (Поклик қолдиғи). Ниҳоятда фақир ва букчайиб қолган чоғлари ёзган.

Амир Хусрав ботиний ва зоҳирий фазилатлари туфайли мусиқийи илмида ҳам гоятда моҳир эди...

Хожа Хусравнинг “Бахрул —аброр” (Сахийлик денгизи), “Миръот ус—сафо” (Поклик ойнаси) ва “Анис ул—кулуб” (Қалблар улфати) сингари шарофатли қасидалари халқ ўртасида машҳур эканлиги, замон фозиллари бу қасидаларга назира битиб, фасоҳату балоғат камолига етказганликлари сабабли, ушбу тазкирада зикр этилмади. Амир Хусравнинг “Хамса”дан бўлак, Деҳли подшоиси Султон Алауддинга бағишланган “Қирон ас—саъдайн” (Икки саодатли юлдузнинг туташиси), “Маноқиб Хинд ва тарихи Деҳли” каби бир қанча насрий асарлари, ун бир баҳрга риоя этиб, Хинд подшолари аҳволи баёнида битган китоби, Хизрхон муҳаббати таърифилари “Дувалроний ва Хизрхон” достони, “Нўҳ сипеҳр” (Гўққиз қават осмон) китоби, истифо ҳамда мусиқий илмида битилган китоблари ҳам бор” (Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони, Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. 85—90—бетлар).

** Дар дилам тират тарозу мешавад,*

К—аз даруни сина жонро бар кашад — Дилимда уқинг тарозу бўлиб, кўксимдаги жонни тортади.

** Ман он наямки, зи тири маломат андешам,*

Ғуломи рўйи камон абрувони бадкешам — Мен маломат ўқидин кўрқадиганлардан эмасман, лекин феъли ёмон камон қошли юзларнинг қулиман.

** Он ду абруйи муқаввас ду камонанд баланд,*

Ки ба сад қарн чунин турфа камон нотавон сохт — У эгма қошлар икки юксак камондир. Бу хилдаги ажойиб камонни юз асрда ҳам ясаб бўлмайди.

** Ҳар кужо мурғи диле бол кушояд, филҳол,*

Ба камон гушаи абру з ҳавош андозад— Юрак куши ҳар қаерда қанот қоқса ҳам, дарҳол қошнинг камон гушасига келиб йиқилади.

** Бирабуд дилам дар чамане сарви равоне,*

Заррин камаре, тир қаде мур миёне — Дилини чаманда бир сарви равон, заррин камар, ўқдай тик қадли, хипча бел мафтун қилди.

** Аз ҳар гарона тири дуо кардаам равон,*

Бошад қазон миёна яке коргар шавад — Ҳар чеккадан дуо ўқини йўлладим, шоядки улардан бирортаси асар қилиб қолса.

** Ҳожа Камол* — форс—тожик адабиётининг улуғларидан, мутасаввуф, машҳур лирик шоир. 1318 йили Хўжандда туғилиб, Самарқандда таҳсил олган. Араб, форс тилларини, туркий халқлар адабиётини яхши ўрганган. Маккага борган. Миср, Ироқ, Туркияни сайр қилиб, охири Табризда турғун бўлиб қолган. Мўғул элхонлари давлати инқирозга учрагач, Эрон ва Озарбайжонни итоат эттирган маҳаллий сулола — Жалоирия ҳукмдорлари даврида шайх Табризда кўп дўстлар орттирди, шуҳрат қозонди ва ўша диёрнинг кўпчилик улуғлари унга мурид булдлар. Унинг валийлик ва иршод(раҳнамо)лик даражаси ҳатто шоирлик мартабасидан юқори бўлгани Давлатшоҳ газкирасида айтилади. Тўхтамишхон Табризни

забт этгач, хотинининг фармонин билан шайхни Саройга олиб кетади. Шайх Камол Саройда түрт йил истиқомат қилади. Шайх Саройда ҳам яхши ҳаёт кечиради, шаҳар ақобирлари унга мурид бўладилар. Түрт йилдан сўнг у Табризга қайтиб боради. Султон Увайс унга Табриз атрофидан чиройли уй ва хонақоҳ қурдириб беради. Хожа Ҳофиз Шерозийда шайх Камолни ғойибона кўриш ихлоси доимо бор эди. Шерозийда шайхга эътиқод пайдо бўлиб, унинг шеърларини муттасил мутолаа қилади ва охири: “Бу давруқворнинг табиати олий ва сўзлари покиза экан”. дейди. Ўша даврда баъзи ақобир ва фозиллар, шайхнинг шеърларидаги нозик қочиримлар унинг сўзидаги ёниш, интиқликни йўққа чиқаради, деган фикрдалар. Лекин бу муносабатлар қибрланиш аломати ва далилсиз даъво экани, шайхнинг сўзлари нозиклиги билан орифона ва таъсирчан экани ўз давридаёқ айтилган (қаранг: Давлатшоҳ Самарқандий..., 128-бет). Мана бу муваҳҳидона айтилган байтдан шайхнинг табиати ва маслагини билса бўлади:

Жўш уриб денгиз баланд овоз билан нидо қилур,

Ким агар фарқ бўлса менга, оқибат мендек бўлур.

Шайх ижодда мана шу эътиқодига содиқ қолди. Унинг ижодида шоҳларни мадҳ қилувчи қасида ва маснавийлар битишига мойиллик умуман бўлмаган.

** Ҳарки бар тири кадаш чашме намедузад, Камол,*

Ростиро рост бояд духтаи чашмаш ба тир — Эй Камол, ҳар ким унинг ўқдек (тўғри) қаддига кўз тиколмайди. Чунки тўғри насага тўғри кўз билан қараш, унинг (маккор) кўзини эса ўқ билан тикиш керак.

** Хожа Салмон* — асл исми Жамолиддин Салмон Соважий

(1300 — 1368). Озарбайжонлик, форс-тожик мумғоз адабиёти намояндalarидан, қасида, ғазал, маснавий ва бошқа жанрларда ижод этган. Низомий Ганжавийнинг “Хусрав ва Ширин”ига монанд “Жамшид ва Хуршид” достонини ёзган. Шеърларидан айрим намуналар баёзларда, турли тўпламларда сақланиб қолган. Хожа Салмон илми сиёқ (арифмегика)ни яхши билган, шеърятда ўз асрининг пешволаридан бўлган Шайх Рукниддин Алоуддавла Симноний айтган экан: “Симноннинг анорню Салмоннинг шеърига ўхшаши ҳеч ерда йўқ”. Хожа Салмон Султон Увайс (1336-1432 йиллари Ироқ, Курдистон ва Жанубий Озарбайжон устида ҳукмронлик қилган жалонрийлар сулоласидан иккинчи ҳукмдор. 1356-1374 йилларда ҳукмронлик қилган) ва унинг онаси Дилшод хотин кўрсатмаси билан Зоҳир Фарёбий қасидасига жавоб айтган. Бунинг эвазига Рай мулкидан икки обод қишлоқни шоҳ унга суюрғол (шоҳ томонидан инъом қилиб берилган ер-сув) этган. Ўша қасиданинг матлаи шудир:

Ҳам оғзингу ҳам ақиқ лабинга нақди жон кўймиш,

Топиб, хилватга бир нафис жинсени ниҳон кўймиш.

Ул қутининг қулфи лаъдан, ул сенинг лабингдурким,

Устига қора ҳолинг муҳрин чунон кўймиш.

МУНДАРИЖА

Эҳтиёж ҳосиласи	3
Олтин Ўрда адабиёти	5
Кутб	10
“Хусрав ва Ширин”дан	11
Сайфи Саройи	56
Шеърӣ ҳикоятларидан	56
Сайфи Саройи замондошларининг ғазаллари ва шоирнинг уларга жавобларидан намуналар	58
“Гулистони бит-туркий”дан	69
Нома жанри тўғрисида маълумот	94
Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” асари	95
Муҳаббатнома	96
Ҳўжандийнинг “Латофатнома” асари	131
Латофатнома	133
Саид Аҳмаднинг “Таашшукнома” асари	158
Таашшукнома	159
Юсуф Амирийнинг “Даҳнома” асари	183
Даҳнома	184
Ғазалларидан	254
Мунозара	257
Юсуф Амирий	259
“Ҷоғир ва Банг”	259
Яқиний	267
“Ўқ ва Ёй”	268
Аҳмадий	275
“Созлар мунозараси”	275
Илова	287

Насимхон Раҳмон

Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг
ўқув-методик кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

Муҳаррир

Техник муҳаррир

Мусахҳиҳ

М. Содиқова

И. Зоҳидова

Н. Раҳмонова

Нашриёт рақами: М-788. Босишга рухсат этилди: 19.10.07.
Қоғоз бичими 60х90 ^{1/16}. Офсет босма. Офсет қоғоз. Ҳисоб
нашриёт т.16,0. Шартли босма т.20,0. Буюртма №150.
Адади 100 нусха. Келишилган нархда

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси “ФАН” нашриёти

«Сано-Стандарт» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент ш , Широқ кўчаси, 100.